

**MODELI KULTURNE POLITIKE U USLOVIMA
MULTIKULTURNIH DRUŠTAVA NA BALKANU I
EVROINTEGRACIONIH PROCESA**

**MODELS OF CULTURAL POLICY UNDER
THE CONDITIONS OF THE MULTICULTURAL
SOCIETIES AT THE BALKANS AND
THE EURO INTEGRATION PROCESSES**

Priredili / Editors
Ljubiša Mitrović
Dragoljub B. Đorđević
Dragan Todorović

FILOZOFSKI FAKULTET – UNIVERZITET U NIŠU
INSTITUT ZA SOCIOLOGIJU

FACULTY OF PHILOSOPHY – UNIVERSITY OF NIŠ
INSTITUTE FOR SOCIOLOGY

SVEN

NIŠ, 2004.

**MODELI KULTURNE POLITIKE U
USLOVIMA MULTIKULTURNIH
DRUŠTAVA NA BALKANU I
EVROINTEGRACIONIH PROCESA**

Za izdavača / For the Editors

Dr Dragana Stjepanović-Zaharijevski
Slobodan Stojković

Uredivački odbor / Editors Board

Dr Ljubiša Mitrović
Dr Milorad Božić
Dr Dragoljub B. Đorđević
Dr Đokica Jovanović
Dragan Todorović

Recenzenti / Reviewers

Dr Mihailo Pešić
Dr Zoran Vidojević

Kompjuterska oprema i prelom / Computer Support & Design

Vladimir Hedrih

Štampa / Print

SVEN – Niš

Tiraž / Circulation

200

ISBN

SADRŽAJ / CONTENTS

PREDGOVOR.....	1
PREFACE	2
Ljubiša Mitrović KULTURNA POLITIKA KAO FAKTOR RAZVOJA I EVROINTEGRACIONIH PROCESA NA BALKANU	3
CULTURAL POLICY AS A FACTOR OF DEVELOPMENT AND EURO-INTEGRATING PROCESSES AT THE BALKANS	3
Danilo Marković KULTURNA POLITIKA I KULTURA MIRA U USLOVIMA MULTIKULTURNOG DRUŠTVA NA BALKANU	11
CULTURAL POLICY AND CULTURE IN THE CONDITIONS OF MULTICULTURAL SOCIETY IN THE BALKANS	11
Мая Русева КУЛТУРНАТА ПОЛИТИКА В СИТУАЦИЈА НА СОЦИЈАЛНА ПРОМЈАНА – ИЗРАЗ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КУЛТУРА НА УПРАВЈАВАЩИТЕ (КУЛТУРНО-КРИТИЧЕСКИ АНАЛИЗ)	19
KULTURNA POLITIKA U SITUACIJI SOCIJALNIH PROMENA – IZRAZ POLITIČKE KULTURE UPRAVLJAČA (KULTURNO-KRITIČKA ANALIZA).....	19
Виxрен Бузов ДЪРЖАВАТА И ЗАЩИТАТА НА НАЦИОНАЛНАТА КУЛТУРА	27
THE STATE AND THE PROTECTION OF NATIONAL CULTURE.....	27
Slobodan Vukićević MULTIKULTURALIZAM U CRNOJ GORI KAO OSNOVA KULTURNE POLITIKE	33
MULTICULTURALISM IN MONTENEGRO AS A BASIS OF CULTURAL POLICY.....	33
Diana Petkova THE CONCEPT OF THE BALKAN SOUTH SLAVONIC COMMUNITY REVISED	53
PONOVO RAZMATRANJE KONCEPTA BALKANSKE JUŽNOSLOVENSKE ZAJEDNICE	53
Кирил Н. Шопов КУЛТУРНО И ЦИВИЛИЗАЦИОННО ОБОСНОВАВАНЕ НА ИДЕЈТА ЗА БАЛКАНСКА ФЕДЕРАЦИЈА	63
CULTURAL AND CIVILIZATION FOUNDATION OF THE IDEA OF A BALKAN FEDERATION	63
Đokica Jovanović TEZE O INSTITUCIONALNIM I LIBERALNIM MODELIMA KULTURNE SARADNJE NA BALKANU	71
THESES ABOUT INSTITUTIONAL AND LIBERAL MODELS OF CULTURAL COOPERATION IN THE BALKANS.....	71
Slobodan Mišadinović PROTIVREČNOSTI KULTURNO-ISTORIJSKOG NASLEĐA KAO FAKTORI (DEZ)INTEGRACIJE SRBIJE U EVROPSKE TOKOVE.....	77
CONTRADICTIONIES FOLLOWED FROM CULTURAL AND HISTORICAL SUCCESSIONS AS FACTORS OF (DIS)INTEGRATION OF SERBIA IN EUROPEAN FLUXES	77

Branislav Stevanović	
KULTURNA POLITIKA I POLITIČKA KULTURA NA BALKANU: IZMEĐU PRIMORDIJALIZMA I INTERKULTURALIZMA	91
CULTURAL POLICY AND POLITICAL CULTURE AT THE BALKANS: BETWEEN PRIMORDIALISM AND INTERCULTURALISM	92
Ljiljana Gavrilović	
IMPLICITNA IDEOLOGIJA: OGRANIČAVAJUĆI FAKTOR MULTIKULTURALIZMA U SRBIJI	111
IMPLICIT IDEOLOGY AS A CONFINING FACTOR OF MULTICULTURALISM IN SERBIA.....	111
Vesna Miltojević	
EKOLOGIZACIJA VASPITNO-OBRAZOVNOG PROCESA KAO USLOV RAZVOJA MULTIKULTURALNOSTI NA BALKANU	119
ECOLOGISATION EDUCATIONAL PROCESS AS CONDITION OF DEVELOPMENT MULTICULTURALISM IN THE BALKANS.....	119
Dragoljub B. Đorđević	
ROMANIPEN – OSNOVA KULTURNE POLITIKE I SARADNJE BALKANSKIH ROMA	125
ROMANIPEN – THE FOUNDATION OF THE CULTURAL POLICY AND COOPERATION OF THE BALKAN ROMA	125
Соња Ризоска Јовановска	
ВЛИЈАНИЕТО НА ИНСТИТУЦИЈАТА СОСЕДСТВО ВО КУЛТУРНАТА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНОТ (ПО ПРИМЕРОТ НА С. ДЕБРЕШТЕ, ПРИЛЕПСКО)	135
THE INFLUENCE OF THE INSTITUTION NEIGHBORHOOD IN THE CULTURAL POLICY OF THE BALKANS (EXAMPLE FROM THE VILLAGE OF DEBRESTE, PRILEP REGION).....	135
Jovan Živković	
MEDIJSKI SADRŽAJI I MANJINSKE ZAJEDNICE NA JUGOISTOKU SRBIJE.....	151
MEDIUM CONTENTS AND MINORITY COMMUNITIES ON THE SOUTHEAST SERBIA.....	151
Vjekoslav Butigan	
KULTURNA POLITIKA U OPŠTINI PIROT NA POČETKU TRANZICIONOG MODELIRANJA I REGIONALNOG POVEZIVANJA	171
CULTURAL POLICY IN THE MUNICIPALITY OF PIROT AT THE BEGINNING OF THE TRANSITION MODELING AND REGIONAL NETWORKING.....	171
Natalija Jovanović	
UDŽBENICI ISTORIJE KAO FAKTOR KULTURNE INTEGRACIJE I DEZINTEGRACIJE.....	189
SET BOOKS OF HISTORY ALSO CULTURAL FACTOR AND DISINTEGRATION.....	189
PREPORUKE.....	201
RECOMMENDATIONS.....	203

Zbornik pripremljen je u okviru rada na projektu
**KULTURNI I ETNIČKI ODNOSI NA BALKANU
– MOGUĆNOSTI REGIONALNE
I EVROPSKE INTEGRACIJE (1310),**

koji podržava Ministarstvo nauke i zaštite životne
sredine Republike Srbije, a izvodi se na
Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu

**Rukovodilac Projekta 1310
Prof. dr Ljubiša Mitrović**

PREDGOVOR

Zbornik radova “Modeli kulturne politike u uslovima multikulturnih društava na Balkanu i evrointegracionih procesa”, koji je pred Vama, vezan je za istraživačku delatnost tima istraživača okupljenih oko projekta “Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije” (1310). Projekat realizuje Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, a podržan je od strane Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Veliki broj istraživača sa prostora Balkana ističe da je u savremenosti u velikoj meri marginalizovana uloga i odgovornost kulture u društvenim promenama. Valorizovanje dosadašnjih praktičnih dometa kulturne politike u balkanskim zemljama zahteva urgentno pronalaženje optimalnog modela kulturne politike u funkciji razvoja multikulturnih odnosa i podsticaja procesa regionalne i evropske integracije na Balkanu. Uz uvažavanje osobenosti nacionalnih kultura balkanskih društava, od presudnog je značaja afirmacija zajedničke kulturne akcije u funkciji razvoja Balkana kao jedinstvenog, evropski orijentisanog kulturnog prostora. Oživljavanju nove kulturne atmosfere u međusobnom dijalogu pojedinaca i institucija i afirmaciji kulture poverenja i saradnje među balkanskim narodima, naročito bi trebalo da doprinesu univerzitet i naučni poslenici.

Prilozi za ovaj skup poslali su nastavnici i saradnici iz univerzitetskih centara u Nišu, Beogradu i Kosovskoj Mitrovici. Posebnu čast i zadovoljstvo nam čine radovi kolega iz susednih balkanskih zemalja, Bugarske i Makedonije.

Posebnu zahvalnost dugujemo Ministarstvu za nauku i zaštitu životne sredine Republike Srbije na finansijskoj podršci u pripremi i realizaciji našeg naučnog skupa, kao i štampanju ovog zbornika radova.

U ime istraživačkog tima, zahvaljujemo na svakoj akademskoj kritici koja može da unapredi naučno saznanje i istraživačku odgovornost u realizaciji našeg projekta.

Priredivači

PREFACE

The anthology entitled “Models of Cultural Policy Under the Conditions of the Multicultural Societies at the Balkans and the Euro Integration Processes” is a result of the research activities done by a team of scientists gathered together around the projecton “Cultural and Ethnic Relations at the Balkans – Possibilities of Regional and European Integration” (1310). The projectis realized by the Institute for Sociology of the Faculty of Philosophy, University of Niš, with the support of the Ministry of Science and Environment Protection of the Republic of Serbia.

A great number of researchers from the Balkans accentuate the fact that nowadays the role and responsibility of culture in the ongoing social changes have been pushed to the margins. In order to estimate the value of the practical results achieved so far by the cultural politics in the Balkan countries, it is necessary to find as soon as possible an optimal model of the cultural policy that would foster further development of the multicultural relations and encourage the processes of the regional and European integration at the Balkans. Along with showing the respect for the national cultures of the Balkan societies, it is of essential importance to promote the common cultural action for the sake of further development of the Balkans as a unique, Europe-oriented cultural space. The revival of a new cultural ambiance in the mutual dialogue among individuals and institutions as well as the promotion of the culture of trust and cooperation among the Balkan peoples should especially be encouraged by the university and scientists.

The papers' authors are professors and assistants from the university centers of Niš, Belgrade and Kosovska Mitrovica. We are especially honored and pleased to have the papers submitted by our colleagues from the Bulgaria and Macedonia.

We are especially thankful to the Ministry of Science and Environment Protection of the Republic of Serbia for financial support to the preparation and realization of our scientific Conference as well as to the publication of these Proceedings.

On behalf of the research team, I am expressing my gratitude for every academic criticism that can improve scientific findings and research responsibility in the projectrealization.

Editors

UDK 008(497):341.171(4-672EU)

Ljubiša Mitrović

Filozofski fakultet

Niš

KULTURNA POLITIKA KAO FAKTOR RAZVOJA I EVROINTEGRACIONIH PROCESA NA BALKANU*

Rezime

Autor najpre, definiše pojam kulturne politike i daje moguću tipologiju kulturne politike u različitim globalnim društvenim sistemima u prošlosti i savremenosti, zadržavajući se posebno na eksplikaciji onih modela kulturne politike koji su eksponirani u savremenosti: etatistički koncept kulturne politike, korporativni koncept kulturne politike, etnopolitički i građanski multikulturalni koncept kulturne politike.

Polazeći od teze da društveni akteri, sopstvenom praksom stvaraju istoriju, autor razmatra značaj formiranja demokratske političke kulture i kulturne politike, u čijem središtu su pravo na razliku, ljudsko dostojanstvo i etničku tolerantnost i ravnopravnost.

Svojom analizom autor pokazuje da su moderna društva po pravilu multikulturalna i multietnička društva sa slojevitim pluralnim identitetom građanstva. Dajući kritički osvrt na etatistički, etnopolitički (etnocentristički) i korporativni koncept kulturne politike, autor se zalaže za izgrađivanje modernog građanskog demokratskog modela kulturne politike. U uslovima tranzicije i modernizacije savremenih balkanskih društava ovaj model multikulturne politike imao bi demokratski i civilizacijski potencijal, predstavljao bi faktor razvoja i socijalne integracije i bio bi u funkciji evrointegracijskih procesa na Balkanu.

Ključne reči: kulturna politika, multikulturalizam, globalizacija, evrointegracija, Balkan

CULTURAL POLICY AS A FACTOR OF DEVELOPMENT AND EURO- INTEGRATING PROCESSES AT THE BALKANS

Summary

The author first defines the concept of cultural policy and gives a possible typology of the cultural policy in the different, past and present global social systems while also giving special explanations of those cultural policy models that are the most prominent nowadays, namely, the etatist concept of cultural policy, the corporative concept of cultural policy, the ethno political and civil multicultural concepts of cultural policy.

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Starting from the assumption that social actors, by their own practice, make history, the author discusses the importance of creating both a democratic political culture and cultural policy centered on the right to difference, human dignity and ethnic tolerance and equality.

By his analysis the author shows that the modern societies are, as a rule, multicultural and multiethnic ones with the layered plural identity of their citizenry. He gives a critical review of the statist, ethno political (ethnocentric) and corporative concepts of cultural policy and, at the same time, he is advocating for creating a modern civil democratic model of cultural policy. Under the conditions of transition and modernization of the contemporary Balkan societies, this model of cultural policy would have democratic and civilization potentials; besides, it would also represent a factor of development and social integration thus being in the function of Euro-integration processes at the Balkans.

Key Words: Cultural Policy, Multiculturalism, Globalisation, Eurointegration, Balkan

Uvodne napomene: Značaj izučavanja uloge kulture u društvenim promenama u savremenosti Balkana

Ako pođemo od teze da je društvo proizvod interakcije ljudi naspram prirode i međusobno, te da je istorija delo društvenih aktera, onda se u tom kontekstu može shvatiti aktivna, stvaralačka uloga čoveka kao bio-socijalno-kulturnog bića. Čovek nije samo izraz društvene sredine, već i njen kreator. Kultura je njegova prava priroda, a pravo na kulturu jedno od fundamentalnih ljudskih prava, kao pravo na rad i uslov njegovog dostojanstva, razvoja i napretka društva.

Polazeći od ove pretpostavke moguće je sagledati odnos ličnosti, kulture i razvoja kroz istoriju i u savremenosti. U našem prilogu istražujemo odnos kulture i tranzicije, kao i ulogu kulture u savremenim društvenim promenama na Balkanu.

Petnaestogodišnji bilans tranzicije na Balkanu pokazao je da je ona radikalna i bolan proces prelaska iz jednog globalnog sistema u drugi. Karakter i smer tog procesa mogu biti raznoliki. No, njegov zajednički imenitelj oličen je u radikalnoj promeni koja može imati karakter konzervativne istorijske restauracije ili socijaldemokratske inovacije. Bez obzira na ove alternative, on predstavlja: 1) slom starih sistema vrednosti i vaspostavljanje novog, 2) razaranje stare i nastajanje nove društvene strukture i 3) pad starih i uspon novih socijalnih klasa i slojeva, novih aktera.

Duhovni metež u društvima tranzicije treba da bude zamenjen novim idejnim i vrednosnim orijentirima. To, pak, predstavlja, posle haosa i anomalije, uspostavljanje novog reda, a to znači, između ostalog, i potrebu nove kulturne politike u funkciji modernizacije i razvoja društva i njegove evrointegracije.

Otuda su kultura, kulturni i etnički odnosi na Balkanu izbili u prvi plan socijalne akcije. Kulturna politika, kao instrument društvenih aktera, treba da omogući novu reintegraciju, tj. demokratsku socijalnu integraciju u novonastajući sistem, treba da izgradi nove normativne orijentire, kao faktor modernizacije, demokratizacije i razvoja, kao i podsticajne poluge jačanja procesa regionalne i evropske integracije na Balkanu. U izgrađivanju tog novog modela kulturne politike, u uslovima nastanka pluralnog građanskog multietničkog i multikulturnog društva, značajnu ulogu imaju, pored kulture i umetnosti u užem smislu, nauka, obrazovanje, univerzitet i sredstva javnog informisanja.

Predmet kulturne politike i tipologija modela kulturne politike

Kultura je društveni proizvod, ali i proizvođač društva. U nauci postoje različite interpretacije prirode i uloge kulture u istorijskom razvoju ljudskog društva. Dve su dominantne: *kulturalistička* i *sociologistička*. Kulturalisti (Lesli Vajt i dr.) tvrde da je kultura *sui generis* i da je ona naddeterminantna individui i društvu, dok predstavnici sociologističke interpretacije (Dirkem i dr.) smatraju da je društvo kompleksnija tvorevina koja određuje okvir ispoljavanja kulture kao društvene pojave.

Među našim sociolozima najpotpuniju definiciju pojma kulture dao je *Miloš Ilić*, ističući da je ona “skup svih onih pojava i tvorevina koje je čovek proizveo svojom materijalnom i duhovnom aktivnošću, a čiji se osnovni smisao sastoji u tome da se olakša održavanje, produženje i napredak ljudskog društva”. Iz ove definicije mogu se specifikovati sledeća značenja kulture: “1) ona je proizvod čovekove materijalne i duhovne aktivnosti, tj. rada, 2) ona je istorijska i dinamička pojava, 3) ona je kumulativna pojava i posredstvom nje se obezbeđuje kulturni kontinuitet, tj. sastavni je deo progressa kao uzlazne komponente društvenog kretanja, 4) suštinsko obeležje kulture jeste da ona ima u osnovi ljudski, odnosno humanistički karakter, tj. da služi čoveku i njegovoj emancipaciji”.¹

Konkretno-istorijska realizacija društvene uloge kulture posredovana je nizom faktora: nivoom tehnološke razvijenosti društva, odnosom klasnih snaga, karakterom socijalno-političke organizacije društva, razvijenošću oblika društvene svesti, itd. U tom kontekstu, neophodno je sagledavati mesto i ulogu kulturne politike, kao integrativnog dela društvene politike u upravljanju društvenim promenama. Bez obzira na različite interpretacije ovih pojmova, kulturna politika predstavlja instrument društvenih aktera i društvenih sistema u funkciji razvoja ili održavanja *status quo*-a u društvu.

Predmet kulturne politike je “proučavanje društvenih, materijalnih, institucionalnih i drugih aspekata razvitka kulturnog stvaralaštva i mogućnosti rasprostiranja kulturnih vrednosti u krugu svih pripadnika jedne društvene zajednice”.² *Arnold Hanzler*, u svojoj socijalnoj istoriji umetnosti i književnosti, pokazuje klasno-socijalnu uslovljenost kulturne politike u pojedinim istorijskim epohama, ali i autonomnost pojedinih oblika umetnosti. On ukazuje da kulturna politika klasnog društva nosi u sebi elemente parcijalnosti, jer izražava tradicionalne interese vladajućih klasa. Poljski sociolog *Antonjina Kloskowska* kulturnu politiku određuje kao skup principa i pravila, implicitnih i eksplicitnih, kojih se pridržavaju javne i privatne institucije dotirane zato da izvrše uticaj na sredstva komuniciranja.³ Francuski istraživač *Klod Molar* kulturnu politiku definiše u duhu kulturnog inženjeringa za koji smatra da “predstavlja sposobnost da se optimalnim rešenjima, u smislu kvaliteta, izdataka i rokova, odgovori na zahteve koje ispoljavaju partneri kulturnog života u pogledu definisanja ciljeva, utvrđivanja programa, mobilizacije finansijskih sredstava i tehnike realizacije projekata”.⁴

¹ Ilić, M. (1971), *Društveni sistem i kultura. Sociologija*, Beograd, Rad, str. 255-256.

² Prnjat, B. (1979), *Kulturna politika*, Beograd, Radnička štampa, str. 7.

³ Kloskowska, A. (1969), *La sociologie e les problèmes de la politique culturelle*, *Communications*, Paris, p. 183.

⁴ Molar, K. (2000), *Kulturni inženjering*, Beogra, Clio, str. 5.

U našoj sociologiji pojmom kulturne politike bavila se nekolicina istraživača. Ovdje dajemo osvrt na neke definicije. *Miodrag Ranković* kulturnu politiku definiše kao “skup društvenih akcija i tendencija koje na organizovan način stimulišu i usmeravaju razvitak razvitak kulture na bazi opštih humanističkih principa u pravcu slobodnog stvaranja i kulturno adekvatnog širenja autentičnih kulturnih vrednosti u krugu svih pripadnika društvene zajednice”.⁵ *Branko Prnjat* kulturnu politiku definiše kao “onaj činilac koji kulturni razvoj i kulturno stvaralaštvo usmerava i usklađuje sa postojećim društvenim odnosima. Ona na odlučujući način određuje uslove i mogućnosti kulturnog razvoja”.⁶ *Milena Dragičević-Šešić* kulturnu politiku definiše kao “svesno delovanje usmereno ka ostvarivanju društveno prihvatljivih ciljeva u oblasti kulture”.⁷ UNESCO-va definicija kulturne politike (iz 1967. godine sa međunarodne konferencije posvećene kulturnoj politici) glasi da se pod “kulturnom politikom podrazumijeva suma svih svesnih i promišljenih postupaka, akcija ili odsustva akcija u zajednici, čiji je cilj da se zadovolje izvesne kulturne potrebe preko optimalnog korišćenja svih fizičkih i ljudskih potencijala kojima u određenom trenutku raspolaže data zajednica”.⁸

Ono što je zajedničko svih ovim definicijama kulturne politike jeste svesno delovanje usmereno na postizanje društveno prihvatljivih ciljeva u oblasti kulture, uz pomoć odgovarajućih mera, instrumenata i aktiviranjem organizacija i institucija različitih društvenih aktera.

Istraživači uloge kulture u društvenih promenama utvrdili su određene pravilnosti i definisali tipologiju različitih modela kulturne politike. Još je *Lesli Vajt* definisao ulogu modela u shvatanju kulture, smatrajući da svaki model “koji ima određenu premisu i određene razvojne principe, poseduje i specifične mogućnosti, a takođe i sebi svojstvena ograničenja”.⁹

U modelima kulturne politike izražavaju se i uobličavaju dominantni ekonomski, politički i ideološki interesi vladajućih klasa u kulturi. U tom smislu, kako ističe *Branko Prnjat*, jedan model kulturne politike javlja se i “kao svojevrsan oblik regulisanja i usaglašavanja duhovnih i kreativnih energija jednog društva prema vladajućim društvenim odnosima. U tom smislu, oni uslovljavaju i oblike ispoljavanja kulturno-duhovnih snaga jednog društva, ali znače i stvarno i potencijalno ograničavanje tih kulturno-duhovnih snaga”.¹⁰

U sociološkoj i kulturološkoj literaturi postoji klasifikacija različitih modela kulturne politike. Slovenački filozof *Boris Majer* svojevremeno je dao klasifikaciju različitih tipova kulturne politike na: 1) tradicionalni, građanski model kulturne politike (vezan za tržišno posredovanje, profitni sistem, industrijsku, masovnu kulturu), 2) administrativno-estetski model (gde je kultura podređena državi).¹¹ *Hund i Kramer* sve oblike kulturne politike reduciraju na dva: tradicionalni i demokratski tip. Tradicionalna kulturna politika stvaralaštvo interpretira kao stvar pojedinca i fetišizira

⁵ Ranković, M. (1974), *Kultura i nekultura*, Beograd, “Vuk Karadžić”, str. 196.

⁶ Prnjat, B. (1979), *Kulturna politika*, Beograd, Radnička štampa, str. 43.

⁷ Dragičević-Šešić, M. i B. Stojković (1996), *Kulturni menadžment, animacija, marketing*, Beograd, Clio, str. 40.

⁸ Citirano prema: Prnjat, B. (1979), *Kulturna politika*, Beograd, Radnička štampa, str. 32.

⁹ Vajt, L. (1970), *Nauka o kulturi*, Beograd, Kultura, str. 198.

¹⁰ Prnjat, B. (1979), *Kulturna politika*, Beograd, Radnička štampa, str. 44.

¹¹ Majer, B. (1970), *Kultura između države i tržišta, Socijalizam*, 7-8: 918.

ga. Demokratska kulturna politika vidi svoj cilj u tome da razvija stvaralačke mogućnosti onih koji dosad nisu imali priliku da ih ispolje.¹²

Milena Dragičević-Šešić i *Branimir Stojković*, u svojoj studiji “Kultura, menadžment, animacija i marketing” (1996), razlikuju četiri osnovna modela kulturne politike: 1) *liberalni model* kulturne politike (presudan značaj pridaje se tržištu kulturnih dobara, kulturnoj industriji namenjenoj publici masovne kulture, karakterističan je za SAD), 2) *državni (birokratski ili prosvetiteljski)* model kulturne politike (prevlast države koja preko svojih aparata kontroliše kulturu, centralistički-administrativno je usmerava i planira, primer Francuske, Švedske, ali, pre svega, Kine i ranije zemalja tzv. socijalističke zajednice), 3) *nacionalno-emancipatorski* model kulturne politike (vezan za zemlje u razvoju, bivše kolonije, zemlje pod uticajem sovjetske prevlasti, primer za Peru, Senegal, Estoniju), 4) *paradržavni* model i model kulturne politike i kulturnog života u procesu tranzicije (kombinacija državnih uticaja i tržišta, centralne i lokalne vlasti /opštine, gradovi/, uloga umetničkih saveta kao paradržavnih tela, civilnog društva, primer V. Britanije, Irske i zemalja u tranziciji).

Pregled ovih tipologija ukazuje da različiti autori polaze od različitog principa deobe, klasifikacije raznovrsnih konkretno-istorijskih oblika kulturne politike: neki od globalnog sistema, drugi od klasne determinacije, treći od dominantne uloge pojedinih faktora u društvenom razvoju ili načinu upravljanja resursima kulture. Naravno, ovi modeli često su jednostrani i nepotpuno izražavaju kompleksnu stvarnost, tj. praksu uređivanja odnosa u društvu, kroz igru razvojnih aktera i načina upravljanja društvenim promenama.

Savremena balkanska društva – između retradicalizacije i modernizacije

Posmatramo li savremena balkanska društva u ključu sociologije društvenih promena, mogli bismo konstatovati sledeće:

- 1) da se ova društva nalaze u procesu tranzicije,
- 2) da se od 1989. radikalno menja njihova društvena struktura,
- 3) da većina ovih društava sledi strategiju neoliberalne zavisne modernizacije,
- 4) da se u njima konstituiše nov specifični stratifikacijski sistem, tj. nova kompozicija klasa i slojeva,
- 5) da nove elite (privredne političke i kulturne) slede obrasce zavisne kolonijalne kulture,
- 6) da novonastala buržoazija sve više ima ponašanje poput kompradorske buržoazije i lumpenburžoazije u Latinskoj Americi),
- 7) da su razapeta između retradicalizacije i modernizacije (retradicalizacija se najčešće shvata kao povratak na kulturni konzervativizam i izolacionizam, a modernizacija kao vesternizacija, tj. amerikanizacija),

¹² Citirano prema: Prnja, B. (1979), *Kulturna politika*, Beograd, Radnička štampa, str. 21.

- 8) ceo prostor se, u geopolitičkom pogledu, nalazi na pod protektoratom, pre svih, snaga NATO-a i njegovih satelita,
- 9) jednom reči, savremeni Balkan nalazi se na putu u zavisno društvo, sa modelom kapitalizma svetske poluperiferije i periferije,
- 10) ulazak u svetske integracione procese za Balkan je sudbonosan, jer od toga će zavisi brzina pacifikacije etno-političkih sukoba i otvaranje ovih društava za modernizaciju i razvoj,
- 11) tranzicija i globalizacija Balkana dva su međusobno uslovljena procesa: nema tranzicije bez globalizacije i obrnuto.

U potrazi za optimalnim modelom kulturne politike na Balkanu u funkciji razvoja i evrointegracije

Balkanska društva u tranziciji čine iskorak iz stanja haosa i anomalije ka uspostavljanju novog poretka. Za iskorak iz sadašnjeg stanja ključno pitanje je tretman ljudskog faktora, kulturnog kapitala i uloga kulturne politike u društvenim promenama. Izborom neoliberalne politike društvenog razvoja nastajuća elita kao da je, fetišizacijom tržišta, stavila u drugi plan kulturu. To ima pogubne posledice na razvoj ovih društava, koji se reducira na imitativnu, zavisnu modernizaciju i "mekdonaldizaciju društva". Prećutno se prihvataju modeli kolonijalne kulture i opravdava kulturni imperijalizam. Bez stabilne kulturne politike u funkciji očuvanja nacionalnog i kulturnog identiteta, teško je odgovorno shvatiti zadatke na planu razvoja i evrointegracije. Nove elite se dosta poklonički ponašaju prema modelima i preporukama koje se nude iz okruženja (uzmimo npr. Srbiju).¹³

Analiziramo li pregled vođene kulturne politike u balkanskim zemljama od 1989. do danas, da se primetiti da su se iskristalisali nekoliko tipova: 1) *konzervativni* model kulturne politike (vezan za strategiju retraditionalizacije i retribalizacije, koja vodi refeudalizaciji bića i svesti, etnocentризmu i etnopolitici), 2) *liberalni korporativni tržišni* model kulturne politike (oslonjen na neoliberalnu strategiju zavisne modernizacije, koji vodi u poluperiferno zavisno društvo, gde je kultura prepuštena stihiji tržišta, 3) *nekonzervativni etastički* model kulturne politike (sa naglašenom ulogom države u formiranju kulturne promene), 4) *socijaldemokratski mešoviti* model kulturne politike (koji počiva na dvostrukoj igri, intervenciji vlasti i tržišta i pluralizmu aktera, od civilnog društva, nevladinog sektora, preko ustanova kulture, tržišta, do uloge države, lokalnih organa /opština, regija, gradova/, aktera participativne demokratije).

U uslovima balkanske savremenosti *tranzicija* se najčešće shvatala kao magični ključ za put u moderno građansko evropsko društvo. Nažalost, u stvarnosti je taj put bio ne put u budućnosti, već istorijska restauracija, put u zavisno periferno društvo. Na tom putu nova elita kao da je zaboravila na nauku i kulturu, tačnije, radije se okrenula tuđim kulturnim obrascima. Paralelno sa procesom retraditionalizacije tekao je i proces imitativne modernizacije. Dok se deo populističkih aktera, zajedno sa

¹³ Ako je politika prethodnog režima bila izolacionistička, ova je nekritički epigonska i vazalska. U tim krajnostima ne može se naći ključ za razvoj Srbije i njenu evropsku integraciju.

većinskim delom stanovništva, okretao tradiciji i živeo u zaklonu “šoka prošlosti”, deo elite nekritički se predao oponašanju zapadne elitističke kulture, praćen konzumističkom publikom masovne potrošačke kulture u urbanim sredinama. Socijalno raslojavanje nastajućeg društva uporedo je praćeno kulturnim i duhovnim podelama, sa brojnim implikacijama po razvoj.

Postavlja se pitanje: *koji je optimalni model kulturne politike* u uslovima savremenog razvoja balkanskih društava i kako do njega doći? Koja je uloga nauke u njegovoj teorijskoj elaboraciji i koncipiranju?

Najpre, treba istaći da bez racionalnog izbora i definisanje globalne strategije društvenog razvoja teško je precizno odrediti pravo mesto i ulogu pojedinih faktora razvoja, a, pre svega, ulogu nauke kao ključnog resursa i kulture kao kapitalnog faktora u savremenom društvu. Izbor strategije globalnog društvenog razvoja opredeljuje tretman drugih faktora, njihovu hijerarhiju i sinhronizaciju u igri društvenih promena. Ovde dajemo neke grube ilustracije tog odnosa.

Izbor *inverzivne strategije retradicionizacije* u društvenom razvoju, objektivno gura kulturnu politiku u krilo države i crkvene hijerarhije.

Izbor *strategije neoliberalne zavisne modernizacije* kulturnu politiku podređuje snagama tržišnog fundamentalizma, gde je profit vrhovni arbitar svemu, pa i kulturnim dobrima.

Izbor *neokonzervativne strategije društvenog razvoja* kulturu gura u posed države, odnosno etatičke regulacije i upravljanja.

Izbor *socijaldemokratske strategije društvenog razvoja* omogućio bi harmonični razvoj kulture, u uslovima socijalno usmerene tržišne privrede i stvaranja društva ravnopravnih socijalnih šansi.

Naš je pleoaje za izbor i izgrađivanje takve strategije globalnog društvenog razvoja, za tranziciju i globalizaciju sa ljudskim likom i socijalnom odgovornošću, za novo istorijsko partnerstvo rada i kapitala u funkciji razvoja, napretka i mira u svetu. Za humani, održivi, integralni razvoj, kako je to definisao Frederik Major – u funkciji svih, za sve!

Socijaldemokratska strategija društvenog razvoja kulturu ravnopravno tretira u njenom sadejstvu sa ekonomskim faktorom (tržište) i politikom (država). U tom kontekstu definisana kulturna politika ima aktivni stvaralački karakter u društvenim promenama. Osnovne odrednice takvog koncepta i modela kulturne politike su:

- 1) ona je građanska (jer izražava građanski princip i ravnopravnost različitih identiteta civilnog društva),
- 2) ona je multikulturna (ona nije etnocentrična, već slojevita i multiidentitetska),
- 3) ona je demokratsko-participativna (jer podstiče decentralizovan sistem razvoja kulture – regije, gradovi, opštine),
- 4) ona je pluralistička (jer računa na brojne aktere kao stvaraocce i potrošače kulture),
- 5) ona je razvojno-civilizacijska (jer služi kao faktor razvoja, društvenog progressa, u funkciji je novih proizvodnih snaga),

- 6) ona je otvorena prema izazovima tržišta (ali ne i potpuno podređena njegovim zakonitostima, kultura je jedan od ključnih elemenata razvoja preduzetništva i biznisa),
- 7) ona je humanističko-emancipatorska (jer polazi od individue, čoveka i njegovih potreba, u službi je emancipatorskih pokreta),
- 8) ona je evropska (jer povezuje lokalne i univerzalne vrednosti, respektuje raznolikost nacionalnih identiteta i povezuje nacionalne kulture u jedinstven kulturni prostor.

Takva kulturna politika u sebi nosi, pored odrednice o neotuđivom pravu svake nacije na svoju kulturu i odrednice o univerzalnim, zajedničkim vrednostima, o planetarnom svetu, etiku globalizujućeg društva i nastajućeg ujedinjenog čovečanstva.

Ovakva kulturna politika respektuje pravo na razliku i bogatstvo multikulturalizma. Ona je u funkciji svih delova društva i stvara socijalne šanse svim slojevima da se izraze, ne samo kao potrošači kulturnih dobara, već i kao stvaraoci kulture.

Literatura

Dragičević-Šešić, M. i B. Stojković (1996), *Kulturni menadžment, animacija, marketing*, Beograd, Clio.

Ilić, M. (1971), *Društveni sistem i kultura. Sociologija*, Beograd, Rad, str. 255-256.

Kloskowska, A. (1969), *La sociologie e les problèmes de la politique culturelle*, *Communications*, Paris.

Majer, B. (1970), *Kultura između države i tržišta, Socijalizam*, 7-8: 918.

Molar, K. (2000), *Kulturni inženjering*, Beogra, Clio.

Prnjat, B. (1979), *Kulturna politika*, Beograd, Radnička štampa.

Ranković, M. (1974), *Kultura i nekultura*, Beograd, "Vuk Karadžić".

Vajt, L. (1970), *Nauka o kulturi*, Beograd, Kultura.

UDK 008:172.4(497)

Danilo Ž. Marković
Učiteljski fakultet
Beograd

KULTURNA POLITIKA I KULTURA MIRA U USLOVIMA MULTIKULTURNOG DRUŠTVA NA BALKANU

Rezime

Polazeći od pojmovnog odredjenja kulturne politike i određujući pojmovno kulturu mira, u radu se ukazuje na neophodnost njihove povezanosti u uslovima multidisciplinarnog društva uopšte, a posebno na Balkanu. U kontekstu takvog pristupa se ukazuje na to da kultura mira predstavlja onaj deo opšte kulture koji obuhvata vrednosti, uverenja, stavove, simbole, sklonosti i obrasce ponašanja u odnosu na mir kao uslov zajedničkog života, to jest na ostvarivanje planetarne bezbednosti, kao uslov opstanka i razvoja globalnog društva, regiona, država i pojedinaca na planeti Zemlji. Svojim sadržajima, čije ostvarivanje treba da obezbedi kulturna politika, ona treba da potisne iz kulture nasilje, agresivnost i doprinese ostvarivanju mira i bezbednosti na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou. U radu se ukazuje i na angažovanje UNESKO-a na ostvarivanju kulture mira i kulturne politike, ukazuje na subjekte njihovog ostvarivanja i na potrebu i mogućnosti njihovog ostvarivanja u prostoru Balkana.

Ključne reči: kulturna politika, kultura mira, multikulturalizam, Balkan

CULTURAL POLICY AND CULTURE IN THE CONDITIONS OF MULTICULTURAL SOCIETY IN THE BALKANS

Summary

Starting from notional determination of cultural policy and determining the policy of peace in conceptual terms, the paper has indicated the necessity of their interconnectedness in the conditions of multicultural society in general, and particularly in the Balkans. In the context of such an approach it has been pointed to the fact that the culture of peace presents the part of general culture which encompasses values, beliefs, attitudes, symbols, preferences and behaviour patterns regarding peace as a precondition of shared life, i.e. the realization of planetary safety has been considered as an essential condition of survival and development of global society, of regions, states and individuals at the planet Earth. Cultural policy, ensuring the realization of its contents, should suppress violence and aggression and contribute to establishing peace and safety at national, regional and global level. The engagement of UNESCO has also been pointed to in the paper, with its efforts to realize the peace culture and cultural policy, as well as their subjects and the need and possibility to fulfil their strivings in the Balkans.

Key Words: Cultural Policy, Culture in the Conditions, Multiculturalism, Balkan

1.

Istraživanje i promišljanje modela kulturne politike u uslovima multikulturnog društva na Balkanu mora polaziti ne samo od pojmovnog određivanja kulturne politike, već i od shvatanja i razmatranja sadržaja i značaja “kulturne mira” u savremenom globalizovanom društvu. Jer, kao što su posle Drugog svetskog rata postojali napori da se definiše kulturna politika sa ciljem da se sagledaju nova značenja kulture u kontekstu ondašnjih socijalnih, ekonomskih i političkih preobražaja i naučno-tehničkog progres¹, tako krajem 20 i početkom 21 veka postoje nastojanja da se u uslovima visokih tehnologija, globalizacije društva i dinamičke transformacije kulture, ekonomije i politike definiše “kultura mira”. Ljudima je neophodan mir koji bi omogućio u uslovima procvata razvoj i bezbednost. Jer, *jedna od osnovnih potreba ostvarivanja postojanosti (bezbednosti i efikasnog razvoja) našeg sveta je potreba za promenom svih kulturnih paradigmi koji pretpostavljaju nasilje*. Stvaranje globalnih i regionalnih “sistema kulture mira” treba da nastane pomoću objektivnih uravnoteženih etičkih sredstava masovnih informacija. Taj novi sistem kulture mira i saznanja sa njom, treba efektivno da porazi atmosferu nepoverenja, konflikata i rata u globalnom “svetskom” društvu, ili kako neki kažu u našem “globalnom selu”.² Kultura mira treba da dovede do moralno-etičke regulacije međunarodnih odnosa, a fokus tog regulisanja, iako to možda zvuči paradoksalno, čini zaštita čovekom sazdate civilizacije od samog čoveka, od njegove agresivnosti, od uništavanja resursa i narušavanja njegove sopstvene ekološke sredine življenja.³

U cilju boljeg razumevanja nastanka, sadržaja, uloge i značaja “kulturne mira” i njene povezanosti sa kulturnom politikom, činimo osvrt na pojmovno određenje kulturne politike. Ali, pre toga ukazujemo da u našim razmatranjima ukazujemo na shvatanje kulture od koga se polazi u definisanju kulturne politike. *Kultura* predstavlja ukupnost materijalnih i duhovnih tvorevina društva, i njen osnovni smisao sastoji se u naporu za održavanje, produžetak i napredak ljudskog društva i pojedinca u njemu.⁴ “Kultura je i najviši izvor čovekovog stvaralaštva, koji je uvek manje ili više istorijski i okolnostima uslovljen. A humanost je osnovno načelo vrednovanja i smisla kulture.”⁵ Ovako pojmovno određena kultura je danas “zakoračila u samo središte ljudskog života, materijalne proizvodnje, postala uticajni činilac oblikovanja ljudskih potreba i društvenih ciljeva; ona sudeluje u društvenim borbama i pretpostavlja političko odlučivanje”.⁶ Zato nastaje potreba, u drugoj polovini 20 i početkom 21 veka,

¹ Branko Prnjat, *Politika (kulturna)*, Beograd, *Enciklopedija političke kulture*, “Savremena administracija”, 1993, str. 886.

² А. Ахарони, *Культура мира*, у *Глобалистика – энциклопедия*, Москва, ЦНПП “Диалог”, ОАО Издательство “Радуга”, 2003, стр. 499.

³ Александар Канто, *Динамика миротворческого потенциала человечества*, Москва, у “Безопасност Евроазији”, 3 (9)/2002. стр. 118.

⁴ Опширније видети: В. И. Степин, *Культура*, у *Социологическая энциклопедия*, Москва, “Мысль”, 2003, стр. 525-529.

⁵ Ratko Božović, *Kultura u Enciklopedija političke kulture*, Beograd, “Savremena administracija”, 1993, str. 375.

⁶ Branko Prnjat, cit. delo, str. 386.

određivanja politike, kao svesne i organizovane društvene delatnosti u cilju postizanja određenih viljeva u društvu određenim sredstvima⁷, prema kulturi, tj. *definisanja kulturne politike*. Kulturna politika u tom vremenu postaje aktualna jer kultura poseduje snagu koja menja društvene okolnosti. Njen značaj povezan je sa hiperkulturacijom zasnovanom na delovanju masovne kulture i hiperpolitizacijom koja podrazumeva delovanje politike kao sveobuhvatne sile koja postaje totalitarna. *Značaj kulturne politike dobija planetarni karakter, ona postaje pštedruštvena potreba u svetu koji se sve više ujedinjuje*, zato njeno definisanje postaje i predmet interesovanja i akcije UNESK-a. Na dve svoje međunarodne konferencije koje je ova međunarodna organizacija organizovala (Monako, 1967 i Meksiko, 1982) ona se bavila problemom definisanja kulturne politike. Usvojenim zaključcima *kulturna politika se definiše kao ukupnost svesnih i promišljenih postupaka i akcija čiji je cilj zadovoljavanje izvesne kulturne potrebe uz optimalno korišćenje svih fizičkih i ljudskih potencijala* kojima u određenom trenutku raspoláže zajednica. Slična shvatanja kulturne politike imaju i teoretičari kulture. Pod kulturnom politikom podrazumevaju podsticajne aktivnosti države, povezane sa svim oblastima umetnosti, rekreacije i slobodnog vremena.⁸ Kulturna politika shvata se i kao usmeravajući stav društva prema kulturi, ona usmerava kulturnu delatnost društva, određujući ciljeve te delatnosti i sredstva pomoću kojih se to usmeravanje ostvaruje (M. Ilić). Ali se *kulturna politika određuje i kao ukupnost planetarnih kulturnih akcija na temelju globalne vizije društvenog razvitka*, određenih kulturnih potreba i zatečenog kulturnog standarda.⁹ Bez namere da kritički analiziramo postojeće definicije kulturne politike, smatramo da je ova njena definicija koja sadrži u sebi i iskaz da kulturna politika predstavlja *ukupnost planetarnih kulturnih akcija na temelju globalne vizije društvenog razvitka*, najpogodnija za sagledavanje *odnosa kulturne politike i kulture mira*, što proizilazi iz zadataka i sadržine kulture mira.

Opšta kultura je složena sfera u kojoj se reflektuju tekovine i iskustva duhovnog razvitka na svim područjima života. *Kultura mira* predstavlja onaj deo opšte kulture koji *obuhvata vrednosti, uverenja, stavove, simbole, sklonosti i obrasce ponašanja u odnosu na mir kao uslov zajedničkog života, tj. na ostvarivanje sveopšte planetarne bezbednosti, kao uslova opstanka i razvoja globalnog društva, regiona, pojedinih država i pojedinaca na planeti zemlji*. Ovako pojmovno određena “kultura mira” treba da doprinese ostvarivanju sledećih osnovnih ciljeva. *Prvo*, da eliminiše kulturne i etničke korene nasilja, konflikata, terora i ratnih dejstava. *Drugo*, da doprinese izgrađivanju harmoničnih mostova kulture, razumevanja i uvažavanja među ljudima, etnosima i državama. *Treće*, da omogući stvaranje i razvitak globalne kulture mira na nacionalnom i globalnom planu. *Četvrto*, da doprinese propagiranju i razumevanju instituta “globalnog građanina” i globalnog građanstva pomoću pluralističke globalne kulture. *Peto*, da doprinese propagandi “novosti u kulturi” bez faktografskog materijala o nailju.¹⁰ *Za razvijanje kulture mira*,

⁷ Najdan Pašić, *Politika*, u *Politička enciklopedija*, Beograd, “Savremena administracija”, 1975, str. 787-791.

⁸ Opširnije videti: S. Minel, *Kulturna politika u gradovima*, Beograd, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1982.

⁹ Opširnije videti: T. Martinović, *Kultura i samoodređenje*, Zagreb, Cenade, 1986.

¹⁰ A. Ахорони, cit. rad, str. 499.

država kao najznačajniji subjekt kulturne politike, ima značajnu ulogu. Ona kulturnom politikom usmerava kulturnu delatnost društva i određuje ciljeve te delatnosti, pa te delatnosti, uz sagledavanje globalne vizije društvenog razvitka, treba da usmerava i na razvijanje kulture mira. U ovom smislu država ima važnu ulogu zato što nosi glavnu odgovornost za obezbeđivanje demokratskih principa, ostvarivanje harmoničnih odnosa između čoveka, društva i životne sredine i ostvarivanje stvaralačke saradnje među svim partnerima građanskog društva.¹¹

2.

U izlaganju sadržaja kulture mira treba početi od saznanja da se kultura u filozofskom, umetničkom i istorijskom pojavljivanju, javlja kao značajna pokretačka snaga svih mogućih transformacija, budući posrednik u predaji ideja, intelektualnih vrednosti između pokolenja. Ona pokazuje sposobnost posredovanja između civilizacija i može postati most razumevanja i međusobnog priznavanja osnovnih opštečovečanskih nasleđa. *Kultura se javlja istovremeno i zaštitnom i proizvođačkom snagom predajući kulturne obrasce prošlog, savremenog i budućeg i značajnim elementima ponašanja,* ukoliko ovlada novim odnosima, vrednostima i normama koje novi sistem može razviti. *Uz to ona se javlja i ključnim faktorom zaštite globalnog sveta.* Propagirajući uvažavanje drugih, identitet kultura, doprinosi rešavanju sporova i konflikata mirnim sredstvima i time uvećava mogućnost mira. Međutim, *moguće je da kultura ima i suprotne ciljeve i posledice,* ako kulturni sistem podstrekava filozofske i psihološke postavke na egoizam, nepoverenje i poricanje drugih uz poziv na nasilje kao sredstvo rešavanja sporova i konflikata. U ovom slučaju ona ne doprinosi usaglašavanju i rešavanju sporova i konflikata mirnim putem, već doprinosi stvaranju nesigurnosti, ugrožava mir i može dovesti čovečanstvo u opasnost. *Zato je potrebno raditi na sprečavanju, predupređivanju, ovakve upotrebe kulture, razvojem kulture mira.* Ovakva aktivnost dobija na značaju sa širenjem talasa terorizma, posebno samoubilačkog, koji je sve prisutniji kao globalna pojava u savremenom svetu. U stvari, *globalni terorizam ukazuje na potrebu uspostavljanja slobodnog "sistema kulture mira", kao jednog od osnovnih zadataka čovečanstva.* Upravo zato jedna od značajnih promena u svetu treba da bude izgrađivanje i širenje postojeće globalne i regionalne kulture mira. U ostvarivanju ovog cilja značajan doprinos treba da pruže države, pridobijajući za ovaj cilj poslanike kulture (pisce, režisere, televizijske producente, dramaturge, pesnike) što bi doprinelo proterivanju iz umetnosti nasilja i agresivnosti kao ugrožavajućeg faktora sigurnosti i mira. Uz to bilo bi vrlo značajno ako bi vlade, i druge nacionalne organizacije, obezbeđivale, finansirale i propagiranje kulture mira.

Kultura mira svojim sadržajima treba da potisne iz kulture nasilje, agresivnost i terorizam (posebno fenomen terorista samoubica) i doprinese ostvarivanju mira i bezbednosti na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou. U tom cilju kultura mira mora u sebi sadržati sledeće elemente. Prvo, "sistem kulture i komunikacije u ime mira" koji uključuje filmove, igre, besede sa kulturnim poslenicima, filozofima i istraživačima, koji će uticati na sve sfere

¹¹ Александр Канто, cit. rad, str. 106.

društvenog, duhovnog i moralnog života, potiskujući fakta koja mogu provocirajući agresiju i nasilje posredno ugrožavati mir i bezbednost društva, regiona, države i pojedinca. *Drugo*, organizaciju moćne i široke mreže sistema masovne informacione i telekomunikacione komunikacije u ime mira, koja bi funkcionisala na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou, uz podršku regionalnih i globalnih sistema kulture mira. *Treće*, “istraživanje mira” i “obrazovanje u duhu kulture mira” kao predmeta na svim nivoima obrazovanja, prilagođeni vrsti i nivou obrazovanja i obrazovanje odraslih za kulturu mira kroz razne forme. *Četvrto*, široku mrežu muzeja mira (po ugledu na muzej u Japanu) koji predstavljaju funkcionalnu osnovu informisanja o delatnosti u ime mira. *Peto*, istraživanje mira u okviru projekata OUN-a i UNESK-a i raznih nedržavnih organizacija kulture mira i osnivanje “internet-sajta” u ime mira i mirovni program sa veb stranicom za informacije o regionalnoj i globalnoj delatnosti u ime mira.¹² Ostvarivanje ovog sadržaja kulture mira zavisi od delovanja ljudi, jer, čovek je stvaralačka sila društvenog života “i to kako on deluje u značajnoj meri predodređuje karakter sveukupnog dejstva grupe, kolektiva i celog društva.”¹³ pa i ostvarivanje kulture mira. A kako se radi o globalnoj pojavi, koja se može ostvariti intelektualno-moralnim naporom, to njeno ostvarenje predpostavlja i razvijen međunarodni moral. Takav moral postoji i izražava tendenciju formiranja globalnih parametara regulisanja u svetskom društvu, a odnosi među ljudima i među državama razlikuje se moralno pomoću prihvaćenih opštečovečanskih normi.¹⁴ I u međunarodnom moralu na prelasku iz 20 u 21 vek ima *elemenata koji ukazuju da postoji mogućnost moralne podrške ostvarivanju kulture mira*. Sadržaj tog morala opredeljuje: borba za mir, obezbeđenje sprovodljivog demokratskog mira; proučavanje međunarodnih odnosa na principima humanizma, demokratije; usaglašavanje nacionalnih, regionalnih i opšteplanetarnih interesa; isključivanje nacionalnog egoizma; globalno duhovna ekspanzija; sloboda i prava, posebno pravo na mir i na život; očuvanje ljudskog roda kao biološkog vida ljudske civilizacije.¹⁵

Međutim, razvoj kulture mira nije samo pitanje moralnih odnosa prema očuvanju mira i ostvarivanju bezbednosti, već i zadatak *pored država i mnogih međunarodnih organizacija a pre svega OUN-a i UNESK-a*. Organizacija ujedinjenih nacija imajući za svoj osnovni cilj i zadatak očuvanje mira, nastojeće da obezbedi socijalnu osnovu mira, iniciralo je i program “kulture mira”. Najznačajniji zadaci tog Programa su: *prvo*, formiranje visoke političke kulture u njenom savremenom poimanju i razrada metoda prevazilaženja međuetničke netrpeljivosti. *Drugo*, obezbeđenje političke bezbednosti i demokratije normama ponašanja u kojima upravljanje konfliktima ne bi imalo za posledicu razrušavanje jedinstva i efektivno funkcionisanje društva. *Treće*, učešće naučnika u razradi i ostvarivanju programa “kultura mira” kako bi se on postavio na naučnu osnovu i obezbedilo proširenje postojećeg znanja na mirotvornu

¹² А. Ахорни, cit. rad, str. 500-501.

¹³ Александр Канто, cit. rad, str. 88.

¹⁴ Opširnije autor je o ovome pisao u radu *Planetarna civilizacija i kulturni pluralizam*, zbor. radova *Ogledi i nastava*, Pirot, 2000, str. 3-11.

¹⁵ Александр Канто, cit. rad, str. 117-118.

problematiku, posebno znanja iz konfliktologije kako bi se efikasno predupređivali konflikti i rešavali dijalogom.¹⁶ *Četvrto*, rasprostiranje - širenje znanja o miru kroz kulturne aktivnosti i obrazovanje. *Peto*, širenje kulture mira razrađujući njene socijalne, socijalno-političke, socijalno-etičke i humanističke aspekte, dajući nove impulse u razvijanju uloge mas-medija, širenju slobode i prava građana i njihovoj mobilizaciji u ostvarivanju društvenog progressa.¹⁷ U kontekstu ovakvog pristupa zadacima programa "kultura mira" poseban značaj dobija "međunarodno vaspitanje". Naime, kako se ističe u dokumentima u kojima se ono zagovara, ono treba da približi čoveku nov sistem vrednosti koji nastaje krupnim promenama u savremenoj eposi, nov etnički princip primeren realnoj savremenosti.¹⁸

Iz prethodnih razmatranja o kulturnoj politici i kulturi mira proizilazi da su to dva pojma koja se ne suprotstavljaju, već su na neki način komplementarni. Naime savremena kulturna politika, u uslovima regionalizacije i globalizacije mora u svoje sadržaje uneti mnoge stavove iz sadržaja kulture mira mora polaziti i od stavova i zahteva kulturne politike pojedinih država. Međutim, kakv će to odnos biti u pojedinim, konkretnim slučajevima, državama i regionima zavisi od više okolnosti koje su rezultat kako istorijskog razvoja tako i odnosa snaga u savremenoj globalnoj društvenoj realnosti, ispunjenom raznim protivurečnostima.

U promišljanju modela kulturne politike na Balkanu treba uzeti u obzir i postojanje programa "kulture mira", njegovu međunarodnu verifikaciju i planetarni značaj, uz uvažavanje multikulturne stvarnosti ne samo na Balkanu kao regionu, već i u većini, skoro svim, balkanskim državama. U kontekstu takvog pristupa u postupku modeliranja kulturne politike u pojedinim državama, treba promisliti kategorije i paradigme kulture mira, utvrditi šta one znače i mogu značiti u konkretnim uslovima, posebno multikulturalnosti i etničkih odnosa (njihove napetosti ili normalnih odnosa) u pojedinim državama i koje su posledice njihovog prihvatanja i ugrađivanja u kulturnu politiku, a koje njihovog ne uzimanja u obzir.

U ovakvom pristupu treba razmotriti veći broj pitanja, od kojih se čini da tri zaslužuju posebnu pažnju. *Prvo*, da li se može govoriti o potrebi i mogućnosti zasnivanja "regionalne kulture mira Balkana", ili "balkanske kulture" i potreba njenog oformljenja, onda treba promisliti njen sadržaj, kojim ciljevima ona treba da služi, i šta bi bilo specifično za nju i kakav bi bio njen odnos prema "opštoj kulturi mira". *Drugo*, da li postoji potreba za "balkanskim vaspitanjem i obrazovanjem". Ako postoji koji bi bili njihovi sadržaji i ostvarivanju kojih ciljeva treba da služi ostvarivanje tih sadržaja.¹⁹ *Treće*, da li postoji potreba i mogućnost stvaranja nekih "muzeja mira na Balkanu" u nekim od balkanskih država (poput japanskog iskustva) ili sličnih ustanova koje bi bile

¹⁶ Opširnije o ovome autor je pisao u radu *Naučnici i dijalog civilizacija*, Novi Sad, "Pedagoška stvarnost", 7-8/2003, str. 537-545.

¹⁷ Александр Канто, cit. rad, str. 97-98.

¹⁸ Ibid, str. 123.

¹⁹ Autor je na izvestan način o tome pisao u radu *Obrazovanje – integracioni faktor balkanske saradnje*, Niš, Zbornik radova "Kultura u procesima razvoja, regionalizacije i evrointegracije na Balkanu", 2003, str. 281-288.

primerene balkanskoj stvarnosti sa stanovišta očuvanja mira i bezbednosti ne samo na Balkanu, pojedinim njegovim državama i šire, na globalnom planu.

* * *

Ovim razmatranjima i ukazivanjima na moguća pitanja u razmatranju uobličavanja modela kulturne politike i njenog odnosa prema “kulturi mira”, autor nije imao ambiciju potpunog elaboriranja ovog problema. Njegova ambicija je bila, i ostala, da isprovocira njegovo svestranije i dublje empirijsko istraživanje i teorijsko promišljanje. Ako je tome dao skroman doprinos, njegov trud neće biti uzaludan.

UDK 008(497.2) "1989/..."

Мая Русева

Философски факултет

Великотърновски университет "Св. Св. Кирил и Методий"

България

КУЛТУРНАТА ПОЛИТИКА В СИТУАЦИЯ НА СОЦИАЛНА ПРОМЯНА – ИЗРАЗ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КУЛТУРА НА УПРАВЛЯВАЩИТЕ (Културно-критически анализ)

Резюме

В предлагания текст се поставя темата за иманентната напрегнатост във функциите на културата: от една страна да гарантира социалната приемственост, респективно да поддържа социалната статика, а от друга - да генерира социална промяна, съответно да поражда и катализира иновации. Разглежда се конфликтът между тенденциите към традиционализъм и модернизация в динамична социална ситуация на преход. Обществото се разглежда системно-динамично като стремящо се към оптимум движение, съставено от постоянна динамика и относителна статика, обезпечаващи съответно приемственост и менливост.

В този контекст са потърсени аспектите: култивиране на политическа адекватност и адекватност в управлението на културните процеси. Очертани са някои пренебрегвани в анализите етически, естетически и управленски фактори, с влияние върху социалния преход, евроинтеграционните процеси, тенденцията към мултикултурност и културна динамика като цяло.

Културната политика се разглежда като концентриран израз на политическата култура на управляващите. Прави се опит за разчитане на особеностите на политиката в сферата на културата в България след 1989 година в контекста на социалния преход и евроинтеграцията. Анализирана е управленската програма на НДСВ и Закона за закрила и развитие на културата с цел установяване на основните им характеристики.

Ключови думи: културна политика, управление, политическа култура, култивиране, традиционализъм, иновативност, плурализъм, постмодерност

KULTURNA POLITIKA U SITUACIJI SOCIJALNIH PROMENA – IZRAZ POLITIČKE KULTURE UPRAVLJAČA (Kulturno-kritička analiza)

Rezime

Razmatraju se pitanja bitna za funkcije kulture: s jedne strane, to je socijalni kontinuitet i održavanje socijalne statike, a s druge, generisane socijalne promene koje porađaju socijalne inovacije.

Razmatra se, takođe, konfliktno stanje između tradicionalizma i modernizacije u dinamičnoj situaciji tranzicije. S ovog gledišta, društvo je spoj stalne dinamike i relativne statike, koje osiguravaju istovremeno i kontinuitet i izmenu.

U ovom se kontekstu traže aspekti političke adekvatnosti u upravljanju kulturnim procesima. Ukazuje se na neke u analizama zapostavljane činjenice etičkog, estetskog i upravljačkog karaktera koje utiču na socijalnu tranziciju, evrointegraciju, tendenciju multikulturalnosti i na kulturnu dinamiku u celini.

Dakle, kulturna politika razmatra se kao izraz političke kulture vlasti. Predstavljen je jedan od mogućih prilaza za tumačenje osobina politike u oblasti kulture u Bugarskoj posle 1989. godine, u kontekstu socijalne tranzicije i evrointegracije. Podvrgnuti su analizi politički program vladajuće koalicije NDSV (Nacionalni pokret Simeon Drugi) i Zakon za zaštitu i razvoj kulture u potrazi za njihovim osnovnim karakteristikama.

Кljučне речи: kulturna politika, vlast, politička kultura, kultivisanje, tradicionalizam, inovacije, pluralizam, postmodernizam

За смисала и функциите на културата

Културата како специфично-човешка пројава на природноста притежава втрешна напрегнатост във функционално отношение в рамката на организираната човешка общност. Основната антиномичност на културата се изразува в присъщата ѝ едновременност на ‘постоянна динамика и относителна статика’. Тя изпълнява специфична роля по отношение на социалната приемственост, защото самата приемственост се реализира под формата на интеракции между поколенията чрез овеществена култура – символно, знаково, кодово, междуличностно, ритуално, морално и пр. Формализираното културно съдържание притежава хоризонтално-вертикална напрегнатост от типа: едновременност на постоянната динамика и относителната статика. Първото ѝ свойство създава условия за генериране на социална промяна, съответно – способност да поражда и катализира иновации; другото (относителната статичност на културата) притежава поддържаща оптимума на социалната система предразположеност да гарантира социалната приемственост.

Така културата като специфична пројава на обществото, позволява то да бъде разгледано системно-динамично като стремящо се към оптимум движение, обезпечаващо в двете си състояния съответно приемственост и менливост. Кризисните етапи в развитието на обществената система трансформират нейното единство и го правят колебливо в голяма степен поради факта, че подлагат на трансформация втрешното хомеостатично единство на културата и налагат в дневния ред на обществото предефиниране на културността като състояние, цел и ценност. При кризис самата ценностно-целева ос на единение на обществото е разколебана и местата на целите и ценностите се променят. Това води до лабилност на ценностите и стремеж на целите да ги подчиняват на себе си. Динамиката придобива водещо положение спрямо статиката, иновативността надделява над консерватизма. В кризисна социална ситуация контекстът на обществото е подчинен на динамиката на историчността.

Динамичната социална ситуация на преход е динамичен конфликт между тенденциите към традиционализъм и модернизация.

В лабилно социално състояние доминираща значимост придобиват управленските и най-вече властови компоненти на социума, чиято основна функция е да поддържат, гарантират и дори да предефинират единството на общността и да го въплътят в рамката на държавна политика. Тоест, властта в политическата си форма е призвана да удържи културата в рамката на социалността. Средоточието на технологичното 'ставане' на това важно гарантиращо удържане на социума в рамката на неговата автентичност е политиката на държавата най-вече в културния ѝ аспект.

За да бъде изгъланена тази мисия на практическото удържане на културата в рамките на социалността в кризисна обществена ситуация властовите структури на обществото трябва сами да *съдържат формиращи културни предразположения* и на тяхно основание да потърсят неизползвани потенциали за култивиране на политическата си адекватност. На второ място и като следствие от тази ценностна интерпретация на функциите на управлението се поражда *възможност и за адекватност в управлението на културните процеси*. Идейно-ценностното начало, въплътено в политическата цел със субект политическата класа дава възможност на практическата ефикасност на целево равнище да се прояви. Както целта, така и нейният политически субект са прояви на културността и форма на нейното самоосмисляне.¹

Културната политика от културно-критическа гледна точка може да се разглежда като концентриран израз на политическата култура на управляващите. В този смисъл те се явяват въплъщение на социалните ценности на целево обществено равнище. Особеностите на политиката в сферата на културата в България след 1989 година в контекста на социалния преход и евроинтеграцията демонстрира особеностите и дефицитите не просто и не само на управленската обществена подструктура, но на самото общество като цяло. Културната политика в Република България притежава някои общи характеристики, независещи от характера и стила на политическото управление. Доминиращата е *непоследователността*: един особен и траен модел, основан на антагонизъм и скъсаност между културнополитическите приоритети на всяко следващо управление по отношение на всяко предходно. Може да се каже, че непоследователността е най-последователната характеристика на политиката на страната в хода на целия социално-политически преход. Тази специфика притежава качеството *парадоксалност*. Друга натрапваща се характеристика е очевидният приоритет на политическата цел (поддържане и възпроизводство на политическата претенция за власт на конкретния в момента субект на управлението) над ценността, атрибутивно присъща на културата

¹ Теоретична постановка, интерпретираща единството на отношението между политическата култура и културната политика и по-специално динамиката на това единство в период на промяна е развита от Хари Екстейн (Eckstein, H. 1988. A Kulturalist Theory of Political Change – In American Political Science Review - цит. по: Танев, Т. Политическата култура. С., 2001, с. 241-262).

(смыслеподръщащо културната идентичност единство между приемственост и иновативност). Така културната политика на който и да е било управленски субект в Република България след 1989 година притежава строга фиксация върху политическия компонент за сметка на културния в рамката на единството наречено 'културната политика', провеждана от съответната политическа сила.

Аналитично-диагностичен поглед върху културността в политиката

Модел да подобна фиксация, актуален в момента е Управленската програма на Национално движение "Симеон Втори" (НДСВ). Достоянство на Програмата е нейната структурна организация, съдържаща формална заявка за извеждане на културните технологични инструменти и действия от актуалните културни приоритети за страната.

Глава "Политика" от Управленската програма на Правителството започва със своеобразен преамбюл, който дефинира концептуално същността на културата с оглед на управленските амбиции. Тя притежава някои специфични аспекти на субективно-управленски "прочит" на същността на културата, които се оказват подходящи за диагностициране на политическата култура на управляващите и респективно – разкриващи културната политика в смисъла, който ѝ придават управляващият ни в момента политически субект.

- На първо място за упълномощените във управленски функции и облечените във власт политици културата се явява "същностен ресурс", притежаващ потенциал. Тази дефиниция отрежда на културата пасивно положение, разглежда я като своеобразно социално предразположение, което може да бъде фокусирано и остойностено посредством зададени социално-управленски цели. За субекта на властта те са съответно "да повиши качеството на живот, да осигури устойчиво развитие и демократично мислене". *Може да се каже, че доминантата на целевото над ценностното начало, вградена в тази постановка има своето основание в претенцията, че политическата доктрина не е точно възлъщение на културата на общността, а е по-скоро притежател на смисъла за неговото функционално значение.*

- На второ място културата се възприема като фактор, способен да повлияе развитието на обществото и то "цялостно". Т.е. разбрана е глобалната функционална стойност на културата за единството и единението на общността, но едва на второ място в градацията от ценностни съждения.

- Социално желателното също се съдържа в настоящата преамбюлна част на текста в израза "цивилизационна промяна" и стремежът към нейната постижимост. Тъкмо тая постижимост е разгледана в зависимост от културата като своеобразен пасивен социален фон (способност да оказва "вълияние") и едновременно с това като социален актьор с активно приносна функция (способност да "участва"). Въпреки оценъчния характер на съждението за същността на културата, *цивилизационната промяна притежава за овластения субект по-висока степен на значимост от културата като глобален процес,*

защото се разглежда не толкова като основание, колкото като неизбежен фактор, без който просто не може да се постигне социално желателната цел.

- Този дефинитивен пасаж от Програмата завършва с очертаване на основните перспективи за моделиране на културната политика в периода на управление на НДСВ. Управленският модел е ориентиран принципно върху легитимността и основанията на правната рамка, възприета в обществото и фиксирана нормативно в Закона за закрила и развитие на културата. Другото водещо начало, задаващо рамка на управленския модел в сферата на културата е определено като амбиция за "...създаване на условия за развитие и обогатяване на всички направления в сферата на културата като фактори за устойчиво развитие и съхраняване на културната памет и историческото наследство като източник на духовна принадлежност и самочувствие." Законността като демократичен ориентир на всяко легитимно управление е фиксирана на първо място, на второ място се разчита една *своеобразна претенция за диалектика в отношението традиционализъм-приемственост с подчертаване на приоритета на новообразуванията, които трябва да бъдат изведени и основани от своя страна върху здравата почва на традицията.*

В обобщение, погледната диагностично за политическата култура на управляващите, Управленската им програма в частта си за културата на НДСВ, разкрива като особеност на самия политически стил неяснотата в причинно-следствената връзка между културна ценност и културна цел. Тези два аспекта на интерпретация в рамките само на един пасаж разменят местата си и интерпретативните равнища които са им отредени. В един от случаите културното начало е от по-висок ранг от управленското (съответно ценността доминира целта), а няколко реда по-долу разсъжденията са основани върху точно обратната рангова корелация. От тук може да се изведе първата характеристика на политическата култура на управляващите ни и тя е *същностна неопределеност и неяснота по отношение на основната материя, стояща в основата на управленската им претенция в областта на културната политика - материята на самата култура и мястото на подсистемата на социалното управление в нейната рамка.*

След изясняването на същностното разбиране за културата като сфера на управленска изява, в Програмата следват две уточняващи послания:

1. В каква посока "следва да бъдат насочени условията", а те са съответно:

- стабилизиране на структурите;
- вписване на културните процеси и дейности в променената обществена и икономическа среда на съвременната демократична държава;
- създаване на условия за развитие на културата като носител на собствени ценности в общността на европейските страни.

Видно е, че с помощта на вече съществуващи структури според управляващите се очаква "културните процеси и дейности да бъдат вписани в променената обществена и икономическа среда на съвременната демократична държава". *Менливостта на "обществената и икономическа среда на съвременната демократична държава" очевидно задават изисквания към културните процеси, а не*

обратно. Както и, че посоката в която “следва да бъдат насочени условията” е “създаване на условия да развитие на културата като носител на собствени ценности в общността на европейските страни” – което само по себе си е логически парадокс. Този пасаж задълбочава неяснотата в концепцията за култура: *неясно остава културата ли ще създава условия на държавата или държавата – на културата; неясно остава собствените национални ценности ли са приоритет на управляващите или ценностите на европейската интеграция влияят на менливостта на националната ни култура* (вече заявена като основна ценност в първия параграф на текста).

В програмния документ на НДСВ следват уточнения за насоката на действията на държавата в областта на културната политика:

- “към основните приоритети и създаване, финансиране и реализация на стратегически програми”

- подкрепа “не към откъслечни инициативи, а към основните стълбове за опазване и развитие на българската култура”.

При условие, че стратегическото отношение на държавната власт към културата не е фиксирана, изрази като “основни приоритети” си остават в сферата на словесните двусмислици. При положение, че “основните стълбове за запазване и развитие на българската култура” не са упоменати в концептуалната част, тази заявена “подкрепа” за тяхното развитие – също.

Остава хипотезата, че тези дефицити в яснотата на стратегическата визия за култура и политика ще бъдат са конкретизирани в частта с приоритетите на Програмата. Ето какво съдържат те:

1. Евроинтеграция и международна културна политика;
2. Създаване на стратегия за развитие и разпространение на културата;
3. Обновяване, поддържане и изграждане на материално-техническата база на културата;
4. Ресурсно обезпечаване;
5. Подобряване на нормативната уредба.

Както е видно от степенуването на приоритетите, стратегията за развитие и разпространение на културата стои на втори план в сравнение с адаптацията на българската култура към европейските стандарти, а материално-техническата база и ресурсното обезпечаване предхождат регулацията посредством закони и нормативи.

Без да се навлиза в детайли и този общ поглед позволява да се допълнят оформилите се общи изводи за характера на политическата култура на управляващите въз основа на заявката им за културна политика (пренебрегвайки дори практическата реализация в тази сфера, която е сред най-спорните и критикувани в общественото пространство).

Тези *изводи* могат да се сведат до:

1. В период на кризисност и лабилност на социалната ситуация в страната, политическата класа не успява да въплъти в себе си и съответно да дефинира и от там – да материализира в действия културното

- съдържание, което би позволило културата да функционира ефективно;
2. Основният проблем не е в структурата и особеностите на културната политика, провеждана в страната от утълномощения политически субект, а в политическата култура като такава;
 3. Приемствеността се разглежда от управляващите като трансформация на националноспецифичното културно съдържание с оглед адаптация към общоевропейските ценности. От където следва, че общоевропейските ценности се схващат като отчуждени от българските;
 4. Основната си роля НДСВ вижда в праксиса, който от своя страна е чисто политическа технология, откъсната от културата и неоснована достатъчно дълбоко в идеи и ценности, които да я дефинират автентично.

Само като допълнителна забележка трябва да се вметне, че единствено убедителното намерение на управляващите ни в сферата на културната политика е евроинтеграцията, но нито ангажиментите, нито договореностите направени от името на обществото са популяризираны от управляващите. Те не са обществено достояние, въпреки че са обществен ангажимент. Моралният договор между властимащи и подвластни е пренебрегнат за сметка на политическите декларации за ефективни преговори с европейските структури, към чието присъединяване се стремим. Отговорността не е споделена с обществото, а остава привилегия на политиците, за обществото остават неясните следствия, които то ще приеме по необходимост.

Това означава, че овластените гледат на нацията като на маса, че са склонни да злоупотребяват с дадената им от обществото власт и да изкористяват политиката в сферата на културата, поради липса на собствена политическа култура. Остава усещането за разнoбой между афиширано и реално политическо намерение, което личи и от степента на одобрение за културната политика на правителството. Остава и надеждата, че култивирането на политическа култура ще стане факт в хода на прехода на страната ни към стабилно и ценностнофиксирано социално състояние.

Екзистенциални разсъждения за съдбата на култивираността

Здравото социално чувство винаги се е крепяло на здравето национално самочувствие. А то от своя страна е здраво, ако е вписано в единството не само на билите и бъдещите, но и на надвишаващото ни - както в персонално, така и в национално отношение. Здравото чувство за реалност е чувство на съпричастност към социума и любов, която му придава смисъл. Когато бумът на информационните технологии доведе западния свят до глобалното усещане за "голямото село", българинът рипна да става ... гражданин. На света. Пита се: на кой свят? На голямото село, дето се вижда от камбанарията на Съединените щати и на обединената Европа ли? Или на света в нас и около нас, който ни е

породил, точно нас, точно тук и сега. Ами света над нас? Глобалните проблеми на човечеството са толкова глобални, че се разпростират току до нас. Ние в или отвъд тях сме? Не беше случайност, че Шенген проектира демаркационни линии, познати още от Ялта. Братята европейци също като братята руснаци щели да ни дарят свободата – този път да се смесим с тях. Защото не се научихме да си я заслужаваме свободата, а все чакаме да ни я обдарят. Отворено ли е голямото село за граждани на света изобщо? Като какво нещо е това света и какво пък значи ти да се отворен за него? Познаваме ли и разбираме ли високата наука, култура, философия и изкуство, които са породили глобалните процеси за хората от развитите демокрации по света? *Духовният изоляционизъм, наложен ни от прежните освободители, е голямата липса, която предстои да компенсираме, за да престанат да ни освобождават и за да се спасим в себе си. Големият въпрос е въпросът за култивирането на културността, а именно: Кой ще отвори за нас света в нас?*

Ние сме съвременници на важни глобални процеси. Ние първо сме съвременници на самите себе си. Подлежа на осъвременяване само ако сме наясно с това кои сме ние и колко сме съзвучни в себе си. Липсата на ясна картина за съвременния българин в съвременната му ситуация подхранва илюзиите на политиците за безпределна пластичност на народа и безконечна валидност на методиката проба-грешка. Когато обществената подсистемата, призвана да крепи равновесието човек-общество – управленската - сама започне да генерира неравновесие, от това боледува отделния човек. Това руши и единството на човешката общност. Ето социалната цена на безкрайните и хаотични преходи. Причината за десоциализацията днес у нас е неадекватността на управленската обществена подсистема: деструктивността, която тя генерира и възпроизвежда.

Ползвана литература

1. **Бел, Д.** Културните противоречия на капитализма. С., 1994.
2. **Генчев, Н.** Българската култура (XI-XIX век). С., 1988.
3. **Дарендорф, Р.** Размисли върху революцията в Европа. С., 1992.
4. **Джонсън, П.** Съвременността: светът от 20-те до 90-те. С., 1993.
5. **Лазарова, Е.** За отношението култура – цивилизация.. – Философска мисъл, 1985, № 11, с. 35-43.
6. **Канети, Е.** Маса и власт. С., 1996
7. **Танев, Т.** Политическата култура. С., 2001.
8. **Тофлър, А.** Трусове във властта. С., 1991.
9. **Хабермас, Ю.** Философският дискурс на модерността. С., 1999.
10. **Швайцер, А.** Култура и етика. С., 1990.
11. **Ясперс, К.** Духовната ситуация на времето. С., 1996.
12. **Еволюция, култура, познание.** [Сб. РАН]- М., 1996.
13. **Х.-О. и Гасет,** Бунтът на масите. С., 1993
14. **Управленска програма на НДСВ**
15. **Закон за закрила и развитие на културата.**

UDK 342.1:008

Вихрен Бузов

Философски факултет

Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий"

България

ДЪРЖАВАТА И ЗАЩИТАТА НА НАЦИОНАЛНАТА КУЛТУРА

Резюме

Глобализацията, агресията на масмедииите и културните индустрии поставят под въпрос самото оцеляване на националните култури. Тяжното запазване изисква съответна културна политика, която предполага възможности за силова намеса на държавата. В Конституцията на Република България от 1991 г. е постановено такова нейно задължение (Чл. 23) и се допуска прилагане на някакъв вид цензура в защита на "добрите нрави" (Чл. 40). Това не противоречи на духа на мултикултурната толерантност, а е необходима терапия срещу културното обезличаване. Обединена Европа не е някаква единна нация, а свободен съюз на национални държави със свои оригинални култури.

Ключови думи: културна политика, държавата, националната култура, глобализацията

THE STATE AND THE PROTECTION OF NATIONAL CULTURE

Summary

The survival of national cultures is questioned by the process of globalization and the aggression of massmedia and cultural industries. The protection of national cultures requires respective cultural politics; it presupposes some means for using state force. In the Constitution of Bulgaria from 1991 this obligation of the state is enacted (Article 23) and an application of some kind of censorship is presumed (Article 40). It does not contradict to the spirit of the so called multicultural tolerance; on the contrary, it is an necessary therapy against the cultural deprivation of individuality. The United Europe is not some unified nation, it is a free union of national states with distinctive cultures.

Key words: Cultural Policy, State, National Culture, Globalisation

Проблемът за избор на модел на управление и защита на националната култура е от огромно значение за развитието на съвременните държави и мултиетнически общества. Държавата може да управлява културата централистично или демократично, да ръководи еднопосочно или да остави инициативата по места, региони и общности, да поддържа централно финансиране или чрез проекти. Глобализацията, която разкрива най-широки

възможности за свободно движение на хора и културни ценности, постепенно променя характера на модерните общества, превръща ги в плуралистични и мултиетнически. Размиват се границите на обществото, то става транснационално и все повече отпадат основанията то да бъде отъждествявано с националната държава.¹ Това изисква от държавата да изработи културна политика за отчитане на цялото многообразие от ценности и интереси с оглед осигуряване нормалното функциониране на обществото.

В следващите страници ще се опитаме да обосновем тезата, че една национална културна политика не изключва възможността за налагане на определени ограничения върху производството, вноса и разпространението на културни продукти. Това ще бъде реализирано на основата на една комунитаристка интерпретация на ролята на държавата като стожер на общите ценности в защитата на националната култура, в съхраняването на националното културно и историческо наследство. През цялото време основното ни внимание ще бъде насочено към балканските общества, в които предмодерни политически конфликти и външни зависимости от “суперсили” изключително усложняват ситуацията и стесняват вероятните решения.

Какво би могло да оправдае възможността за установяването от държавата на определени ограничения на свободата на словото и медиите, на движението на културните продукти, с цел закрилата на националните традиции в изкуството и културата? В контекста на либералния идеал за демократична правова държава и на шестващата повсеместно днес глобализаторска реторика на този въпрос би следвало да се отговори отрицателно, при това с възмущение. Американците постъпват така още със знаменитата Първа поправка на конституцията в редица нейни радикални интерпретации. Но ако не прибързваме, а се опитаме да приложим аналитични инструменти в търсенето на решение, бързо ще достигнем до някои противоречия и проблеми, които лежат в самата основа на поставения по-горе въпрос.

Първото е свързано с произхода на дамгосвания днес национализъм, които неизбежно би послужил като оправдание за подобни крайни решения в културната политика. Зараждането на съзнанието за национална принадлежност и на модерния национализъм през Новото време е неразделно свързано с възникването на свободните медии. Нацията е преди всичко икономическа категория и обединява различни етнически общности. “Национализмът е формация на съзнанието, която предполага филтрирано от писането на историята и от рефлексията усвояване на културни наследства – пише Юрген Хабермас – Той се ражда в образованата буржоазна публика и се разпростира по каналите на модерните масови комуникации”. Големият немски философ основателно отбелязва, че литературното посредничество и публицистичното му разпространение му придават своеобразна конструираност, която го прави подходящ за “манипулативна злоупотреба от страна на политическите елити”.²

¹ БЕК, У., 2002, Що е глобализация?, “Критика и хуманизъм”.

² ХАБЕРМАС, Ю., 1999, Гражданство и национална идентичност – В: Хабермас, Ю., *Морал, право, демокрация*, Дом на науките за човека и обществото, С., 1999, с.346.

Последното явление е умело използвано от днешните привърженици на политическия, икономическия и културен глобализъм за създаване на силно негативно реноме на национализма. Ако оставим настрана подобен идеологически камуфлаж, трябва да подчертаем, че той е също такъв прогресивен резултат на модернизацията, какъвто са индустриалната революция и новоевропейската наука. Ние виждаме как днес европейската политическа и икономическа интеграция се движи между абстрактната идея за “единна европейска нация” и “Европа на отечествата”. В новата Европейска конституция изрично е постановено, че народите влизат в Европейската общност със своите собствени ценности. Нейният шанс да не остане само общ пазар, а да реализира действителен обмен на социални и културни ценности е именно в отчитането на действителното национално многообразие, изграждащо единна Европа.

Една от характеристиките на национализма е фаворизирането и стремежът към съхраняване на националното културно наследство. В наши дни именно по линия на свободните медии идва и главната заплаха за неговото обезличаване. Те са много по-мощни като технология и изразни средства, придобили са световен обхват и възможности за неограничено въздействие върху съзнанието на масовата публика. Зад формално гарантираната им от закона свобода твърде лесно прозира една несвобода по отношение на парите и интересите на икономически и политически елити. Ако някой днес е в състояние с минимални усилия да поразни съзнанието и дори спомена за национална принадлежност и национализма, това несъмнено са медиите. Това ги поставя в коренно противоположна позиция в сравнение с тази, за която говори Хабермас. Днес те ни заливат с една американизирана профанна псевдокултура (квазикултура, контракултура), която не оставя реални шансове на националните културни продукти. Те нямат нито парите, нито възможностите да отвоюват полагащият им се собствен периметър. На какво тогава могат да разчитат?

Адекватният отговор на този въпрос трябва да следва две линии: на държавната подкрепа и на действията на гражданското общество. Съгласно Конституцията на Република България “държавата се грижи за свободно развитие на науката образованието и изкуствата и ги подпомага. Тя се грижи за опазване на националното историческо и културно наследство” (Чл.23). Чл.40 на нашия Основен закон допуска спиране и конфискация на печатни издания или друг носител на информация, “когато се накърняват добрите нрави”.

Тези сериозни конституционни ангажименти ни насочват към комунитаристката концепция за държавата като стожер на националния интегритет, общите ценности и общото благо. Тя отвежда още към Аристотел и я представя не като изпразнен от съдържание инструмент за взаимно гарантиране на индивидуалните свободи, а като формация на една самоопределяща се етико-културна общност. За да се превърне в политическа, подобна общност трябва да се основава на “практическо съгласие относно

концепцията за справедливост”.³ Държавата, която се ръководи от ценности и от интереса за общото добро може да си позволи да наложи ограничения на някои свободи – на разпространението на порнографията, на пропагандата на хомосексуализма, насилието и дрогата, на достъпа на нискокачествени чужди културни продукти и на създаването на такива, които атакуват и рушат утвърдени национални постижения и традиции. В морално отношение подобен акт би бил напълно оправдан, защото той е по същество самоотбрана срещу антихуманизма и агресивната псевдокултурност. Държавата има право и задължение да бъде загрижена за опазване на “добрите нрави” и на моралния облик на своите граждани като тази загриженост е израз на сериозен обществен интерес.

“Добрите нрави” не са безсъдържателно понятие по отношение на едно конкретно общество. Това са тези морални норми, които са насочени към поддържане на неговата интегралност и позитивно развитие. В нашето общество добрите нрави изразяват уважението към човека, към семейството, любовта към родината, защитата на традиционните ценности (вяра, образование, духовна култура, подкрепа за онеправданите), солидарност и взаимопомощ. Всичко, което е насочено срещу тях, следва да бъде подложено на санкция.

От юридическо гледище подобни ограничения биха били напълно обосновани, ако не причиняват никому вреда и са необходими за общото добро на гражданите.⁴ Може да се запитаме тогава – кой трябва да влезе в ролята на цензор при реализирането на подобни инициативи? Съвременните демократични традиции предполагат законова регламентация чрез широки процедурни правила и предоставяне на повече възможности на граждани и неправителствени организации с широка представителност и културна насоченост да преследват такива цели по съдебен ред и чрез колективни социални протестни действия. “Там, където е забранена държавна цензура, трябва да има обществена – заключава американският политик Патрик Бюкенън в своята книга “Смъртта на Запада”.⁵

Примерът на страни като Франция в нейната дългогодишна борба срещу американизацията на културата е свидетелство за това. В Полша преди няколко години едно масово национално движение срещу разпространението на порнография успя да задейства съдебните власти да приложат закона и да го ограничат. То беше предвестник на днешната Лига на полските семейства, втора политическа сила вече, която храбро брани изконните полски ценности.

Не може да пренебрегнем факта, че свободното шествие на всякакви псевдокултурни продукти нанесе непоправим ущърб на съзнанието на цели поколения, за които няма друга реалност освен филмите и игрите с насилие.

³ МАКИНТАЙЪР, А., 1999, След добродетелта, “Критика и хуманизъм”, с. 282.

⁴ Повече за този дебат в: MORAWSKI, L., 1999, *Główne problemy współczesnej filozofii prawa*, Warszawa, PWN, s. 139-140.

⁵ БЬЮКЕНЕН, П., 2003, *Смърть Запада*, М., Изд. Аст, с. 359.

Пропагандата на хомосексуализма доведе до превръщането на една лечима болест едва ли не в интелектуална норма на поведение. Сексуалната разюзданост тласна към разрушаване института на семейството. Всичко това са последици от разпространението на пошли културни продукти, което трябва да бъде ограничено.

Обществеността трябва да има регламентирани възможности за въздействие срещу агресията на псевдокултурата – чрез Съвета за електронни медии, депутати, съответни органи в Министерството на културата и чрез колективни протести. Авторът на тези редове бе участник в “Движението за национална и обективна телевизия”, което през 1990 г. постави подобни искания пред националния канал. Неговият пример трябва да бъде последван и от други обществени движения. Културни продукти, които срещат негативна обществена реакция не трябва да имат масово разпространение.

Подобен тип законова уредба ще спомогне и за поддържане усилията на малцинствата и етническите групи да съхранят своите собствени културни ценности. Те не са по-малко застрашени от глобалния поход на псевдокултурата. Времето за съпротива срещу него отдавна е назряло, докато “наднационалната” интеграция все още не е родила дията за забрана на националния културен протекционизъм.

Казаното тук е изключително актуално и за балканските общества като цяло. А. Митрович е прав, че крахът на социализма “имаше за последица регреса на балканските народи към културологичната матрица на миналото, ново откриване на религиозните основи на националните култури, ксенофобия и затваряне”.⁶ Балканските култури отдавна са се превърнали в един конгломерат от общи културни ценности и затова всяка протекционистична политика трябва да бъде съгласувана между нашите държави. На защита подлежи всичко жизнеспособно, позитивно, водещо не към агресия, а към нов тип общуване на нашите култури в рамките на интегрирана Европа.

Литература

- 1) БЕК, У., 2002, Що е глобализация?, “Критика и хуманизъм”.
- 2) ХАБЕРМАС, Ю., 1999, Гражданство и национална идентичност – В: Хабермас, Ю., *Морал, право, демокрация*, Дом на науките за човека и обществото, С., 1999.
- 3) МАКИНТАЙЪР, А., 1999, След добродетелта, “Критика и хуманизъм”.
- 4) Повече за този дебат в: MORAWSKI, L., 1999, *Główny problem współczesnej filozofii prawa*, Warszawa, PWN.
- 5) БЬЮКЕНЕН, П., 2003, *Смърть Занада*, М., Изд. Аст.
- 6) MITROVIĆ, Lj., 2003, *Savremeni Balkan u ključu sociologije društvenih promena*, Niš.

⁶ MITROVIĆ, Lj., 2003, *Savremeni Balkan u ključu sociologije društvenih promena*, Niš, s. 65.

UDK 316.72(497.16): 008

Slobodan Vukićević

Filozofski fakultet

Niškić

MULTIKULTURALIZAM U CRNOJ GORI KAO OSNOVA KULTURNE POLITIKE

Rezime

S obzirom na to da se multikulturalizam može shvatiti i kao prosti zbir više kultura u jednom društvu, aktuelne tendencije u savremenim društvima, pa i u Crnoj Gori, preciznije ćemo objasniti ako operišemo pojmom interkulturalizam. Interkulturalna zajednica predstavlja stvarni spoj, odnosno prožimanje, više kultura u cjelovitom procesu proizvodnje društvenog života jedne zajednice, odnosno društva.

Proces interkulturalnog zajedništva je u osnovi, to jest, u direktnoj funkciji konstituisanja savremenih društava kao zajednica građana, odnosno modernih nacija. U tom kontekstu postavlja se pitanje: Koliko je kulturna politika usmjerena na proizvodnju društvenog života koji se karakteriše građanskom vezom u saradnji različitih kultura uz očuvanje njihovih identiteta. U radu se ukazuje na uočene tendencije u Crnoj Gori.

Ključne reči: Crna Gora, multikulturalizam, kulturna politika

MULTICULTURALISM IN MONTENEGRO AS A BASIS OF CULTURAL POLICY

Summary

Considering the fact that multiculturalism can also mean a simple sum of different cultures within a certain society, it is more appropriate to use the term interculturalism in order to explain the current tendencies in contemporary societies, including Montenegro. An Intercultural community represents a realistic fusion or intertwining of several cultures within the overall process of production of social life in a community, i.e. society in general.

The process of intercultural togetherness represents the basis and the direct function of constituting contemporary societies as civic communities, i.e. modern nations. In this context we can pose a question: How much is cultural policy directed to production of social life characterized by civic cooperation between different cultures, with simultaneous preservation of their separate identities? This paper points out tendencies observed in Montenegro.

Key Words: Montenegro, Multiculturalism, Cultural Policy

1. Operacionalizacija pojma multikulturalizam

Čitav napredak istorije temelji se na razmjeni kulturnih tvorevina između naroda, odnosno na prenošenju kulture jednog naroda ili grupe na druge (Samson). Tako čitav svijet i sve narode, pogotovo društva, karakteriše *multikulturalno zajedništvo*.

S obzirom na to da se multikulturalno zajedništvo može snvatiti i kao prosti zbir više kultura u jednom društvu, aktuelne tendencije u savremenim društvima preciznije ćemo izraziti ako kažemo – *interkulturalno zajedništvo*. Interkulturalna zajednica predstavlja “stvarni spoj, odnosno prožimanje, više kultura u cjelovitom procesu proizvodnje društvenog života jedne zajednice, odnosno društva” (Vukićević, 1998, 31). Ovim izrazom najbolje se može izraziti težnja savremenih društava za zajednicom najvećeg zajedničkog sadržioca u kojoj se čuva etnokulturni identitet svih, razlike obogaćuju i vode ka potpunijem razumijevanju univerzalnih istina. To je, naravno, suprotno težnji za zajednicom sa najmanjim zajedničkim sadržiocem u kojoj se razlike tolerišu, ponekad zlovoljno prihvataju, ili, se čak javlja partikularistički multikulturalizam. Partikularisti propagiraju multikulturalnu zajednicu u kojoj se nalaze kulture naroda jedna pored druge bez bilo kakvog međusobnog prilagođavanja. Posledica partikularističke koncepcije je izolovanost pojedinih kultura, kulturna rascjepkanost čitave multikulturalne oblasti, do stvaranja tzv. “kopnenih ostrva” kulture. Kulturna raznolikost se ovdje koristi za stvaranje zatvorenih etničkih enklava koje najviše štete upravo njihovim pripadnicima.

Proces interkulturalnog zajedništva je u osnovi, to jest, u direktnoj funkciji konstituisanja savremenih društava kao zajednica građana, odnosno modernih nacija. Interkulturalna zajednica predstavlja stvarni spoj, odnosno prožimanje, više kultura u cjelovitom procesu proizvodnje društvenog života jedne zajednice, odnosno društva. Proces interkulturalnog zajedništva kao susret građana je u osnovi, to jest u direktnoj funkciji, konstituisanja savremenih društava u formi zajednica građana, odnosno modernih nacija.

U tom smislu postavlja se pitanje: *Koliko je kulturna politika usmjerena na proizvodnju društvenog života koji se karakteriše građanskom vezom u saradnji različitih kultura uz očuvanje njihovog identiteta? Na bazi pozitivnog odgovora na ovo pitanje možemo kulturnu politiku jednog društva kvalifikovati kao interkulturalnu kulturnu politiku.*

Logika moderne nacije kao zajednice građana sadržana je u težnji stvaranja zajednice u kojoj se političko i kulturno ne poklapaju. To je zajednica koja ima jedinstven politički projekat, koji je dovoljno prostran za očuvanje i razvoj etnokulturnih struktura koje je sačinjavaju. Prema tome, multikulturalizam kao interkulturalizam i moderno nacionalno su neodvojivi.

Ova logika i istorija nacije sadrži determinizam posebno važeći za Balkan kao područje autohtonih kultura. Svaka od ovih kultura će prije “prihvatiti” vlastito izumiranje, nego asimilaciju posebno asimilaciju od strane bliskih kultura, kultura sa malim razlikama u takozvanim “objektivnim” obilježjima (etničko srodstvo, jezik, religija, kultura i dr.), ali velikom razlikom u Istoriji koja ih je “proizvela” kao posebne zajednice. Logika *Gemeinschafta* u tom kontekstu igra značajnu ulogu, čak se sve više afirmiše u savremenosti, i ako su sociolozi do nedavno predviđali suprotno. Balkan,

kao ni drugi djelovi ekumene, ne može izbjeći snažan uticaj mondijalističkih, globalističkih i univerzalističkih tendencija koje se zasnivaju na logici *Cesellschaft*. Karakter razrešavanja suprotnosti ove dvije logike značajno će opredijeliti budućnost Balkana.

Svako istraživanje multikulturalizma u crnogorskoj naciji koje ne polazi od ideal-tipa moderne nacije u teorijskom je zakšnjeju. "Takvi su pristupi: 1) oni koji ostaju na pojmu država-nacija čime se redukuje sama logika nacije i tako država postavlja iznad nacije i ako država može biti samo sredstvo nacije kao zajednice i 2) oni koji ostaju na pojmu etničke nacije čime se redukuje sama logika ideje nacije na nivo etniciteta, a logika ideje nacije je upravo u transcendiranju etničke datosti, to jest determinizma rođenja, građaninom i građanskom vezom koja, naravno ne negira etnokulturni identitet ni pojedinca ni pojedinih grupacija" (Vukićević, 2003, 215).

Multikulturalizam u Crnoj Gori kao osnovu kulturne politike ovdje operacionalizujemo u vidu interkulturalizma koji predstavlja neposrednu saradnju građana i prožimanje njihovih kultura od svakodnevnog života, obrazovanja, nauke do umjetničkog stvaralaštva: Crnogoraca, Srba, Bošnjaka-Muslimana, Albanaca, Hrvata, Roma i drugih, na bazi građanske veze i principa konsocijativne demokratije. Identifikacija kulturne politike u Crnoj Gori temelji se na ukupnosti planiranih kulturnih akcija koje imaju u vidu: globalnu viziju društvenog i kulturnog razvitka, kulturne potrebe, kulturne standarde i kulturnu situaciju svih etno-kulturnih i konfesionalnih struktura crnogorskog društva.

Autohtonost i autonomnost multikulturalne Crne Gore

Autohtonost i autonomnost Crne Gore proizvod je vjekovnog zajedničkog života svih etničkih populacija koje su od Duklje do savremene Crne Gore gradile njenu samosvojnost. To ubjedljivo pokazuje istorijski prikaz razvoja multikulturalizma u Crnoj Gori.

Moderna crnogorska nacija se mora razumijevati u tom kontinuitetu zajedničkog života, a crnogorska kultura i nacionalna svijest kao refleksija tog kontinuiteta u kojem je neminovno došlo do autohtonog i autonomnog sublimiranja svih pojedinačnih elemenata: istorijskih okolnosti, ekonomske integracije, političkih odnosa i institucija – posebno države, kulturnih sadržaja, jezika, religije, umjetnosti, mnogobrojnih etničkih i konfesionalnih komponenti. Na tim osnovama imamo specifičnosti pojedinih oblasti Crne Gore kao što je stara Crna Gora, ostali djelovi i ovi opet sa svojim specifičnostima. Sve to danas moramo posmatrati u kontekstu transdržavnih procesa: globalizacije, univerzalizacije i posledica modernosti uopšte. Političko jedinstvo i stabilnost savremene Crne Gore mora počivati na principima konsocijativne demokratije koje je moguće realizovati isključivo u jasno institucionalno-pravno definisanom subjektivitetu njene društvene i državne autohtonosti, autonomnosti i cjelovitosti na unutrašnjem i međunarodnom planu.

Crna Gora je po svojoj strukturi multietnička, multikulturalna i multikonfesionalna zajednica. Po popisu stanovništva 2003. godine nacionalna struktura procentualno je sledeća: Crnogorci 43,16%; Srbi 31,99%; Bošnjaci 7,77%; Albanci 5,03%; Muslimani 3,97%; Hrvati 1,1%; Romi 0,42%; ostali 1,25%.

Institucionalno-pravna osnova multikulturalizma u Crnoj Gori

Imajući u vidu multietničku, multikulturalnu i multikonfesionalnu strukturu u Ustavu Republike Crne Gore posebno su definisana “prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa” (čl. 67 do čl. 76).

U okviru ovih prava bitno je istaći dva momenta: 1) u skladu sa međunarodnom zaštitom ljudskih i građanskih prava “pripadnicima nacionalnih i etničkih grupa jamči se zaštita nacionalnog, etničkog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta” i “upotreba svog jezika i pisma, prava na školovanje i pravo na informisanje na svom jeziku”; 2) “pripadnicima nacionalnih i etničkih grupa jamči se pravo srazmjerne zastupljenosti u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave”. Kroz ova dva momenta obezbijeđen je prirodni spoj etničkog i građanskog i to ne samo na individualnom, nego i na grupnom planu.

Bitno je ovdje izvesti zaključak da se manjinskim narodima u Crnoj Gori garantuje očuvanje etnokulturnog identiteta na bazi interkulturalnosti u kojoj crnogorska kultura opredeljuje karakter zajednice i njenu nacionalno-državnu i teritorijalnu cjelovitost. S pravom se posebno tretira pitanje njihovog političkog identiteta kroz srazmjernu zastupljenost u političkoj strukturi društva.

U tom pravcu zaista neprocjenjivu vrijednost i značaj ima Sporazum o minimumu principa za razvoj demokratske infrastrukture u Crnoj Gori, koji su potpisale sve opozicione političke partije i Demokratska partija socijalista i Vlada Republike Crne Gore. Veoma je bitno što su potpisnici Sporazuma “uvjereni da su dalje demokratske reforme nužan uslov uspostavljanja Crne Gore kao slobodnog i otvorenog građanskog društva”. Još je značajnije što su predstavnici Crnogoraca, Srba, Muslimana, Albanaca i drugih definisali jedan moderan i progresivan model da će “svojim djelovanjem afirmisati duh tolerancije, kompromisa, uvažavanja razlika i razgovore kao metodu rješavanja svih društvenih i političkih pitanja i to smatraju svojim trajnim zadatkom”. Na ovim osnovama usmjerava se dalja priprema i sprovođenje parlamentarnih izbora, usavršavanje zakona, razvijanje sistema zaštite ljudskih i građanskih prava i postizanje nacionalne i vjerske harmonije, a sve u cilju obezbeđivanja “trajne stabinosti i čvrste demokratije u Crnoj Gori”.

Uočene tendencije multikulturalizma u Crnoj Gori

Na ovim osnovama razvija se potreba za decenralizacijom vlasti u smislu njenog približavanja onima kojima služi i u sklopu toga afirmisanje lokalne samouprave u funkciji razvoja demokratije. Međutim, treba imati u vidu i opasnost da se iza zahtjeva za decentralizacijom nekad prikriva težnja pojedinih etničkih grupa za teritorijalnom izolacijom i separacijom što bi odvelo, prije ili kasnije, Crnu Goru u stanje multikulturalizma bez interkulturalizma i razbijanju njenog jedinstvenog političkog projekta, odnosno nje kao moderne zajednice građana.

Na to nas upozoravaju određeni pokazatelji u vezi:

- 1) Promjene opredeljenja kao najuticajniji činilac tipskih izmjena etničke strukture stanovništva (Crna Gora je u tom pogledu sa izraženim promjenama – opredeljenje Crnogorac: 1948–90,7%; 1981–68,5%; 1991–65,0%; 2003–

40,64%). Neprestano se odvijao proces prelaza u druge grupe: muslimansku, srpsku, albansku, u kojima takođe imamo promjenu opredeljenja. Na ovaj proces kod svih grupacija utiču istovremeno tradicionalni i moderni i savremeni faktori. Zbog toga je za njegovo razumijevanje, tumačenje i objašnjenje neophodno sprovesti temeljno sociološko istraživanje.

- 2) Stepem emigracije (za period od 1971–1981. emigraciona stopa /broj iseljenih na sto pripadnika grupe/ Crnogoraca 3,5, Albanaca 3,6, Muslimana 6,6, Hrvata 13,3, Srba 32,1 što znači da je stanovništvo Crne Gore izrazito emigraciono).
- 3) Povećanje stope koncentracije pojedinih grupa u prostoru.
- 4) Stepem heterogamije (etnički mješoviti brakovi u opadanju kod Crnogoraca, a naročito kod Albanaca i Muslimana).
- 5) Etnička alterfonija (nepoklapanje maternjeg jezika i etničke pripadnosti pokazuje tendenciju zatvaranja etničkih grupa).
- 6) Stepem etničke homogenosti porodice (nacionalna struktura roditelja i djece takođe pokazuje tendenciju zatvaranja etničkih grupa).

Na osnovu istaknutih pokazatelja može se konstatovati da interkulturalnost nije izražena u dovoljnoj mjeri. Što je još ozbiljnije, tendencije koje se sada mogu konstatovati idu u pravcu opadanja stepena interkulturalnosti, to jest sve većeg zatvaranja i separacije etničkih grupa: prostornog, porodičnog, kulturnog, pa i političkog.

Ova konstatacija ne otkriva uzroke niti nam pomaže u koncipiranju valjanih planova i programa u pravcu razvoja interkulturalnosti i afirmisanju onih tendencija koje znače konstituisanje Crne Gore kao moderne zajednice građana zasnovane na principima konsocijativne demokratije.

Promjena opredeljenja kao najuticajniji činilac tipskih izmjena etničke strukture stanovništva Crne Gore

Rezultati popisa stanovništva u Crnoj Gori iz 2003. godine pokazuju da je najznačajnija promjena u opredeljenju stanovništva nastala u grupaciji *Crnogorac* i grupaciji *Srbin*. Prema popisu iz 1991. Crnogoraca je bilo 65,0%, a 2003. 43,16%, Srba 1991. 9%, a 2003. 31,99%.

I ranije, pogotovo na osnovu rezultata popisa iz 2003. godine, neki političari, a i neki istraživači, razvijaju tezu o dvojnosti crnogorske nacionalne svijesti kao srpsko-crnogorske ili crnogorsko-srpske. Zastupnici ove teze zapostavljaju i *istoriju i savremenost Crne Gore*.

Velika je istina da nijedna nacija nije nastala spontano. Neprestanom borbom i otporom sili i nasilju u surovim prirodnim i istorijskim okolnostima ukupnog stanovništva, koje je živjelo na prostorima Crne Gore, potvrđuje se ova istina. Vjekovima je stanovništvo na ovim prostorima kroz zajednički život, međusobne veze i odnose, zajedničku istoriju, kulturna sretanja i prožimanja, gradilo zajednicu sa kontinuitetom državnosti. Čak i u periodima kada je državni kontinuitet kidan, u mislima, osjećanjima, težnjama i nadanjima, taj kontinuitet je, ne samo održavan, nego

i pojačavan. Od Duklje do savremene Crne Gore postoje periodi diskontinuiteta državnosti. Međutim, otpor stanovništva, ne samo Crnogoraca, svim okupatorima, nasilnicima i osvajačima uvijek je imao značenje, značaj i smisao ne samo u povratku, nego i snaženju i zajedništva i državnosti. Prema tome, ako hoćemo da u vjekovnom prostiranju vremena pratimo ono što se razvijalo na prostoru Crne Gore i ono što je neuništivo, to je *autohtona i autonomna i samosvojna i samosvjesna zajednica i njena državnost*. Šta to može biti drugo nego crnogorska nacija.

U vjekovnom djelovanju, otporu i borbi Crnogorce opredeljuju istinski sadržaji nacionalnog konstituisanja: borba za unutrašnjim ujedinjenjem; oslobođenje od samovolje i monopola lokalnih-plemenskih glavara i drugih oblika dezintegracije zajednice; stvaranje jedinstvenih političkih, kulturnih i vjerskih institucija – sve u funkciji opšteg dobra, opšteg interesa, javnog prostora za sva plemena i stanovništvo crnogorsko, brdsko i primorsko i sve stanovnike koji žive na prostoru Crne Gore; na spoljnjem planu neprestani i nepomirljivi neprijatelju i osvajačima svih vrsta, čisto i čvrsto razgraničenje sa Turskom, Austrougarskom, Mlecima; konačno, ukupno unutrašnje i spoljne djelovanje u cilju stvaranja sopstvene države kao sredstva ispoljavanja i očuvanja svog nespornog subjektiviteta.

Sva teorijska i empirijska saznanja do sada transparentno potvrđuju da je ovo neminovan put u stvaranje nacije kao cjelovite zajednice, posebne političke jedinice i njene države. Prema tome, ne može se crnogorska nacija tumačiti samo kao određena posebnost u odnosu na srpsku naciju. To ne dopušta ni logika ni istorija. Crnogorsko nacionalno biće i crnogorska nacionalna svijest su sami za sebe najveća opštost i kao takvi jedini autentični izvor univerzalnosti Crnogoraca. Crnogorsko nacionalno biće i svijest o njemu za svakog Crnogorca jeste ona opštost koja ga čini subjektom u totalitetu.

Teza o dvojnomo srpsko-crnogorskom nacionalnom biću Crnogoraca je samo ideološka maglina sa ciljem asimilacije Crnogoraca i crnogorske nacije od strane srpske nacije. I rezultati socioloških istraživanja pokazuju neutemeljenost ove teze. Samo 2,7% svih anketiranih se izjašnjava kao Srbin. "Čistih" Crnogoraca je 44,1%, a 35,0% uz Crnogorac dodaje odrednice Srbin, Musliman ili Albanac, tako da imamo 76,1% onih koji kao osnovu imaju konstituisanu crnogorsku nacionalnu svijest. Sve grupacije ispitanika koje pored opredeljenja Crnogorac uzimaju i neku drugu odrednicu to čine samo u smislu etničkog porijekla ili religijskog određenja, a cjelina nacionalne svijesti i njihovog nacionalnog identiteta kao opštosti jeste – Crnogorac. Nesporno je da u strukturi nacionalnog bića i nacionalne svijesti Crnogoraca ima sličnih "objektivnih" obilježja (kroz etničko porijeklo, jezik, religiju), ali oblik i struktura se ne mogu poistovjećivati, jer bi to značilo negiranje same istorije, pisanje istorije naroda bez naroda, kako je lucidno konstatovao Fabijan. Kroz spoj raznih elemenata, procesom sublimiranja, kako smo već rekli, od Duklje do današnjih dana, konstituisao se oblik nacionalnog bića i nacionalne svijesti Crnogoraca koji se ne mogu redukovati na prosti zbir strukturnih sastojaka, pogotovo ne na pojedine sastavne elemente. Tako se osnova crnogorske nacije nalazi u kontinuitetu zajedničkog života svih etničkih populacija koje su živjele i danas žive na njenom prostoru, a crnogorska nacionalna

svijest kao refleksija tog kontinuiteta u kojem je neminovno došlo do autohtonog i autonomnog sublimiranja svih pojedinačnih strukturnih elemenata: istorijskih okolnosti, ekonomske integracije, političkih odnosa i institucija – posebno države, kulturnih sadržaja – jezika, religije, nauke, obrazovanja, umjetnosti, mnogobrojnih etničkih i konfesionalnih grupacija.

Ova osnova je čist i čvrst put Crne Gore u pravcu njenog konstituisanja u modernu naciju kao zajednicu građana. To, takođe, zanemaruju zastupnici teze o dvojnosti srpsko-crnogorkoj crnogorskog nacionalnog bića i svijesti. Oni ne mogu da shvate i da prihvate da su Crnogorci čvrsto opredijeljeni da modernu Crnu Goru grade zajedno i ravnopravno sa Bošnjacima, Muslimanima, Albancima, Hrvatima i drugima koji žive u Crnoj Gori, a ne samo sa Srbima. Oni ne vide, ili neće da vide, da političke partije iz tzv. prosrpskog kruga, koje nemaju jasan subjektivitet Crne Gore, na svim dosadašnjim izborima dobijaju zanemarljivo mali procenat glasova. SNP kao najjača opoziciona politička partija stalno u svom programu i svojim aktivnostima ističe neophodnost očuvanja subjektiviteta Crne Gore, iako u zajednici sa Srbijom. Političari ni ovdje neće da uzmu u obzir rezultate socioloških istraživanja koja pokazuju da “ispitanici slijede logičan redosled: pristupanje širim državnim formama može doći na dnevni red tek kada se riješi problem konstituisanja nacionalne države” (Lazić, u: Đukanović i dr. 2001, 283). Ova logika posebno važi za odnos Srbije i Crne Gore.

Fenomen etničke distance

Uputno je fenomen etničke distance u crnogorskom društvu posmatrati u okviru vrijednosnih orijentacija građana Crne Gore. Preko strukture vrijednosnih orijentacija građana možemo procjenjivati prirodu društvenog totaliteta crnogorskog društva i posebno karakter etničke distance kao socijalne distance između pripadnika pojedinih etničkih struktura.

Najnovija istraživanja vrijednosnih orijentacija u crnogorskom društvu (CEDEM, maj 2004.) pokazuju da gotovo 40% ispitanika, koji imaju visoki skor na skali tradicionalizma, imaju i visoki skor na skali građanske svijesti. *Ovaj nalaz pokazuje da se u postsocijalističkoj Crnoj Gori odvija prirodan proces spajanja tradicionalnih crnogorskih vrijednosti sa vrijednostima savremenog građanskog društva* (i građanska svijest ima sadržaje i forme zastarelosti o čemu će biti govora kasnije). Crnogorska tradicija je znak održanog društvenog i duhovnog kontinuiteta, povijesno živi dio istorije, mjesto između prošlosti i budućnosti. To znači da su crnogorska tradicija i građanska svijest konzistentne u logičkom i istorijskom smislu u razvoju građana Crne Gore i njihove zajednice. Tradicionalna i građanska svijest u Crnoj Gori susreću se na planu praćenja etičkog koda u modernom shvatanju ljudskih dužnosti. Crnogorci su po tome poznati i poštovani na Balkanu, Evropi i šire. Crnogorska tradicija nije ostala u borniranoj odori starih predstava i shvatanja, idejnih i moralnih stereotipova, mitova i simbola već prevaziđenih istorijskih situacija. Znači, u vrijednosnim orijentacijama crnogorskih građana prevaziđen je tradicionalizam koji svojom zatvorenošću onemogućava da se istinske vrijednosti tradicije prenose sa generacije na generaciju i da tradicija predstavlja neprestano izvor progresa za pojedinca i za društvo. Ovo saznanje je

veoma bitno za pravilno i puno razumijevanje i tumačenje etničke distance u crnogorskom društvu.

CEDEM je sproveo istraživanje etničke distance u crnogorskom društvu (maj 2004.) primjenom revidirane Bogardusove skale sa devet modaliteta: da stalno živi u mojoj državi; da stanuje u mom susjedstvu; da mi bude saradnik na poslu; da mi bude pretpostavljeni na poslu; da bude vaspitač mojoj djeci; da se s njim družim i posjećujem; da ima rukovodeći položaj u mojoj državi; da budem u daljem srodstvu putem braka sa rođacima; da budemo u bliskom srodstvu putem vlastitog braka ili braka djece.

Rezultati istraživanja pokazuju da je prema Crnogorcima najmanja distanca, a odmah iza njih su Srbi, bez obzira na sve političke nesuglasice oko nacionalno-državnih pitanja. Najveća distanca se ispoljava prema Romima i Albancima.

Crnogorci su tolerantniji prema Romima i prema Albancima od svih drugih. Crnogorci iskazuju malu distancu prema Srbima, a kod njih je, inače, manja distanca prema svim skupinama, nego što je kod Srba. Ovo naročito važi za distancu prema Amerikancima i ostalim nacijama, koje pripadaju zapadnom kulturnom krugu. Uočava se da je ukupna distanca Srba prema gotovo svima veća u odnosu na sve ostale nacije (gotovo dvostruko etnički netolerantniji u odnosu na sve ostale skupine). Takođe, pristalice prosrpskih političkih partija su etnički netolerantnije u odnosu na pristalice ostalih grupacija.

Odnos između ukupne etničke distance i vrijednosnih orijentacija pokazuje da veći stepen etničke distance korespondira visokim skorom na skalama tradicionalizma i etatizma, dok je ukupna manja etnička distanca u korelaciji sa većim skorom građanske svijesti.

Tradicionalno i moderno u kontekstu urbanih i ruralnih struktura, stila i načina života

Za sociološko istraživanje odnosa tradicionalnog i modernog u savremenoj Crnoj Gori operacionalizacijom pojma tradicije korisno je izdvojiti sledeće elemente: stare predstave i shvatanja; idejni i moralni stereotipi; predstave mnogih naraštaja koji su živjeli u drugačijim životnim uslovima; mitovi i simboli već prevaziđenih istorijskih situacija; pogled na ljude, društvo, svijet koji svaka generacija preuzima od prethodnih; kolektivno pamćenje u kojem individua nalazi vlastiti identitet, te prostor u kojem realizuje određene sposobnosti; moralni stavovi koji se zasnivaju na autoritetu običaja, tradicije, redovnog ponavljanja; skup pojmova u kojem je povezana usmena predanja o prošlosti vlastite grupe (važni događaji u njenom razvitku, njena moralna shvatanja, običaji i pravila kojima njeni članovi realizuju svoj život, njihove kulturne tekovine, ideologija koje se pridržavaju, stereotipi mišljenja i modeli ponašanja koje slijede u svojoj društvenoj aktivnosti).

Sociološko istraživanje odnosa tradicionalnog i modernog u Crnoj Gori treba da pokaže da li se naznačeni elementi ispoljavaju u formi *tradicionalizma*, koji konzervira ono što je već realizovano i njegova mjera se nameće novoj istorijskoj situaciji ili se *tradicija prihvata kao znak održanog društvenog i dubovnog kontinuiteta, povijesno živi dio istorije, dinamičko mjesto između prošlosti i budućnosti*.

Već smo naglasili da odnos tradicionalnog i modernog u Crnoj Gori treba posmatrati na bazi *refleksivnosti* – kombinacije modernog i tradicionalnog. Tradicija može biti priznata, ali samo u svijetlu onog znanja čija se autentičnost ne potvrđuje isključivo samom tradicijom. Tradicija dobija svoj identitet samo kroz refleksivnost modernog. Kako se u tom spoju modernog i tradicionalnog ispoljava “ontološka sigurnost” građana Crne Gore u smislu pouzdanja, koje je svojstveno većini ljudi, kada je riječ o *kontinuitetu njihovog samoidentiteta i o stalnosti prisutnog društvenog i materijalnog okruženja djelovanja*.

Pravci razvoja Crne Gore, kao ekološke države, sadrže naznačene momente ontološke sigurnosti njenih građana. Ona treba da obezbijedi sklad između ekonomsko-tehnološkog razvoja, potreba za zapošljavanjem (otvaranje radnih mjesta i rasta kvaliteta života zaposlenih), ukupnog socijalnog razvoja i očuvanja životne sredine kao specifičnog životnog područja koje predstavlja prostor čiste zemlje, vode, vazduha, prirodne hrane, mira, odmora i gostoprimstva, jednom riječju, evropsku oazu visokog kvaliteta života.

S obzirom na to da je poljoprivreda, pored turizma, strateška grana u razvoju Crne Gore, posebna pažnja se mora pokloniti oživljavanju crnogorskog sela. “Vraćanje života” crnogorskom selu je veoma složen i dugotrajan društveni proces. U sadašnjem stanju crnogorskog sela ne možemo ni približno naći projektovanu “oazu visokog kvaliteta života”. Civilizacijski bumerang je i ovdje djelovao: ono što smo činili sa selom juče, danas nam se vraća. Civilizacijski vakuum “opustošene” strukture sela u Crnoj Gori, ispražnjene od tradicionalnog i modernog, može se ispuniti samo konstituisanjem sela kao cjelovite privredne i kulturne zajednice u kojoj će, kao takvoj, ljudi različitih profila, ne samo poljoprivrednika, pronalaziti kvalitet i smisao života. Kulturološka dimenzija daje smislaonost adekvatnost svim drugim komponentama rehabilitacije sela u Crnoj Gori (Vukićević, 2004).

Sada selo u Crnoj Gori bivstvuje na bazi parcijalizovanih odnosa sa okruženjem, pri čemu je moć i uticaj egzogenih faktora odlučujuća. Posledice modernosti djeluju na selo na specifičan način. Podstiču vremensko-prostorno razdvajanje, ljude udaljavaju čineći neposredni kontakt suvišnim, što je u selu činilo suštinu i rada i društvenog života. Imamo iskorijenjenost društvenog sistema sela u vidu “izdizanja” društvenih odnosa iz lokalnog konteksta interakcije i njihovo restauriranje u okviru neodređenog protezanja vremena i prostora (Gidens, 1998).

U svim strateškim dokumentima razvoja Crne Gore poklonjena je ozbiljna pažnja revitalizaciji crnogorskog sela. U projektu *Pravci razvoja Crne Gore ekološke države* – odeljak *Pravci razvoja ekološki i socijalno orijentisane poljoprivrede piše*: “prvi i najvažniji uslov je da postoji ekonomski motiv”. Naravno, ne treba sporiti značaj ekonomskog motiva, ali treba imati u vidu da on nije uslovljen samo ekonomskim činiocima i, pogotovo, da ekonomski motiv ne proizvodi automatski ekonomski racionalno ponašanje pojedinaca i kolektiva. Zelena strategija Crne Gore temelji razvoj crnogorskog agrara na: svojinskoj i upravljačkoj transformaciji; organizovanosti, preduzetništvu i rukovođenju; razvoju sistema agro-znanja (istraživanje, obrazovanje, savjetodavne službe); prioritetima investicionog razvoja; promjenama privrednog sistema i nove agrarne politike.

Svaka od ovih mjera ima značaj, ali ni jedna sama za sebe nema željenu djelotvornost u postizanju konkretnog cilja vezanog za nju, pogotovo ne može odigrati ulogu revitalizacije sela kao cjelovite društvene zajednice. Revitalizacija sela u Crnoj Gori ne smije počivati na postojećoj strukturi sela, jer je ona falična. Revitalizacija sela u Crnoj Gori je opšta društvena potreba na kojoj se mora zasnivati revitalizacija sela, kao cjelovite društvene zajednice novog tipa.

Na osnovu dijagnoze teško oboljelog sela u Crnoj Gori ne možemo dati terapiju za njegovo izlječenje bez koncepta zdravog sela. Do sada smo se pretežno bavili bolestima sadašnjeg sela, prije bi se moglo reći ostacima nekadašnjeg sela, i to povremeno i na parcijalan način, zapostavljajući zakonitosti funkcionisanja cjeline sela kroz spoj tradicionalnog i modernog u kontekstu globalnih kretanja.

Prvo moramo priznati da nemamo koncept zdravog sela ili *novi tip* sela koji bi odgovarao savremenim društvenim okolnostima Crne Gore i njenim strateškim opredeljenjima i perspektivama razvoja. Nije ni bilo naročitog interesa vladajućih elita u tom pogledu, s obzirom na to da seljaci ne sačinjavaju bazu "nacionalne piramide".

Potreba *novog tipa* sela je, prije svega, potreba savremenog i progresivnog razvitka Crne Gore, a ne samo potreba sela i sadašnjih seljaka. Osnovana je pretpostavka da u svim strukturama stanovništva Crne Gore, sa stanovišta sadašnjosti i pogotovo budućnosti, postoji otvoren ili latentan interes za "vraćanje života" selu. Treba ispitati tu strukturu interesa, tipizirati je i ugraditi u *novi tip* sela uz globalnu orijentaciju društva da stvara mogućnost da ona profunkcioniše.

Novi tip sela, kao idealni tip, treba da sadrži sve elemente koji znače unapređenje kvaliteta života na selu za sve ljude koji se opredeljuju da žive i rade na selu, ili samo da žive na selu, a rade negdje drugo, ili da kao turisti borave na selu i slično. Politika prema selu zasnovana na tim elementima će rezultirati formiranjem nove strukture sela sa akterima sposobnim i zainteresovanim za dalji napredak sela. Tada će moći imati unutrašnju snagu, autohtonu i autonomnu, za cjelovit razvoj sela u interesu ne samo sela, nego i za održivi razvoj Crne Gore u cjelini. Na ovoj relaciji ostvarivaće se integracija gradskog i seoskog stanovništva u smjeru ravnomjernog odvijanja procesa urbanizacije, ali i procesa ruralizacije u skladu sa savremenim potrebama Crne Gore.

Pri konstituisanju *idealnog tipa novog sela* u Crnoj Gori treba imati u vidu da život na selu ima ne samo ontološku i epistemološku, nego i aksiološku dimenziju. Idealni tip sela i praktično-politički programi koji se na osnovu njega nude, mogu imati egzaktnu ontološku osnovu i epistemološku dokazanost, ali ako se u društvu ne razvija sistem vrijednosti koji sve to podržava i prihvata ne mogu se očekivati dobri rezultati. Današnji sistem vrijednosti u Crnoj Gori drži selo na najnižoj mogućoj lestvici. Nije to lako promijeniti, naročito kod mladih, a tu je najbitnije dovesti do promjene. Prema tome, *idealni tip novog sela* u Crnoj Gori jeste ne samo ontološki i gnoseološki pojam nego i vrednosno određenje, što mu daje nivo kategorijalnog određenja. Ovdje se ostvaruje veza *idealnog tipa* sa stvarnošću i njegovo idealno postaje ne samo istorijski moguće, nego i vrednosno prihvatljivo. Promjena ustanova, zakona, običaja, kulture, pogleda na svijet, morala u vezi sa selom u tom slučaju neće biti nametnuta "odozgo",

već spontano prihvatana refleksivno se odnoseći i prema tradiciji i prema modernosti. *Idealni tip novog sela* sadrži sve pretpostavke povratka moći selu kroz konstituisanu strukturu u spoju tradicije i modernosti, što će pratiti formiranje aktera kao unutrašnje snage sela i nosioca njegove autonomne moći.

Za dijagnosticiranje svih sadržaja *idealnog tipa novog sela* u Crnoj Gori, i na bazi toga predloga terapije, neophodna su temeljna interdisciplinarna istraživanja, pri čemu sociologija kao tipološka nauka mora odigrati ključnu ulogu u razumijevanju, tumačenju i objašnjenju fenomena sela kao cjelovite društvene zajednice. To utoliko prije što su dosadašnje mjere na planu oživljavanja crnogorskog sela pokazale svoju nedostatnost ili nedovoljnu djelotvornost. Učešće seoskog stanovništva u ukupnom stanovništvu Crne Gore je za 3% manje prema popisu iz 2003. godine u odnosu na popis iz 1991. godine. Ako tome dodamo da je starosna struktura seoskog stanovništva sve nepovoljnija, naročito u nekim područjima Crne Gore, te da mladi sve manje svoju budućnost projektuju za život na selu. ocjena u pogledu preduzetih mjera na planu oživljavanja crnogorsko sela još je nepovoljnija.

Urbana sredina u Crnoj Gori sadrži specifičnu mrežu kulturnih značenja. Ona ima zajedničke karakteristike i društvene vrijednosti, ali ima i mnoga obilježja urbanog načina života sa vrlo specifičnim kvalitetima regionalnih kulturno-genetičkih značenja. Ove specifičnosti su uslovljene geografskim, istorijskim, privrednim i kulturnim faktorima. Obično se govori o središnjem, primorskom i sjevernom regionu Crne Gore. Čuvanjem starih i razvijanjem novih oblika urbanosti u jednom izrazito multikulturalnom ambijentu, kakva je Crna Gora, crnogorski gradovi u svim njenim regijama treba da budu osnova urbane kulture kao pretpostavke održivog urbanog razvoja usaglašenog sa principima Crne Gore kao ekološke države.

Sušтина futurološke dimenzije razvoja Crne Gore jeste njeno konstituisanje kao moderne zajednice građana. To je ujedno i istinska pretpostavka razvoja urbane kulture. I jedno i drugo, građansko društvo i urbana kultura, nezamislivi su bez multikulturalnosti koja svoju dinamiku ispoljava u vidu interkulturalnosti. Istorijski i aktualno možemo konstatovati da urbani centri u Crnoj Gori posjeduju značajne potencijale urbaniteta, koji predstavljaju osnovu multikulturalnosti, odnosno modela cjelovite društvene zajednice.

Ne možemo reći da dovoljno poznajemo potencijale urbaniteta u Crnoj Gori i posebnosti pojedinih urbanih centara, pogotovo nemamo egzaktno utemeljene planove dalje urbanizacije komplementarno postavljene sa planovima ruralizacije. Sociološkim istraživanjem mogli bi doći do upotrebljivih znanja o tome koliko se urbani centri u Crnoj Gori ponašaju kao: 1) središta sa utemeljenom urbanom tradicijom i koji su uzroci odstupanja u tom pogledu i 2) središta sa multikulturalnim iskustvom koje unapređuje kvalitet života i utiče na stabilnost zajedničkog života i koji se problemi u vezi sa tim javljaju.

Operacionalizacijom naznačenih postavki možemo izdvojiti sledeće elemente:

- percepcija urbanog prostora i zadovoljstvo stanovanjem u gradu;
- prepoznavanje urbanih simbola grada;
- participacija građana u procesu urbanog razvoja;

- interpersonalna komunikacija i tolerancija građana u slobodnom vremenu;
- međusobno povezivanje kulturnih obelježja nacionalnih zajednica i sklonost ka društvenom povezivanju;
- pretpostavke za kosmopolitizam;
- vezanost za grad;
- značaj centra grada;
- prostorna grupisanost nacionalnih grupacija (Pušić, ur. 2003).

Sigurno je da bi rezultati ovakvog istraživanja imali višestruki značaj i aplikativni karakter. Oni bi poslužili zasnivanju: akcionih projekata – Agendi o razvijanju urbaniteta kao osnove multikulturalnosti; razvijanju lokalnih akcija u cilju unapređenja urbane kulture, unapređivanja planiranja, izgradnje i korišćenja urbanog prostora i razvijanju regionalnih i lokalnih osobnosti multikulturalnosti.

Sve ovo bi doprinijelo: prevladavanju volunтарističkog ponašanja u urbanoj politici; animiranju građana za uključivanje u projekte za unapređenje kvaliteta gradskog načina života, sticanju njihovog povjerenja u preduzete akcije i subjekte koji ih sprovode za razliku od volunтарističkih poduhvata koji razbijaju povjerenje građana ostavljajući ih u osjećaju prevarenosti; čuvanju i unapređenju dostignutog nivoa urbaniteta; stvaranju urbane kulture kao osnove multikulturalizma; unapređenju zajedničkog sistema vrijednosti urbanih zajednica na lokalnom, regionalnom i na nivou čitave Crne Gore; stvaranju ozbiljnih osnova za povezivanje urbanih centara u evropski kontekst urbano-multikulturalne održivosti.

Inače, gradsko stanovništvo je u ukupnom stanovništvu Crne Gore poraslo sa 59% 1991. na 62% prema popisu iz 2003. godine. Značajno je primijetiti da to povećanje ne ide ravnomjerno (u nekim gradskim centrima to je izraženo enormno – recimo Podgorica i Budva), tako da i to izaziva velike poremećaje u urbanom razvoju Crne Gore i ne samo urbanom, nego i u mnogim drugim oblastima od školstva, zdravstva, ekologije i dr.

Položaj žena u kontekstu multikulturalizma

Pojam *roda* je fundamentalni osnov čovjekove vrste, odnosno generičke suštine čovjeka. Prema tome, pojam roda se ne može redukovati na pojam pola. Nemoguće je zamisliti čovjekovo biće i njegovo bivstvovanje, sem u jedinstvu bića žene i bića muškarca. Muškarac i žena čine cjelinu čovjekova bića i društva kao njihove zajednice. Pol je samo jedna komponenta roda. *Priroda je stvorila različite polove, a društvo nejednake*. Ljudi su, boreći se protiv prirodnih nejednakosti, stvorili društvene nejednakosti (Peru). *Zato je pol kulturološki pojam par excellence*.

Analizirajući odnos muškarca prema ženi, Marks naglašava: “Iz karaktera tog odnosa slijedi koliko je čovjek postao za sebe i koliko je sebe shvatio kao *rodno biće, kao čovjeka*, odnos muškarca prema ženi je *najprirodniji odnos čovjeka prema čovjeku*. U njemu se, dakle, pokazuje koliko je prirodno odnošenje čovjeka *ljudsko* ili koliko je *ljudska suština* njemu postala *prirodnim bićem*, koliko je njegova ljuska priroda postala njemu *prirodom*. U tom se odnosu, takođe, pokazuje koliko je *čovjekova potreba* postala *ljudskom potrebom*, koliko je on u svom *najindividualnijem* postojanju istovremeno i *društveno biće*”.

Znači, na osnovu odnosa muškarca prema ženi možemo:

1) procijeniti nivo do kojeg je stigla socioantropogeneza u jednom društvu, to jest koliko je čovjek sebe shvatio kao rodno biće;

2) odnos muškarca prema ženi je najprirodniji odnos, a to pretpostavlja kultivisano poštovanje izvorne prirode i jednog i drugog, posebnosti njihovih identiteta, ali istovremeno i njihovog rodnog jedinstva;

3) istina ljudske suštine jeste u prirodnosti odnosa između muškarca i žene;

4) odnos između muškarca i žene pokazuje koliko je čovjeku drugi čovjek postao potreba, koliko je on u svom najindividualnijem postojanju istovremeno i društveno biće;

5) na bazi odnosa muškarca i žene u jednom društvu možemo otkriti otuđenosti i monopolske pozicije, ne samo u odnosima između njih, već i karakter ukupnih društvenih odnosa.

Očigledno, ozbiljna sociološka analiza društvenih odnosa, društvenih promjena, multikulturalizma i humanosti u savremenoj Crnoj Gori ne može zaobići fenomen roda i rodnih odnosa i u okviru toga odnosa i humanizacije odnosa među polovima.

Ni jedna značajnija društvena promjena koja se desila, dešava se i, naročito, koja će se desiti, ne može se cjelovito objasniti ukoliko se ne uvede fenomen humanizacije odnosa među polovima, kao što se ni humanizacija odnosa među polovima ne može objasniti kao izolovan fenomen. Inače, ne bismo mogli objasniti neke čudne pojave u ženskom pokretu u pojedinim njegovim fazama. Osnovni zahtjev ženskog pokreta bio je sadržan u devizi: "Želim nešto više od svog muža, svoje djece i svoje kuće" (Frieden, 1982). A to je izraženije učešće žena u svim vidovima života van porodice: u radu, poslovnom svijetu, politici, obrazovanju, sportu, socijalnim službama. Učešće žena u svim ovim vidovima života mora dovesti do značajnih promjena odnosa u samoj porodici, kao i do promjena u ulozi i ponašanju drugih institucija društva.

Poznata analitičarka feminističkog pokreta u Americi konstatuje da se 80-ih godina XX vijeka javljaju pesimističke ocjene: "Osjećam kako polet 'superžena' (onih koje su se probile u prve redove i uživaju blagodeti profesionalne i političke ravnopravnosti) ustupa mjesto zamoru, izvjesnom gorkom razočaranju, gubljenju iluzija u pogledu 'spremnosti za isticanjem' i zadovoljstva koju donosi vlast".

Naučne analize pokazuju da su mnogi uspjesi ženskog pokreta, postignuti u pojedinim fazama, na udaru. Mnoge žene napuštaju visoke položaje u menadžerstvu ili politici i "vraćaju se" porodici. Ozbiljnije nego ikad ranije, postavlja se pitanje: šta je to istinska potreba žene? I ne samo šta je, nego koliko nam je ona potrebna? Vrhunski antropolozi idu dalje sa pitanjem koliko je, i da li je, ljudska priroda savremenom čovjeku i dalje istinska potreba? Očigledno je da nijedan jednostran odgovor ne može zadovoljiti već se potreba žene mora izvoditi iz totaliteta njenog bića, bića muškarca i savremenog društva uopšte.

Potrebe žene izvire iz suštine njenog bića, odnosno bivstvovanja. Biće i bivstvovanje žene jeste samosvojna, autonomna struktura koja se ne može razumjeti,

tumačiti i objasniti samo na osnovu jedne osobina – svojstva, “niti samo kao prirodno (nagonsko-instiktivno), niti samo kao društveno, niti smo kao duhovno, niti samo kao moralno, niti samo kao aksiološko, niti samo kao kulturno, već najviše kao totalitet, odnosno kao jedan 'korelat' svijeta koje 'sebe misli'” (Vujačić, 1984).

Samo u procesu sublimiranja svih ovih elemenata žena može graditi svoj identitet koji se sociološki razumijeva kao zatvorena i, istovremeno, otvorena struktura. Kao zatvoreni sistem identitet joj omogućava da se sa punim dignitetom uklopi u nove, šire strukture, ali joj zatvorenost obezbeđuje potrebnu samosvojnost i ispoljavanje unutrašnjih mogućnosti. Neprekidna otvorenost prema spoljašnjoj sredini se održava na bazi funkcionalne korisnosti ili “vrijednosti” elemenata koji održavaju neprekidnost ciklusa. Naravno, zatvorenost i otvorenost mogu imati karakter regresije, dekadentnosti, statičnosti ili progresivnosti. Progresivna vrijednost pojedinih elemenata se procjenjuje na bazi kvalitativnog posredovanja u proizvodnji i održavanju dinamičkog karaktera identiteta bića i bivstvaovanja žene i usmjeravanja njenog djelovanja i djelovanja drugih (prije svega muškaraca) na ostvarivanje fundamentalnih ljudskih vrijednosti.

U cjelini svoga bića žena ima potrebu za društvenim položajem koji joj obezbeđuje moć, identitet, socijalnu sigurnost na bazi svog posla, ali ne može zapostaviti značajnu potrebu za ljubavlju, rađanjem djece, domom i porodicom. Radi se o dva niza potreba čije zadovoljavanje ne tangira samo položaj žene, nego i položaj muškarca, a koje su od suštinskog značaja za ukupnu organizaciju društva i svih njegovih institucija: porodice, škole, privrede, zdravstva i, naravno, države. Radi se o potrebama koje izražavaju generičku suštinu ljudskog roda uopšte. Ova dva niza potreba mogu se efektno spajati samo ukoliko emancipaciju naše svijesti probije emancipacija senzibiliteta.

Vladajući odnosi, način rada i života onemogućavaju ženi da zadovoljava ova dva niza potreba. Zbog toga ženski pokret doživljava neuspjeh i zalazi na stranputice. Danas imamo pretežno organizaciju rada, podjelu rada, standarde, ustanove, domove, porodice, onakve kakve su stvorene pod presudnim uticajem muškaraca i norme u čijoj primjeni dominantno mjesto imaju muškarci. Za progresivno prevladavanje ovakvog stanja neophodna su temeljna interdisciplinarna istraživanja sa diferenciranom epistemološkom osnovom.

Epistemološko pitanje “interne” i “eksterne” validnosti rezultata istraživanja kulture i roda ne prestaje biti aktuelno od najranijih istraživanja do današnjih dana. “Interna” validnost se odnosi na problem proizlaženja zaključaka na bazi prikupljene naučne građe u okviru jednog istraživanja. “Eksterna” validnost se odnosi na problem kvaliteta rezultata istraživanja kao takvih, što znači da uključuje kvalitet naučnog poduhvata uopšte, od teorijsko-metodoloških postavki do kvaliteta same naučne građe i njene naučne adekvatnosti i objektivnosti.

Na ovim epistemološkim relacijama sociološko izučavanje roda i rodnih odnosa u Crnoj Gori mora zahvatiti: karakter društvene cjeline, multietničke, multikulturalne i multikonfesionalne diferenciranosti, karakter društvenih institucija i njihovu struktuiranost, organizovanost i način djelovanja, društvenu, pravnu,

ekonomsku stabilnost i izvjesnost političke budućnosti, društveno devijantne i destruktivne pojave i na osnovu svega toga značaj, značenje i smjer društvenih promjena.

U sklopu operacionalizacije ovog istraživanja možemo izdvojiti:

1. ispitivanje fenomena roda i rodni odnosa u Crnoj Gori na bazi stavova muškaraca i žena i potreba sadržanim u tim stavovima na odgovarajućem uzorku;
2. identifikovanje fenomena roda i rodni odnosa u Crnoj Gori na bazi analize sadržaja institucionalno-normativne strukture: pravne, religijske, običajne, moralne;
3. identifikovanje fenomena roda i rodni odnosa u Crnoj Gori na bazi "normativne činjenice" (ponašanje pojedinaca, grupa, institucija i organizacija u vezi sa zasnivanjem, funkcionisanjem i promjenama uspostavljenih normi).

Značajnu naučnu osnovu za ovo istraživanje imamo u rezultatima istraživačkog projekta *Humanizacija odnosa među polovima*, koje je Filozofski fakultet u Nikšiću realizovao i objavio na srpskom i engleskom jeziku u okviru međunarodnog programa koji su finansirale Ujedinjene nacije. Istraživanjem su obuhvaćena značajna pitanja roda i rodni odnosa: odnosi roditelja u porodici, položaj oca i položaj majke, briga o djeci, ekonomska ravnopravnost, sposobnosti i učešće u društvenom životu muškaraca i žena, odnosi muške i ženske djece u porodici i druga pitanja značajna za fenomen roda i rodni odnosa i ugrađivanje odgovarajućih sadržaja u nastavne programe na svim nivoima školovanja.

Kao rukovodilac potprojekta za visoko obrazovanje, na bazi rezultata empirijskog istraživanja izveo sam sledeće konstatacije u vezi sa stavovima crnogorske studentske populacije oba pola:

- ne postoje značajne razlike u stavovima studentske populacije oba pola u vezi sa najbitnijim pitanjima humanizacije odnosa među polovima s obzirom na fakultet koji studiraju;
- značajne razlike postoje u skoro svim pitanjima humanizacije odnosa među polovima između studenata muškog i studenata ženskog pola;
- konzervativni elementi, neprevladane monopolske strukture moći, zastareli oblici svijesti, znatno su prisutniji kod studenata muškog pola;
- progresivni elementi u svijesti i stavovima, prisutniji su kod studenata ženskog pola, mada i kod njih u pojedinim elementima iznenađujuće dolazi do izražaja u relativno visokom stepenu prihvatanje *apriori* podređene uloge žene;
- ovim ispitivanjem studentske populacije dobijen je ne samo uvid u savremana shvatanja i stavove o odnosima među polovima, nego i značajni pokazatelji o elementima koji predstavljaju bitnu kočnicu brže humanizacije odnosa među polovima.

Ukupni rezultati znanja u inicijalnoj i finalnoj fazi ovog ispitivanja upućuju na zaključak da informisanost studenata o najbitnijim pitanjima humanizacije nije ni približno na potrebnom nivou. Ona ne pokazuje bitne razlike, s obzirom na pol

studenata i vrstu fakulteta. Rezultati istraživanja su iskorišćeni za koncipiranje izmjena i dopuna nastavnih planova na svim nivoima školovanja u Crnoj Gori.

Kroz obrazovanje veoma mnogo se utiče stil i način života, a naročito na jezik mladih. Ispitivanjem ovih elemenata možemo otkriti, ne samo bitne komponente roda i rodnoh odnosa u Crnoj Gori, nego i relaciju tradicionalnog i modernog, suštinske potrebe i karakter potrošnje, urbanu kulturu i odnos prema ruralnoj Crnoj Gori, i konačno karakter multikulturalizma u odnosu na interkulturalizam.

Multikulturalizam i kulturna politika

Sve navedene oblasti našeg istraživanja usmjerene su na otkrivanje i afirmaciju onih tendencija koje znače konstituisanje Crne Gore kao moderne zajednice građana. Koncept Crne Gore kao moderne zajednice građana pokazaće se uspješnim ukoliko bude "proizvodio" "dobrog" građanina u svim nacionalnim strukturama, u svim starosnim strukturama (naročito kod mladih), u svim obrazovnim strukturama, u svim kulturnim strukturama, u svim konfesionalnim strukturama, u svim ruralnim, urbanim i regionalnim strukturama, a to znači u čitavoj Crnoj Gori. Tako ćemo imati jedinstvenu i stabilnu Crnu Goru kao političku zajednicu-državu, dovoljno prostranu za očuvanje i razvoj etnokulturnog identiteta svih multikulturalnih grupacija na principima konsocijativne demokratije i njeno adekvatno uključivanje u evropske i evroatlanske integracije. Poznato je da principi konsocijativne demokratije sadrže i pravo veta ukoliko je u pitanju očuvanje etnokulturnog identiteta nacionalnih manjina.

Relacija multikulturalizam – kulturna politika u Crnoj Gori zahtijeva preciziranje zadataka kulturne politike u sledećem:

- utvrđivanje kulturne situacije;
- određivanje kulturnog standarda i kulturnih potreba;
- vrednovanje rada kulturnih institucija i njihovih programa;
- praćenje i unapređenje sistema finansiranja;
- podsticanje kulturnog stvaralaštva;
- obrazovanja kadra za kulturne djelatnosti;
- demokratizacija kulturnog života;
- zaštita kulturne baštine;
- stvaranje uslova za nove oblike kulturnog izražavanja;
- multikulturalna saradnja.

U realizaciji svih ovih zadataka kulturna politika polazi od kulturne i ukupne duštvne situacije, ali je okrenuta budućnosti. Sociografski pristup putem analitičke deskripcije kulturne situacije usmjerava se na utvrđivanje dostignutog kulturnog standarda na bazi: materijalnih uslova za kulturni život zajednice i pojedinaca, broja i opremljenosti kulturnih institucija, izdavačke djelatnosti, knjižara, pozorišta, muzeja, galerija, kinematografija, obrazovnih institucija, medijskih institucija, omladinskih kulturnih centara, drugih srodnih institucija.

Kulturne potrebe se identifikuju na bazi odnosa između predispozicija građana i određenog kulturnog sadržaja. To pretpostavlja vrednovanje kulturne politike uvidom u uspješnost planiranih kulturnih sadržaja njihovom konkretizacijom u

društvenom životu. U okviru vrednovanja rada kulturnih institucija i njihovih programa sociokulturološkim pristupom se pokazuje da li je kulturna akcija upravo onog kvaliteta koji se želi postići imajući na umu planirane kulturne ciljeve. Kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja rada daje objektivni pokazatelj za vrednovanje, ne samo ostvarivanja kulturne politike, nego i ocjene koliko je sam koncept kulturne politike zasnovan na bazi humanizma i ljudskog progressa.

Poznato je da pored humanističkog modela kulturne politike koji polazi od teze da se društvo kulturno određuje i osigurava svoj identitet, pa je ono dužno osigurati što efikasniji protok kulturnih sadržaja i što povoljnije uslove njihovog stvaranja, te mogućnosti njihovog prihvatanja, postoji i tržišni model. Tržišni model u kulturnoj politici vrednuje kulturne sadržaje kao potrošna dobra podvrgnuta tržišnim zakonima. Tržišni model svojom pragmatičnošću zapostavlja humanistički aspekt kulture, proizvodi lažne potrebe i tako devalvira progresivni karakter kulture, a to znači njenu suštinu.

Kultura je svojom suštinom, kvalitetom, sposobnošću da povezuje istinske vrijednosti različitih kultura, dobijajući tako univerzalne dimenzije na svim nivoima – od lokalnog do globalnog – temelj *demokratizacije društva u cjelini, a ne samo demokratizacije u oblastima kulture*. Kulturna politika zasnovana na principima demokratije stvara preduslove za:

- masovno učešće građana u kulturnom životu;
- slobodno izražavanje kulturnih različitosti;
- maksimalnu toleranciju svih inicijativa;
- kvalitativno posredovanje između svih etnokultura u jednom društvu koje doprinosi uzvišenosti i kulturnom razvoju svih učesnika i svih kultura.

Osnova za sve naznačene relacije multikulturalizma i kulturne politike jeste globalna vizija društvenog i kulturnog razvitka Crne Gore kao moderne zajednice građana.

Ne samo bornirana tradicionalna, nego ni zastarjela građanska svijest više ne može biti faktor ujedinjenja ljudi i onaj sadržaj koji daje smisao njihovog postojanja. Sociolozi su do 60-tih godina tvrdili da će nacija kao nacionalizacija svijesti (Weber) dovesti do slabljenja logike *Gemeinschafta*. “Ne samo što nema neusaglasivosti između nekih oblika izražavanja etničkih ili vjerskih strasti i modernosti, nego ova posljednja podstiče specifične oblike povratka vjerskome i etničke revandikacije” (Šnaper, 1996, 269). Danas moderna demokratska zajednica mora biti oblik udruživanja koji će predstavljati šire prostore za afirmaciju identiteta-subjektiviteta na svim nivoima: pojedinca, etnokulturnog kolektiviteta, nacionalne države i sl.

U tom kontekstu su i promjene u karakteru unutrašnjeg i spoljnog suvereniteta i princima integracija na lokalnom i globalnom planu. “Godine 1964, jedna od najslavnijih odluka u oblasti zajedničkog prava: postavljeno je načelo da 'zajednica predstavlja novi pravni poredak međunarodnog prava' i da su “subjekti ne samo države članice nego isto tako i njihovi državljani” (Šnaper, 1996, 254-5). Ova formula omogućava da se prevaziđu napetosti između: 1) objektivne integracije ljudi u

jedan potencijalno svjetski prostor i 2) njihovog društvenih habitusa, njihovog osjećanja kolektivnog identiteta.

Globalna vizija društvenog i kulturnog razvitka Crne Gore, prema tome, mora polaziti od *subjektiviteta Crne Gore kao cjelovite, autohtone i autonomne zajednice*. Jedino takav subjektivitet Crne Gore može imati značaj, značenje i smisao pune "ontološke sigurnosti" (Gidens, 1998) za sve njene građane, etnokulturne i konfesionalne kolektivitete. Ontološka sigurnost podrazumijeva stabilnost materijalnog i društvenog okruženja i očuvanje etnokulturnog identiteta pojedinaca i njihovih kolektiviteta.

Ukoliko Crna Gora nema jasan i precizan svoj društveni i državni subjektivitet bitno se mijenja pozicija svih, posebno nacionalnih manjina u Crnoj Gori. Bez tog osnova Crna Gora ne može izgrađivati jasne i odgovorne odnose sa drugima i razvijati adekvatan sistem integracije sa komšijama na Balkanu, sistem evropskih i širih integracija.

Na osnovu ukupne analize možemo zaključiti da kulturna politika Crne Gore mora polaziti od karaktera multikulturalne strukture Crne Gore i, jedino u tom slučaju, biti pretpostavka demokratskog i stabilnog njenog razvoja. To je pretpostavka konstituisanja Crne Gore kao moderne zajednice građana u kojoj će istovremeno biti na djelu: sloboda, racionalnost, naučni i kulturni razvitak, socijalna pravda kao osnov za izvođenje svih moralnih vrijednosti. Ni jedan od ovih elemenata ne može imati svoj puuni smisao, značaj i značenje nezavisno jedan od drugog. Kvalitet u svim oblastima života i rada i na svim nivoima, u ovom kontekstu, obezbeđuje neposredno zadobijanje autoriteta i prirodno konstituisanje *elite* društva. Kulturni obrazac većinske nacije u konceptu konsocijativne demokratije ne izaziva konflikt.

Centar naučnog interesovanja u istaknutom odnosu multikulturalizma i kulturne politike biće proučavanje Crne Gore radi same Crne Gore i objašnjenje Crne Gore pomoću nje same. Proučavanje Crne Gore na taj način otkrivaće sve njene esencijalne i egzistencijalne sadržaje, manifestne i one koji se "sakrivaju" u dubinu njenog bivstvovanja i uz to dati neophodnu epistemološku osnovu za komparativna istraživanja i sagledavanja. To je put afirmisanja prakse da se na osnovu rezultata određene nauke i neposrednih kulturnih akcija na domaćem terenu izlazi na međunarodnu scenu. U tom kontekstu i na toj relaciji permanentno bi se otkrivala šanse za ukupan razvoj Crne Gore uz očuvanje njene prirode, uvažavanje sopstvenih kadrovskih potencijala i racionalno korišćenje raspoloživih sredstava. Bez pretjerivanja, može se reći da je kulturna politika zasnovana na istaknutim elementima multikulturalizma kardinalni smjer emancipacije svijesti i emancipacije senzibiliteta građana Crne Gore kao moderne nacije. U istaknutom je i polazna tačka u sagledavanju mjesta Crne Gore u svijetu.

Nesporno je da se Crna Gora nalazi u zoni periferije, ali je pri tome veoma važno naše poimanje centra. Centar danas možemo pojmovno i kategorijalno identifikovati na disperzivnoj osnovi: sile, nauke kulture, religije, tradicije i to u esencijalnom i egzistencijalnom smislu. Ni jedan centar se ne smije tretirati samo kao centar sile i moći. Nauka, tehnika i tehnologija, privreda, kultura, nesporna su dostignuća razvijenih društava koji čine progresivne sadržaje policentrične strukture

savremenog društva. Prema tome, bitno je pronaći *modus vivendi* našeg bivstvovanja u uslovima postojanja disperzivne strukture centara moći i uspostaviti sa njima kvalitativno posredovanu saradnju koja će doprinosti ukupnom progresu Crne Gore.

Literatura

1. CEDEM, (2004) *Value orientations and ethnical distance*, Podgorica.
2. Frieden, Beti (1982), *The Second Stage*, Beograd, Američka ambasada.
3. Gidens, Entoni (1998) *Posledice modernosti*, Beograd, Filip Višnjić.
4. Pušić, Ljubinko, ur. (2003) *Urbana kultura*, Novi Sad, Filozofski fakultet.
5. Šnaper, Dominik (1996) *Zajednica građana*, Novi Sad-Sremski Karlovc, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
6. Vujačić, Vidak (1984) *Totalitet bića žene i granice njenog kulturnog bića*, Nikšić, Filozofski fakultet.
7. Vukićević, Slobodan (1998) *Mit o nauci i obrazovanju*, Nikšić-Cetinje, Institut za filozofiju i sociologiju-Obod.
8. Vukićević, Slobodan (2003) *Crna Gora na prelazu milenijuma*, Cetinje, Centralna narodna biblioteka, "Đurđe Crnojević".
9. Vukićević, Slobodan (2004) Seljakov rad između tradicije i modernosti – ustvari – selo između tradicije i modernosti, Podgorica, CANU (Zbornik: Selo u Crnoj Gori).

UDK 327.36.39(497)

Diana Petkova

Sofia Universtity "St. Kliment Ohridski"

Bulgaria

THE CONCEPT OF THE BALKAN SOUTH SLAVONIC COMMUNITY REVISED

Summary

In the process of globalization the old concept of the Balkan South Slavonic community needs to be revised. Despite the ethnic conflicts of the 90s and the disintegration of former Yugoslavia, the contemporary politics of integration on the European continent urges the South Slavs to reconsider their co-existence on the Balkans.

The paper dwells upon some old and modern theories of the Balkan Slavonic community (as the ones of Zvizjic, Mestrovic, etc), upon their advantages and disadvantages as well as upon their applicability in postmodern times. On the one hand, the accent is put on the old myths and utopias about the Slavonic community. On the other hand, the paper discusses the postmodern demands of political and social integration on the European continent, as well as the new principles and means of integration that can also be applied to the Slavonic community on the Balkans.

Key words: Balkan South Slavonic Community, Politics of Integration, Globalisation

PONOVO RAZMATRANJE KONCEPTA BALKANSKE JUŽNOSLOVENSKE ZAJEDNICE

Rezime

U procesu globalizacije mora se ponovo razmotriti stari koncept balkanske južnoslovenske zajednice. Uprkos etničkim sukobima iz devedesetih, kao i raspadu bivše Jugoslavije, savremena politika integracije na evropskom kontinentu nalaže Južnim Slovenima da preispitaju svoj su-život na Balkanu.

Rad se bavi nekim starim i modernim teorijama balkanske južnoslovenske zajednice (poput Cvijićeve, Meštrovićeve, itd.), njihovim prednostima i manama, kao i primenljivošću na moderno doba. Na jednoj strani, naglasak se stavlja na stare mitove i utopije o slovenskoj zajednici. Na drugoj strani, rad razmatra postmoderne zahteve za političkom i socijalnom integracijom na evropskom kontinentu kao i nove principe i sredstva integracije koji se takođe mogu primeniti na slovensku zajednicu na Balkanu.

Ključne reči: Balkanska južnoslovenska zajednica, politika integracije, globalizacija

After the disintegration of Yugoslavia in the 90-s of the 20th century the peoples from the ex-federal republic are separated on the principle of ethnic, national and religious diversity. The disintegration process on the Balkans is not unique. It is a part of the world-wide phenomenon of revival of the ethnic and the religious consciousness. The same process develops in the 90-s also on the territory of the ex-Soviet Union as well as in some of the countries belonging to the so-called “Western democracy”, such as Spain and North Ireland. Separatism on ethnic or religious grounds becomes a popular phenomenon on the European continent at the end of the 20th and at the beginning of the 21st century.

In such a political and social setting as on the Balkans the idea of creating bigger communities established on the principle of common regional or cultural identity seems old-fashioned and even impossible to be fulfilled. Yet in the process of the European integration the nations from the Balkans are urged to redefine their cultural belonging to the continent as well as to the region. Globalization puts the accent on the common interests – economic, political and social as well as on the common cultural traditions. So, there seems to be two diametrically opposite tendencies on the Balkans – on the one hand the ethnic, national and religious diversity is accentuated, on the other hand there is a real necessity of finding some arguments for common intercultural and peaceful existence. One way to find out such arguments is to revisit and to redefine the concept of the Southern Slavonic community.

The main thesis of this paper is that the concept of the Southern Slavonic community has evolved in a specific way. It also states that the concept passes through different stages and gradually transforms from a sheer scientific concept to a political ideology. In order to prove this statement the paper concentrates on some scientific works from different periods that dwell upon the idea of the Southern Slavonic community. The primary aim of the paper is not to make any profound or detailed analyses of these works. It will use some statements of them only as an illustration of the thesis discussed.

There are several different stages in the development of the concept of the Southern Slavonic community. The first one is marked by the appearance of the scientific interest in the Southern Slavs somewhere at the beginning of the 19th century. At that time the research in the origin of the old peoples is a new academic field and the books dedicated to the problem become pioneer works.

At the second stage the interest in the Slavonic communities broadens and together with the history and the origin the authors begin to investigate the customs, the beliefs and the ethnic traditions of the Southern Slavs. Besides the historical approach some other approaches are used, such as the ethnographical and the geographical ones. At this stage the concept of the Southern Slavonic community still remains in the frames of the scientific work but gradually it also enters the social and the political life. The authors writing in this period most often promote the unity of all the Slavonic peoples. In such a way the idea of the Slavonic brotherhood becomes popular not only in science but even amongst the ordinary people.

It is also very difficult to say when exactly the first stage ends and the second one begins. The concept of the Southern Slavs develops spontaneously and the first stage merges quite imperceptibly into the other. That is why the idea here is not to give any strict periodization but to put the accent on the gradual development of the concept into several different stages.

At the third stage the concept of the Southern Slavonic community gains such popularity that it turns into an ideology. In this period the writings of the authors are consciously used to promote pan-Slavism, which becomes one of the dominant ideologies on the Balkan Peninsula at the beginning of the 20th century. The scientific idea of the Slavonic community coalesces with the political appeal of Slavonic ethnic and national integration. The result of this process is the creation of the Federal Republic of Yugoslavia in 1918.

That is how the idea of the Slavonic community gradually transforms from a sheer scientific concept into a political ideology. In such a way it also turns into a political cliché that functions in the same way as the other political clichés of the totalitarian epoch function. Simultaneously, becoming an ideological weapon to impose the new political regime of the 20th century, the concept begins to lose its original attraction among the scientists as well as among the ordinary people.

In order to prove the statement above about the evolutionary development of the concept of the Southern Slavonic community I will concentrate on some scientific works written in different periods.

The idea of the unity of all the peoples of Slavonic origin becomes popular on the Balkans at the end of the 18th and at the beginning of the 19th century. A real corner stone in its development is marked by the appearance of the work of Jovan Raic "History of different Slavonic peoples, mostly of Bulgarians, Croats and Serbs". In this book the author accentuates on the genetic and spiritual kinship of the Southern Slavs. Jovan Raic is in fact one of the first writers who promote the idea of the brotherhood of the Southern Slavs. Later his work becomes one of the grounds for the political concept of the Yugoslav federation. But in the times when the book is published it is not considered to be a political ideology although it underlines the commonness of the Southern Slavonic peoples.

It is broadly accepted in social science that one of the first real academic works on the history of the Slavonic nations is written by the Czech historian Safarik. He is also one of the first scholars to investigate the ancient history of the Slavonic tribes. Safarik is not only interested in the historical development of the Slavonic communities but he also writes about the similarity of their languages and cultural traditions. Nevertheless in his works the historical method prevails rather than the linguistic or the ethnographic ones.

In his major book "Slavonic antiquity" Safarik gives a detailed description of the main events in the history of the Slavonic peoples, such as the Serbs, the Bulgarians, the Czechs, the Poles and the Russians (Safarik, 1848). He is also the first scholar to assume that the proto Bulgarians have a Finnish-Ugric origin (Ibid: 268-275). Although some of his theses have already been refuted, it will not be exaggerating to say that from his books the real scientific investigations of the history of the Slavonic peoples as well as the idea of pan-Slavism begin.

The research of Safarik is later continued by his grand-son Irecek. Living in Bulgaria for a long time, Irecek is interested in the history and the culture of the Bulgarians. He writes one of the first academic books on the history of the Bulgarian nation that is published in the year 1876 both in Czech and German languages. He expands his scientific perspective and together with the historical events he also describes the customs, the beliefs and the traditions of the Bulgarians. Irecek points out the specific characteristics of the Bulgarian cultural setting but at the same time he does not miss to underline the common traits uniting it with the other Slavonic countries (Irecek, 1999).

Another follower of Safarik is the Bulgarian historian Marin Drinov. He, like Irecek, accepts the thesis of Safarik that the proto Bulgarians have a Finnish-Ugric origin but that as a minority they have totally melted and assimilated into the Slavonic majority (Drinov, 1909: 32). Although his main work is dedicated mostly to the history of the Bulgarian peoples, the title of the book, as well as the whole book, refer to the unity of the Slavonic cultures. Together with the historical approach Drinov uses the ethnographical method. He dwells upon the customs, the traditions and the songs of the Bulgarians. He also compares some of their beliefs and superstitions to the beliefs and the superstitions of the other Slavonic peoples. At the end he concludes that the cultural traditions of the Bulgarians resemble very much to the cultural traditions of the Serbs, the Russians and the Czechs (Ibid: 56). From here Drinov draws some final conclusions about the unity and the closeness of all the Slavonic cultures.

Another propagator of the idea of the Slavonic unity is the Russian historian Gilferding. In the first volume of his collected papers he examines the different Slavonic communities. He, the same as Safarik and Irecek, does not detach from the historical approach as a main instrument to investigate the Bulgarian, the Serbian and the Russian cultural heritage. Together with the historical method Gilferding uses linguistic comparative analysis, although it offers a rather partial and insufficient proof of his main thesis about the deep common roots of the different Slavonic ethnicities (Gilferding, 1868).

All the works examined above, although not in details, show how the concept of the Southern Slavonic community undergoes a specific development. The historical approach used at the beginning is later combined with the ethnographical and the linguistic methods in order to prove the close social and cultural relations of all the Slavonic nations.

At these stages the idea of the Slavonic community becomes popular not only in the scientific circles but also amongst the ordinary people. It turns into a source of poetical inspiration too. In the 19th century in all the Southern Slavonic literatures – Slovenian, Croatian, Serbian and Bulgarian – the idea of the Slavonic brotherhood appears. It is often accompanied by the compassion to “the suffering brother” under a foreign rule. There is a specific consciousness about the common destiny of the Southern Slavonic peoples. Amongst them the situation of the Serbs and the Bulgarians is considered to be the heaviest possible. The necessity of national

independence is realized too. Most often it is seen as a peaceful co-existence of brothers having the same origin, relative languages and common cultural traditions. Thus the concept of the Southern Slavonic community not only imposes itself in science, literature and art but also grips the hearts of the ordinary people. At that time it is most often a spontaneous expression of a conscience of commonness.

A crucial moment in the evolution of the concept of the Southern Slavonic community is the appearance of the work of the Serbian scholar Jovan Zvijic "The Balkan peninsula". It is first published in French language in the year 1918 and according to the Greek scholar Pashalis Kitromilidis it influences the French sociological school and especially its well-known scientist Fernand Braudel (Kitromilidis, 1999: 80). Zvijic proposes quite a new method to investigate the Southern Slavonic cultures – the geographical approach. He states that all the other methods used until that moment are not reliable at all. In his opinion the research in the history of the Southern Slavs cannot lead to some conclusions about the community of their culture because during the ages they have been under different foreign rules. According to him the linguistic and the ethnographic approach cannot help the researcher either. For him the only relevant approach turns to be the geographical one (Zvijic, 1988: 15-25). By using it Zvijic imposes the idea that a common Balkan Slavonic community does not exist at all. Rather than that there are four Slavonic communities predetermined by their geographical characteristics and, respectively there are four Balkan psychological types – the Dynar type, the Central Balkan type, the East Balkan type and the Panonian type, all of them having their specific cultural psychological traits (Ibid: 25).

Geographer by education, Zvijic rejects all the other methods except the geographical one. What turns to be important for him is the fact that the Balkan Peninsula is characterized by the variety of its geographical attributes. In such a way Zvijic hints one very important phenomenon to understand the Balkan cultures. The variety – geographical, cultural, and religious – turns to be a main principle of life on the Balkan Peninsula. It also creates commonness between the South Slavonic cultures promoting their unity in the difference.

Zvijic is also the first author to introduce in science the concept of the "Balkan mentality". With this term he designates the psychological attitudes and behaviour particularly of the Balkan Slavonic inhabitants. In this respect, despite his rejection of the other scientific methods, Zvijic makes a very subtle and detailed analysis of some of the psychological characteristics of the Southern Slavonic peoples. In such a way the work of Jovan Zvijic "The Balkan Peninsula" really marks a new stage in the development of the concept of the Southern Slavonic community. He is not only the first author who uses the geographical approach in the description of the Southern Slavs but also the first to introduce in social science new terms designating their psychological attitudes and behaviour.

Although the book of Zvijic proposes profound and subtle description of the Balkan Slavonic community, it does not keep to the end the position of scientific objectivity. In the analysis of the Eastern psychological type Zvijic expresses his

strong nationalistic and chauvinist feelings. He even makes some anti-Bulgarian statements (Zvijic, 1988: 86). This peculiarity of the Zvijic's work is not hard to be seen from an outside perspective. For example the Greek scholar Pashalis Kitromilidis also mentions that in some parts of the book Zvijic is strongly influenced by chauvinism (Kitromilidis, 1999: 86). This means that together with the geographical method and the concept of "Balkan mentality" the Serbian scholar introduces in science another new element – nationalism. That is how the concept of the Southern Slavonic community begins to transform itself into an ideology.

The work of Zvijic is later used as one of the theoretical pillars for the construction of the Yugoslav identity. It is followed by many other books promoting the necessity of the political unification of the Slavonic peoples living on the Balkans. Some of these books are even anonymous such as "The Balkan and the Balkan inhabitants" (Balkan i ..., 1937).

I will not further dwell upon any other books of this period. I would like only to underline once again the following fact. The concept of the Southern Slavonic community gradually becomes a significant part of the socialist ideology on the Balkan Peninsula in the mid 20th century. Thus it also becomes deprived of its primary freshness, excitement and attraction. In science, in literature and art, as well as among the ordinary people it is gradually considered to be a means of imposing the totalitarian regime. In such a way the idea of the Southern brotherhood becomes just one of the clichés of totalitarianism, the same as the other clichés, such as "internationalism", "class solidarity", etc.

This is only the first phase of the third stage of the development of the concept of the Southern Slavonic community. The second one is already marked by the strong opposition against it and by the appearance of quite a reverse social process of cultural, ethnic and religious segmentation and diversification. In such a way becoming a political concept, the idea of the Southern Slavonic community provokes the diametrically opposite reaction of sticking to one's own ethnic and cultural traditions.

Another reason for the feelings of reaction is the paradoxical combination of pan-Slavism and chauvinism inside the concept of the Southern Slavonic community. Here a real confusion may occur because pan-Slavism and chauvinism are two self-denying phenomena. Yet they exist together in the works of Jovan Zvijic as well as in some other works from the beginning of the 20th century.

In the next decades some of the themes only hinted in the book of Jovan Zvijic "The Balkan Peninsula" become a dominant tendency not only in scientific literature but also in social life. The political doctrine of the Yugoslavian identity and the Southern Slavonic Community coexists with ethnocentrism and nationalism. The latter is usually combined with a rivalry and even hostility to the ethnic "other", no matter whether he is a Slav living inside or outside of the Yugoslavian federation, i.e. whether he is Bulgarian, Serbian or Croatian.

In the 90s of the 20th century the ideology of the socialist regime collapses and together with it the concept of the Southern Slavonic community also crashes.

The ethnocentrism, the aggressive nationalism and the xenophobia reach their ultimate degrees. The concept of the Slavonic brotherhood is not only challenged but also denied. Yet, even in the 90s there are some scholars who continue to write about the Slavonic integrity. Although they propose interesting analyses and ideas, they are still far away from objectivity.

This is the case of the American scholar of Croatian origin Stjepan Mestrovic. In his book "Habits of the Balkan Heart" he tries to draw a psychological portrait of the Southern Slavonic peoples. He accepts the idea that there is a cultural community of the Southern Slavs. At the same time he states that the complexes prevail in their psyche. According to him most of them are characterized by the so-called "zero-mentality". The latter expresses itself in the very strong sense of guilt as well as in the inadequate acceptance of all the life events. The smallest success is considered by the Southern Slavs to be the greatest victory and the slightest failure is perceived by them as a real "shame". Although the author admits that these characteristics are typical of all the Slavonic ethnicities, he at the same time states that they are predominant mostly in the Serbian mentality (Mestrovic, 1993: 59-63).

From here the real anti-Serbian propaganda of Mestrovic begins. The Serbs in his later book "The Balkanization of the West" are revealed as psychopaths, killers and rapers. Vilifying the Serbian ethnicity, Mestrovic also appeals to the Western democratic countries to involve in the ethnic conflicts on the Balkans and to punish the Serbs (Mestrovic, 1994: 94-106). In such a way the works of Stjepan Mestrovic become another example of the fact that when writing about the Balkans and especially about the Southern Slavs objectivity is very difficult to be kept. Obviously the American author of Croatian origin continues the tradition to mix the idea of the Slavonic community with ethnocentrism, aggressive nationalism and intolerance towards the ethnic "other". In such a way even at the end of the 20th century the scientific concept of the Southern Slavs is strongly influenced by the political ideology or it itself is used as a kind of ideology.

That is why, nowadays, at the beginning of the 21st century, the idea of the Southern Slavonic community is more than ever challenged. The historical heritage of the Southern Slavs from the last few decades is a real social and political disadvantage. At the same time in the process of the European Integration the Southern Slavonic nations are urged to reconsider and re-evaluate their concept of mutual existence.

As it was already mentioned, the idea of the Southern Slavonic community could not remain a dominant principle of life on the Balkans because of two basic reasons: First, it became a part of the totalitarian ideology and second, it was combined with strong chauvinistic feelings. These peculiarities of the development of the concept predetermine its crash both as a political instrument and as a principle way of social life on the peninsula.

What conclusions could be drawn from the brief review of the historical development of the concept of the Southern Slavonic community?

First, the concept has to surmount any of the old elements that have proved to hinder it from becoming a main principle of social life on the Balkans. This means

that it should emancipate itself from the political ideology and should return back to the real social science.

Obviously there are many cultural and social traits in common between the Southern Slavs and a Southern Slavonic cultural community exists in reality. This fact cannot be ignored or rejected. At the same time the cultural commonness of the Southern Slavs and the proximity of their languages, origin, customs and cultural traditions have to be an object of social study rather than an object of political manipulation. So, at the first place the concept of the Southern Slavonic community should become independent of all the efforts to be used as a means to impose any political ideology. This process would not be easy at all because of the multi-ethnic and national conflicts on the Balkans during the last decade. But if the concept really returns back to the social science and sticks rigidly to it, all the theories about the Southern Slavonic community could be re-evaluated in a more objective manner and the existing knowledge about the Southern Slavs could be upgraded with the new discoveries about them.

This also means that the concept has to free itself from any nationalistic and chauvinist views as well as from the previous xenophobia and intolerance towards the ethnic otherness. In such a way it could not be used anymore as a means or an instrument of political manipulation.

Second, some themes about the Southern Slavs were totally ignored in the past. Something more – during the decades of socialism they turned into a real taboo. Now these problems need to be discussed openly in social science. In my opinion one of the greatest disadvantages of the concept of the Southern Slavs is that it deals only with the Southern Slavs themselves and does not take in consideration the fact that they have been strongly influenced by other ethnicities that live on the Balkans but do not have Slavonic origin at all. For example, in historical respect the Greeks and the Turks have made a strong impact on the culture of the Southern Slavs. The Byzantine and the Ottoman empires have created and imposed common way of life and common cultural and social traditions for all the inhabitants on the Balkan Peninsula, no matter whether they are Slavonic or non-Slavonic ones.

Nowadays it is even difficult to say whether the Southern Slavs are more Slavonic than Balkan or vice versa. They still have much in common with the other Slavonic ethnicities, such as the Checks, the Poles or the Russians, for instance. But at the same time they differ from them because during the ages they have been exposed to quite different political, cultural and social influences. Exactly the impacts of the Byzantine and the Ottoman empires have been so strong on the Balkan Peninsula that they have created a separate community with its own way of social life and cultural traditions that can be designated as “Balkan community”.

From this point of view in the past the concept limited itself in the exploration of the Southern Slavs, of their origin, historical past and cultural traditions without taking in consideration to what extent these cultural traditions have been influenced by the other non-Slavonic communities. While nowadays, if a real scientific

concept of the Southern Slavs should be forged, the scientists could not ignore anymore the impact of the non-Slavonic cultures on the Southern Slavs.

The same is also valid about the influence that has been exercised on the Southern Slavs by some other European countries situated outside the Balkans. In fact many European influences mix together on the Balkan Peninsula. During the different epochs superpowers, such as England, France, Germany, the Austrian-Hungarian empire, Russia and later USA rival together on the Balkan arena. The Balkan Peninsula is a bridge between the East and the West, between Europe and Asia. That is why all the superpowers are interested to have their own strong political presence on it. In such a way they influence not only the politics of the Southern Slavonic nations but also their cultural settings and traditions.

These are only some small remarks to the concept of the Southern Slavonic community. The conclusion of them is that in order to have a modern (or postmodern) concept of the Southern Slavs, several steps should be made: the concept has to be emancipated from the political ideological elements as well as from some scientific restrictions from the past. It should also embrace more social knowledge about the Southern Slavonic cultures and especially about their connections and relations to the non-Slavonic cultures.

These are really only the first few steps that could be made in order to re-evaluate the old concept of the Southern Slavonic community. But the real reconsideration of the concept is still forthcoming.

Literature

- Balkan i balkanžji* (1937) Beograd /"The Balkan and the Balkan inhabitants" – in Serbian language/
 Drinov, Marin (1909) *Trudove po balgarska I slavjanska istorija*, "Darzavna pechatniza", Sofia /"Writings in Bulgarian and Slavonic history" – in Bulgarian language/
 Gilferding, A. (1868) *Sobranie sochinenii*, St. Petersburg /"Collected papers" – in Russian language/
 Irecek, Konstantin (1999) *Istorija na balgarite*, "Koreni", Sofia /"History of the Bulgarians" (1999) – in Bulgarian language/
 Kitromilidis, Pashalis (1999) *Ot krasta kam flaga. Aspekti na hristianstvoto i nazionalizma na Balkanite* "Paradigma", Sofia /"From the Cross to the Flag – Aspects of Nationalism and Christianity on the Balkans" – in Bulgarian language/
 Mestrovic, Stjepan G. (1994) *The Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*, Routledge, London and New York
 Mestrovic, Stjepan G. with Slaven Letica and Miroslav Goreta (1993) *Habits of the Balkan Heart. Social Character and the Fall of Communism*, Texas University Press
 Safarik, P.J. (1848) *Slavjanskije drevnosti*, Universitetskoi Tipografii, Moskva /"Slavonic antiquity" (1848), Moscow – in Russian language/
 Zvijic, Jovan (1988) *O balkanskim psicheskim tipovima*, "Prosveta", Beograd /"About the Balkan psychological types" – in Serbian language/

UDK 327.36.39(497)

Кирил Н. Шопов

София

България

КУЛТУРНО И ЦИВИЛИЗАЦИОННО ОБОСНОВАВАНЕ НА ИДЕЯТА ЗА БАЛКАНСКА ФЕДЕРАЦИЯ

Резюме

В доклада се разглеждат българските идеи за балканска федерация, и те се класифицират според хронологията и според тяхната ефективност.

Обосновава се идеята за балканска федерация като висша държавническа цел на балканските нации и техните лидери. Различава се историята като битие от хронологията на съществуването.

Разграничават се цивилизацията на съвременността от културите като автентичен живот на балканските държави и нации. Изтъкват се условията, при които е възможна една балканска федерация.

Анализира се причините, поради които не е реализирана идеята за федерация на балканските нации.

Ключови думи: балканска федерация, балканските нации, българските идеи

CULTURAL AND CIVILIZATION FOUNDATION OF THE IDEA OF A BALKAN FEDERATION

Summary

The Bulgarian ideas of a Balkan Federation have been discussed in the report and they have been classified in regard to both chronology and their efficiency.

The idea of the Balkan Federation as a supreme state objective of the Balkan nations and their leaders has been substantiated.

The distinction between history as being and the chronology of events on the other hand has been made.

There is also a clear distinction between the civilization of the modern world on the one hand and the cultures, viewed as the authentic source of the Balkan countries and nations.

The conditions under which the existence of the Balkan Federation seems possible have been pointed out.

And last but not least, the reasons for not having achieved so far the idea of a federation of the Balkan nations have been analysed.

Key words: Balkan Federation, Balkan Nations, Bulgarian Ideas

XX а. è ìðíáéáíúò çà çàïàäíåðåéçêà çà çàïàäíåðåéçêà èíðáäðàèÿ

Äåååñàòòì òòíåàòèà èíàøå ñåíè ïñíááíñòè, òáúðåå ñíåòèèè+íè á íááíåÿ èðáé, èíèòì ùá òàðàèòàððèçèððò íà+àèíòì íà XXI ááé. Ùá èàæà, +á ááíà òàðàèòàððíà ïñíááíñòè á ïñíááíñòè ïáááíà íà äðáíèèòòà íáæòò áúðæååèòà ñúñ òòíáíè èèàà íà àèñíèè èèííèè+áñèí ðàçáèèèà, ò.á. áúðæåå èòà òò Íúðáéÿ ñåÿò. Õíáà ïáááíà íà äðáíèèòòà á áóòíáí è ïèèèèè+áñèò æåèàíèà çà íáááèíáíèà íà íàèèèòà, èíèòì ñà ñáúðçáíè à íáú èèííèè+áñèè ñåÿò òúá òò ñðååàòà íà XIX ááé.

Íí òíáà ïèèèèè+áñèí è áóòíáí æåèàíèà çà íáááèíáíèà íà á áíèèí ááçáíèèçáíí, ááçèííèèèèòí, íà ñá á çàðíáèèí òò ñáíñááá ñè á Çáíááíà Ááðíà. Çáíááíà Ááðíà èçæèáÿ íáðèíà íà æáñòíèèà èðèçà á ñáíÿòà èèááðáèíà ááíèèòàèÿ, çáíí+íáèè áááíááá ñèáá Íúðáàòà Ñááòíáíà áíèíà, èíÿòì áá çà íáÿ èðáÿ íà òèñèáíáòì è æèáááíáòì á èàòááíðèèòà íà XIX ááé. Á ðáçóèòòò òò òáçè èðèçà íà ááíèèòàèÿòà áÿòà áòàòèçíò è Áòíðàòà Ñááòíáíà áíèíà.

Õíñá Íðòááà-è-Äáñòò ïðááòíðáæååååååå á ñáíÿòà "Áóíóóò íà íáñèòà" íàèèèòà íà Çáíááíà Ááðíà, +á á áðáíà áà òðáííèèñèÿò ñáíÿ íàèèíáèèçúí, áðáíà á áà ñá òèèæàòò òò áííèèíáèíáòà òðèáúðçáííò èúí ááííáèèíáèíáòà áúðæåååå. Áúðæååååòà, èáçááðá òíè, íà á íáúí, à á ááèæáíèà, ðáçáíè, íáúá áíèÿ çà ñúáíáñòíè ááèñòáèÿ. И същó:

"Áòàòèçíúò á áúðòíáíà òíðíà, òñòáííááíà ñúñ çáèíè. Õÿ òðèáÿááá áí íàñèèèèòì è òðÿéíòì ááèñòáèè. Çàá áúðæååååòà - ááçèíáííà íàèèíà - è +ðáç íáèíòì ïñíðááíèè+áñòáí íàñèòà ááèñòááò ñáíè" ("Бунтът на масите", ñðð. 126-127).

Õíñá Íðòááà-è-Äáñòò, áíáèèçèðáèèè æåèàíèèòì íà +íáèè-òúèíà (íáñàòà) áà ñá íáíáñáá áúá áñè+èí ñ íàñèèèè è áà ñá èááíèèèèèèèè ñ

áúðæàààòà, çàáðàâyéèè, +á áúðæàààòà á ñàìí ááíà àøèíà íà öèàèèèçàöèyòà, ïðááóïðáæààààøá Çàíààà ïðáàè Áòíðàòà Ñàòòíàíà áíéíà, +á íàé-áíëyíàòà çàíèàòà çà öèàèèèçàöèyòà á áòàòèçìóò, áòàòèçèðáíáòí íà æèáíòà, óíèùíæààáíáòí íà íáçààèñèííòòà íà íáùáñòáíòí ïò áúðæàààòà, íàòðàíáàíáòí íà íàöèííàéíàòà áúðæààà èàòí éóèòóðáí ïðíáóèò, ïòáíííòyááíáòí é +ðáç (íáíðèçíàòè ïò èè+ííòèòà) éóèòóðíé ðáèàòèè.

Óíñà Íðòáàà-è-Ãàñàò ïðááóïðáæààààøá Çàíààà, +á á áíøéí áðáíà çà ííàà èááíèíáèy, çà ííáí íà+àèí, éíáòí àà èçíáñòè òàðàèòáðíàòà òíáààà áèíí+áííò à íàöèííàéíàòà áúðæààà. Óíé íàíèñà ñèááíòí:

"Öyè ñâyò ñòáàùà íàèáæàùàòà íóæàà ïò áàèí ííá ïðèíòèè íà æèáíò. Íí - èàèòí àèíáàè ñòààà á ïíáíáíè èðèçè - íyèíè ñá ïíèòáàò àà ñíàñyáàò ñáààøíèy ïíáíò +ðáç ááíí èðáéíí è èçéóñòááíí çàñèèááíá òúéíí íà ííy ïðèíòèè, ïòáááíà áá+á ïòæèâyè. Á òíáà á ñíèñúéúò íà áòóðááíáòí íà íàöèííàèèçíà ïðáç ïíñèááíèòá áíáèíè. È áç íá ùá ïðáñòàíà àà ïíáòàðyí: òàèà á áéáàèí àèíáàè. Ííñèááíèyò íèàíúé á íàé-áúéáíòðááí; ïíñèááíàòà áúçàèøèà á íàé-áúéáíèà. ïðáàè àà èç+áçíàò, áðáíèòèòá ñòàààò ïí+óáñòáèòáéíè ïò áñyèíáà - áíáíéòà è ñòííáíñèòà áðáíèòè. Íí áñè+èè òèy íàöèííàèèçíè ñà çàáúíáíè óèè+èè, ïðíáúéæàààøá Íðòáàà-è-Ãàñàò, ïíèòàéòá ñá àà áè ïðíáèòèðáòá á áúááùáòí è ùá ïí+óáñòáàòá óáàðà. Óá íyíàò íèèàéúá èçóíá. Íàöèííàèèçíúò ñá ñúñòíè àèíáàè á áàèí óñòðáí á íáðàòíà ïíñíèà íà ñáíèy ïðèíòèè íà íàöèííàéíííòòà. Óíé èçèèp+àà áñè+éí èçáúí ñááá ñè, áíèàòí íàöèííàéíííòòà áèèp+àà áñè+éí á ñááá ñè. Áúá áðáíáíà íà çàçàðàâyááíá, òíé ííæá àà íèíá çà ïííæèòáéíà ñòíéííò, áúçàèáà ñá áí ííðíà. Íí á Ááðííà áñè+éí á çàçàðàááíí è íàöèííàèèçíúò á ñàíí íàíèy, ïðááéíá, çà àà ñá íáðíáè ïíáúùáñòáíòí çà ïòèðèòèy, áúéáà éúí ááèèèè ááèà. Íáà+á, ïðíñòíðàòà íà ñðááñòáàòà, ñ éíèòí òíé ááèñòáà è èàòááíðèyòà óíðà, éíèòí òíé èçéú+áà, ïíñí+áàò ñúáñáí yñíí, +á òíé á ïðíðèáíííèíæííò íà ááíí èñòíðè+áñèí òáíð+áñòáí" ("Бунтът на масите", ñòð. 192).

Õĩñà Ìðòáãà-è-Ãàñàò ìĩñĩ÷è ìà ìàöèèòà è äúðæàáèòà ìò Çàìàáìà Áãðĩìà ðàðáìèàòì ìà ìðìáèàìà, èçõìáúò ìò èðèçàòà ìà äáìíèðàöèÿòà, áìðáàòà ñðáúò ñèèìáèòà ìàìáñè ìà òúèìàòà è ìàñàòà, à ñúúì òàèà è áìðáàòà ñðáúò áááìòòàèìèÿ áðáìáìáì òñìáõ ìà òàùèçìà è èììíóìèçìà:

"Áìðèì à ñàãà çà *áãðììáèöèòà* áðáìáòì, èìãàòì Áãðĩìà ììæà äà ñà ìðááúðìà á ìàöèìíàèìà èäÿ. È ìíìáì ìì-ìàèèì òòìè÷ìí à äà ñà áÿðáà è ìèñèè áìáñ òàèà, ìòèìèèìòì á àèèì á XI á. äà ñà ìðááñèàçàà ááèìñòáìòì ìà Èñìáìèÿ è Óðáìöèÿ. Èìèèìòì ìì-áÿðìà ìñòááà ìà èñòèìíèàòà ñè ñúúìíñò çàìàáìàòà ìàöèìíàèìà äúðæàáà, òìèèìáà ìì-áúðçì öÿ ùà ñà ìðá÷èñòè à ááìà áèãáìòñèà èììòèìáìòàèìà äúðæàáà" (90, ñòð. 187). Ìà äðóáì ìÿñòì èñìáìñèèÿò òèèìíòò òáúðàè: "Ááèìñòááì ðàðáìèàòì äà ñà èçãðáàè ááìà ááèèèà ìàöèÿ ìò áðóìèòà ìà èììòèìáìòàèìèòà ìàðìàè áè ììáèì äà çàñèèè ìóèñà ìà Áãðĩìà. Óìáãàà öÿ, çàìì÷ìèà ìòììáì äà áÿðáà á ñááá ñè, äà èçèñèáà ìíìáì ìò ñááá ñè, ùà ñà àèñòèèèèèèðà" ("Бунтът на масите", ñòð. 192).

È òàèà, Ìðòáãà-è-Ãàñàò áè ììáúè äà ìðáòáìàèðà äà áúãà ìðèçìàò çà *áðóìááì ááúà ìà èäáÿòà çà Ìáááèìáìà Áãðĩìà*, çàùìòì òìè ìðáááèèè ááçììáðáðìí áì èàèáì ììæà äà áìáááá ááèì òìèçèòàèèáì ðáæèì ìà áúòðáìàöèìíàèìí ñúúìñòáòááìà ìà áãðììáèñèèòà äúðæàáè. Óìè ìðáááèèè ááçììáðáðìí, a áóìòúò ìà ìàñèòà ìðáç áðáìá ìà áááòà Áìèìè ììòáúðàè òòà, ÷à Çàìàáìà Áãðĩìà ìà ììæà äà áúãà ñìàñáìà ìò áóòìáìà áèááè, àèì ìà ñà çàèìáè çà ááìà áìèÿìà ììèèòè÷ìñèà èäÿ – *ìðááðúúàìáòì ìà ñááá ñè á ááèìá ìàöèìíàèìà, ìàèàð è ìíìáìòìíìá äúðæàáà*. Ìðè òìáà Ìðòáãà-è-Ãàñàò çìááðá, ÷à èóèòòðìàòà ñìáòèòèèà ìà ìàöèìíàèìèòà òáìð÷àñòáà ìÿìà äà ñà èçãóáè, çàùìòì òìè ðáçáèðáðá áìáðá òàèòà, ÷à èóèòòðáòà ñà òáìðè è ñúòðáìáÿà ìà ìò äúðæàáìàòà ààìèìèñòðàöèÿ, à ìò èóèòòðìèòà èè÷ìñòè, ÷à èóèòòðáòà èàñàà èè÷ìñòè:

"Áúá ñáðúòìàöèìíàèìà Áãðĩìà, èìÿòì ìèá ñè ìðááñòàáÿìà, ñáãáðáòà ìììáñòááìíñò ìÿìà è ìà áèáà äà èç÷áçìá. Áèì áðááìàòà äúðæàáà

àääéâàòíñò) àçèé. Òíçè òàèò àíâíðè çà íáøí äðóâí, àíñòà ïí-íðíçàè-íí: àíâíðè çà ñðàâíèòàéíí àèñíéíòí íèâí, àí éíâòí à àíñòèâíàèà ñúíáúèòàéíàòà òâòíèèà, à ñúúí è çà òíâà, +â ñúúâñòâóâà àâéí íáúííðèâò "àçèé", ïí-ñéíðí éíâ, íà ñúíáúâíéÿòà. Êíâàòí íâà+â +ðàç çâóé, èàðòèíà èèè òâéñò à àââ ðàççèè+íè äúðæââè ïðèñòèâíâ ñúíáúâíèà çà íÿéíâ ñúâéòèèâ, èàñââúí òðâòà ïðíèçâíéíí âçàòà ñòðâíà, òí ííñè ñúâúððâíí ðàççèè+âí èñòíðè+âñèè ñíèñúè çà òíðâòà ïò íúðâèòà àââ ñòðâíè.

Êííóíèèâòèèòà èçíáúí òíðíèðâò àâéí èñòíðè+âñèè àçèé, ñúúííñòâí çà ñèèíí ðàççèèòèòà äúðæââè - ÑÀÙ, Çàíââíâ Áâðíâ, ßíííéÿ, Áâñòðàèèÿ, Êâíâââ, íàèèâòà áíââòà Øââéòâðèÿ, íàèèâòà áíââòà Áâñòðèÿ è íÿéíè äðóâè. Íâà+â èííóíèèâòèèòà è èíííðíâòèèòà èíâò çà òðâòíñòâíâííè äúðæââè, èâòí íâíð. ïíñòèííóíèñòè+âñèèòà àâèèâíñèè ñòðâíè, ñúâñâí äðóâ ñíèñúè è ðàççèèòàò. Ñúíáúâíéÿòà çà àâéí èèè äðóâ èñòíðè+âñèè ïðíòâñ ñâ ñâèðâèèçèðâò, çà àâíí èèè äðóâí èóèòðíí ñúâèòèèâ ñâ ïíèèòèçèðâò. Áíâñòí ââ ïðíèçââæââ àÿðíâ èíííðíâòèèÿ, æððíâèèñòèèèâòà à òâèèââ ñòðâíèè çÿçäâà ñííõíèâðîçè, ñéóæè çà ñâííðâòàò, âçâíâèèè ñðèçàèèè çðèçàèè çâíâ èèè äðóââ ñòðâíâ à ïíèèòè+âñèè ñííðíââ, ïðââðúâà ñâ à àóòíââí íâííð, ñâííçââí ñúâèÿ.

È òâèà, Èçòí+íâ Áâðíâ íâ à íâ àèñíòâòà íâ àðâíâòí, íâââðíÿòí èçíñòâíâèà à, ñâííòíâ à à ñúââííííâòà íâíâòíâèííò àâ âçâíâ ðâðâíèà. Íí òÿ íÿíà àâ ïñòâíâ äúéâí â òíââ ïííèèòíí ïíñòèííóíèñòè+âñèè ñúñòíÿíèà è ñéíðí ùâ ñâ àèòâðâíèèòà. Балканските държави май ги чака един трети свят Òðâòè ñâÿò èèè, ñííðââ Áæâæèíñèè, ñúñòíÿíèà íâ "Áâðíâ - 4". Ìò 1990. àí âíâñ òàçè àèòâðâíèèòèèÿ ñâ í+âðòà. Çâíââúò àúââââ ïíÿòèÿòà Õâíòðàèíà è ñâííçòí+íâ Áâðíâ, èíèòí â ïíèèòè+âñèè ñíèñúè àèçèðâò óñíâðíèèòà ïíñòèííóíèñòè+âñèè ñòðâíè (Õâíòðàèíà Áâðíâ) è íâóñíâðíèèòà ïíñòèííóíèñòè+âñèè ñòðâíè (Áâðíâ òò Балканите).

Твърдя съвсем отговорно, че не вярвам в успешното присъединяване на България и Румъния; на Турция и Югославия в Обединена Европа без балканските нации и държави да положат културните и цивилизационни усилия да отидат на висотата на това обединение. Как ще се обединяваш с толкова развити и успешни държави и нации, ако самият ти си като нация далече от идеята да живееш в държавна форма на съюз със своя съсед? За да има силно обединение на балканските държави и нации със западно и централноевропейските, трябва преди това самите балкански държави да проявят волята си да живеят заедно, отказвайки се от исторически претенции и закостенели като че за винаги реалии.

Ейòáðáñíí á, ÷á ààèèáíñèèòá áúðæààè è íàöèè, çà êíèðí êóèòòðíàòà è òèáèèèçàòèííàòà êðèçà ñà òàèò, ïðááÿò ñÿèàø àñè÷êí áúçííæíí, çà àà ñá èçíèèèðàò àñá ïíáá÷á è ïíáá÷á ááíá ïò äðóãà, çà àà ñá èáíñóèèèðàò çààèíáàè à ïèñèáíàòí íà ÕÕ ááè. Õá èàòí ÷á èè íá ðàçàèèðàò àíòèíàððèíòè÷íñòàòà íà èçíèàòèííèçà.

Êíÿ á ðàçè áúçííæííò, ÷ðàç êíÿòí Áàèèáíèòá è Áúèããðèÿ ùá ïíáàò àà íáððááÿò òñíáðíè èðá÷èè, çà àà èçèÿçàò ïò Õðáðèÿ ñáÿò èèè ïò Ááðñá-4 (ïí Áæáæèíñèè), è àà ñá íáñí÷àò èúí àãáèáàòíñò ñíðÿí èçèñèèááíèÿòà íà Íááàèíáíá Ááðñá è ñúáðáíáíèÿ ñáÿò?

Ñúçãããáíàòí íà Çàíàáíá Ááðñá èàòí áàèíá íàöèííàèíá áúðæààà - òíáà ááðá ïðáíñðúèàòà íà Íðòáãà-è-Ãàñò, òíáà á ñúñòíÿíèàòí, èúí êíáòí áúðáÿò çàíàáíááðñíáèñèèòá áúðæààè ïò êðáÿ íà Áòíðàòà Ñááòíáíá áíèíá äí áíáñ. Над седемдесет áíáèèè ñèáá ñúááòà íà Íðòáãà-è-Ãàñò Çàíàáíá Ááðñá á ïðáá ïðááá íà áàèíá íàöèííàèííò è áíáðá ðóíèòèíèèðàòí ãðáæááíñèè íáúáñòáí. Àêí á ïòááèèè ñèó÷àè á Çàíàáíá Ááðñá ñá ïðíÿáÿàò àáèáçèòá íà ÷íááèà-íáñà è íááíáàòà àíòèèáííèèðàòè÷íñò, òí ñðáúò òÿð ñá áúçíðááÿ àðèèáñíá èèááðáèíí-ááííèèðàòè÷íá íáúáñòááíá íáãèáñà.

Áòáèòèáíí è ðáàèíí ùá á áàèèáíñèèòá ðÿðæâè, èíèòí íá ìíáàò äá ñá áíèøàò áñòáñòááíí á Íáááèíáíá Ááðíá, èáèòí òíáà ìðááÿò ùáíòðáèííááðííáéñèèèòá áúðæááè, äá ñá ìðííèèíàò ìò èááÿòà çá Íáááèíáíá òíðíà, çá áàèèáíñèè ñýðç áúðòò ñáíáíáíè òíðíè, èíèòí ñÿÿóç ðáç ìíñòáíáííè ñúáíáñòíè ááèñòáèÿ äá ìíæá äá ñá áíèøá áñòáñòááíí á Íáááèíáíá Ááðíá.

Òàèà ðá, èñòíðè-áñèè àèò çá Áúéãáðèÿ è Áàèèáíèòá ùá áúáá áñáèè àèò íá Íáááèíáíèá á ááèí ñáíáíááí (èííòááðáðèèááí) ñýðç, ìíèíæáí íá èèááðáèíá ìíííá, è ñáíí àèí òíé ñá èçáúðèè áíáðíáíèíí ìò áñè-èè áàèèáíñèè íàèèè è áúðæááè.

Òàèúá òàèò íá ìíæá äá áúáá ñúèíèíèà èñòíðè-áñèè ñòááèòííò, àèí òíé ñá èçáúðèè ñèèíáí, ðááíèðòèííí, ááç íáèáá æáèáíèáòí íá ìíçèííòáíòí èèè àèí á íááí íá ó-áñòáàò *áñè-èè* áàèèáíñèè áúðæááè.

Èíáàòí áíáíðÿ çá òàèíáà Íáááèíáíèá, áç íÿíáí ìðáááèá ñííòò ðúéíáíáñòáí ñá ðñèòóíííáá - èíáòí áè áèèí ááíí áòáðèçèðáíá íá Áàèèáíèòá – òíáà ñáíí ùá áíáñá ííáè ìðíòèèáíðá-èÿ. Èíáí ìðáááèá íáííááèèáíñèè ìèòíè-áñèè, áíáííè, ìíèèòáéñèè, èóèòóðíè áííáíðè çá ñúòðóáíè-áñòáí; óááíáèáÿááíá íá íóáèè-ííòí çáèíííáàòáèñòáí; íáíá ðáíÿòà è íáíè èííóíèèáòèè. Áèí ñè ìíçáíèÿ äá íáðáðáçèðáí Ìðááá-è-Ááñáò, áèò èáçáè òàèà: *Áíðèí á áðáíáòí Áàèèáíñèèòá íàèèè áá çáíí-íáò áá ñá ìðááðúáàò á íàèèíáèíá áúðæááè.*

Ìò óáèèÿ áíñáááðáí òáèñò ñòááá ÿñíí, ðá ìíáòí íáííèá á á ìíáèðáíà íá öÿèíòíá èííòááðáðèèáíá áàèèáíñèè ñýðçáííò. Áèí òáçè ñýðçáííò íá á öÿèíòíá, ùá ñá ìíÿáè ááíá ìíáíííò, çá èíÿòí èñèáí äá ìðááòíðááÿ.

Áñÿèáèáè ááèáíèÿ è íáááèíáíèÿ íá ðáèèáèíçáí ìðèíòèí (íáíð. ìðááíñèáááí), èèè òàèèáá íá áòíè-áñèè-ðáííá ìðèíòèí (ñèááÿííòèèñòáí) ñá çá íáí ìíèèòè-áñèè èèðçèè, èíèòí ìíáàò äá íáñèóæáàò ñáíí èíòáðáñè èçáúí Áàèèáíèòá.

Íáääèíáíèà íà äää èèè òðè áàèèáíñèè ñòðàíè, èíàòí ñòààÿ èçáuí ñúðçà +àòáúðòà èèè ïàòà áúðæàää, ùà ñà áúçíðèáíà òò ñòààáíàòà èçáuí ñúðçà áúðæàää èàòí çáíèàðà çà íáéíàòà ñèãóðííò, ãðáíèèè è ñóááðáíèòò è ùà ñòáíá ñíííàà çà áàèèáíñèè ðàçáíð. Òàèúá ïðèíáð íèá áá+á èíàìà ïðáç Áàèèáíñèè ãíéíè, èíèòí íè ïíèàçáàò ÿñíí èíèèí ñà íàòðáíèè ñúðçèòà íà Áàèèáíèòà, èíãàòí ñà ñúñòíÿò ñàíí òò íÿèíè áàèèáíñèè áúðæàää, íàñòðáíèè áðàæääáíí ñðáúò äðóáè òàèèää.

Æáñòíèèÿò ðàçíàä íà ßáíñèàáèÿ íà òðè+à, à íàíðíèèá, ïáèðáíÿ ñíèñúèà òò íáúíáàèèáíñèè ñúðç.

Íáèà íáíáúÿ èàçáíòí. Ááíà ðàòèííáèíà èäáÿ çà ðàçáèòèà íà Áúéääðèÿ á èäáÿòà çà òáñíèòà é èííòàèèè è ñúáíàñòíèòà é óñèèèÿ ñ äðóáèòà áàèèáíñèè ñòðàíè ïíà òíðíàòà íà íáúà èííòááðáòèÿ íà áàèèáíñèèòà íàòèè. Òíàà á ñòðàòááè+áñèà áúçíæííò, èíÿòí íà áèää àà ñà èçèèð+àà. Áúéääðèÿ, ãðóáí èàçáíí, íÿìà íèúí äðóáí ñíááí ñáíèòà ñúñááè. Ñòðóáà íè ñà, +á ïíèíæèòáèííòí ðàçáèòèà íà Áúéääðèÿ ïíæá àà ñà ñúúàñòáè, àèí ñúáíàáíá ñúñ ñòðàòááèÿòà çà ïíçèòèáíí ðàçáèòèà íà òáèèÿ áàèèáíñèè ðááèíí. Á òàèúá ñíèñúè ñúçáááíàòí íà áàèí áàèèáíñèè ñúðç, á íáé-ðèðíè àñíáèò, á ïðááèèíí ðáðáíèà, èíàòí áè íè ïðáòáúðèèèí òò èñòíðè+áñèíòí íááèòèá èúí èñòíðè+áñèíòí ïðèñúñòáèá, çà àà ïíæá áúéääðñèàòà íàòèÿ, íàðáá ñ äðóáèòà áàèèáíñèè íàòèè, àà ñòáíá ñóááèò è òáíðáò íà ñíáñòááíàòà ñè èñòíðèÿ.

Ðàçáèðà ñà, òíàà á ñàíí ááíí ïðááèíæáíèà, èíàòí íà ïíæá àà ïðáòáíèèòà çà íÿèàèáà íàñèáíñèà áàèíòááííò.

Íáááòíáèíà á è äðóáà óáíáíðèà - òíáñíí á, àèí èäáÿòà çà ïíáíááí ñúðç ñà íàèääà òò Áàèèèèòà ñèèè, ááç áàèèáíñèèòà íàòèè àà èìàò áíòíáííò è ðáðèííò çà òàèíàà ááèí. Òíàà áè çíà+áèí áàèèáíñèèÿò ñúðç àà áúáá ðàçóèòàò òò ááèííòòà íà Áàèèèèòà ñèèè, áíáñòí òáíð+áñèè ïðíáóèò òò ñóááèòíàòà ááèííò íà áàèèáíñèèòà íàòèè.

Çàùîòî ñàîî áàáà ðàøèîîñò íà áàèèàíñèèòà íàöèè, ñàîî áàáà áîÿ çà æèáî ùà îñàò àà ãè èçäèáàò îò, èàèòî èàçààøà Øîááèèð, ìàòàòàè-áñèî ÷èñèî á îððíààòà áî òðííèíèè-áñèî ÷èñèî á èñòðèÿòà.

UDK 316.73(497)

Đokica Jovanović
Filozofski fakultet
Beograd

TEZE O INSTITUCIONALNIM I LIBERALNIM MODELIMA KULTURNE SARADNJE NA BALKANU*

Rezime

Međukulturna saradnja na Balkanu je konstitutivni faktor unutarbalkanske modernizacije i integracije u evropske modernizacijske procese. U tekstu predlažem moguće modele interkulturalne saradnje: institucionalizacija stalne konferencija balkanskih zemalja; formiranje instituta za proučavanje balkanskih kultura; pokretanje časopisa regionalnog, balkanskog karaktera; formiranje balkanske digitalne biblioteke; uspostavljanje mreže formalnih i neformalnih regionalnih kulturnih centara.

Ključne reči: modernizacija, konferencija balkanskih zemalja, naučno istraživanje balkanskih kultura, institucionalizacija saradnje

THESES ABOUT INSTITUTIONAL AND LIBERAL MODELS OF CULTURAL COOPERATION IN THE BALKANS

Summary

Intercultural cooperation in the Balkans is constitutive factor of inter-Balkan modernization and integration into European modernization processes. In this text I propose possible models of intercultural cooperation: institutionalization of standing conference of Balkan countries; setting up an institute for studies of Balkan cultures; initiation of regional, Balkan focused, journal; setting up of Balkan digital library; setting up of formal and informal regional cultural centres network.

Key Words: Modernization, Balkan Countries Conference, Scientific Research of Balkan Cultures, Institutionalization of Cooperation

Polazim od sledećih načela, a u skladu sa nalazima našeg projekta.

1. U doba globalizacije, više nego ikada, kulturni identiteti i kulturna samosvest predstavljaju vrednosti od ključnog značaja;
2. Isključivo kultura može da otvori bitna pitanja balkanskih društava;

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

3. Kultura uvodi svoje partnere u ravnopravan međusobni odnos.

Ova načela su naročito važna ako se ima u vidu sledeća globalna politička činjenica. Posle pada Berlinskog zida Evropa je pravila greške zapostavljajući pitanja povezivanja putem kulture za račun uspostavljanja tržišnih principa u privredi. Snažan pritisak kojim je izvršena duboka političko-privredna transformacija Evrope (i zapadnog i istočnog dela) nije bio, istovremeno, usmeren ka stvaranju širokih pretpostavki i perspektiva za kulturni razvoj i kulturnu saradnju. Da je istovremeno pokrenut proces liberalizacije u oblasti kulture i oslobađanja ogromnog kulturnog potencijala Evrope, mučne tegobe transformacije u Evropi bile bi uveliko eliminisane.

Na Balkanu su transformacijski procesi dobili još tegobniji lik, koji je vrhunio ljudskom tragedijom u bivšoj Jugoslaviji. Balkanske zemlje su, osim Grčke, pa i Turske, utoliko koliko je ona balkanska zemlja, bile udaljene od matice ujedinjujućih evropskih procesa, naročito u drugoj polovini prošlog veka. Zemlje koje su pripadale boljševičkom lageru bile su otrgnute gvozdenom zavesom od ostatka Evrope. Jugoslavija, koja je imala velike političko-privredno-kulturne prednosti u odnosu na zemlje lagera, jer je ostvarila liberalniji vid neoboljševičkog uređenja, je u međusobnom šovinističkom ropcu razorila samu sebe a državnice, kao njeni ostaci, osim Slovenije, duboko su se zaglibile u tamu pseudotradicionalizma i pseudomitskih slika o superiornom kulturnom karakteru svojih sitnih etnosa. Balkanske zemlje, takođe, nisu uvidele razvojni potencijal kulture i kulturne saradnje. Nisu uvidele istinske potrebe stanovništva, a to je ono što bi dovelo do stvarnih konstruktivnih veza. Naši političari, bez državnčkog senzibiliteta, zaboravljaju, ignorišu, čak, ovaj aspekt društvenog života. U tom smislu potreban je pritisak civilnog društva da bi se ove veze ostvarile i neophodno je stvoriti instrumente za realizaciju tog cilja. Na taj način bi bio ponuđen odgovor i na pitanje o tome šta je kulturni identitet ovog evropskog regiona i šta, konačno, mi Balkanci želimo sa Balkanom.

Petrer Krastev sa Centralnoevropskog univerziteta u Budimpešti, u saopštenju na Drugoj međunarodnoj dunavskoj konferenciji za umetnost i kulturu (17-19. 9. 2003) ističe da se na Balkanu ne radi o "sukobu civilizacija" u Hantingtonovom smislu, već da se radi o sudaru "modernizacija". Polazeći od Rusoove teze o značaju institucija za život ljudi u uređenim državama, Krastev ukazuje da je u prošlosti modernizacija shvatana kao proces koji se indukuje iz jednog centra kao linearna konstrukcija, a da, zapravo, postoji više različitih modela modernizacije. Odnos razvijenog dela Evrope prema delu koji još uvek nije u Evropskoj uniji bio je baziran na toj linearnoj modernizaciji i još uvek je tako.¹⁾ Zbog toga, smatra Krastev, institucije nisu na pravi način uspostavljene u tranzicionim zemljama i ljudi ih ne doživljavaju kao mesta na kojima se suštinski odlučuje o stvarima koje su bitne za život. "O nekim stateškim odlukama se npr. u Španskom parlamentu raspravlja nekoliko godina dok se o istoj stvari u mađarskoj skupštini razgovara i odlučuje za dva dana" naglasio je Krastev.

Gradovi su "dobitna kombinacija" u inoviranju politike prekogranične kulturne saradnje, koja u periodu proširenja EU mora naročito da se intenzivira,

¹⁾ <http://www.danubeconference.net/novosti.htm>

saglasio se i Ernst Voler, predsedavajući Odbora za kulturu i nauku grada Beča (takođe učesnik ove konferencije). Prema njegovom mišljenju, akcenat se mora staviti na jačanje kulturnih veza sa zemljama koje nisu kandidati za članstvo u EU, jer bi po celu Evropu bilo pogubno da se “kultura deli na bogate i siromašne i po granicama koje manifestuju šengenske vize”.

Što se nas u Srbiji tiče, nije se dogodilo samo raspadanje Jugoslavije, već se dogodio i “raspad” ionako malog interesa za susede. Ovakvoj kulturnoj ravnodušnosti su doprineli mnogi, uglavnom, minorni “kulturni delatnici”. Učestvovali su u kreiranju sadašnje ignorantne “kulturne” politike prema drugima, prema susedima, učestvovali su u stvaranju “kulturnog modela”, načina mišljenja još uvek jakog, koji je uveo zemlju u haotično stanje.

Susedne kulture se ne izučavaju, našim školama, a i kada se izučavaju, radi se o necelovitom i nesistematizovanom uvidu, koji je, često, opterećen stereotipima i ideološkim sudovima o drugima. Nedovoljna je recepcija (i zainteresovanost) tzv kulturne javnosti za kulturu u balkanskim zemljama. Mali balkanski narodi se međusobno tretiraju kao nelojalni konkurenti. U želji da postanu integralni deo evropske i svetske kulturne baštine, naše “kulture” vode stalne sukobe u borbi za prestiž. U toj borbi za svetsko priznanje izgubljena je ozbiljna institucionalna želja za kulturnom, naučnom i obrazovnom saradnjom na Balkanu. A upravo je saradnja među balkanskim državama i društvima nužan uslov za naučni, politički, socijalni i civilizacijski ulazak u svet. Dobro je poznato, na primer, da u Srbiji nema puno obrazovanih ljudi koji govore jezik svojih suseda. Jedan mali primer: međunarodna delatnost Arhiva Srbije i Crne Gore, prema izveštajima za period 1998-2003, odvijala se kroz skoro 40 raznih aktivnosti sa odgovarajućim ustanovama u svetu i kroz svega sedam aktivnosti sa susednim zemljama (po jednom sa Makedonijom i Mađarskom, dva puta sa Hrvatskom i tri puta sa Rumunijom).²⁾

Na osnovu nalaza našeg projekta, predlažem sledeće aspekte moguće politike kulturne saradnje na Balkanu. Osnova kulturnog modela saradnje na Balkanu je upravo model policentrizma, koji je pokazao dobre posledice, na primer, u zemljama Skandinavije i Mediterana. U narednoj istraživačkoj godini u okviru projekta bi trebalo, ukoliko ovi predlozi budu predmetom diskusije, da se obavi naučna i stručna artikulacija modela kulturne saradnje.

Pri kreiranju modela, načina, metoda kulturne saradnje na Balkanu mora se imati u vidu nezaobilazna činjenica da je Evropska Unija bitan faktor za razvoj balkanskih zemalja, naročito sada kada se očekuje njeno proširivanje na nove punopravne članove. Kada se to dogodi zemlje ovog regiona umnogome će morati da preuzmu odgovornost za razvijanje komunikacije i konstruktivne saradnje između sebe. Kulturni model mora biti saobražen sa činjenicom da će u dogledno vreme Bugarska, Rumunija, Hrvatska i Makedonija biti članice Evropske Unije, a da će izvan Unije, na neodređeno vreme, ostati Srbija i Crna Gora zajedno sa Kosovom i Metohijom, Bosna i Hercegovina, Albanija. Međusobna saradnja jednih i drugih će biti i saradnja Evropske Unije sa onima koji se nalaze izvan njenih granica.

²⁾ <http://www.arhiv.sv.gov.yu>

1. Zato bi trebalo pokrenuti inicijativu za formiranje stalne Konferencije balkanskih zemalja čiji bi jedan od prioriteta bila konceptualizacija kulturne saradnje. Ovakva forma političko-privredno-kulturnog povezivanja i dijaloga bi pored, nesporno, pozitivnih rezultata bila, što je najznačajnije, dugoročni faktor političke stabilizacije. Teško nasleđe, nastalo nesporazumima i ratovima na Balkanu, bi u uslovima slobodne kulturne razmene i dijaloga bilo prevladano.

Formiranjem Konferencije bili bi, na kulturnom planu, postignuti sledeći ciljevi:

Balkanski identitet se gradi na konstitutivnim razlikama.

Kultura nenasilja.

Kultura kao osnova evropske integracije.

Pretpostavke za formiranje tržišta kulturnih dobara.

2. Uspostavljanje Konferencije bi bilo podsticajno za konstituisanje Instituta za proučavanje balkanskih kultura. Na primer, pri SANU već postoji Balkanološki institut, čija iskustva i naučni nalazi mogu da budu dragocen doprinos ovoj ideji. Slične institucije postoje i u drugim balkanskim zemljama. Njihovim umrežavanjem bi, faktički, bilo izvršeno konstituisanje Instituta. Naravno, sve bi ove institucije zadržale puni stepen autonomije. I, upravo, kao autonomne institucije – kreirale bi zajedničke kulturne i istraživačke projekte.

Formiranje časopisa regionalnog, balkanskog karaktera.

4. Uspostavljanje Balkanske digitalne biblioteke (naravno, ne samo sa delima balkanskih autora, ali sa svim relevantnim delima balkanskih autora). To bi značilo formiranje nacionalnih digitalnih biblioteka umreženih u regionalnu, balkansku digitalnu biblioteku.

5. Uspostavljanje mreže formalnih i neformalnih regionalnih kulturnih centara za susret umetnika i profesionalaca raznih struka.

Ovakva nova konfiguracija balkanskog kulturnog podsistema podrazumeva suštinsku prekompoziciju državnih budžeta namenjenih kulturi. Sadašnje stanje u ovoj oblasti ne nepovoljno. Budžet namenjen kulturi u Srbiji, primera radi, je manji od 0,8%. Preporuka UNESCO-a je da izdvajanje iz nacionalnog budžeta namenjenog kulturi bude između 1% i 3%. Postojeća sredstva su utoliko manja, ako se ima u vidu da 0,8% u našem budžetu znači višestruko manje finansijskih sredstava nego isti procenat u budžetima razvijenih evropskih zemalja. Snažna kulturna saradnja na Balkanu bi, svakako, uticala i na kreiranje državnog budžeta namenjenog kulturi.

Uz drugačiju državnu finansijsku filozofiju, nužna je i drugačija normativna politika. Legislativa u ovoj oblasti treba da garantuje podsticajan i demokratski zakonski ambijent, kojim će se garantovati puna sloboda i autonomija kulturnog stvaralaštva. Sa druge strane, mora se normativno definisati oblast preduzetništva u kulturi. Konačno, zakonodavna oblast treba bude sinhorinozava na području Balkana. Pored toga, kulturna politika na Balkanu se mora suočiti sa velikim problemom “odliva mozgova”. Preporučeni modeli kulturne saradnje mogu otvori nove alternative i kanale za profesionalnu i stvaralačku promociju najkreativnijeg dela društva. U Srbiji se dramatično oseća odsustvo velikog dela mlade generacije koja je

fakultetski obrazovana, i koja je otišla u periodu od 1991. do 2001. godine. Srbija, imala je 6% građana obrazovanih na višim školama i fakultetima pre nego što su ovde počeli ratovi, a sada ih ima samo 3%. Odlazak kreativnih ljudi nije samo gubitak osnovnog osnovnog kadrovskog resursa, već je to i nestanak kvalifikovane publike kojoj se kultura obraća. Bez publike stvaralaštvo gubi smisao, a onda je progres nemoguć. Kriza će postati trajno stanje nestabilnosti i neprijateljstva. Motivacija obrazovanih mladih ljudi za angažman u zemljama iz kojih potiču je suštinsko pitanje politike uopšte i kulturne politike posebno.

UDK 316.752.4(497.11):341.171(4-672EU)

Slobodan Miladinović
Fakultet političkih nauka
Beograd

PROTIVREČNOSTI KULTURNO-ISTORIJSKOG NASLEĐA KAO FAKTORI (DEZ)INTEGRACIJE SRBIJE U EVROPSKE TOKOVE

Rezime

Društvo Srbije je puno unutrašnjih protivrečnosti bez čijeg prevazilaženja nije moguće uključivanje u evropske integracione tokove. Zbog unutrašnjih protivrečnosti i razvojnih problema kao i kulturnoistorijskog nasleđa nagomilavaju se problemi i društvene protivrečnosti na spoljnom planu. Oni mogu ti politički, ekonomski, etnički, religijski, kulturni, istorijski i drugi. U ovom radu će pažnja biti posvećena protivrečnostima za koje se može reći da slede iz našeg kulturno-istorijskog miljea te da su produkt kulturno istorijskih razlika i različite tradicije pojedinih socijalnih kategorija (pre svega etničkih, religijskih i sociokulturnih grupacija) prisutnih na našem prostoru, te da se radi o protivrečnostima koje su se gomilale tokom dugog vremenskog perioda i koje i dan danas predstavljaju osnov i potencijalno žarište svake moguće društvene krize u budućnosti. Za potrebe ovog rada će te protivrečnosti biti grupisane u dve celine: 1. Protivrečnosti koje slede iz različitog etničkog i religijskog sastava stanovništva i 2. Protivrečnosti koje slede iz sukoba tradicionalističko-konzervirajućih društvenih vrednosti s jedne strane i liberalno modernizacijskih vrednosti s druge strane.

Ključne reči: društvene protivrečnosti, evrointegracija, religija, nacija, društvene vrednosti, tradicionalizam, modernizam

CONTRADICTIONIES FOLLOWED FROM CULTURAL AND HISTORICAL SUCCESSIONS AS FACTORS OF (DIS)INTEGRATION OF SERBIA IN EUROPEAN FLUXES

Summary

Serbian society is full of internal contradictories which must be overcontrolled because including in European integration fluxes. There are lot of problems and contradictories in external area because internal contradictories and developmental problems and cultural and historical successions. They can be political, economic, ethnic, religious, cultural, historical etc. This paper discusses contradictories which follow from our cultural and historical milieu and which contradictories are product of cultural and historical differences of particular social groups (as ethnic, religious and socio-cultural groups) which exists in our space. The contradictories have collected during the time and they are the basis and potential focus of every potential crisis in future. In this paper the contradictories are grouping in two wholes: 1. contradictories which follow from different ethnic and religious

composition of population and 2. contradictories which follow from conflict of traditional and conservative value orientation from one side and liberal and modern value orientation from the other side.

Key words: Social Contradictories, Eurointegration, Religion, Nation, Social Values, Traditionalism, Modernism

Ključna reč evropskih integracionih tokova danas je Evropska Unija. Njeno nedavno dopunjavanje i interes onih koji su ostali van njenih granica nedvosmisleno govori o tome da Evropa teži međusobnom povezivanju bez obzira na unutrašnje razlike. Veliko je pitanje motiva i interesa svakog pojedinačnog subjekta za povezivanje u evropske integracije. Verovatno da tu svako nalazi deo svog interesa. No, nezavisno od toga, bitno je reći da Evropska Unija predstavlja skup država i naroda koji teže da se povežu, ujednače, unificiraju, uniformišu, da imaju iste zakona, isti novac, istovremeno zajedničko i jedinstveno tržište, da uspostave iste obrasce funkcionisanja i komuniciranja na svim delovima Unije. Radi se o skupu koji nastoji da prevaziđe sve protivrečnosti i prepreke koje se nalaze na putu normalnog funkcionisanja zamišljenog entiteta kao što su razlike u jezicima i kulturama, unutrašnji sukobi između nacionalnih, verskih ili klasnih grupacija i ostala međusobno nerešena pitanja.

Svaka ozbiljnija razvojna strategija na našem prostoru bi morala uvažiti svetske integrativne tokove a posebno tokove evropske integracije. Iz toga sledi da je neophodno razmišljati o mogućnostima našeg uključivanja u Evropsku Uniju. Naravno, neophodno je preispitati koliko smo daleko od zahtevanih i postignutih standarda same Evropske Unije i, posebno, preispitati naše mogućnosti, kako objektivne tako i subjektivne, da te standarde i dostignemo. No, to nije sve, neophodno je razviti i globalne strategije našeg razvoja na putu evropske integracije.

Ovde će biti dat osvrt samo na neka od pitanja koja je neophodno rešiti i moguće socijalne implikacije koje iz njih slede.

Kao prvo, treba naglasiti da je naše društvo puno unutrašnjih protivrečnosti¹ bez čijeg prevazilaženja nije moguće uključivanje u evropske integracione tokove. Zbog unutrašnjih protivrečnosti i razvojnih problema kao i kulturnoistorijskog nasleđa nagomilavaju se problemi i društvene protivrečnosti na spoljnom planu. Oni mogu biti politički, ekonomski, etnički, religijski, kulturni, istorijski i drugi.

Zadatke koji se pred nama postavljaju (bilo da su direktno spolja postavljeni ili iznutra definisani) možemo podeliti (u kontekstu ovog rada) na formalne i kontekstualne. Formalni su zadaci oni koji se institucionalno podrazumevaju i njih je relativno lako ostvariti uz malo dobre volje i političkog konsenzusa (ulazak u određene međunarodne organizacije – što najčešće predstavlja formalno postavljen prethodni zahtev priključenja Evropskoj Uniji, zatim izgradnja odgovarajućeg pravnog, političkog i privrednog sistema i slični zahtevi). Kontekstualni zadaci se odnose na

¹ Slobodan Miladinović: "Srbija i Crna Gora: problem unutrašnjih protivrečnosti i evropske integracije", *Tehnologija kultura i razvoj – 9*, Udruženje Tehnologija i društvo, Institut Mihajlo Pupin, Beograd, 2003.

uspostavljanje adekvatnog socijalnog konteksta bez kog naprosto nije moguće približiti se savremenoj Evropi.

Primeru radi dovoljno je reći da republike članice u nekadašnjoj (SFR) Jugoslaviji nisu htele i nisu mogle da žive zajedno u istoj državi. Ta se država raspala tokom teškog i krvavog rata. Danas one predstavljaju uglavnom međusobno zavađene države koje tek počinju da uspostavljaju kakve-takve diplomatske i privredne veze. Očigledno da smo pod pritiskom brojnih socijalnih protivrečnosti koje nas do te mere destabilizuju da EU ne pokazuje značajniju želju i nameru da nas kooptira u svoje integrativne tokove.

Dakle, postavlja se pitanje koje su to protivrečnosti.

Na unutrašnjem planu mogu se izdvojiti sledeće:

1. Protivrečnosti koje slede iz različitog etničkog i religijskog sastava stanovništva.
2. Protivrečnosti koje slede iz sukoba tradicionalističko-konzervirajućih društvenih vrednosti s jedne strane i liberalno modernizacijskih vrednosti s druge strane.
3. Protivrečnosti koje slede iz ekonomske nerazvijenosti i nedostatka racionalnog privrednog zakonodavstva.
4. Globalne strukturalne protivrečnosti proizišle iz socijalnog sastava stanovništva.

Za prve dve grupe protivrečnosti se može reći da slede iz našeg kulturno-istorijskog miljea te da su produkt kulturno-istorijskih razlika i različite tradicije pojedinih socijalnih kategorija (pre svega etničkih i religijskih grupacija) prisutnih na našem prostoru, te da se radi o protivrečnostima koje su se gomilale tokom dugog vremenskog perioda i koje i dan danas predstavljaju osnov i potencijalno žarište svake moguće društvene krize u budućnosti. Za poslednje dve grupe protivrečnosti se može kazati da su produkt neadekvatnog privrednog razvoja, da se radi o protivrečnostima koje su pokrenute u ekonomskoj strukturi da bi se zatim odrazile na celokupnu društvenu strukturu a čiji je izvor, pre svega, u neizgrađenosti institucija civilnog društva.

Naravno, ovde se može dodati i niz drugih društvenih protivrečnosti ali one ili izlaze iz sociološkog okvira ili se radi o problemima koji se mogu rešiti socijalnim konsenzusom, te stoga pre mogu biti predmet pravne ili politikološke analize kao što su npr. političke protivrečnosti odnosno protivrečnosti koje slede iz nedovoljne razvijenosti demokratskih institucija.

Praktično, da bi Srbija (i Crna Gora) uopšte bile konkurentne za pristup Evropskoj Uniji, one moraju sprovesti ozbiljnu i permanentnu socijalnu akciju na ublažavanju i, koliko je to moguće, neutralisanju globalnih društvenih protivrečnosti. Ulazak u EU predstavlja razvojni imperativ. Bez toga i Srbija i Crna Gora mogu samo da ostanu na marginama evropske civilizacije. Da nam se to ne bi desilo, nužno je preduzeti niz mera (ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih) na ublažavanju i prevazilaženju naših unutrašnjih društvenih protivrečnosti a to će nesumnjivo biti dug i mukotrpan put jer, ne treba zaboraviti, koliko god se mi, u doglednom periodu,

budemo razvijali, Evropska Unija će, verovatno, napredovati brže od nas. Stoga, moramo u razvoj uložiti mnogo više napora i sredstava nego što to čini Evropa da bi smo došli do željenog cilja, a to ipak nije nemoguće.

U ovom radu će pažnja biti posvećena protivrečnostima koje slede iz našeg kulturnog nasleđa i miljea odnosno, prvenstveno, o protivrečnostima koje slede iz sukoba tradicionalno-konzervirajućih i liberalno-modernizacijskih vrednosti.

Savremeno društvo je dinamično društvo. No, i u takvom okruženju, društvo Srbije (i Crne Gore) je ostalo manje-više stagnantno. Da bi se istraživale društvene vrednosti na našem prostoru, mora se krenuti od odnosa prema promeni kao osnovnom kriterijumu vrednosnog opredeljivanja. U skladu s tim društvene se vrednosti globalno mogu podeliti na dva osnovna para suprotnosti: na konzervativne i liberalne vrednosti s jedne strane i tradicionalne i modernizacijske društvene vrednosti s druge strane. Vrednosti orijentisane na očuvanje postojećeg stanja se vezuju za tradiciju, autoritet, naciju, korene, dok se vrednosti promene vezuju za zakonomerni socijalni dinamizam i orijentišu se ka čoveku i njegovim snagama i sposobnostima i njegovoj težnji da se oslobodi autoriteta i okoštalih obrazaca socijalnog ponašanja.

Na našem terenu su obavljena brojna istraživanja društvenih vrednosti. Kao opšti zaključak se može konstatovati da su tokom dugog niza godina dominirale upravo tradicionalno-konzervirajuće vrednosne orijentacije. Ovaj skup vrednosnih orijentacija je recidiv predindustrijskog društva i on je na našem prostoru još uvek veoma živ iz prostog razloga što kod nas industrijalizacija i uopšte tehnička modernizacija nisu izvedeni do kraja te se stoga teško može argumentovati teza da je u Srbiji (i Crnoj Gori) formirano industrijsko društvo. Naprotiv, čak i objektivni pokazatelji, tipa društvene strukture govore da je u našem društvu, u značajnoj meri prisutno učešće poljoprivrednog i mešovitog stanovništva. Približno jedna trećina ukupnog stanovništva direktno živi od poljoprivrede. Pored njih, još najmanje jedna trećina se može smatrati polutanima, onima koji svoje prihode ostvaruju delom iz poljoprivrede a delom iz nepoljoprivrednih delatnosti. Procenjuje se da značajan deo gradskog nepoljoprivrednog stanovništva opstaje zahvaljujući seoskom zaleđu (roditelji, bliža ili dalja rodbina). Može se pretpostaviti da 90-95% ukupnog stanovništva ima (direktno ili indirektno) seosko zaleđe putem koga se snabdeva poljoprivrednim proizvodima (hranom) te da oni ne osećaju egzistencijalnu zavisnost od radnih mesta u nepoljoprivrednom sektoru odnosno da nisu čvrstim vezama egzistencijalno vezani za svoja radna mesta. Iz toga dalje sledi da se od tog dela populacije ne može očekivati da bude nosilac modernizacijskih vrednosti a još manje da bude pokretač društvenog razvoja. Ovakav sociostrukturni milje predstavlja plodno tle za održavanje i dalji razvoj vrednosti tradicionalnog društva. Stoga nije slučajno da su kod nas veoma prisutne vrednosti patrijarhalnog tradicionalizma, autoritarnosti, kolektivism, ksenofobije² koje, iako su u značajnoj meri determinisane drugim činiocima, dobrim delom izviru i iz strukture našeg društva kao (polu)agrarnog društva. Relativno mali deo čistog gradskog stanovništva, koji živi isključivo od rada u

² Gredelj, S.: "Dominant Value Orientations": in Lazić, M. (ed) *Society in Crisis*, Filip Višnjić, Belgrade, 1995.

nepoljoprivrednim delatnostima se može smatrati za uporište liberalno-modernizacijskih vrednosnih orijentacija i taj deo stanovništva je u stalnom protivrečnom odnosu prema onom delu populacije koji je tradicionalistički i konzervativno orijentisan.

Gradsko nepoljoprivredno stanovništvo se uobičajeno može smatrati za nosioca tehničko-tehnološke i društvene modernizacije i ono je, u principu, otvoreno za promene. To je razumljivo iz same činjenice da tehnologija podrazumeva inovativnost a ova je nemoguća bez spremnosti i sposobnosti za promenu. S druge strane agrarno društvo je stagnantno društvo, društvo koje teži da očuva kako vrednosti tradicionalnog društva tako i njegovu dugoročnu stabilnost i nepromenljivost, društvo koje gaji strah od promene. Promena je način života dinamičnog industrijskog i postindustrijskog društva. Praktično, u našem društvu je na delu vrednosna diskrepancija na liniji agrarno-industrijsko društvo.

Dakle, tradicionalizam se, u socijalno dinamičkom kontekstu, može posmatrati kao nekritička svest koja predstavlja sklonost ka instrumentalizaciji tradicije i insistiranje na nekoj vrsti uspostavljanja i održavanja istorijskog kontinuiteta u razvoju društva i kulture³ kao prostom prihvatanju nasleđenih vrednosti. Radi se o konzerviranju i okamenjivanju nasleđenih vrednosti i običaja tj. tradicionalnih kulturnih obrazaca, odnosno posmatra se kao regresija i stagnacija u kulturi pri čemu se polazi od toga da tradicionalistička stanovišta podrazumevaju strogo oslanjanje na prošlost i negativan stav prema novim idejama npr. individualizmu, slobodi, industrijalizmu, tehnologiji, demokratiji i sl. U njih je ugrađena averzija prema promeni (u shvatanju društvenih i porodičnih odnosa, braka i razvoda, prava na abortus, kao i prava i sloboda građana i sl.). Stoga se u raspravama o činocima koji ometaju društveni razvoj i ostvarivanje modernog društva tradicionalizam često poistovećuje sa pojmom konzervativizma i konceptualno određuje kao suprotnost modernizmu (kao stanju i vrednosnoj orijentaciji), tj. modernizaciji (kao procesu).⁴

Na našem prostoru se tradicionalizam može posmatrati kao deo kulturnoistorijskog nasleđa. Socijalnu osnovu tradicionalizma kao značajno prisutne vrednosne orijentacije čine tradicionalno predindustrijsko društvo i kultura. Dakle reč je o nasleđenom tradicionalizmu nerazvijenog seoskog društva.

Konkretno, tradicionalizam je, tokom istorije, podstican i održavan činjenicom da su se na našem prostoru susretale mnoge kulture. Srbija je dugo bila pod turskom opsadom a njeno stanovništvo se štitilo zatvarajući se u izolovane seoske zajednice, stvarajući čvršću etničku homogenizaciju u vidu pojačane solidarnosti svojih članova učvršćujući na taj način temelje tradicionalnog društva. Spoljna manifestacija tih dešavanja bila je stvaranje tešnje povezanosti unutar porodice i srodničke (plemenske) strukture sa jakim osloncem na primarne (porodične) i etničke grupe i

³ Veselin Ilić: "Tradicija", odrednica u *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd 1993., str. 1204.

⁴ Bora Kuzmanović; Mirjana Vasović: "Tradicionalistička orijentacija", u Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Filip Višnjić, Beograd, 1995. str. 112-113.

umanjenom važnošću profesionalnih grupa i političkih organizacija usled zakasnelog procesa modernizacije⁵.

Pri stvaranju bivše Jugoslavije seosko je stanovništvo činilo oko 80% ukupnog stanovništva. Posle drugog svetskog rata je tradicionalizam došao u dodir i sa autoritarnim komunizmom. Tradicionalizam, koji je, iako neravnomerno, ipak bio prisutan kao dominantna vrednost na prostoru čitave Jugoslavije je posle drugog svetskog rata ograničavao proces modernizacije i to kako strukturalno tako i kulturno. Radi se o tome da je seosko stanovništvo bilo rezervoar radne snage za narastajuću industriju po gradovima. Takozvani “polutani” – radnici-seljaci su već šezdesetih godina činili polovinu industrijskog radništva i oni, zbog svog ambivalentnog ekonomskog položaja, nisu uspeali da se prilagode uslovima gradskog i industrijskog načina života. Ovome treba dodati da se radilo o uglavnom nekvalifikovanoj i nepismenoj radnoj snazi (1961. je bilo 21% nepismenih a 1981. 15%). Zahvaljujući takvom socijalnom kontekstu bilo je moguće da se nametne i prihvati parcijalna modernizacija u vidu industrijalizacije bez pratećih procesa demokratizacije. Razvija se autoritarni sistem u kojem nova vladajuća klasa preuzima kontrolu nad totalitetom društvenih odnosa a autoritarizam, kolektivizam podržan komunističkom ideologijom, egalitarizam, solidarnost organskog tipa postaju dominantni orijentiri akcije.

Tradicionalizam se na jugoslovenskim prostorima u vreme raspada SFRJ iskazivao kao najizraženiji vid reakcije na raspad socijalističkog sistema u kojoj su reakciji na površinu izbijali autarhični patrijarhalni obrasci mitskih korena i ruralno-pastoralnih vrednosti koji su pružali, na prvi pogled, prepoznatljive (i prihvatljive) odgovore na akutnu krizu i osećanje nesigurnosti i time aktivirali snažan psihološki potencijal za političku mobilizaciju i iracionalni fundamentalizam.

S druge strane, modernizacija se, globalno, može shvatiti kao tranzicioni društveno-istorijski proces, čije proučavanje podrazumeva analizu kretanja društva, odnosno utvrđivanje razvoja, modela, periodizacije i prelomnih tačaka društvenog razvoja. Njena suštinska karakteristika je uvođenje inovacija, sekularizacije kulture i građanskog društva. U najširem smislu pojam modernizacije obuhvata skup strukturalno-organizacionih promena i razvojnih tendencija kojima se društveni razvoj usmerava ka formiranju određenog tipa globalnog društva koji u krajnjoj liniji vodi konvergencija između društava odnosno stvaranju građanskog društva.

Modernizacija je i civilizacijski i kulturni fenomen. Kao civilizacijski fenomen ona se manifestuje kroz niz (totalitet) tehničko-tehnoloških inovacija koje nastaju i šire se na nivou globalnog društva i koje u krajnjoj liniji imaju formu stalne promene proizvodne osnove i kvaliteta života ljudi. Kao kulturni fenomen ona se ispoljava kroz

⁵ Unekoliko drugačiji vrednosni okvir i veća otvorenost ka modernizacijskim društvenim vrednostima u Hrvatskoj se može objasniti činjenicom da je tamo situacija bila situacija bila nešto drugačija. Ona je, kao deo austrougarske imperije i deo katoličkog sveta bila manje ugrožena s jedne strane, dok je, s druge strane, dolazila u značajniji dodir sa modernizacijskim tokovima, bilo da je reč o tehničko-tehnološkoj, bilo da je reč o socijalno-političkoj modernizaciji. U tom kontekstu su profesionalne grupe i političke organizacije i pre stvaranja stare i bivše Jugoslavije imale veći značaj za društveni život u Hrvatskoj nego u Srbiji. Blizina zapadnog sveta je u mnogo čemu diktirala da hrvatsko društvo bude u manjoj meri autarkično i vezano za primarne grupe od društva u Srbiji.

formiranje, razvijanje i usvajanje sistema ideja, prvenstveno vrednosnih stavova i činjeničkih saznanja, pod uticajem tehničko-tehnološke modernizacije. Ova dva reda promena teku paralelno i teško je u konkretnom slučaju razgraničiti uzroke od posledica pojedinačnih promena unutar ova dva reda pojava. Radi se o tome da su danas modernizacijske promene postale toliko kompleksne da se može govoriti o jedinstvenom modernizacijskom procesu koji ima svoje dve strane – civilizacijsku i kulturnu – i u kojem početni impuls ukupnih društvenih promena dolazi iz sfere materijalnih promena.

Reč je o procesu tehničko-tehnoloških promena i kulturne transformacije i s njom povezanih ostalih društvenih promena, ili o procesu internacionalnog prenošenja modernih ostvarenja na neko nemoderno kulturno tlo. Na globalnom planu modernizacija obuhvata niz razvojnih društvenih promena zasnovanih na industrijalizaciji i na njoj zasnovanoj socijalnoj diferencijaciji⁶. Osnovni pravac tih promena je kretanje (prerastanje) od agrarnog i tradicionalnog (nerazvijenog) ka modernom društvu. S obzirom da ne postoji opšti oblik tradicionalnog društva ovaj se izraz koristi kao tehnički termin koji se uvek mora iznova definisati u odnosu na društvo koje se posmatra.

Transformacija društvenih vrednosti je neizostavna posledica ovakvog razvoja.

Ovo navodi na pomisao da su u kontekstu društvenog razvoja pojmovi modernosti i modernizacije relativni pojmovi jer je u tradicionalnom društvu uvek bilo elemenata modernosti kao preteča nastupajućih vremena, ideja, sredstava za proizvodnju, oblika organizacije društvenog života i sl.

Društvo savremene Srbije je društvo između dve epohe. To je “kao da smo sadašnjost ogradili i od prošlosti i od budućnosti jer nismo ni tu ni tamo”.⁷ Drugačije rečeno naše društvo u prošlosti je bilo autoritarno, centralizovano, samodovoljno i zatvoreno u lokalne okvire i ono još uvek živi kao takvo. Jednom nogom smo u starom svetu – polažemo nadu u moć institucija, neprestano gradimo hijerarhije i u stalnom smo traganju, nalazeći uzore u razvijenom svetu, za kratkoročnim rešenjima naših aktuelnih teškoća i problema. No, budućnost još nismo prihvatili. Držimo se

⁶ Suštinu modernizacijskog preobražaja društva čini uporedno odvijanje procesa demografske tranzicije; opšte industrijalizacije i, posebno, industrijalizacije poljoprivrede, diferencijacije i racionalizacije posebnih oblasti društvenog života; jačanja tržišne privrede, univerzalizacije tržišta i noveca, zatim visoki stepen društvene pokretljivosti koji podrazumeva porast broja zanimanja i sve užih specijalizacija, porast birokratije; urbanizaciju naselja, porast nacionalnog dohotka i dohotka po glavi stanovnika, opadanje uticaja religije, razvoj kulture, demokratizaciju politike i nacionalnu integraciju. Ovome se može dodati i porast pismenosti i uopšte ekspanzija obrazovanja i obrazovnog sistema kao i mogućnost prihvatanja medijskih poruka, koja je kod nas još uvek ograničena s obzirom na relativnu zatvorenost medija za opoziciona mišljenja, zatim smanjenje broja članova porodice i izdvajanje potrošnje kao posebne delatnosti, grupno profesionalno zatvaranje; individualizam kao društvena vrednost i postojanje autonomije društvenih grupa. vidi šire u TKaraman Igor: “Prijelaz ili modernizacija”, *Naše teme* 4-5/1976. Zagreb; Jovica Trkulja: “Apotije neuspele modernizacije”, *Tokovi istorije* 1-2/1993. str. 18-19; Miodrag Ranković: “Modernizacija” odrednica u *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982. str. 372.

⁷ Naisbitt J.: *Megatrendovi*, Globus, Zagreb 1985.

poznate prošlosti i bliske nam tradicije iz straha od nepoznanica i ograničenja koje nam nudi budućnost.

Promene društvenih vrednosti, podstaknute modernizacijskim promenama u materijalnoj sferi su se odvijale znatno sporije od tehničke modernizacije i bile su slabije vidljive od promena u načinu proizvodnje, strukturi stanovništva i ostalih materijalnih i kvantitativno lako uočljivih promena.

Među ograničavajućim elementima modernizacije na prvom mestu su bili nacionalni konflikti⁸, sistematski podsticani nefunkcionalnim, pa čak i nakaradnim ideologijama (kao što su npr. samoupravne ideologije odnosno ideologije o stvaranju jednonacionalnih država). Tradicionalizam je ipak, najveći protivnik modernizacije, i to tradicionalizam kao poseban skup društvenih vrednosti agrarnog – predindustrijskog – društva, tradicionalizam u obliku apsolutizacije prošlosti, predanja, prevaziđenih ideologija, romantike i idealizacije “starih dobrih vremena”, kontinuiteta istorije koji se ogleda u suprotstavljanju svakoj inovaciji.

Modernizacija se u Srbiji tokom druge polovine XX veka može odrediti kao parcijalna (kvantitativna) modernizacija, čime se ističe koegzistencija modernizma i tradicionalizma. Ona, u jednom momentu, počinje da ugrožava opstanak i razvoj dostignutih modernih tekovina te su stoga nosioci političke vlasti nastojali da to preduhitre brojnim reformama privrednog i političkog podsistema. Međutim, ove su reforme otvarale dilemu uključiti ili ne i kvalitativne promene. Ako se one ne uključe modernizacija ostaje bez efekta, dok, s druge strane, svaki pokušaj da se one uključe predstavlja veliki rizik za sistem. Parcijalna modernizacija prisutna u Srbiji je bila ograničena legitimacijskom osnovom prenatrženog političkog podsistema. Stoga, čim bi proces prestrukturiranja proizvodnih snaga pokrenuo proces političke sekularizacije i čim bi on ugrozio legitimacijske simbole na kojima se zasniva integracija sistema, politička elita (partija) bi otvorenom ili prikrivenom akcijom blokirala reformu. Dakle, parcijalna modernizacija je često otvarala neke nove mogućnosti razvoja ali je generalno blokirala razvoj niza drugih mogućnosti. Posledica toga je, da se usled nedostatka razvojnih opcija kvalitativnog tipa pokretao, kako u sferi politike tako i u sferi privrede i kulture, proces retradicionalizacije ali i entropije, odnosno da se tokom osamdesetih i devedesetih pokrenula tranzicija iz jednog (polu)perifernog tipa društva (u našem slučaju konkretno socijalističkog samoupravnog) u neko novo (polu)periferno društvo.

Najznačajniji vrednosna orijentacija postsocijalističke privrede u tranziciji bi morala da bude liberalizam. Liberalizam je vrednosna orijentacija koja se suprotstavlja pritiscima spoljnih autoriteta i neopravdanom spoljašnjem uplitanju i manipulisanju ličnom sferom čoveka⁹.

⁸ Miladinović S.: “Etnocentrizam vladajućih elita pred raspad Jugoslavije”, *Nova srpska politička misao*, 3-4/1997.

⁹ Jedan od klasika liberalne misli L. T. Hobhaus je kao ključne elemente liberalizma izdvojio: građansko društvo, fiskalne slobode, lične slobode (sloboda mišljenja i promene mišljenja, sloboda pisane i štampane reči i mirne diskusije, sloboda veroispovesti), društvene slobode (oslobađanje od monopola raznih institucija – crkve, korporacija i sl. – i profesija, U tom smislu se liberalna misao obračunava sa onim ograničenjima koja dolaze od hijerarhijske organizacije društva a zalaže se i protiv zadržavanja izvesnih

Usvajanje liberalnih vrednosti je nužna pretpostavka tranzicije (modernizacije) kako u Srbiji tako uopšte svih postsocijalističkih društava, kako u pravcu uvođenja tržišne ekonomije tako i u razvoju demokratskih političkih institucija. Ovim se stavlja naglasak na demokratske performanse participativne političke kulture i već ostvarenih tekovina socijalne države¹⁰. Srbija se kao država, danas, teško može smatrati za modernu liberalnu državu. Ona je u velikoj meri opterećena autoritarnim nasleđem, uključujući i konkretnu pravnu regulativu nasleđenu iz perioda Miloševićeve vladavine, koja je još uvek na snazi. I ne samo to. Danas u Srbiji nosioci političke vlasti (aktuelna politička elita¹¹) još uvek teže da ovladavaju totalitetom društvenih odnosa umesto da se bave samo političkom organizacijom društva i kreiranjem kratkoročne i dugoročne strategije razvoja ili, bolje reći, stvaranjem ambijenta za funkcionisanje moderne (neo)liberalne privrede i kulture u najširem značenju tih reči.

Još polovinom sedamdesetih je utvrđeno¹² da kod nas postoji velika heterogenost vrednosnih orijentacija. Pitanje je: “Koje društvene vrednosti sada dominiraju našim društvenim prostorom?” i “Kakve su naše razvojne mogućnosti u datom vrednosnom okruženju?”. Na osnovu istraživanja obavljenih par decenija unazad može se zaključiti da su našim prostorom dominirale tradicionalno-konzervirajuće vrednosti (tradicionalizam, autoritarnost i holizam u varijanti socijalističkog kolektivizma).

U novije vreme (od početka devedesetih na ovamo¹³) uočavaju se izvesna vrednosna pomeranja u smeru postepenog usvajanja (neo)liberalnih vrednosti. Ovo, se pre svega, odnosi na generalno prihvatanje primarnosti privatnog vlasništva nad društvenim i državnim. Takođe se ovde može ubrojati i prihvatanje grupne autonomije i političkog pluralizma. Međutim, krupan nedostatak u prodoru liberalne vrednosne orijentacije je veoma slabo usvajanje individualizma kao društvene vrednosti.

službi, formi zanimanja pa čak i protiv prava ili šansi za obrazovanje koje favorizuje ljude određenog ranga ili klase), ekonomske slobode, tzv. domaće slobode (slobode u okviru porodično-bračnih odnosa), lokalne, rasne i nacionalne slobode, međunarodne slobode, političke slobode i narodni suverenitet. Liberalizam primarno teži očuvanju vrednosti lične slobode (naročito slobode izbora i odlučivanja), tolerancije i razuma, nasuprot tiraniji i apsolutističkom sistemu. Zastupnici liberalnog pogleda veruju u progres te oni u samom čoveku i njegovoj težnji za slobodom i samoafirmacijom vide pretpostavke razvoja a ključ razvoja je u povećanju proizvodnje i materijalnom rastu. Vidi u Hobhouse L. T.: *Liberalism*, William and Norton LTD, London, 1927.

¹⁰ Liberalna država u izvornom smislu je politička organizacija kojom počinje modifikacija klasičnih koncepata neograničenog državnog suvereniteta i njihovo zamenjivanje idejom narodne ili preciznije građanske suverenosti, koja implicira ne neko najviše i apsolutno hijerarhijski utemeljeno sredstvo svima i svemu nadređene vlasti već ideju horizontalne, ograničene (u demokratskom smislu), sposobne i efikasne vlade, koja uvek radi u granicama prava, odnosno ustava. Liberalna država je pravom ograničena država, koja nepristrasnim ponašanjem garantuje slobodu i pravnu jednakost društvenih subjekata.

¹¹ Vidi šire u Slobodan Miladinović: “Politika kao faktor socijalne (de)integracije Srbije u evropske tokove”, u *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative*, Filozofski fakultet u Nišu, Institut za sociologiju, Niš 2004. i Slobodan Miladinović: “Znacaj političke elite za pokretanje globalnog ekonomskog razvoja”, u *Menadžment – ključni faktori uspeha*, FON, Beograd, 2004.

¹² Zaninovich M. G.: “Elites and Citizenry in Yugoslav Society: a Study of Value Differentiation” u Beck C. at all: *Comparative Communist Political Leadership*, David MCKoy Company Inc, New York, 1973.

¹³ Gredelj S.: “Dominant Value Orientations”, M. Lazic: *Society in Crisis*, Filip Višnjić, Belgrade, 1995.

Kolektivizam se uobičajeno javlja u privredno nerazvijenim i ekonomski siromašnim zemljama nastalim na temeljima apsolutističkih i autoritarnih diktatura i koje još uvek dominantno pripadaju tipu agrarnih društava. Kolektivizam je kod nas zaostatak odnosno komponenta još uvek dominantne tradicionalne svesti. S druge strane kolektivizam je u našim uslovima bio korelat socijalističko-samoupravne vrednosne orijentacije i predstavlja jednu od vidnijih prepreka otpočinjanju procesa modernizacije društveno ekonomskih odnosa.

Ponajveći problem predstavlja činjenica da se ta protivrečnost sistematski koristila ne bi li se podsticale i održavale i neke druge društvene protivrečnosti (npr. političke protivrečnosti). Svakako, najznačajniju ulogu u razvoju tradicionalističko-konzervativnih vrednosnih orijentacija imaju autoritarnost kao psihološka osobina i autoritarizam kao društveni odnos. Štaviše, uporedna međunarodna istraživanja su pokazala da prostor Srbije i Crne Gore spada u zone sa najvećim registrovanim stepenom autoritarnosti stanovništva¹⁴ (samo je u Grčkoj nađen viši stepen autoritarnosti)¹⁵.

Sociološka značajnost istraživanja autoritarnosti¹⁶ se ogleda, pre svega, u tome, što ova komponenta ljudskog društvenog ponašanja predstavlja evidentiran psihološki potencijal za preferiranje autokratije iz čega sledi i otvorenost ka prihvatanju nedemokratske orijentacije (autoritarizma). Dakle, autoritarnost, kao psihološka osobina, otežava utemeljenje modernog demokratskog društva i povoljno utiče na održavanje različitih tipova autoritarne vlasti, čak i onda kada dođe do civilizacijski poželjne smene ideologija što se, ne tako davno, desilo i kod nas.

Globalno se, dakle, autoritarnost može odrediti kao oblik ljudskog društvenog ponašanja za koji je karakteristično da pojedinac u svojim uverenjima i u ponašanju preuveličava moć i poslušnost pred autoritetom, izražava poželjnost principa hijerarhije u društvenom životu uopšte te u društvenim odnosima preferira vertikalnost a potiskuje horizontalnost. Od konkretnog socijalnog konteksta će zavistiti da li će takav sistem psiholoških karakteristika biti potencijal za “levo” ili “desno” političko ponašanje. Prihvatanje autoritarnog sistema vrednosti je plodno tle za razvoj socijalnih konflikata, pogotvu ako raste brojna snaga onih koji odbacuju date autoritete, što posebno može biti vidljivo u političkoj i religijskoj sferi društvenog života.

Vrednosni sistem privredno i politički razvijenih zemalja sa bogatom demokratskom tradicijom, a koje se nalaze u sastavu Evropske Unije, odavno insistira na pluralizmu, na različitosti, na koegzistenciji različitih subjektivnih i objektivnih

¹⁴ Dragomir Pantić: “Vrednosti mladih u vreme krize” u Srećko Mihailović (ur) *Deca krize*, IDN, Beograd, 1990, str. 187.

¹⁵ Stankov L. “Some Experiences with the F-scale in Yugoslavia”, *British Journal of Social and Clinical Psychology* 2/77. vol. XVI. p. 112.

¹⁶ Pod autoritarnošću će se ovde podrazumevati oblik ljudskog društvenog ponašanja koji u svojoj suštini predstavlja oblik prilagođavanja pojedinaca i društvenih grupa na zahteve društvene sredine. Ona se uglavnom odnosi na bezuslovno prihvatanje odnosa moći. Radi se o tome da odnosi moći operacionalizovani odnosima podređenosti – nadređenosti nisu predmet kritičkog preispitivanja, već se manje-više prihvataju kao takvi.

karakteristika članova društva. U takvom socijalnom kontekstu nema mesta za autoritarni sistem vrednosti koji se bazira na isključivosti, na odobravanju samo jednog pogleda, na prihvatanju samo jednog uzora. U krajnjoj liniji autoritarnost se može smatrati za jedan od antipoda demokratizaciji. Sve dok kod nas bude značajno prisustvo autoritarnog sistema vrednosti biće problematična i mogućnost ozbiljne demokratizacije našeg društva. Problem je pre svega u tome što neke od uticajnih političkih partija upravo igraju na kartu autoritarnosti, prenaplašavajući značaj određenih vrednosnih pogleda koji se često nalaze u samom jezgru društvenih sukoba na našem prostoru. Liberalno demokratske vrednosti su najčešće na udaru nosilaca autoritarne svesti što, naravno, usporava i obeshrabruje sve one čija su nastojanja okrenuta ka uvođenju modernizacijskog i liberalno demokratskog socijalnog konteksta u društva Srbije i Crne Gore.

Veliki problem u generisanu socijalnih konflikata u čijoj se osnovi nalazi protivrečnosti koje slede iz sukoba tradicionalističko-konzervirajućih društvenih vrednosti s jedne strane i liberalno modernizacijskih vrednosti s druge strane čini i politička mimikrija veoma prisutna u borbi za vlast, koja se najjasnije vidi kod političkih stranaka koje predstavljaju eksponente starog sistema. One naprosto previđaju svoju ulogu generatora socijalnih protivrečnosti, konflikata i društvene krize uopšte.

Postoji opšta saglasnost u postsocijalističkim zemljama da je osnovni smer razvoja uvođenje tržišne privrede zapadnoevropskog tipa. U istraživanju¹⁷ iz 1988. god. utvrđen je uravnotežen odnos prihvatanja tržišne i samoupravne privrede, što u globalu predstavlja vidljivo pomeranje orijentacije ka zapadnom modelu u odnosu na istraživanje obavljeno samo dve godine ranije. Radništvo je češće preferiralo socijalizam jer im je on nudio sigurnost zaposlenja, brojna socijalna davanja vezana za društveni standard, ali bez razvojnih šansi. U trećem istraživanju iz 1990.¹⁸ 59.3% građana Srbije je orijentisano ka privatnom vlasništvu i tržišnoj privredi. Ispod 50% saglasnosti pokazali su samo KV radnici (48.1%) i pripadnici političke elite (47.0%). Iz ovoga se vidi da niže rangirane grupe još uvek zaziru od privatne svojine i tržišne privrede. S druge strane stav političke elite kazuje da ona tokom devedesetih nije bila primarno modernizacijski orijentisana već da se prilagođavala zahtevima trenutne političke konjunktura, što predstavlja posebnu razvojnu teškoću s obzirom da se radi o grupi koja poseduje najveću društvenu moć i mogućnost pokretačko-razvojne inicijative ali i mogućnost medijske manipulacije. Veliko je pitanje da li je postpetooktobarska politička elita modernizacijski nastrojena ili i ona ima za cilj da se ukoreni na vlasti i ovlada totalitetom društvenih odnosa, kao što je to učinila njena socijalistička prethodnica.

Paradoks naše situacije je da je preferiranje privatnog vlasništva pratilo i preferiranje privrednog etatizma. Ovde se očigledno radi o unutrašnjoj protivrečnosti modernizacijskog opredeljenja karakterističnoj kako za socijalističku tako i za postpetooktobarsku političku elitu. Globalno se može zaključiti da se za veću kontrolu

¹⁷ Mrkšić, D.: "Preferiranje društvenih sistema", *Sociološki pregled* 1-4/1990.

¹⁸ Vuković S.: *Čemu privatizacija?*, SDS i IKSI, Beograd, 1996.

države u privredi zauzimaju oni koji mogu očekivati da će njihov položaj, usled promena, biti ugrožen a za manju kontrolu se zalažu oni kojima postojeći sistem najviše odgovara¹⁹ (oni koji imaju osnova da veruju da će u procesu svojinske transformacije imati šanse da se pretoče u novu vlasničku grupu).

Jedan od značajnijih blokirajućih činilaca razvoja našeg društva je naglašeno prisustvo egalitarizma (koji se u našim uslovima bazira na ekonomskoj nerazvijenosti i svodi na potrošački egalitarizam). Istraživanja egalitarizma na našem prostoru nalaze da je ovaj bio interesno uslovljen te da je izraz prvenstveno egzistencijalne ugroženosti i nesigurnosti kao i relativne statusne deprivacije i krize prilagođavanja prvenstveno niže kvalifikovane radne snage na gradske uslove života i rad u industriji.

Dosadašnja praksa postsocijalističkih društava, za kojom mi još uvek dosta zaostajemo, nedvosmisleno ukazuje na to da pravce izlaza iz krize treba tražiti u preorijentaciji na tržišnu privredu, reprivatizaciji, decentralizaciji upravljanja i političkoj (i ekonomskoj) demokratizaciji. Od svega ovog najvidljiviji pomak postignut je u razvoju višepartizma iako su postignuti rezultati još uvek daleko od dostignutog civilizacijskog standarda. Nama tek predstoji izgradnja političkih, pravnih i ekonomskih institucija i instrumenata koji garantuju demokratizaciju društvenih odnosa. Za uspešno sprovođenje tranzicije nije dovoljno samo sprovesti nužne "tehničke" mere već je potrebno preoblikovati dominantne vrednosne orijentacije. Konkretno, to znači da će se proces tranzicije odvijati uz dosta teškoća sve dok na našem prostoru budu dominirali tradicionalizam, autoritarizam, nacionalizam i kolektivizam kao dominantni orijentiri socijalne akcije. "Tehnička rešenja", makar koliko bila funkcionalna, mogu izazvati otpor kod onog dela populacije koji nije pripremljen i prilagođen promenama. Naravno, da bi se postigle promene u sferi društvenih vrednosti neophodno je postići stanje ekonomske stabilnosti i egzistencijalne sigurnosti. U uslovima u kojima većina stanovništva (po nekim podacima i preko 90%) oslonac svoje ekonomske egzistencije nalazi u seoskom zaleđu (ovo je jedan od ključnih razloga što se društvena kriza u zemlji održava i prihvata kao normalno stanje već duži niz godina) ili sivoj ekonomiji, nije moguće postići egzistencijalnu vezanost uz rad u nekoj od nepoljoprivrednih delatnosti, što znači ni prerasti okvire tradicionalizma.

Uspešno odvijanje kako tranzicionog procesa tako i uključivanja Srbije u evropske integracije (ako pretpostavimo da je krajnji cilj tranzicije izgradnja razvijenog industrijskog društva koje će funkcionisati na bazi kapital odnosa, privatne inicijative i preduzetništva, kulturnog i političkog pluralizma – praktično građanskog društva) i pristupanje Evropskoj Uniji podrazumeva izgradnju proizvodne infrastrukture na bazi moderne tehnologije, transfer stanovništva iz ruralnih u urbane zone, egzistencijalno vezivanje stanovništva za rad u vanpoljoprivrednom sektoru. U narednom koraku sledi socijalno prilagođavanje "gradske" radne snage datim životnim i radnim uslovima, razbijanje tradicionalnih kulturnih obrazaca i vrednosti i usvajanje modernizacijskih vrednosti građanskog društva. Paralelno sa ovim ide i razbijanje

¹⁹ Vidi u Slobodan Miladinović: "Liberalne vrednosti vladajućih elita i raspad sistema", *Nova srpska politička misao*, 2-3/1998.

autoritarnog ustrojstva države i njemu odgovarajućeg sistema vrednosti i afirmacija grupne autonomije i mogućnosti artikulisanja grupnih interesa različitih društvenih grupa kao novog vrednosnog orijentira.

Tranzicija koja vodi evropskoj integraciji, dakle, podrazumeva globalni zahvat unutar svih glavnih društvenih podsistema (ekonomskog, političkog i kulturnog). Intervencije (ili njihovo izostajanje) unutar jednog od njih ne mogu dati društveno vredan rezultat iz prostog razloga što globalni društveni sistem (koji čine pomenuta tri podsistema) mora predstavljati racionalno uređenu i funkcionalnu celinu. U kontekstu teme ovog rada: da bi bilo moguće uspešno sprovesti tranziciju mora se sistematski raditi na razvijanju liberalno-modernizacijskih vrednosti građanskog društva. Sadašnja slika vrednosne strukture našeg društva kazuje da je još uvek prisutna tendencija jačanja etatističko-kolektivističkog duha zasnovanog na snazi nacije, autoritetu državne vlasti i harizmatiskog vođe, dok se s druge strane privredna filozofija još uvek zasniva na državnom, (može se reći čak i društvenom) i mešovitom vlasništvu u kojem država, i s njom vladajuća politička i privredna elita, igraju ulogu najznačajnijeg (kolektivnog) preduzetnika. Dakle, u našim uslovima, tradicionalno društvo nije prošlost već sadašnjost.

Slobodna društvena zajednica i organizacija se ne mogu zasnivati na (autoritarnom) diktatu već to mora biti postignuto u (demokratskom) dijalogu. Ukoliko se onemogućí dijalog tada se zajednica održava nasiljem i bez pristanka njenih članova a političke odluke poprimaju despotski karakter. Evidentno je da na našem prostoru, dijaloga jedva da ima. Vladajuća elita na našim prostorima predstavljala je, i još uvek predstavlja, društvenu grupu koja u svojim rukama drži najviše društvene moći. A kada je najveća količina društvene moći skoncentrisana na jednom mestu, odnosno u malom broju ruku, postoje svi uslovi za održavanje autoritarnog sistema društvenih vrednosti i autoritarizma kao dominantnog oblika političkog uređenja. Na ovaj način se formira društvena struktura koja iznutra generiše mnoge društvene protivrečnosti i koči razvoj. Problem je što u našoj dosadašnjoj praksi nije posvećena dovoljna pažnja izgradnji sistema društvenih vrednosti koji bi bio u funkciji globalne transformacije ekonomskih odnosa i koji bi preferirao privrednu liberalizaciju i globalnu modernizaciju društvenih odnosa.

UDK 008:316.72/.73](497)

Branislav Stevanović

Filozofski fakultet

Niš

KULTURNA POLITIKA I POLITIČKA KULTURA NA BALKANU: IZMEĐU PRIMORDIJALIZMA I INTERKULTURALIZMA*

Rezime

U radu se ističe da je kulturna politika deo ukupnog razvoja društva i kao takva uslovljena ukupnošću društvenih i ekonomskih odnosa, kao i "opštom politikom" koja kulturnoj politici određuje osnove za strategijske ciljeve i neposredne zadatke. Povodom rasprave o kulturnoj politici u kojoj se ustanovila jasna distinkcija između multikulturalizma, koji iziskuje priznavanje različitih kultura na jednom prostoru i interkulturalizma, koja insistira na aktivnoj saradnji i prožimanju različitih kultura, autor zauzima realističko stanovište, opredeljujući se za prvi koncept. On ukazuje da je etnocentriizam balkanskih nacija počivao na mehanizmima identifikacije čije poreklo nije iskustvenog, već apriornog karaktera – povezan sa imperativima unutargrupne identifikacije koju nije moguće izbjeći, jer je svojstvena svakom obliku ljudskog zajedništva. Polazeći od stavova da višekulturni karakter jedne političke zajednice značajno utiče na procenu njenog legitimiteta, kao i da su kolektivne predstave svakog društva gotovo uvek obeležene etnocentriizmom, autor ističe da neko društvo može biti "polikulturno", samo ako u njemu prethodno već postoji neki konsenzus na kojem se ono vrednosno bazira. Naročito u kriznim periodima građansko društvo postaje svesno ovog konsenzusa kao pretpostavci demokratije oličenog u javnoj političkoj kulturi. U sudaru s njim moraju ustuknuti svi fundamentalizmi, sve religije i "kulture" – ukoliko na jedan totalan način zahvataju ljudski život i diktiraju mu obrasce ponašanja. Iako implicitna, ova koncepcija ne dozvoljava da postojeće sumnje u neku od vrednosti, dovedu u opasnost ili rasulo čitav sistem ideala koji nadahnuje i ujedno konstituše građansko društvo.

Ključne reči: kulturna politika, javna politička kultura, demokratija, kulturni identitet, nacionalizam, sveobuhvatne doktrine, preklapajući konsenzus

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

CULTURAL POLICY AND POLITICAL CULTURE AT THE BALKANS: BETWEEN PRIMORDIALISM AND INTERCULTURALISM

Summary

The paper emphasizes the fact that cultural policy is just a part of the overall social development and, as such, it is conditioned by the overall social and economic relations as well as the "general policy" that determines the basis for strategic objectives and immediate tasks of the given cultural policy. Regarding the ongoing debate on the cultural policy in which a clear distinction is made between, on one hand, multiculturalism that asks for the recognition of different cultures and, on the other hand, interculturalism which insists upon an active cooperation and inter-penetration of different cultures, the author takes a realistic stand, namely, he is in favor of the former concept. He points out that ethnocentrism of the Balkan nations rests upon the identification mechanisms whose origin is not of empirical but of a priori character just as it is closely related to the imperatives of the in-group identification that is impossible to avoid since it is immanent for every form of human community. Starting from the assumption that the multicultural character of a political community has a significant influence upon the estimate of its legitimacy, as well as the fact that collective representations of every society are almost always imbued with ethnocentrism, the author points up the fact that some society can be "poly-cultural" so long as it already has in itself some consensus that it is based upon regarding its proclaimed values. In the critical times especially, the civil society becomes conscious of this consensus as an assumption of democracy embodied in public political culture. When faced with it, all fundamentalisms, all religions and "cultures" step back so long as they engage human life in its totality to dictate the patterns of behavior. Though implicit, this conception does not allow some present doubts about given values to jeopardize or to destroy the whole systems of ideals that inspire as well as constitute the civil society.

Key Words: Cultural Policy, Public Political Culture, Democracy, Cultural Identity, Nationalism, All-inclusive Doctrines, Overlapping Consensus

Pojam *kulturna politika*, ma kako ga definisali, ima svoj uži i širi smisao, u zavisnosti od obima i sadržaja kategorije *kulturni razvoj* – koja čini okosnicu svake kulturne politike. Ukoliko kulturni razvoj shvatimo u njegovom užem značenju, on pre svega obuhvata oblast umetničkog stvaralaštva kao i njegovo širenje i percepciju od strane stanovništva nekog društva. Tada pojam kulturnog razvoja koindicira sa tzv. "sektorskim" određenjem kulture, koji kulturu svodi na oblike "duhovne proizvodnje", shodno tradicionalnom shvatanju čoveka kao duhovnog bića.¹ Drugačije stoji stvar ako pod kulturnim razvojem podrazumevamo sveukupni sociokulturni razvitak jednog društva, definisan i predodređen izvesnim temeljnim načelima o kulturi i društvu kao totalitetu, kakvo bi značenje kulturnog razvoja moglo

¹ Edgar Morin (Moren) je ovo usredsređivanje kulture na klasične društvene nauke, književnost i umetnost nazvao "kulturnom kulturom", čiji je glavni nosilac – inteligencija. Videti u Edgar Moren: *Dub vremena II*, BIGZ, Beograd, 1979, str. 93-97.

proisteći iz šireg ili antropološkog shvatanja kulture.² U tom slučaju, pojam kulturna politika obuhvata sva društvena postupanja s posledicama za položaj kulture u društvenoj zajednici i za odnose između čoveka i kulture.³

Očito je da od osnovnog shvatanja kulturnog razvoja, odnosno, kulture per se, direktno zavisi shvatanje kulturne politike – politike te ili tako pojmljene kulture. No, osnovna namera ovog teksta nije da dalje produbljuje jaz između užih i širih značenja ni kulture niti kulturne politike. Naše osnovno teorijsko polazište po pitanju odnosa između kulturne politike i drugih sociokulturnih entiteta je da se kulturna politika, kao i sve druge “politike“, ne može sagledavati niti razvijati van kretanja i razvoja ukupnog društva. Kulturna politika je uslovljena ukupnošću društvenih i ekonomskih odnosa, kao i “opštom politikom“ koja kulturnoj politici određuje osnove za strategijske ciljeve i zadatke.⁴ Sučeljavanje kulturne politike sa “kulturnom stvarnošću“ odvija se tek posredstvom društveno-verifikovanih i opšteprihvatljivih premisa, vrednosti i ciljeva. Postojeći modeli kulturnih politika, po svom dubljem značenju, ne predstavljaju ništa drugo do skupove teorijsko aksioloških premisa koji kroz svoju organizaciju ciljeva i svrha protežiraju određene tipove kulturnog razvoja. Ogromna većina autora pod kulturnom politikom podrazumeva nekakvu sumu ili totalitet nameravanih aktivnosti kojim se na osnovu nekih opštih principa – prihvaćenih od konkretnog društva – usmerava kulturni razvoj.⁵ Jedna imanentna analiza savremenog pojma kulturna politika, ukazala bi na neke njegove strukturne

² Širi, antropološki pojam kulture, poistovećuje istu sa celinom ljudskih dostignuća u prirodi, društvu i čovekovom mišljenju. Tako na primer, Miloš Ilić, određuje kulturu kao “skup svih onih procesa, promena i tvorevina koje su nastale kao posledica materijalne i duhovne intervencije ljudskog društva (u prirodi, društvu i mišljenju).” (Miloš Ilić: *Sociologija kulture i umetnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1987, str. 13.) Antropoški zahvaćena kultura prepoznaje kulturu kao čuvara kontinuiteta ljudskog postojanja, u čijem se središtu nalazi čovekov generički, stvaralački život – od narodne radinosti i svakodnevnog egzistencije do vrhunskih dela umetnosti. U istom duhu, na Svetskoj konferenciji o kulturnoj politici održanoj u Meksiku 1982. godine, kultura je određena kao skup različitih duhovnih i materijalnih, intelektualnih i afektivnih crta karakterističnih za neko društvo ili društvenu grupu, i obuhvata pored umetnosti i način života, osnovna prava ljudi, sistem vrednosti, tradicije i verovanja. Ukratko, kultura osposobljava čoveka da razmišlja o sebi, čineći ga specifično ljudskim, racionalnim, kritički i etički angažovanim bićem. (Podrobnije o tome u Branko Prnjat: *Kulturna politika i kulturni razvoj*, Savremena administracija, Beograd, 1986.)

³ Prihvatajući ovo stanovište, Željko Grbac ističe da u kulturnu politiku spadaju i obrazovni sistemi, zakoni, pravosudna praksa, carinski propisi, doprinosi, obaveze, urbanistička i komunalna rešenja, investiciona politika i dr. (Željko Grbac: *Kultura na društvenoj pozornici*, Grgački zavod Hrvatske, Rijeka, 1987, str. 9.)

⁴ U tom smislu, Branko Prnjat ističe da je smisao i sadržina kulturne politike u zavisnosti od prirode društvenog sistema, od kulturnih aspiracija vodećih društvenih snaga, kulturne tradicije i sl. (Branko Prnjat: *Kulturna politika i kulturni razvoj*, Savremena administracija, Beograd, 1986, str. 11.)

⁵ Tako na primer, Tena Martinić kulturnu politiku definiše kao “ukupnost planiranih kulturnih akcija na temelju globalne vizije društvenog razvitka, određenih kulturnih potreba i zatečenog kulturnog standarda” (Tena Martinić: *Kultura kao samoodređenje*, CEKADE, Zagreb, 1986, str. 53.). Za Milana Rankovića, kulturna politika je “skup društvenih akcija i tendencija koji na organizovan način stimulišu i usmeravaju razvitak kulture na bazi opštih humanističkih principa u pravcu slobodnog stvaranja i kulturno adekvatnog širenja autentičnih kulturnih vrednosti u krugu svih pripadnika društvene zajednice” (Milan Ranković: *Kultura i nekultura*, Vuk Karadžić, Beograd, 1974, str. 196.)

karakteristike, a to su, pre svega *sistematičnost*, *svrhovitost* i *demokratičnost* kulturnih činova uz nezaobilazni *humanizam* kao temeljno vrednosno načelo.

Ako pod kulturnom politikom podrazumevamo neku vrstu društvene brige za kulturni razvoj, valja primetiti da su takva nastojanja bila prisutna od samih začetaka ljudske društvenosti i kulture. Tokom istorije su na definisanje i operacionalizaciju pojmova u vezi sa kulturnim razvojem, uticaj najčešće vršili dominantni društveni slojevi, ali i drugi nosioci vladajućih kategorija mišljenja – poznati teoretičari-filozofi, naučnici ili umetnici. Ipak, tek su novovekovne socijalne i političke revolucije u Evropi stvorile neophodne pretpostavke za rađanje kulturnih politika kao izraza organizovane brige društvene zajednice za negovanje duhovnosti pojedinca, za pospešivanje stvaralaštva i širenje kulturnih vrednosti prema svim slojevima društva. Odvajanje države od vlasti svetovne i duhovne aristokratije (plemstva i sveštenstva), imalo je za rezultat znatno proširenje ne samo socijalnih već i kulturnih aktivnosti. Opšti trend demokratizacije društva nadahnuo je i sferu kulture – kulturne akcije se transponuju iz područja privatne inicijative na javni sektor. Od tada pa nadalje, makar u načelu, moderna država nastoji da uspostavi javne kulturne službe koje bi bile na raspolaganju čitavom građanstvu, a ne samo privilegovanim društvenim slojevima. Svojevrsni paralelizam između političke participacije (opšteg prava glasa) i participacije u kulturnom životu, postaje osnovna karakteristika modernih kulturnih politika. Danas gotovo da i nema spora oko toga da je jedan od glavnih zadataka kulturne politike pokušaj osposobljavanja najširih socijalnih slojeva za prihvatanje kako onih “prostijih” tako i onih “složenijih” kulturnih vrednosti. Rečju, u sferi politike, pa i one kulturne, vodeći pojam od novovekovnih revolucija naovamo, jeste pojam *demokratije*. Ulazak ovog pojma u područje kulture značio je definitivan raskid sa kulturnom praksom po kojoj su se vladajuće elite same snalazile u potrazi za kulturnim dobrima, a većina naroda nije pretendovala na neke određene vrednosti. Od tog perioda do danas, razvoj kulture ide u pravcu stvaranja sve šire mreže kulturnih službi, stavljenih svima na raspolaganju -kulturna politika postaje garant države za kulturni razvoj čitavog stanovništva. Naglašavajući demokratski karakter savremenih kulturnih politika, B. Prnjat ističe da se predmet kulturne politike sastoji u proučavanju “društvenih, materijalnih, institucionalnih i drugih aspekata razvitka kulturnog stvaralaštva i mogućnosti za rasprostiranje kulturnih vrijednosti u krugu svih pripadnika jedne društvene zajednice.”⁶

Imajući u vidu prethodne napomene o *demokratskoj suštini* modernih kulturnih politika, moguće je izvršiti globalnu podelu njihovih modela u dve osnovne grupe. U prvu grupu spadao bi model *demokratizacije kulture*, a u drugu model *kulturne demokratije*. Moguće je, dakako, u okviru ovih osnovnih grupa vršiti dalju diverzifikaciju modela kulturnih politika u zavisnosti od metoda i sredstava njihove realizacije ili pak, vršiti njihovo upoređivanje sa drugim, takođe poznatim, kulturno-političkim modelima. Tako bi se, u ovom drugom slučaju, model demokratizacije kulture približio tzv. “prosvetiteljskom” modelu, a model kulturne demokratije tzv. “samoupravnom” modelu kulturne politike, onako kako ova dva modela u svom radu definiše T.

⁶ Branko Prnjat: *Kulturna politika i kulturni razvoj*, str. 4.

Martinić. Ostavljajući ovom prilikom pitanje kako teorijsko-vrednosne tako i istorijske utemeljenosti poslednje pomenutog modela, ali i svih ostalih kulturno-političkih modela koji su u teorijskom opticaju (tzv. “tržišni“, “administrativni“ i dr.), mi ćemo se ovde zadržati samo na prvobitno pomenutim i za nas osnovnim modelima savremene kulturne politike. Model *demokratizacije* (visoke, učene) *kulture*, tvrdi K. Leko⁷, se pojavio utemeljenjem francuskog ministarstva za kulturu i ličnim angažovanjem A. Malroa (Malraux). On je insistirao na animaciji stanovništva za jednu “visoku“ ili “učenu“ kulturu, zaboravljajući da pod dejstvom složenih socio-kulturnih faktora koji proizvode društveno diferenciranje, vrednosti elitističke kulture ne mogu da budu prihvaćene u celini populacije. Pokazalo se da neposredni kontakt stanovništva sa vrhunskim umetničkim delima ne vodi automatski i do rađanja njihovih novih kulturnih potreba. Svojim hermetičkim i zagonetnim delima, tzv. “visoke kultura“ se obraća biranoj publici iz elitističkih sredina u kojima nalazi svoju potvrdu. Za dekodiranje velikih umetničkih dela potrebno je izvesno kulturno predznanje kao i poznavanje njihovih ikonografskih i stilističkih karakteristika. Da bi narod prišao umenosti, pisao je M. Difren (Dufrenne), osim dokolice i novaca, nedostaje mu i obrazovanje⁸, a to je činjenica na koju ovaj model kulturne politike nije obratio dovoljnu pažnju. Za razliku od prethodno pomenutog modela, model *kulturne demokratije*, koji se javio tokom šezdesetih godina dvadesetog veka, koncentrisao se na kulturni proces, polazeći od pretpostavke da “kulturu stvaraju svi“ a ne samo odabrani pojedinci. Pridavajući istu važnost svim formama umetničkog stvaralaštva, ovaj model je sam sebe lišio estetskih kriterijuma, a činjenica da su sredstva deljena “svakome“ uslovlila je to da ga umetnici nikada nisu iskreno prihvatili. Sa smanjenjem sredstava u budžetima za kulturni razvoj, široko koncipirani programi ovog modela postali su preskupi i političarima i kulturnim organima, što je gotovo dovelo do njegovog zamiranja.

Nije lako odgonetnuti kako danas zaista stoji stvar sa prethodno pomenutim modelima. Jesu li oni prestali da postoje kao nominalni kulturno-politički koncepti današnjice? Kako se u aktuelnom istorijskom trenutku može ocrtati generalan odnos između kulture i demokratije? Opšti je utisak da sadašnje stanje u kulturnoj politici karakteriše pretežno pragmatični i utilitarni pristup, praktikovan od strane brojnih vlada i da nekadašnji ideali kulturnog razvoja nestaju u korist jedne naglašeno ekonomističke i pragmatičke koncepcije kulturnog razvoja. Osnovni razlog ovakvom stanju u savremenim kulturnim politikama – govorimo li o tehnološki razvijenim zemljama Zapada – nalazi se u krizi *Moderne* per se – što je činjenica na koju su reagovali brojni njeni kritičari i zagovornici *Postmoderne*. Većina kulturnih politika ne uspeva da se odredi spram krize humanizma i svih drugih ideala i ideja *Moderne* kojima zapravo duguje sopstveni postanak: tek je modernistička vera u progres vođen principima razuma i idejama istine, slobode i pravde, omogućila nastanak kulturnih politika kakve danas poznajemo. Tek, kulturno-politički koncepti današnjice kao da ne mogu više računati sa modernističkom verom u bezgranični napredak čovečanstva, u

⁷ Krunoslav Leko: Akteri i modeli kulturnih politika, *Kulturni radnik*, Zagreb, br. 5/1988, str. 14.

⁸ Mikel Difren: *Umjetnost i politika*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, str. 137.

Ljudski razum, nauku, jer se ova, makar delimično, raspršila u strahotama prošlih ratova, ekološkim problemima, opasnostima od tehnokratije, "socijal inženjeringa" i dr. Čovek s kraja XX veka i s početka trećeg milenijuma, a naročito stvaraoci u kulturi, naprosto ne daju više blanko poverenja teorijama i idejama "mudraca" i "vizionara" koji bi da otkriju prave puteve u potrazi za istinom i slobodom, za smislom života i svekolikog bitisanja. Vremenskom dobu u kome se širi osećanje o kraju svega (svojevrsni "postizam"), izgleda da predstoji nalet jednog novog iracionalizma koji se odriče pretenzija uma na sveopštost, humanost i ljudsku emancipaciju. Sumrat ideja razuma, humanizma i emancipacije označio je i kraj potrage za "skrivenim" ciljevima i svrhama ljudske istorije. I zaista, makar u jednom velikom delu savremene umetničke produkcije, pravog dijaloga sa istorijom više nema. Današnji umetnik može "birati" vreme u kome će progovoriti njegovo delo. Rvajući se sa istorijom, umetnička praksa dvadesetog veka je stvorila bogat i sadržajan umetnički materijal, postavši time i sama delom tzv. "društva obilja" u liku novog postindustrijskog društva.

Kakava kulturna politika je uopšte moguća, a koja poželjna u uslovima manje ili više naglašene "krize Moderne", pitanje je kojim se misao o kulturi i kulturnoj politici mora pozabaviti. Odgovor na prethodno pitanje se dodatno komplikuje imamo li u vidu kulturne politike balkanskih država, za koje se gotovo sa sigurnošću može reći da su u krizu dospеле upravo zbog neispunjenja a ne zbog ispunjenja modernističkih imperativa. Do implozije socijalizma u poslednjoj dekadi prošlog veka, na gotovo čitavom balkanskom prostoru pojmovi kulture, kulturne politike i kulturnog razvoja vezivali su se za ostvarenje Marksovog (Marx) "komunističkog" - besklasnog društva situiranog u daleku budućnost. Jedna slobodnija interpretacija Marksovih radova mogla bi utvrditi da u njegovom delu pojmovi komunizam, društvo, kultura, rad i humanizam, u suštini, tendiraju da predstavljaju jedno te isto – mukotrpan put ka ljudskoj emancipaciji kroz "oslobođenje" rada i procvat čovekovog stvaralaštva. Ne bi bilo teško, u jednom ovakvom tumačenju, otkriti itekako naglašene "modernističke" ili "prosvetiteljske" podsticaje i ciljeve. Po mnogim svojim aspektima, Marksovo delo predstavlja eminentno modernističko delo – odu progresu, istoriji i ljudskoj emancipaciji. Za naše dadanašnje kulturne poslenike, međutim, nije više toliko važno ima li i u kojoj meri u Marksovoj misli (na koju se oslanjala doskorašnja kulturna politika Balkanskih zemalja) modernističkih vrednosti, već mogu li te vrednosti uopšte još uvek imati nekakvu vrednosnu "težinu" za njihovu kulturno-političku praksu, nakon urušenja "socijalizma" - koji je i sam jedan od izdanaka moderne epohe. Krah marksistički shvaćenog modernizma mogao bi proizvesti zaključak da se zajedno sa ideologizovanim nasleđem valja oprostiti i od temeljnih modernističkih načela – što je stav kome se, barem po nama, misao o kulturi treba odlučno suprotstaviti. Držimo da se u savremenom svetu uopšte ne može civilizovano živeti bez pridržavanja nekim osnovnim modernističkim idealima. Rečju, modernističko nasleđe, gledano u ukupnosti, se ne može jednostavno ostaviti za sobom, dok je njegova preuranjena likvidacija koliko zlorada toliko i naivna radnja bez ikakvih izgleda na uspeh.

Da je to tako, potvrđuju sva ona dramatična dešavanja u kulturi i ne samo u kulturi na prostoru bivše Jugoslavije, koja su prvenstveno bila uzrokovana pre-modernim, iracionalnim strahom od razaranja nacionalnih kultura i specifičnosti nacionalnih identiteta. U isto vreme, kao retko kada, pokazalo se vidljivim u kojoj meri kulturna politika zavisi od ukupnih društvenih procesa, ekonomske moći društva, istorijskog nasleđa, položaja građana u političkom sistemu i naročito od *političke kulture*. U pravu je V. Butigan: "Tipovi i modeli političke kulture determinišu tipove i modele kulturne politike."⁹ Političke institucije, pa i one u kulturi, predstavljaju prazne ljuštore društvenosti, ukoliko nisu prožete demokratskom političkom kulturom, tj. onim znanjima, vrednostima i stavovima koji tek mogu dati smisao političkim procesima. Demokratske institucije, jednostavno, nije moguće zamisliti bez samosvesnih, slobodnih pojedinaca i njihovih građanskih vrlina objektiviranih u demokratskoj političkoj kulturi. Pod političkom kulturom ovde podrazumevamo integralnu celinu političkih stavova, vrednosti, tradicije, socijalizacije, institucija, materijalnih pretpostavki, kao i svih drugih kulturnih fenomena koji se tiču političkih odnosa i mehanizama osvajanja i ostvarivanja vlasti. I, kao što opšta kultura nije tek neki "sektor" društva među ostalima, tako i politička kultura prožima svojim duhom celokupnu sferu politike, ne odvajajući njenu "sadržajnu" od "proceduralne" ili pak, "materijalne" strane.¹⁰ S tim u vezi, demokratska transformacija se ne može u potpunosti sprovesti ukoliko se zanemare njene kulturne dimenzije. Izvan i pre svih istorijskih okolnosti koje su do njega dovele, opredeljenje za demokratiju je u vezi sa bitnim atributima čoveka, u onome što čini *differentia specifica* čoveka kao čoveka, a to je, njegovo *dostojanstvo* – želja za priznanjem (Fukujama), iz koje se, u krajnjem, mogu izvesti sve ostale njegove manifestacije. Opredeljenje za demokratiju je autonoman kulturni ljudski čin koji, sami po sebi, ne mogu garantovati pojedinačni činioci moderne demokratije već samo njihova celina uz postojanje demokratski nastrojenih

⁹ Vjekoslav Butigan, *Politička kultura na Balkanu*, Filozofski fakultet, Niš, 2000, str. 37.

¹⁰ U složenom univerzumu političke kulture, nema nevažnih faktora, na šta posebno upućuje jedno celovito viđenje političke kulture: "Pojam "političke kulture" je relativno nov i predstavlja najširu osnovu za analizu i objašnjenje društvenih i političkih pojava, pošto obuhvata i povezuje mnoge politički relevantne segmente kulture: *tradiciju, običaje, mitove, simbole, obrasce ponašanja, stavove, uverenja, filozofiju istorije i predrasude*; dakle, sve ono što se u *implicitnoj* i *eksplicitnoj* kulturi jednog društva odnosi na političke ustanove i politički život u najširem smislu reči." (Zarko Trebješanić: *Politika i duša*, Vreme knjige, Beograd, 1995., str. 102-103.) Funkcija normi političke kulture izražava se prevashodno u pred-određivanju i limitiranju pitanja i problema koji uopšte mogu biti predmet političkog odlučivanja. Politička kultura gotovo da predstavlja jednu nezavisnu varijablu, situiranu u "srednjim" nivoima politike, od koje umnogome zavisi i kvalitet samog političkog sistema. Ona određuje društveno prihvatljive vrednosti koje građani, samostalno ili u zajedništvu s drugim, očekuju da realizuju putem političke akcije. Politička kultura, smatra V. Stanovčić, je "oblast političkih ideja, verovanja, mitova, formula legitimizacije, vrednosnih opredeljenja, predstava, stereotipova, ali i na ovima zasnovanih ustanova, postupaka, procedura, ponašanja." (Vojislav Stanovčić: *Politička kultura i politički život*, u: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. XIII). Ili, politička kultura predstavlja – "onaj deo opšte kulture koji obuhvata vrednosti, uverenja, stavove, simbole, sklonosti i obrasce ponašanja u odnosu na politiku i politička pitanja, kao i ona pitanja koja se odnose na opšte uslove zajedničkog života u jednom društvu i na izbor pravaca i ciljeva ukupnog društvenog razvitka (upravljanje razvojem)." (M. Matić - M. Podunavac, *Politički sistem*, Institut za političke studije, Beograd, 1994, str. 438.)

ličnosti jednog društva. Kako rezimira F. Fukujama, nema demokratije bez – “demokratskog čoveka koji želi i oblikuje demokratiju, kao što ona oblikuje njega.”¹¹ Sledstveno tome, demokratija nikada ne ulazi na “mala vrata” u političku arenu – u određenom trenutku ona proizlazi iz namerne i kulturnom nadahnute političke odluke da se samo-uspostavi ili makar počne sa sopstvenom realizacijom.

Prethodno upozorenje važi kako za *političke kulture* tako i za *kulturne politike* na Balkanu, jer su obadve još uvek u velikoj meri opterećene prošlošću i izolacionizmom. Kulturni partikularizam koji je u njima bio na delu poslednje decenije prošlog veka, oslanjao se na takav model kulturne politike u kojoj se je kulturna delatnost posmatrala kao sastavni deo priprema nacije za kolektivnu odbranu od izmišljenih ili stvarnih spoljašnjih i unutrašnjih neprijatelja. Iz straha od činjenice da u savremenosti kultura ne priznaje granice, sve tuđe i drugačije proglašavano je za sferu nevrednosti ili za mondijalistički kič kome se valja suprotstaviti strogo kadrovskom politikom u kulturi. Neprijatelju se valja usprotiviti nečim jačim od oružja, a to je sakralizovana baština nacionalne kulture. Kulturni dodiri i prožimanje kultura isto su što i ugrožavanje nacionalnog identiteta i predstavljaju opasnost za nezavisnost nacionalne države. Stoga je neophodan korak bio da se na čelo vitalnih ustanova kulture postave samo oni stručnjaci koji su uz to još nužno i patriote. Nije teško uvideti osnovne slabosti shvatanja kulture kao homogenog i drugim kulturama suprotstavljenog sveta vrednosti. Takav nacionalno-monistički pristup kulturi povlači za sobom netolerantan odnos prema kulturnoj raznolikosti unutar same nacionalne kulture i izbegava kontakte sa drugim kulturama. Nacionalistički monizam u shvatanju kulture umesto orijentacije na razvoj pluralističke kulture koja je otvorena kako u unutrašnjim tako i u spoljašnjim komunikacijama, zatvara kulturu u nacionalne okvire, doprinoseći homogenizaciji nacije, najčešće na bazi nacionalizma kao jedino ispravne zvanične ideologije. Na taj način kultura nema emancipatorsku već prevashodno represivnu ulogu i postaje sredstvo puke političke indoktrinacije koja negira svako autonomno delanje koje nije u službi državne politike.

Nasuprot ovom *primordijalističkom* konceptu koji nacionalnu kulturu određuje kao izraz autonomnog duha nacionalne zajednice, izvesno je, međutim, da ne postoje nekakvi “samonikli kulturni identiteti”, nego samo oni koji se konstituišu u “odnosu sa drugima” i koji su rezultat tog odnosa.¹² Svaka komunikacija odvija se u okviru složenog i uzajamnog procesa koji podrazumeva potvrđivanje *sebe* i priznavanje *drugog*, kao i priznavanje sebe od *strane* drugih. Radi se o fenomenu koji je još početkom XX veka Čarl Kuli (Ch. H. Colley), odredio kao “učinak gledanja” tokom kojeg pojedinac doživljava sebe u iskustvu drugog. Izvesno recipročno ogledanje i njemu komplementaran proces pamćenja ranijeg delovanja “drugog” u odnosu na sebe, predstavljaju nužne uslove nastanka subjektivnog identiteta. Dakle, tek na osnovu kontinuiteta “delovanja drugog”, uspostavlja se svest o sebi kao o biću čija je suštinska

¹¹ Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, 155.

¹² U tom smislu B. Stojković ističe “da je odnos prema drugome konstitutivni element identiteta i da se tek u odnosu na drugoga/drugu može doći do svesti o sebi”. (Branimir Stojković: *Evropski kulturni identitet*, Prosveta, Niš, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 1993, str. 23.)

odlika trajanje u vremenu, odnosno identitet. Isticanje ove, relacije prirode kulturnog identiteta može da bude solidna polazna osnova za kulturnu politiku zemalja Balkana, jer prava opasnost koja pretili jednoj kulturi leži upravo u njenoj (samo)izolaciji, a ne u njenom kreativnom otvaranju prema drugim kulturama. Uz to, jedini način da se različite nacionalne kulture uzajamno pomire i ispoštuju je taj da se granice između njih ne tretiraju kao linije većitih razdora. U okviru teorijske i političke rasprave o kulturnoj politici u Srbiji i u neposrednom okruženju, takođe, ustanovila se jasna distinkcija između *multikulturalizma* kao koncepcije kulture koja iziskuje priznavanje različitih kultura na jednom prostoru i njihovog prava na mirnu koegzistenciju, i *interkulturalizma* ili koncepcije kulture koja naglasak stavlja na aktivnu saradnju, na prožimanje različitih kultura. Kritika postojeće kulturno-političke prakse obuhvatila je, međutim, i kritiku multikulturalizma. Po toj kritici, u multikulturalizmu ostaje da važi ideja po kojoj su kulture, po svojoj prirodi, autohtoni entiteti kojima treba samo potpomoći da jedni druge uzajamno tolerišu radi neophodne društvene stabilnosti. Miran "saživot" različitih kultura podrazumeva takozvanu "kulturnu saradnju" u kojoj se nesporno razmenjuju kulturna dobra, ali se tu radi o kulturnim produktima koji nastaju nezavisno od te saradnje jer su prethodno već zastićeni od njenog, moguće, raznog efekta. Ukratko, kritičari koncepta multikulturalizma tvrde da on nimalo ne ugrožava nacionalistički model kulturne politike, već da čak može i da pomogne nacionalizmu da u svoju kulturnu strategiju uključi dekorativno uvažavanje drugih kultura.

Naše je mišljenje da je, makar kada govorimo o Balkanu i aktuelnim (ne)prilikama nastalim nakon tzv. "hladnog rata", kritika multikulturalizma sa stanovišta *interkulturalizma* poprilično nerealna, ako već ne pati i od izvesnih teorijskih deficita. Najpre, relaciona priroda kulturnog identiteta tj. tvrđenje da se kulturni identiteti konstituišu samo "u odnosu sa drugima", predstavlja pravi teorijski "dvosekli mač". "Dijalektička priroda identiteta – tvrdi B. Stojković – ogleda se u činjenici da on *identifikuje i razlikuje*, jer jedna individua (ili ljudska grupa) jeste identična u odnosu na druge pojedince (ili grupe) samo ukoliko je različita od drugih pojedinaca (grupa)."¹³ Relacionizam identiteta, naprosto, nije oružje kojim može selektivno da se cilja na ideološke oponente izabrane po slobodnoj volji. Ako su svi identiteti izgrađeni u "odnosu prema drugom", onda i osnovni demokratski principi poput *ljudske jednakosti* (a koja predstavlja vrednosnu osnovu tolerancije i raznolikosti na kojoj insistiraju interkulturalisti) mogu takođe da budu dovedeni u opasnost. Zapravo, za identičnom argumentacijom vrlo rado posežu i ostrašćeni protivnici interkulturalizma. Ljudi i društvene grupe, kažu ovi poslednji, definišu sami sebe po onom što ih čini drugačijim od ostalih, ili – kako kaže S. Hantington (Huntington) – "ljudi svoj identitet određuju po onome što nisu".¹⁴ Konsekvantno sproveden na terenu međunacionalnih i međukulturnih odnosa, prethodni stav mogao bi da glasi: pojedine nacije (kulture)

¹³ Branimir Stojković: *Evropski kulturni identitet*, Prosveta, Niš, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 1993, str. 25.

¹⁴ Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000, str. 73.

mogu da prepoznaju i afirmišu same sebe na jedini mogući način – na račun drugih. Pritom, bilo kakav frontalan teorijski napad na prethodni stav čini se principijelno nemogućim – i to iz razloga koji se mogu naći u svakom ozbiljnijem udžbeniku Socijalne psihologije. Naime, razlozi za naročitim isticanjem sopstvenog naroda i njegove kulture, leže mnogo dublje nego li u nečijim individualnim zlim namerama za nipodaštavanjem drugih kultura. Odgovornost je u ovom slučaju sasvim kolektivne provenijencije – sami kolektiviteti “po sebi” uzvisuju svoju kulturu i smatraju se za “izabrane” društvene grupe. Kako tvrdi N. Rot – “pripadnici grupe ocenjuju se i osećaju kao bliski, a svi oni koji ne pripadaju grupi doživljavaju se, bar po nekim karakteristikama, kao drugačiji i kao stranci. Iako lojalnost prema vlastitoj grupi ne mora nužno da bude praćena neprijateljstvom prema drugim grupama, ipak uvek postoji drugačiji odnos prema pripadnicima drugih grupa nego prema pripadnicima vlastite grupe.”¹⁵ Iz istog razloga, u bukvalno svakoj etničkoj grupi, ukoliko na umu imamo ovaj oblik socijalnog grupisanja, koliko god ona bila brojčano mala, postoji tendencija ka samodivinizaciji i sakralizaciji sopstvene kulture. Uzvisivanje sopstvene društvene grupe, uz isključivanje svih ostalih grupa, predstavlja neku vrstu osnovne socio-kulturne norme, kojoj sve ostale norme moraju biti podređene i koju njeni pripadnici usvajaju nužno, tj. kao nešto što se samo po sebi razume. Sagledana u ovom svetlu, idolatrija nacionalne kulture ne čini ništa drugo do naglašava iskonske potrebe jedne etničke grupe za samoodržanjem, koje imaju jak biološki koren (tzv. “gregarni motiv”). Prema tome, pre “narcizma malih razlika”, o kojima je govorio otac psihoanalize S. Frojd – a uz pomoć kojeg danas mnogi pokušavaju da objasne balkanske etničke i kulturne neprilike – postoji i “narcizam *samih razlika*”, tj. *zajednica* “kao takvih”, kao i njihov “duh” koji je nedeljiv i zajednički za sve njihove pripadnike.¹⁶

Da je “nacionalni duh” ili kako se u skorašnje vreme naziva “nacionalni identitet”, nešto nužno i pritom vrlo živa empirijska činjenica, svedoče upravo prethodni ratni sukobi na prostoru bivše SFRJ. Pritom, uočljivo je da se taj isti “nedeljivi” nacionalni identitet ne ustručava da stupa u raznolike odnose sa drugim identitetima, premda samo onda kada to odgovara interesu njegovog opstanka. Etnička sučeljavanja na Balkanu gotovo da predstavljaju paradigmatičnu empirijsku verifikaciju teza S. Hantingtona iz njegove knjige *Sukob civilizacija* da je *kulturni* a pre svega *religijski identitet* ono što je najznačajnije za većinu ljudi (i nacija), i da upravo stoga, oblikuje i modele udruživanja, dezintegracije i sukoba u aktuelnom “posthladnoratovskom svetu”. Iz Hantingtonove studije jasno proističe zaključak da se, naročito u vremenima kriza, ljudi udružuju i oslanjaju na onoga ko ima slično poreklo, religiju, jezik, vrednosti i institucije (posebno u vezi s religijom), a udaljavaju

¹⁵ Nikola Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994, str. 397.

¹⁶ “Budući da nijedan čovjek ne živi sam za sebe, već je mnogim nitima vezan uz društvo i stoga po prirodi društveno biće, to nitko ne živi bez prilagodbe na društvo. Zato *duh zajednice* nije samo nešto pozitivno, već je i *nužno*. Bez njega bi se raspala država a također i neka manja zajednica. Duh zajednice – ili u okviru čitavog naroda – *nacionalna svijest* stoji u interesu naroda, pod pretpostavkom da odgovarajuća država primjećuje interese toga naroda” – zaključuje R. Supek (kurziv B. S.) (Rudi Supek, *ibid.*, str. 161-162.)

od onih kod kojih je to različito. Kada se širi jugoslovensko-socijalistički identitet urušio, naoko sporedni religijski i nacionalni identiteti probudili su se iz dubokog zimskog sna i pojačali do neslućenih razmera. Jugoslovensko zajedništvo je nestalo gotovo preko noći, dok se svaka etnička grupa sve više određivala u religijskim pojmovima. Radilo se, dakako, o retrogradnim, istorijski reverzibilnim procesima, ali ono što je važno istaći je to da je naširoko kritikovani etnocentrizam balkanskih nacija počivao na dubljim mehanizmima društvene identifikacije čije poreklo nije iskustvenog, već apriornog nagonско-afektivnog karaktera. On je povezan sa imperativima, manje ili više čvrste, unutargrupne identifikacije, koja je svojstvena svakom obliku ljudskog zajedništva i kulture, i koju je, stoga – nemoguće izbeći. Kako ističe italijanski kulturolog K. Đordano – “naša sopstvena istorija i etnologija nam kazuju da su kolektivne misaone predstave svakog društva uvek obeležene jasnim etnocentrizmom: sopstvene slike uvek se odlikuju pozitivnom konotacijom, dok slike o drugima, tj. o strancima, gotovo bez izuzetka sadrže stigmatizaciju onog "drugog"“.¹⁷

Na osnovu prethodnog usuđujemo se (slikovito) da tvrdimo da bi se, kada bi bili u prilici da biramo, radije opredelili za “vrapca u ruci u liku multikulturalizma“, nego za “interkulturalnog goluba na grani“. Shvaćena kao *neophodnost*, unutargrupna identifikacija pa i ona u liku naglašavanja autohtonosti sopstvene nacije i njene kulture, ne može biti ni dobra ni loša – loši su samo neki njeni ekstremni izdanci, poput rasizma, naci-fašizma, šovinizma i sl. Ona jednostavno znači da lojalnost prema sopstvenoj grupi, ima svoj “spoljašnji“ produžetak u, makar i simboličnom, antagonizmu prema svim drugim grupama, tj. pojedinac i ne može biti u pravom smislu pripadnik jedne grupe, ukoliko se ne suprotstavlja nekoj drugoj grupi. “*Kulturni identitet je samosvest pripadnika jedne grupe koja istorijski nastaje i razvija se u zavisnosti od kriterijuma koje ta grupa uspostavlja u odnosima sa drugim društvenim grupama.*“¹⁸ Uključivanje u jednu grupu nužno se povezuje sa isključivanjem iz neke druge slične grupe, i ta se društvena zakonitost ne može isključiti ili “negirati“. Dakako, odnosi između grupa ne moraju da budu otvoreno neprijateljski, ali se izvestan stepen netrpeljivosti i “napetosti“ između njih podrazumeva, i to taman u onoj meri koja je potrebna da bi se te grupe uopšte razlikovale. Gorko istorijsko iskustvo nam, međutim, govori da razlike između suprotstavljenih kultura beskrajno nadmašuju ovaj “minimum netrpeljivosti“. Kako na jednom mesto, prilično izoštreno ističe S. Hantigton, “Hindusi i muslimani verovatno neće rešiti pitanje da li bi kod Ajdohije trebalo izgraditi i hram i džamiju, ni jedno ni drugo, ili sinkretičku građevinu koja predstavlja i jedno i drugo. Niti izgleda verovatno da će se lako rešiti otvoreno teritorijalno pitanje između albanskih muslimana i pravoslavnih Srba u pogledu Kosova ili između Jevreja i Arapa u pogledu Jerusalima, pošto i jedno i drugo mesto imaju duboko istorijsko, kulturno i emotivno značenje za te narode. Slično tome, niti su francuske vlasti niti roditelji muslimani spremni da prihvate kompromis koji bi učenicama dozvolio da

¹⁷ Kristijan Đordano, *Ogledi o interkulturalnoj komunikaciji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001, str. 9.

¹⁸ Branimir Stojković: *Evropski kulturni identitet*, Prosveta, Niš, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 1993, str. 26. (kurziv B. Stojković)

svaki drugi dan tokom školske godine nose muslimansku odeću. Na kulturna pitanja kao što su ova može se odgovoriti sa da ili ne, što je izbor ravan nuli.“¹⁹

Razume se, sa stanovište savremene demokratije nema ničeg spornog u nastojanju da se kultura oslobodi, ponekad fatalne, sraslosti sa nacijom, kao i u isticanju vrednosti kulture kao manifestacije individualne slobode. Prostor savremene kulture zasigurno nije prost izraz jedinstvenog nacionalnog duha na određenoj teritoriji, već i prostor komunikacije, polje u kojem se razmenjuju ne samo već gotova kulturna dobra, nego gde se ona i stvaraju. Jednom demokratskom društvu je svakako neophodna kultura kao prostor lične slobode i ljudskog zajedništva, jedna univerzalizovana i u isto vreme individualizovana kultura. Ako za modernu *politiku* kao takvu važi da nam “otkriva humani ili nehumani karakter čitavog kolektiviteta“²⁰, jasno je da korpus njenih “pozadinskih vrednosti“ (Rawls/Rols) mora biti tako široko koncipiran da supsumira gotovo sve aspekte kolektivnog života u jednoj političkoj zajednici. Kako ističe Dž. Rols, ideje i vrednosti *opšte kulture* (koja, zapravo, *in actu*, nikad ne može biti “opšta“, već se pre može govoriti o pluralizmu kultura, ili o borbi dominantne kulture sa njoj potčinjenim potkulturama), čine samo deo “javne političke kulture“ i političke koncepcije jednog demokratskog društva. Moderno demokratsko društvo nije ni “udruženje“ ni “zajednica“, pa ga karakteriše pluralizam nekompatibilnih *sveobuhvatnih* religijskih i moralnih doktrina, od kojih građani nijednu ne afirmišu generalno. Ove doktrine čine tzv. ne-javnu ili “pozadinsku“ osnovu opravdanja za fundamentalna politička pitanja, za razliku od *političke koncepcije*, koja je javna i zajednička svima i afirmiše eminentno političke, a ne sve vrednosti. Građani u demokratskim režimima na sopstveni društveni poredak, ne gledaju kao na čvrst “prirodni“ poredak, niti kao na institucionalnu hijerarhiju određenu religijskim ili aristokratskim vrednostima. Osnova društvene stabilnosti “dobro uređenih ustavnih režima“, po ovom autoru, nije u saglasnosti u “sveobuhvatnim doktrinama“, već u političkoj koncepciji – ukoliko ona može da postane središte tzv. “preklapajućeg konsenzusa“ razložnih doktrina (u koje spadaju, na primer, i religijska uverenja koja mogu da podrže ustavni režim). Jednom rečju, politička koncepcija dobro uređenog demokratskog društva se ne formuliše prema nekoj sveobuhvatnoj metafizičkoj doktrini, već prema nekim fundamentalnim idejama koje su latentno prisutne u njegovoj “javnoj političkoj kulturi“.²¹

Rolsove kategorije “politička koncepcija“ i “javna politička kultura“, uprkos naglašavanju demokratske multikulturalnosti, indirektno upozoravaju da demokratija, iako ne računa na jednoobraznost kulture, isto tako ne može imati za cilj ni nekakvo anarhično “gomilanje kultura“ niti njihovu preoštru polarizaciju. Naime, u uslovima neograničenog kulturnog pluralizma kao takvog, šanse za demokratiju bivaju ozbiljno smanjene, jer ona, pored njoj inherentne nesaglasnosti, računa i na izvestan stepen

¹⁹ Semjuel Hantigton: *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000, str. 144.

²⁰ Rejmon Aron: *Demokratija i totalitarizam*, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997, str. 32.

²¹ Džon Rols, *Politički liberalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 212-213.

saglasnosti o osnovnim vrednostima, koji u konsekventno sprovedenim “interkulturalnim” društvima zasigurno nije lako postići. Kako kaže R. Dal (Dahl) – “sa uvećanjem snage i različitosti supkultura u zemlji, izgledi za nastanak poliarhije se smanjuju.”²² Priznao to neko ili ne, višekulturni karakter jedne političke zajednice, značajno utiče na procenu njenog legitimiteta i ukupnu političku stabilnost. O ovom pitanju smo već pisali na jednom drugom mestu²³, a ovde samo kratko: najveći problem koji se postavlja pred sve zagovarače interkulturalizma leži u protivurečnosti koja se javlja između *kulturnih specifičnosti* određenih grupa s jedne, i *pravne jednakosti* građana (koju garantuje univerzalna demokratska pravna država), s druge strane. Tekovine pravne države su, barem na Zapadu, postale nešto samo po sebi razumljivo, tj. deo “javne političke kulture”, pa se postavlja pitanje krajnje socijalne i političke cene koju će te iste države morati da plate - ukoliko nastave bezgranično da pospešuju politiku “interkulturalizma”. A ona može biti, ni manje ni više, do - rušenje pravne države i vraćanje na srednjevekovno staleško društvo institucionalnih privilegija. Kako ističe K. Leš, “zajednički standardi su apsolutno neophodni jednom demokratskom društvu. Društva koja su organizovana oko hijerarhije privilegija mogu sebi da dozvole množinu standarda, ali demokratija ne može. Dupli standardi znače drugo – klasno građanstvo.”²⁴ Činjenica je da svaki vrednosni pluralizam potencijalno radi protiv onog “najmanjeg zajedničkog imenitelja” javne političke kulture, koju mora da prihvati ogromna većina pripadnika jednog demokratskog društva. Što je jedno društvo slobodnije, to je manje onih institucija i vrednosti koje ono smatra bazičnim, ali one, ma koliko malobrojne, ipak ne prestaju da postoje i u najliberalnijim sredinama. Stoga različite manjinske grupe i njihove partikularne kulture mogu da očekuju poštovanje svojih vrednosti samo do određene tačke. Nije za očekivati da će, na primer, “Jehovini svedoci” ili pripadnici nekog egzotičnog kulta, svuda naići na odobravanje svih njihovih posebnih potreba i vrednosti. Za njih važi sledeći stav koji navodi Dž. Njuman: “Tolerisaćemo vaše religijske činove i verovanja sve dotle dok oni ne dođu u sukob s našim osnovnim institucijama; kad dođu, vi ćete biti ti koji ćete morati da se prilagodite.”²⁵

Ono što ovom prilikom želimo da naglasimo je to da neko društvo može biti “polikulturalno”, samo ako u njemu prethodno *već* postoji neki konsenzus na kojem se ono vrednosno bazira. A taj konsenzus - i to je naročito važno - svoj *koren* mora imati u nekoj od istorijski zatečenih “sveobuhvatnih doktrina” koje su vremenom postale “svojom” čitavog građanstva, a ne ove ili one društvene grupe ili kulturne (verske) zajednice. Na tlu Evrope i Severne Amerike, ovu sveobuhvatnu doktrinu je predstavljalo *hrišćanstvo* čije su se ideje kasnije, u modifikovanom obliku, preko ideala

²² Robert Dal: *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999, str. 343.

²³ Branislav Stevanović: *Etnički karakter, nacionalne političke kulture i spremnost za demokratiju, u: Balkanski razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative* (zbornik), Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, SVEN, Niš, 2004.

²⁴ Kristofer Laš, *Pobuna elita*, str. 84.

²⁵ Džej Njuman, *Ideja religijske tolerancije*, u: *O toleranciji - rasprave o demokratskoj kulturi*, str. 130.

građanskih revolucija pretočile i u zakonodavstvo modernih društava.²⁶ Ovo, dakako, ne treba shvatiti u smislu nekakve apoteoze hrišćanstva (i judaizma), pogotovo ne njegovim insitucionalizovanim oblicima, koje simbolizuju verska učenja oficijelnih crkava. Jer, upravo je jedno “jeretičko“ tumačenje hrišćanskih kanona (protestantizam), doprinelo modernoj renesansi demokratije u Evropi i Americi. Zapravo, prevelik raskorak između onoga što su hrišćanske vrednosti trebalo da budu i onoga što se u njihovo ime radilo, je doveo do protesatntizma i njihovog “posvetovnja“ u građanskim revolucijama modernog doba. Kako ističe Fukujama, “religija sama po sebi nije stvorila slobodno društvo; hrišćanstvo je u neku ruku moralo da ukine sebe sekularizacijom svojih ciljeva pre nego što se liberalizam pojavio. Opšteprihvaćeni agens te sekularizacije na Zapadu bio je protestantizam. Učinivši da religija postane privatni odnos između hrišćanina i Boga, protestantizam je eliminisao potrebu za posebnom klasom sveštenika i, u još većoj meri, religijsku intervenciju u politici.”²⁷

Za stvaranje modernog društva u ustoličenje demokratije, razume se, bilo je potrebno još mnogo toga, ali je ideja o suštinskoj *jednakosti* ljudskih bića bila i ostala u osnovi vrednosnog supstrata demokratskih društava. Dakako i “*princip subjektivnosti*“ (Hegel) oslobođen u njima, zbog čijeg su nedovoljnog poštovanja sve potonje “revolucije“ odnosno “popravke“ građanskog društva“, morale da propadnu. Nijedna od tih alternativa nije uspela da ukine polistrukturinu prirodu civilnog društva, a da pritom ne dovede u pitanje i postojanje nekakve naknadne “zajednice“ - kojom su nastojale da ga zamene. Prema tome, tačno je da je strukturna diferencijacija modernog društva, onemogućila bilo kakvu jednoznačnost ili kulturnu “dedukciju“ normi za individualno ponašanje. Ali to ne znači da su ova društva i stvarno – “polikulturalna“ – u smislu nekakvog *sveopšteg relativizma* i *anarbiizma*. Naročito u kriznim periodima, poput nekakvog polu-vernika (koji se priseća boga samo ili uglavnom kad “zagusti“), građansko društvo itekako postaje svesno svog “bazičnog konsensusa“ kao pretpostavci sopstvene demokratije – oličenog u sopstvenoj *javnoj političkoj kulturi*. Logički iskazano, priznanje da demokratsko društvo ne poseduje nekakvu sveobuhvatnu autohtonu “kulturu“, ne implicira i tvrdnju da je baš svaki kulturni stav socijalno opravdan i dopušten. Između ova dva ekstrema leži priličan broj ideja i stavova zasnovanih na čovekovom razumu i iskustvu – koji uz javnu raspravu o njima – čine sâm vrednosni osnov modernog demokratskog društva. Javna politička kultura demokratskog društva zasniva se na interiorizaciji nekih bitnih vrednosnih kriterijumima i tipova ponašanja koji se ne smeju dovoditi u pitanje, iako se njima mogu dodavati i neki alternativni oblici ponašanja. Ona insistira na jednakosti ljudi kao razložnih bića, bića sklonih dijalogu, kompromisu kao i traganju za nekim zajedničkim vrednostima. Ona, takođe, nastaje u preseku (preklapajućem konsenzusu – Rols) više doktrina, ali ne bilo kakvih, već samo – “razložnih doktrina“ koje mogu da podrže

²⁶ Kako tvrdi R. Dal – “istorijski je ideja suštinske jednakosti dobila mnogo na snazi, naročito u Evropi i zemljama u kojima se govori engleski, od opšte doktrine judejstva i hrišćanstva (koju je delio i islam), prema kojoj smo svi mi podjednako božja deca.“ (Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, str. 152.)

²⁷ Frensis Fukujama, *ibid*, str. 232.

ustavni režim parlamentarne demokratije. Stoga u sudaru s njom moraju ustuknuti svi fundamentalizmi, sve religije i "kulture" – ukoliko na jedan totalan način zahvataju ljudski život i diktiraju mu obrasce ponašanja. Dakle, najveći paradoks i u isto vreme, vrhunska "istina" savremenih demokratskih društava je u tome da ona, onemogućavajući prevalenciju bilo kakve posebne kulture, sve vreme zadržavaju jednu specifičnu "građansku kulturu" (koja je eminentno politička a ne sveobuhvatna), odnosno, koncepciju "pravde" koja je zajednička za sve njihove građane. Ta, uveliko implicitna, politička koncepcija ne dozvoljava da postojeće sumnje u neku od vrednosti, dovedu u opasnost ili rasulo čitav sistem ideala koji nadahnjuje i ujedno konstituše građansko društvo. Samo uz taj prethodni uslov, moguće je, dakle, neko društvo posmatrati kao multikulturno ili polikulturno, a takav je slučaj i sa čitavim kontinentima koji žele da se ujedine.

Očito, stalne konfrontacije i nejasnoće oko vrednosti među stanovništvom, bez izgleda za prilagođavanje nekim već stvorenim institucijama – koje bi iz striktno "multikulturne" i uz to "ugovorne" prirode jednog društva mogle proizići – svakako ne doprinose konsolidaciji demokratije. Na ovaj problem od 18. veka, tvrdi M. Podunavac, postoji samo jedan odgovor, a on je – *nacionalizam*.²⁸ Naime, pokazalo se da je *proceduralno-ugovorni* tip legitimnosti, nužan ali ne i dovoljan činilac ujedinjavanja jedne političke zajednice. Ili, kako ističe S. Hantington – "politički principi su nestalna osnova za izgradnju trajne zajednice."²⁹ Još je Aristotel, cilj države video u "najvišem dobru" zajednice, dok je Ž. Ž. Ruso čitavo društvo smatrao jednim "moralnim kolektivnim telom". Iz tih razloga je nakon građanskih revolucija, nacionalizmu, in praksi, dato u zadatak da ovladava državom i integriše društvo u političku zajednicu, što je predstavljalo jedan od najtežih zahvata u procesu uspostavljanja moderne države. Tek je nacionalna kultura, zasnovana na kritičkoj preradi zatečene tradicije, transformisala narodni "proto-nacionalizam" (E. Hobsbaum) u narod u političkom smislu. S pojavom nacije, kao političkog i istorijskog subjekta, hrišćansko-plemički univerzalizam uzmiče pred građanskim patriotizmom i narodnjaštvom države-nacije, u kojoj se tradicijsko nasleđe nacije pretvara u tradiciju države. Ovo spajanje "državnog patriotizma" sa "nedržavnim nacionalizmom" bilo je politički riskantno, ali je, po Hobsbaumu, homogenizacija stanovnika bila neophodna, zbog upravljanja ogromnim brojem građana, kao i zbog tehničkog i ekonomskog razvoja.³⁰ Država se identifikovala sa nacijom, uz obavezu da joj obezbedi sve prednosti suvereniteta čiji je kulturni senzibilitet upravo – nacionalizam. Prema tome, paralelno sa *principom građanstva*, koji transcendirira nejednakosti civilnog društva priznanjem univerzalnog statusa svim građanima, u znaku *nacionalizma* odvijao se proces formiranja zajedničkog i moralnog identiteta moderne političke zajednice. U modernoj nacionalnoj državi, nacionalizam predstavlja njeno "ujedinjujuće jezgro", koje se u "pretpolitičkim zajednicama" nalazilo u nerazmrsivom spletu tradicije i religije. Otud i danas realna protivurečnost svake moderne države: ona je konstitucionalna zajednica ravnopravnih

²⁸ Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, str. 63.

²⁹ Semjuel Hantington: *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000., str. 341.

³⁰ Erik Hobsbaum, *ibid*, str. 105-106.

građana, ali i "otadžbina", "svetinja", tj. neka vrsta "supstancijalne zajednice", čije se sintetišuće dejstvo najčešće ogleda u nacionalizmu pa i nacionalnom mitomanstvu. Iako se samorazumeva kao zasnovana na društvenom ugovoru, moderna država nije lišena normativne komponente, tj. izvesnog "supstancijalnog jezgra" koje zadobija od kulturnog nasleđa većinske nacije – "nacionalna kultura postaje zvanična kultura, nacionalni praznici postaju zvanični praznici a nacionalni simboli državni simboli."³¹ Savremeni, pre svega, ekonomski, ali i ukupan društveni razvoj sa svojim dezintegracionim procesima, konstantno nastavlja da uzrokuje potrebu za nekom vrstom *društvene solidarnosti* i *dubovnog jedinstva*, na koju, opet, najdoslednije reaguje – nacionalizam. Iz tog razloga, nacionalitet i građanstvo predstavljaju dva nerazdvojna pola "ujedinjujućeg jezgra" moderne države, čije međusobne odnose nije moguće "do kraja" teorijski (načelno) promisliti a kamoli predviđati, ponajpre zbog istorijskog konteksta i političke kulture u čijim okvirima se nalaze.

U osnovi, priroda jedne političke zajednice, najdirektnije zavisi od odgovora na pitanje da li je njen bazični ujedinjujući princip, princip građanstva ili princip nacionaliteta, između kojih postoji izvestan *strukturni ambigvit* čija napetost ne podleže bilo kakvom "definitivnom" razrešenju ili utapanju jednog u drugi princip. Pri svemu tome, ni princip građanstva per se nije lišen izvesnog "supstancijalnog jezgra": on nije apsolutno nezavisan od različitih, istorijski nasleđenih, pred-političkih identiteta i socijalnih statusa (rođenja, porekla, profesije, etc.). *Stvaran* zajednički život u demokratiji, ne podrazumeva samo racionalno-legalne procedure koje su prihvaćene od svih članova neke političke zajednice (na kojima je insistirala liberalna teorija), već računa i na neke druge tipove simboličke interakcije građana, kao na njihovu dopunu. Ovde smo na tragu jasnih granica "liberalnog racionalizma", ili, kako bi rekao F. Fukujama, zavisnosti racionalnih liberalnih institucija od iracionalnog *thymosa*. Racionalna liberalna država *de facto*, ne može nastati "ugovorom" ili jednim jedinim "izborima", niti ona može opstati bez izvesne iracionalne ljubavi građana prema sopstvenoj zemlji kao i bez instinktivnog vezivanja za vrednosti kao što je, na primer - tolerancija.³² Drugim rečima, liberalne demokratije nisu samodovoljne i zavise od ishodišta koje je kudikamo drugačije od samog liberalizma. Da bi demokratija uspešno funkcionisala, potrebno je da građani razvijaju i iracionalni ponos zbog sopstvenih institucija kao i da razvijaju, ono što je Tokvil zvao "umetnošću udruživanja", koja počiva na privrženosti malim zajednicama. Građani demokratskih država moraju "staviti u zagrade" instrumentalističko-racionalističko poreklo svojih vrednosti i razviti izvestan iracionalni timotički ponos na svoj politički sistem i ukupan način života. Oni moraju početi da vole demokratiju ne zbog toga što je ona nužno bolja od svojih

³¹ Milan Podunavac, *ibid*, str. 65.

³² "Ako čvrstina savremene liberalne demokratije zavisi od zdravlja civilnog društva, a ovo poslednje od mogućnosti ljudi da se spontano udružuju, onda postaje jasno da liberalizam, da bi uspeo, mora posegnuti za nečim što leži izvan njegovih principa. Građanska udruženja, odnosno zajednice o kojima je pisao Tokvil, često nisu bili utemeljeni na liberalnim principima već na religiji, etnosu ili na nekom drugom tipu iracionalnog. Uspešna politička modernizacija, dakle, zahteva očuvanje nečeg premodernog u okviru svojih prava i ustavnih aranžmana, opstanak naroda i nepotpunu pobedu države." (Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, str. 237-238.)

alternativa, već zbog toga što je ona *njihova*. Razvoj ovog “ponosa na demokratiju” odnosno integrisanje demokratskih vrednosti u samosvest građana, predstavlja ono na šta se u prvom redu i misli kad se govori o stvaranju demokratske ili *građanske kulture*, a s obzirom na to da nijedno realno društvo u svetu ne može dugo opstati ukoliko se zasniva samo na racionalnoj kalkulaciji i želji.³³

Drugim rečima, upravo zato što je “nefundamentalistički” ili “desupstancijalistički” shvaćen, demokratski poredak mora da poseduje izvesne *fundamentalne vrednosti* i to baš one koje će biti dovoljno prijemčive za “razliku” i “drugost”, tj. prihvatljive za sve *manjine* ne samo po nacionalnom, već i po svim drugim osnovama (religioznim, jezičkim, potkulturnim i dr.). Aktivnosti i funkcije demokratske države moraju biti tako profilisane da reprezentuju zajednički interes različitih grupa i pojedinaca. U tom (idealnom) slučaju bi se identifikacija pojedinaca i društvenih grupa sa društvom u celini, mogla s pravom zvati “ustavnim patriotizmom”, “građanskim nacionalizmom” ili pak, “državnim nacionalizmom”. Građanski ili državni nacionalizam, kako mu i samo ime govori, predstavlja homogenizaciju pojedinaca unutar države na osnovu principa građanstva (državljanstva), a ne na etničkoj ili nekoj “sveobuhvatnoj” metafizičkoj osnovi. Etički i vrednosno utemeljen *princip građanstva* i javna *politička kultura* demokratskog društva, kao i empirijski primeri nekih danas najrazvijenijih i (do sada) najstabilnijih demokratskih zemalja (SAD, Kanade, Francuske, Velike Britanije etc.), nedvosmisleno ukazuju da društveno-politička integracija zaista može biti uspešna i u državama velike religijske i etničke diferencijacije. Demokratska država ne može raditi “sve što joj se prohte” u odnosu prema manjinama, a da pritom, ne dovede u pitanje sopstvenu legitimnost. U demokratskoj državi, čovek je prvi put u istoriji posmatran kao *čovek uopšte*, nezavisno od svojih konkretnih nacionalnih, konfesionalnih, klasnih i drugih socijalnih određenja. U njoj se čoveku priznaje dostojanstvo autonomne i slobodne ličnosti ne zato što je on ove ili one nacionalnosti ili veroispovesti, već naprosto zato što je – čovek. Razume se, uvek se i može (i mora) postaviti pitanje da li je ovo “univerzalno priznanje” i faktički na delu u savremenim demokratijama (i u kom stepenu), ali bi nas pokušaj odgovora na to pitanje odveo sasvim izvan teme o kojoj ovde raspravljamo.

Sve u svemu, demokratska kulturna politika mora izričito garantovati različitim manjinama pravo na “drugost”, tj. štititi njihova kulturna prava u skladu sa zakonima koji moraju biti jednaki za sve. Obuhvatnija promocija kulture manjina, međutim, zavisi i od izražavanja lojalnosti njihovih pripadnika prema državi u kojoj žive. Najopštiji uslovi za razvijanje efikasne društvene i kulturne zaštite manjinskih grupa su

³³ Dakako, ima i drugačijih mišljenja, onih koji građansko društvo u potpunosti lišavaju bilo kakvog postojanog vrednosnog temelja. Kako tvrdi S. Divjak, “Identitet građanskog sveta bio bi *desupstancijalizovan* u tom smislu što je njegova bit data formalnom racionalnošću, dakle racionalnošću koja se zasniva na univerzalnim, za sve važećim ‘pravilima igre’. Otuda se nijedna ideologija ne može postaviti kao *supstancijalni temelj* građanskog sveta: baš zato što je, načelno gledano, otvoren za nadmetanje svih ideologija u borbi za prevlast pod formalno jednakim uslovima za sve njih, on je nazavisan od svake od ovih ideologija. *Univerzalizovana forma (procedura) jeste njegova suština, a ne ova ili ona ideološka sadržina.*” (Slobodan Divjak, *Predgovor* knjizi F. Fukujame, *Kraj istorije i poslednji čovek*, str. 8-9)

da one priznaju društveno-politički sistem šire zajednice, kao i da same poštuju ljudska i kulturna prava stanovništva drugačijeg etničkog porekla na teritorijama gde čine etničku većinu.³⁴ Stabilnost demokratije i demokratske kulturne politike unutar države zavisi od ostvarenja *principa građanstva*, kako na globalnoj ravni, tako i na nivou lokalnih zajednica, tj. kako za većinsku naciju tako i za sve manjine. Samo u tom slučaju narodi na Balkanu mogu se nadati da Hantington nije u pravu kada ističe – “mi znamo ko smo samo kada znamo ko nismo i, često, kada znamo protiv koga smo.”³⁵

Literatura

1. Aron Rejmon: *Demokratija i totalitarizam*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.
 - Bašić Goran: Položaj manjina u SR Jugoslaviji od stagnacije ka afirmaciji, u: *Položaj manjina u SRJ* (zbornik), SANU, Beograd, 1996.
 - Butigan Vjekoslav: *Politička kultura na Balkanu*, Filozofski fakultet, Niš, 2000.
 - Dal Robert: *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999.
 - Difren Mikel: *Umjetnost i politika*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
 - Divjak Slobodan, *Predgovor* knjizi F. Fukujame, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997.
 - Đordano Kristijan: *Ogledi o interkulturalnoj komunikaciji*, Biblioteka XXI vek, Beograd, 2001.
 - Fukujama Frensis: *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997.
 - Gaset i Hose Ortega: *Pobuna masa*, Gradac, Čačak, 1988.
 - Grbac Željko: *Kultura na društvenoj pozornici*, Gragički zavod Hrvatske, Rijeka, 1987.
 - Habermas Jürgen: Državljanstvo i nacionalni identitet/ Razmišljanja o evropskoj budućnosti/, *Filozofska istraživanja*, Zagreb, br. 40/1991.
 - Hantington Semjuel: *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000.
 - Hobsbaum Erik: *Nacije i nacionalizam od 1780*, *Program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd, 1996.
 - Ilić Miloš: *Sociologija kulture i umetnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
 - Kale Eduard, *Uvod u znanost o kulturi*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
 - Kant Immanuel: *Um i sloboda, Spisi iz filozofije istorije, prava i države*, Ideje, Beograd, 1974.
 - Kielmansegg Peter Graf: Koliko pluralizma podnosi demokratija?, *Gledišta*, Beograd, br. 3-4/1991.
 - Laš Kristofer: *Pobuna elita*, Svetovi, Novi Sad, 1996.

³⁴ Kako ističu Linc i Stepan – “što je veći procenat ljudi na datoj teritoriji koji osećaju da ne žele da pripadaju određenoj teritorijalnoj jedinici, bez obzira na to kako bi se ona rekonstituisala, to je teže učvrstiti bilo kakvu demokratiju u okviru takve jedinice.” (Huan Linc, Alfred Stepan: *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, str. 45.)

³⁵ Semjuel Hantington, *ibid*, str. 28.

- Leko Krunoslav: Akteri i modeli kulturnih politika, *Kulturni radnik*, Zagreb, br. 5/1988.
- Linc Huan, Stepan Alfred: *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd, 1998., str. 20.
- Martinić Tena: *Kultura kao samoodređenje*, CEKADE, Zagreb, 1986.
- Matić M. – Podunavac M: *Politički sistem*, Institut za političke studije, Beograd, 1994.
- McCarthy Thomas: “*Politika neizrecivog: Deridina dekonstrukcija*“, Delo, Beograd, br. 3-4/1992. (“*Tekst 26*“).
- Moren Edgar: *Dub vremena II*, BIGZ, Beograd, 1979.
- Niče Fridrih: *Volja za moć*, Prosveta, Beograd, 1976.
- Njuman Džej: *Ideja religijske tolerancije*, u: *O toleranciji – rasprave o demokratskoj kulturi*, Filip Višnjić, Beograd, 1989.
- Podunavac Milan, *Princip gradanstva i poredak politike*, Princip, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1998.
- Prnjat Branko: *Kulturna politika i kulturni razvoj*, Savremena administracija, Beograd, 1986.
- Ranković Milan: *Kultura i nekultura*, Vuk Karadžić, Beograd, 1974.
- Rols Džon: *Politički liberalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
- Rot Nikola: *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994.
- Stanović Vojislav: Politička kultura i politički život, u: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993.
- Stevanović Branislav: Etnički karakter, nacionalne političke kulture i spremnost za demokratiju, u: *Balkanski razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative* (zbornik), Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, SVEN, Niš, 2004.
- Stojković Branimir: *Evropski kulturni identitet*, Prosveta, Niš, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 1993.
- Supek Rudi, *Društvene predrasude*, Radnička štampa, Beograd, 1973.
- Trebješanin Žarko: *Politika i duša*, Vreme knjige, Beograd, 1995.
- Vasović Vučina: Država, demokratija i etno-nacionalne manjine, u: *Položaj manjina u SRJ* (zbornik), SANU, Beograd, 1996.

UDK 316.75:316.72(497.11)

Ljiljana Gavrilović
Etnografski institut SANU
Beograd

IMPLICITNA IDEOLOGIJA: OGRANIČAVAJUĆI FAKTOR MULTIKULTURALIZMA U SRBIJI

Rezime

U radu se definiše multikulturalizam na Balkanu kao odnos između nacionalnih kultura i/ili odnos različitih kulturnih modela unutar iste nacionalne kulture. Na primeru Srbije ispituju se elementi implicitne ideologije, kao shvatanja raspodele moći i utvrđuje na koji način oni ograničavaju istinsko usvajanje multikulturalnog društva. U zaključku se, u skladu sa definisanjem antropologije kao primenjene nauke, predlažu načini prevazilaženja ove vrste unutar/ među kulturnog sukoba.

Ključne reči: multikulturalizam, Balkan, implicitna ideologija, nacionalna kultura

IMPLICIT IDEOLOGY AS A CONFINING FACTOR OF MULTICULTURALISM IN SERBIA

Summary

This paper defines multiculturalism in the Balkan Peninsula as the relationship between national cultures and various other cultural models within given national cultures. In order to establish elements of the implicit ideology and how they influence and confine acceptance of a multicultural society, we will examine the distribution of power in Serbia. In conclusion, we also suggest means to overcome the inter-cultural conflict.

Key words: Multiculturalism, Balkan, Implicit Ideology, National Culture

Kultura se može definisati na razne načine, u zavisnosti od interesovanja ili tačke gledišta autora koji se njome bave. Jedna od najopštijih i, samim tim, najprimenljivijih definicija pod kulturom podrazumeva: "kumulativnu naslagu znanja, iskustava, verovanja, vrednosti, odnosa, mišljenja, hijerarhije, religije, opažanja vremena, uloga, prostornih odnosa, koncepta univerzuma, materijalnih predmeta i imovine koju grupa ljudi, tokom generacija, održava individualnim ili grupnim stremljenjem."¹ Čitav taj sklop nasleđa primenjen/primenjivan u praksi, održava homogenost grupe i jedna je od osnova za identifikaciju njenih pripadnika. Ovako definisana kultura u opoziciji/zajedno sa prirodom čini civilizaciju.

¹ Porter R. & Samovar L., An introduction to intercultural communication. U: L. Samovar & R. Porter (Eds.), *Intercultural communication*, Belmont, 1994, 4-25.

Pokušaji da se između kulture i prirode uvede tehnologija kao specifična međukategorija nisu opravdani, jer je tehnologija *posledica* kulture – ona direktno proizilazi iz koncepta sveta koji su duhovna/kulturna kategorija. U tom smislu je svemirski brod, kao nesumnjivo tehnološko dostignuće, proizvod/deo evropske kulture, moguć jedino u njenim okvirima, jer koncept svemira kao prostora koji je moguće dostići i ideja leta kroz svemir postoji samo u njoj. Na isti način, Bušmani ili australijski Aboridžini i mi (pripadnici, najopštije uzevši, evropske kulture) realno živimo u različitim univerzumima, jer naše kulture imaju dijametralno različita viđenja sveta oko nas. Ova tvrdnja ne podrazumeva vrednosnu kategorizaciju, nego samo podvlači dubinu razlika između različitih kultura, a time i problema u komunikaciji između ljudi, pojedinaca kao nosilaca tih različitih kulturnih modela.

Uspešna komunikacija između različitih kulturnih modela je veliki izazov, jer kulture ugrađuju u ljude način mišljenja, viđenja stvari, slušanja i interpretacije rečenog. Iste reči mogu imati (i, po pravilu, imaju) različita značenja za ljude različitih kultura iako oni govore “istim jezikom”. I, ukoliko su kulturni modeli naizgled sličniji, utoliko je teže precizno definisati potencijalne tačke nesporazuma/sukoba i preventivno delovati na njih. Opstanak različitih kulturnih modela u širem teritorijalnom, nacionalnom ili globalnom okruženju moguć je samo ako postoji efikasan mehanizam za prevazilaženje međukulturnog sukoba (potencijalno mogućeg u svakom multikulturnom, dakle praktično u svakom društvu), što podrazumeva i sukob u odnosu globalno/lokalno. Da bi se takav mehanizam izgradio neophodno je definisati nivoe kulturnih modela koji učestvuju u odnosu, što direktno zavisi od nivoa koji se tretira kao većinska kultura. Recimo: sa stanovišta većinske angloameričke kulture hispanoamerička kultura se tretira kao manjinski nivo, bez obzira na realne razlike koje postoje između pojedinih hispanoameričkih kulturnih modela unutar nje. Na isti način, unutar kulture koja se definiše kao “srpska” postoji čitav niz kulturnih modela koji se razlikuju među sobom, iako je njihova različitost bitna samo sa stanovišta većinske kulture u Srbiji, a potpuno zanemarljiva sa stanovišta globalno posmatrane srednjoevropske, evropske ili svetske kulture.

Istovremeno, unutar širih kulturnih zona, postoji izrazita sličnost između kulturnih modela koji se definišu kao posebni na osnovu pripadnosti različitim nacionalnim/etničkim grupama, tako da su ti modeli često bliskiji međusobno nego modeli sa istim nacionalnim određenjem, ali iz različitih kulturnih zona. Tako, na primer, postoji veoma velika sličnost između kulture Srba i Bugara u centralnobalkanskoj zoni ili Srba i, recimo, Slovaka u Vojvodini, daleko veća nego što je sličnost između dinarskog, centralnobalkanskog i panonskog modela “srpske” kulture.

Tokom vremena u kome su se razvijene zapadne zemlje bavile sagledavanjem problema koji proističu iz postojanja različitih kultura u njihovim okvirima², na ex-jugoslovenskom prostoru odvijali su se suprotni procesi. Realne razlike između

² Tu se ugl. radi o ispitivanju odnosa sa doseljenicima iz drugih, etnički/nacionalno različitih kultura: u Velikoj Britaniji iz zemalja Komonvelta, u Francuskoj Magreba, u SAD, Kanadi i Australiji doseljenika širom sveta. Tu su razlike očiglednije, ali su principi odnosa/delovanja isti.

postojećih kulturnih modela unutar naroda/etničkih grupa potpuno su zanemarivane, u nastojanju da se pojača i učvrsti osećaj pripadnosti grupi i da se ona, što je moguće više, homogenizuje. Istovremeno su, sa istim ciljem, podvlačene razlike između etnički/nacionalno definisanih kultura, čak i kada su one objektivno bile daleko manje od razlika unutar tih kultura. Demografske promene tokom 90-tih godina, sa izuzetno velikim brojem doseljenika iz dinarske zone na prostore Vojvodine i centralnog Balkana, pokazale su da su ta nastojanja bila neuspešna i da se procesi uklapanja doseljenika u novu sredinu odvijaju sporo, uz mnogo uzajamnog nerazumevanja. Za dalji stabilan razvoj društva/države (ne samo naše, već svih na ex-jugoslovenskom prostoru) bio bi neophodan intenzivan rad na uspostavljanju istinske međukulturne komunikacije unutar svakog pojedinog društva/države i to ne samo između nacionalno definisanih kultura, već pre svega unutar svake od njih, iako svest o tome nigde još ne postoji. Da bi to bilo ostvarivo, kulture (i doseljenika i starosedelaca) prethodno se moraju definisati/prepoznati u skladu sa osnovnim karakteristikama, na osnovu čega bi bilo moguće graditi, teorijski i praktično, mehanizme za uspostavljanje razumevanja/prevazilaženje sukoba³. To, u prvoj fazi, znači omogućavanje multikulturalnog dijaloga, pod čime se podrazumeva “simbolički, interpretativni, transakcioni, kontekstualni proces u kome je nivo razlika između ljudi dovoljno značajan da izazove različite interpretacije i očekivanja onoga što se smatra kompetentnim ponašanjem i prouzrokuje različita mišljenja.”⁴

Zbog čega je za razvijanje/uspostavljanje multikulturne komunikacije u Srbiji, pa i na čitavom Balkanu, bitno razumevanje implicitne ideologije?

Svaka priča o nama u savremenom trenutku (koji traje već skoro 15 godina) je, u neku ruku, i priča o politici. Posle sloma komunizma, i njegove prvo eksplicitne, a zatim implicitne zabrane slobodnog političkog mišljenja, politika je postala simbol novostečene slobode, ma kako se ona doživljavala. Istovremeno, upravo zbog toga, politika je postala svakodnevni i celodnevni okvir naših života i mišljenja, ne samo kao referentni okvir za rad i bivstvovanje, već, pre svega, u smislu svakodnevnog angažmana i emocija. U ovom slučaju ne mislim na realan angažman, odnosno aktivno učešće u političkom delovanju: preuzimanje poslova i odgovornosti u okviru političkih partija, izbornog procesa i/ili izvršne vlasti, već na svakodnevno “bavljenje” političkim komentarima (*sic*: nezadovoljstvima) u krugu porodice, prijatelja, istomišljenika, grupe vršnjaka ili bilo koje slične grupe ljudi, uključujući nasumično okupljene putnike u javnom prevozu. Tako doživljena, politika je s jedne strane godinama bila predmet stalnih sukoba na svim nivoima sa, ponekad, tragičnim posledicama po pojedince: raspadom brakova, porodica, prijateljstava, a, sa druge nezaobilazan deo identiteta kako pojedinaca tako i istomišljeničkih/istoverujućih grupa. Tako su politički stavovi i mišljenja postali bitan segment ukupnog pogleda na svet, pa se zbog toga moraju uzeti u obzir u nastojanjima uspostavljanja multikulturne saradnje na širem području Balkana.

³ Za ovu vrstu pristupa problemu neophodno je ne samo stručno/naučno uočavanje i definisanje problema, nego i politička odluka da se razrade projekti na različitim nivoima delovanja i da se oni realizuju u svakodnevnoj praksi, što je jedan od zadataka kulturne politike svake odgovorne države.

⁴ Lustig & Koester, *Intercultural Communication Competence*, 1993.

Od uvođenja višepartijskog sistema, tokom 90-tih godina XX veka do danas, politika se doživljavala izrazito emocionalno, često veoma burno. Emocije uložene u političko opredeljivanje i svakodnevni (kvazi)politički angažman samo su na prvi pogled, ipak, iracionalni osećaj, one su, zapravo, jedan od oblika informacija koje bitno utiču na realno delovanje/ponašanje pojedinaca i/ili grupa u svakodnevnom životu. One se zasnivaju na idejama koje su naučene i usvojene tako temeljno da je i zaboravljeno da su ideje, tako da se, umesto u formi ideja, javljaju u obliku emocija i “istina”, kao vrsta podrazumevanog shvatanja sveta, toliko integrisanog da je postalo deo podsvesti. To se, prema Beth Roy, može smatrati *implicitnom ideologijom*, jer se odnosi na shvatanje moći.⁵ Svet je doživljen kao politizovan prostor u kome pojedinci moraju da prihvate svoje mesto u hijerarhiji prava i moći, a samo postojanje te vrste ideja deo je održavanja reda. Implicitna ideologija je trajna, jer je definisana duboko usvojenom slikom sveta, ali i promenljiva pod uticajem izmene odnosa moći. Naučeni pogled na svet definiše način na koji ljudi reaguju na promene u okruženju i oblikuje njihove izbore i realno društveno ponašanje⁶, a njegova promena je utoliko teža ukoliko je nivo konteksta kulture viši, odnosno ukoliko je kultura više orijentisana ka kolektivnom nego ka individualnom⁷. Kako su sve balkanske kulture visokog konteksta, koje političke, pa i sve druge odnose, shvataju samo u okviru pobeđi-izgubi termina⁸ unutar raspodele moći, ispitivanje aktuelne implicitne ideologije kao bitnog segmenta kulture, izuzetno je značajno za utvrđivanje mogućnosti istinske multikulturne komunikacije i saradnje.

Elementi implicitne ideologije relevantni za problem uspostavljanja multikulturne komunikacije u Srbiji su: pravoslavlje, san o Zlatnom dobu Šljive i nasleđeno komunističko/socijalističko viđenje sveta. Iako, naizgled, suprotstavljeni, ovi elementi su čvrsto povezani i čine celinu koja neposredno utiče na uspostavljanje odnosa sa drugima.

Pravoslavlje je, pre doseljavanja u Srbiju, za Srbe u ex-jugoslovenskim republikama, bilo/postalo odrednica etničkog identiteta⁹, distinktivna u odnosu na ne-Srbe, na kojoj se, od 80-tih godina, tokom reizgradnje nacionalnog/nacionalnih identiteta, izrazito insistiralo. Međutim, rezultati izbora u Hrvatskoj iz 1990. godine pokazali su da je za realno političko delovanje Srba u Hrvatskoj, implicitna ideologija zasnovana na komunističkom/socijalističkom viđenju sveta, bila daleko značajnija od verske i/ili nacionalne identifikacije, jer su na tim izborima Srbi iz Hrvatske listom glasali za, uslovno rečeno, komunističku političku opciju, koja, po definiciji, ne

⁵ B. Roy, *Some Trouble with Cows: Making Sense of Social Conflict*, Self and Decision, Berkeley: University of California Press, 1994, <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft629007fg>.

⁶ l. c.

⁷ Detaljnije o tipovima kultura u ovom smislu: Lj. Gavrilović, McLuhan i san o Zlatnom Dobu Šljive, *Nova srpska politička misao, Multikulturalizam*, Beograd 2004, 123-135.

⁸ Wiley G. E, Win/Lose situations, u: J. M. Pfeiffer & J. Jones (Eds.), *The 1973 Annual Handbook For Group Facilitators*, Iowa City 1973.

⁹ O pravoslavlju kao elementu srpskog etničkog identiteta: D. Bandić, Verski identitet savremenih Srba, *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba*, Posebna izdanja Etnografskog instituta SANU 49, Beograd, 2003, 22, Isti, O narodnom pravoslavlju danas, *Etnoantropološki problemi* 9, Beograd 1992, 67

podržava religiju i ne stimuliše verska/nacionalna uverenja. Tokom ratova, u periodu 1991-1995. godine kod Srba u ex-jugoslovenskim republikama/novostvorenim balkanskim državama došlo je do revitalizacije pravoslavlja, kao faktora ojačavanja grupnog, “srpskog” identiteta, što je oblikovalo i implicitnu ideologiju. Taj proces se odvijao na dva nivoa:

prvi, očigledan, bila je distinkcija u odnosu na ne-Srbe/ne-pravoslavne, a

drugi, neprepoznatljiv na prvi pogled, bilo je učvršćivanje unutargrupne povezanosti pravoslavnih vernika insistiranjem na ideji o sabornosti. Isticanjem vrednosti i značaja grupe destimulisana je svaka težnja ka razvoju ličnog identiteta pravoslavnih vernika, što je u potpunosti korespondiralo sa grupno orijentisanim modelom/modelima njihove kulture.

Pravoslavlje je tako, pratilo i ojačavalo grupno orijentisane kulturne modele visokog konteksta, postavljajući okvir za, pre svega, negativnu identifikaciju, i to ne samo prema drugim nacijama/religijama, nego i unutar svoje nacije u smislu: nepravoslavni Srbi nisu “pravi”, odnosno “dobri” Srbi, te su isključeni iz nacionalnog korpusa. Posle dolaska u Srbiju, pravoslavlje, iako i dalje bitan deo identiteta, za doseljenike više nije bilo distinktivno u odnosu na okolinu¹⁰. Ono, po njihovom uverenju, ali i uverenju velikog dela domicilnog stanovništva, definiše/treba da definiše prirodu moći Srbije, njihove matične države, i njen odnos sa ostatkom sveta.

Najočigledniji pokazatelj shvatanja odnosa moći reflektovanog kroz pravoslavlje su nove crkve koje su 90-tih godina XX veka građene širom Srbije. To su, po pravilu smanjene, lažne Gračanice¹¹, jer se samo ta forma crkve smatra “vizantijskim stilom”, stilom koji priliči pravoslavnoj crkvi. Pritom se većina novih crkava posvećuje “novim” svecima, odnosno svecima kojima crkve u Srbiji nikada nisu bile posvećivane. Najpopularniji od njih je sv. Vasilije Ostroški, svetac koji je u zapadnom delu Balkana doživljavan kao srpski nacionalni heroj, jer se njegov se životni put potpuno uklapao u ideju otpora/sukoba sa svima koji ugrožavaju svetu pravoslavnu veru, a time i grupu/narod/državu. Ukupno gledano, novo pravoslavlje¹² se striktno povezuje sa čitanjem istorije u pobeđi-izgubi terminima, odnosno viđenjem vizantijske/nemanjičke tradicije kao opozicije i Zapadu i Istoku i čvrstim uverenjem u želju/težnju/ideju i Zapada i Istoka o porobljavanju pravoslavnog življa.

Dakle, novo pravoslavlje je integralni deo ideje o raspodeli moći, pa tako i implicitne ideologije i značajno utiče na političko delovanje i to ne samo u smislu realnog opredeljivanja za političke stranke deklarativno ili stvarno vezane za Srpsku Pravoslavnu Crkvu, nego i u kontaktu sa nepravoslavnim svetom, drugima uopšte. Jasno je da sama ideja o tome da svi nevernici (vernici drugih religija, ateisti,

¹⁰ U ovom slučaju grupni identitet, iako se uvek naziva “srpskim” često je znatno uži, čak i suprotstavljen drugim grupama, koje se, iako pripadaju istoj naciji, smatraju uslovno rečeno manje/lošije srpskim. Tako nastaju distinkcije: Dalmatinci/Sremci, Bosanci/Vojvodani, Srbi (iz Vojvodine)/Srbijanci i niz sličnih, u zavisnosti od grupa koje se nalaze u kontaktu.

¹¹ Crkve sv. Vasilija Ostroškog u Batajnici i Novim Banovcima.

¹² Revitalizovano pravoslavlje nazivam “novim” u skladu sa: D. Bandić, *Verski identitet savremenih Srba*, 16-18.

neverujući) ugrožavaju pravoslavnu veru sprečava bilo kakav pokušaj razumevanja drugih, pa tako ukida bilo kakvu mogućnost multikulturalnog dijaloga.

Drugi, isto toliko značajan segment implicitne ideologije u Srbiji je tugovanje za *Zlatnim Dobom Šljive*¹³, promovisan kulturnom politikom Srbije gotovo od samog njenog nastanka kao države. Tokom cele zapadne istorije, paralelno sa tehnološkim, socio-ekonomskim i kulturnom napretkom, postojali su pokreti koji su istrajno održavali žal za *Zlatnim Dobom čovečanstva*, odnosio se on na mitsko vreme Atlantide ili na bilo koji drugi utopistički mit o bogatom, srećnom društvu jednakih ljudi koji žive u nečemu što neodoljivo asocira na rajski vrt, i što je, po pravilu, smešteno negde u prošlost. Pandan utopijama te vrste u srpskoj kulturi je san o patrijarhalnom raju, koji idealno, srećno društvo smešta u srednjovekovnu Srbiju, idealizovano srpsko selo ili neku drugu mitsku prostorno-vremensku tvorevinu. U slučaju Srbije to je, zapravo, žal za sigurnošću i toplinom patrijarhalnog društva, neuznemiravanog ničim izvan. Taj idealizovani patrijarhalni raj gubi, međutim, iz vida bedu, nedostatak individualnog identiteta, nedostatak obrazovanja, uključujući i ogroman procenat funkcionalno nepismenog stanovništva¹⁴, jer upravo taj deo stanovništva održava *status quo* i nema nikakvu želju, niti potrebu, da na bilo koji način komunicira sa svetom, niti sa drugima u sopstvenom okruženju. Grupa (etnička/nacionalna/verska ili bilo koja druga) u kojoj, prema idealnom modelu, nema konflikata, osnov je bezbednosti i srećne neodgovornosti pojedinaca koji je čine.

Istovremeno je srpska “tradicionalna” etnologija, kao nauka koja se bavi “narodom”, “narodnom kulturom” i “narodnim životom”, podržavala sve do 70-tih godina XX veka, isti koncept zasnovan na ruralno-patrijarhalnoj nostalgiji; koncept po kome je “narodna kultura” bila izjednačena sa seoskom kulturom, što je, implicitno, značilo da građani nisu deo naroda, nijednog, pa tako ni srpskog. Taj stav nauke, insistirajući na idealnim obrascima ponašanja/mišljenja “tradicionalnog” seoskog društva, samo je podržavao mit o beskonfliktnom patrijarhalnom raju, koji, zahvaljujući svojoj unutrašnjoj harmoniji, pruža sve što je potrebno pojedincima u svom okrilju i nema potrebu da komunicira sa bilo kime izvan.

Upravo zahvaljujući tom snu, svi koji se tokom poslednja dva veka nisu uklapali u emocionalni model Šljive, a danas su to oni koji žive u gradovima, govore strane jezike, koriste modernu tehnologiju, uče o sebi i drugima, nisu smatrani “pravim” ili “dobrim” članovima naroda/nacije shvaćene kao zatvorene, jedinstvene grupe. Takav doživljaj ispravnog “srpstva” nesumnjiv je podsticaj za i političko opredeljivanje u smislu zaštite i očuvanja sna o blaženoj mitskoj prošlosti, koji se odnosi samo na “našu grupu”, odnosno “prave Srbe”. Izbor takve politike podrazumeva insistiranje na održavanju modela unutargrupne orijentisanosti, a time i isključivanje ideje o komunikaciji i/ili saradnji van grupe. Tako etnocentričnost sna o Zlatnom Dobu Šljive, sama po sebi, isključuje bilo kakvu ideju o multikulturalnoj komunikaciji ili saradnji.

¹³ Definisano u skladu sa D. Erić, *Srbija međ' šljivama*, poetskim iskazom ruralno-patrijarhalne nostalgije. Opširnije u: Lj. Gavrilović, *o. c.*

¹⁴ Po podacima iz 2001. godine oko 25% stanovništva u Srbiji nije opismenjeno, od čega su 80% žene.

Treći segment implicitne ideologije je, kao i u svim ostalim post-komunističkim zemljama, komunistička/socijalistička ideologija, u kojoj je najveći deo stanovništva odrastao i vaspitavan. Na nivou zapamćene, emotivne "istine", to je utopijska ideja o jednakosti svih, ideja koja, u vrednosnom smislu, izjednačava Mitra Mirića i Pavarotija, jer su obojica ljudi i obojica "pevaju". Ravnopravna podela nagrade i odgovornosti jedna je od bitnih karakteristika vrednosnih sistema kolektivno orijentisanih kultura, a time i svih tradicijskih balkanskih kulturnih modela¹⁵. Iako su ti modeli počeli da se razgrađuju polovinom prošlog veka, komunistička utopijska ideja o jednakosti ne samo da nije uticala na njihovo razgrađivanje, nego se preklapala sa postojećim tradicijskim vrednosnim sistemom i čak ga ojačavala. U istom smislu su se preklapile i komunistička i pravoslavna ideologija, ojačavajući jedna drugu. Nesumnjivo nije slučajno što je komunistička ideja istinski bila usvojena samo u pravoslavnim zemljama¹⁶, dok je katoličkim sredinama naturana ognjem i mačem¹⁷ - pravoslavna ideja sabornosti podržavala je odricanje u ime grupe i podređivanje pojedinca kolektivu. Tako je komunistička ideja, iako sama po sebi internacionalna, u slučaju svih balkanskih društava, naročito pravoslavnih, ojačala postojeće unutargrupno orijentisane kulturne modele, što se u postkomunističkom periodu odrazilo na nedostatak volje/sposobnosti za izvangrupnu komunikaciju i razumevanje drugih.

Vidimo da implicitna ideologija ne samo što distancira etničke/nacionalne grupe, ona stvara distancu i unutar ovih grupa, distancirajući doseljenike od starosedelaca. Inkorporiranost implicitne ideologije u grupni identitet (Dalmatinci, Bosanci i sl.) podvlači razliku između doseljenika i starosedelaca koji u svojim kulturnim modelima imaju elemente iste vrste, ali kombinovane sa drugačijim identitetima, po pravilu labavijim i fleksibilnijim. Tako implicitna ideologija posredno deluje na otežavanje uspostavljanja efikasne komunikacije doseljenika sa domicilnim stanovništvom, pa i komunikacije između različitih doseljeničkih grupa.

Slične varijante implicitne ideologije javljaju se širom ex-jugoslovenskih zemalja. Segment proistekao iz komunističke ideologije istovetan je kod gotovo većine onih koji su živeli i radili u tom periodu, bez obzira na etničko ili versko opredeljenje. Revitalizacija religioznosti, koja je i etnička odrednica distinktivna u odnosu na one koji ne pripadaju grupi/narodu/naciji takođe je zajednička, kao i snovi o Zlatnom Dobu u mitskoj prošlosti. Grupe omeđene takvim unutarnjim vezama generalno gledano ne vide nikakav interes u međusobnoj komunikaciji, jer svoje odnose doživljavaju kao takmičarske, na način koji se može svesti samo na pobeđe ili poraze, što isključuje mogućnost multikulturnog dijaloga.

Za prevazilaženje ovakvog tipa odnosa u Srbiji, pa i na čitavom Balkanu, neophodno je projektovanje kulturne politike u pravcu razvijanja tehnika opšte

¹⁵ Lj. Gavrilović, *o. c.*

¹⁶ Dobar primer je upravo ex-Jugoslovenski prostor, gde su se samo pravoslavni vernici gotovo u potpunosti, često fanatično, odricali religije, prihvatajući komunističku dogmu kao novu vrstu religije, koja, "kao i hrišćanstvo" (= pravoslavlje) insistira na jednakosti, ljubavi i zajedništvu.

¹⁷ Primer Mađarske i Čehoslovačke.

kulturne edukacije. To uključuje razumevanje sopstvene kulture i razvijanje kulturne svesti sticanjem opšteg znanja o vrednostima drugih kultura, čime se izbegava prosto primenjivanje kulturnih stereotipa na ponašanje/vrednosti drugog kulturnog modela. Identifikacija načina aktivnih promena u sredini podrazumeva¹⁸:

1. izgrađivanje razumevanja multikulturalizma kao snage u okviru sredine markiranje nedostajućeg pozitivnog doprinosa koji će manjinske/druge kulturne grupe tek da ostvare u okviru razvoja sredine,

2. prepoznavanje dobre volje u većinskoj populaciji i edukacija zainteresovanih, koji, iako prepoznaju problem, nemaju veštinu da preduzmu inicijativu u uspostavljanju komunikacije i radu sa manjinskim/drugim kulturnim grupama,

3. uključivanje manjinskih/drugih grupa u rad matičnih organizacija koje su otvorene za to (organizacije žena, strukovne organizacije, građanske inicijative i sl.),

4. kreiranje dugoročne strategije uključivanja manjinskih/drugih grupa u svakodnevni život zajednice sabiranjem relevantnih opažanja, analizom realnog stanja podsticanjem stavova i diskusija koje vode promeni.

Kulturna politika bi morala obuhvatiti ukupnu edukaciju – od obdaništa do fakulteta – sa insistiranjem na razvoju individualizacije kao primarnim ciljem. To podrazumeva postepeno razgrađivanje unutargrupnih povezanosti i izgradnju ličnog identiteta pojedinaca, koji će težiti individualnoj nagradi i prihvatati individualnu odgovornost, bez oslanjanja na zaštitničku sigurnost grupe. Tek kada Srbija bude država odgovornih pojedinaca, odnosi između pripadnika različitih kulturnih modela doživljavaće se na ličnom, a ne na grupnom nivou, što će obezbediti izgradnju istinskog multikulturalnog društva.

¹⁸ U skladu sa definicijom na: <http://www.ben-network.org.uk/>

UDK 008:504](497)
37.011:504.06](497)

Vesna Miltojević
Fakultet zaštite na radu
Niš

EKOLOGIZACIJA VASPITNO-OBRAZOVNOG PROCESA KAO USLOV RAZVOJA MULTIKULTURALNOSTI NA BALKANU

Rezime

Imajući u vidu nastojanja balkanskih zemalja da se uključe u evropske integracione tokove, kao i težnju za očuvanjem sopstvenog kulturnog identiteta, u radu se ukazuje na potrebu i značaj ekološkizacije vaspitno-obrazovnog procesa za razvoj multikulturalnosti na Balkanu i uključivanje zemalja ovog regiona u Evropsku Uniju. Posebno je istaknut značaj vaspitno-obrazovnog procesa u formiranju ekološkog pogleda na svet koji ima za cilj očuvanje biološke raznovrsnosti, pa sledstveno tome i u krajnjoj instanci i kulturne raznovrsnosti.

Ključne reči: ekološko obrazovanje, ekološka etika, ekološki pogled na svet, ekološka kultura

ECOLOGISATION EDUCATIONAL PROCESS AS CONDITION OF DEVELOPMENT MULTICULTURALISM IN THE BALKANS

Summary

Taking into consideration tendency of the balkans countries to switch on at european integration fluxes and its aspiration to storing cultural identity, the paper points out to needs and importance of ecologisation educational process for development multiculturalism in The balkans and includ countries of this Region at European Union. Separately is prominent weight of educational process at formation ecological veiw of world wich aim is storing biodiversity and consequently cultural variety.

Key word: Ecological Education, Ecological Ethics, Ecological Wiew of World, Ecological Culture

Uvod

Zadatak vaspitanja i obrazovanja u uslovima isprepletenosti, ukrštenosti i međuzavisnosti dva sveta: globalnog i lokalnog, i u uslovima rađanja Bekovog "svetskog društva rizika" je ne samo sticanja znanja, već i veština, navika i pogleda na svet.¹ Ovo je zadatak pre svega vaspitno-obrazovnih procesa u društvima tranzicije, pa

¹ Milan Vilotijević, *Didaktika I*, Učiteljski fakultet, Beograd, 1999, str. 67.

samim tim i zemljama Balkana, jer nasuprot očekivanjima da će doći do višeg kvaliteta života, primetno je brzo socijalno raslojavanje, porast nezaposlenosti, pad životnog standarda većine stanovništva, porast asocijalnog ponašanja.² Više nego ostala društva, društva u tranziciji nalaze se pred opasnošću tri kruga rizika: ekološkog, tehnološkog i socijalnog, jer mada živimo u svetskom društvu rizika, globalnost rizika ne znači i jednakost rizika, te su siromašniji slojevi stanovništva, pa i čitava društva, izloženi kako ekološkim, tako i tehnološkim i socijalnim rizicima. Odnosno izloženi su zagađenijima, tehnološki i finansijski su zavisniji od bogatih, pri čemu se jaz između bogatih i siromašnih sve više produbljuje.³ Kako procesi tranzicije još uvek nisu doveli do poboljšanja kvaliteta života, postoji mogućnost da se sva tri kruga rizika povećaju, s obzirom na težnju da se postigne određeni nivo razvoja u što kraćem roku, pri čemu može doći do zanemarivanja ekoloških, tehnoloških i socijalnih specifičnosti pojedinih društava. Izbegavanju i/ili ublažavanju rizika mogu doprineti promene u vaspitno-obrazovnom procesu kroz formiranje ekološkog pogleda na svet.

Obrazovanje i formiranje ekološkog pogleda na svet

U skladu sa stavom da je zadatak vaspitanja i obrazovanja u savremenim uslovima sticanja znanja, veština, navika i pogleda na svet, nameće se pitanje koja su to znanja, veštine, navike i vrednosti koji nužno moraju biti ugrađeni u vaspitno-obrazovne sisteme. Po našem mišljenju to su ekološka znanja i ekološke vrednosti koje mogu doprineti ne samo izbegavanju rizika, već i ostvarivanju multikulturalne razlike na Balkanu i svetu uopšte. Ovaj cilj moguće je ostvariti kroz ekologizaciju vaspitno-obrazovnog procesa putem uvođenja ekološkog obrazovanja, tim pre što na “mesto starih obrazovnih paradigmi, na scenu stupaju novi obrazovni obrasci koji polaze ne od etno-vernakularnih individualnosti, lokalnih etničkih vrednosti i drugih folklornih određenja, već od međunarodnih, evropskih, globalnih, pluralističkih sadržaja.”⁴

Ekološko obrazovanje ne obuhvata samo učenja ekologije kao biološke discipline. Pridev ekološki u savremenim uslovima poprima mnogo šire značenje i treba da ukaže na celovitost, jedinstvenost i međuzavisnost prirodnog i veštačkog sistema kao okvira u kome egzistiraju biotički (pa samim tim i čovek) i abiotički elementi. Odnosno, ekološko obrazovanje pruža saznanja da je čovek deo prirode koji je neraskidivo povezan sa njom, da su prirodni i društveni sistem nedeljivi, celoviti, uzajamno povezani i uslovljeni te da čine podsisteme jedinstvenog prirodno-veštačkog sistema “društvo-priroda”.⁵ A, zahvaljujući razvoju nauke i znanja sve je “očiglednija

² Šire videti: S. Bolčić, *Postsocijalistička transformacija i društvene nejednakosti u Srbiji u komparativnoj perspektivi*, zbornik *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2002.

³ Treba imati u vidu da rizici pokazuju i efekat bumeranga, pa čak ni bogati, ni moćni nisu bezbedni u odnosu na njih. (Šire o “svetskom društvu rizika” videti: Ulrich Beck, *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001).

⁴ Mile Nenadić, *Novi dub obrazovanja*, Prosveta, Beograd, 1997, str. 11.

⁵ Šire o sistemu “društvo-priroda” autor je pisao u knjizi koja je u štampi *Ekološka kultura*, SKC, Niš, 2004, str. 16 – 32.

nerazdvojivost elemenata sistema 'društvo-priroda' i uzajamna uslovljenost njihovog razvoja.”⁶ Rizici (ekološki, socijalni i tehnološki) mogu se izbjeći i/ili ublažiti samo ako se očuva ili tačnije rečeno ponovo pronađe spona između elemenata društva, ali i društva i prirode, ako se usaglase delatnosti čoveka sa prirodnim zakonitostima i uspostavi harmonija čoveka sa čovekom i čoveka sa okruženjem. Ovome ponajviše može da doprinese ekologizacija vaspitno-obrazovnog sistema koji obuhvata “unošenje ideja, pojmova, principa, ekoloških pristupa u druge discipline, nastavne i vannastavne sadržaje, školske i van školske aktivnosti i to na svim nivoima i u svim oblicima (formalnim i neformalnim) vaspitno-obrazovnog rada”⁷ čime se doprinosi formiranju ekološkog pogleda na svet.

Ekološki pogled na svet determiniše odnos čoveka prema prirodi, ali i prema drugim ljudima, najopštije rečeno prema svemu što ga okružuje. Glavna paradigma novog pogleda na svet je činjenica da ljudi ne egzistiraju na Zemlji radi sebe samih. Oni su dužni da pravilno sagledaju svoje mesto i ulogu u svetu koji ih okružuje, da poštuju sve entitete koji postoje nezavisno od njihove volje i ispunjavaju određenu biosfernu funkciju. Poimanje čoveka kao dela biosfere doprinosi razvoju svesti o harmoniji u prirodi i neophodnosti harmonije čoveka sa prirodom, do formiranja i razvoja *ekološke svesti*,⁸ a samim tim i do spoznaje odgovornosti čoveka kao misaonog, razumnog bića, za izvršavanje biosferne negentropske funkcije. “Odgovornost čoveka za sudbinu planete – novi je vrednosni, aksiološki orijentir čovečanstva, nova paradigma pogleda na svet.”⁹ *Zapravo, osnovu novog pogleda na svet čini saznanje da čovek mora da živi sa drugima, uz druge i za druge (buduće generacije) uz optimizaciju delovanja sa prirodom.* Na taj način stvara se posebna socio-kulturna realnost, ekološka sfera utemeljena na ekološkim znanjima.

U novoj socio-kulturnoj realnosti čovek mora svoju budućnost da gradi na kvalitativno drugačijim vrednostima, u čijoj skali dominantnu ulogu dobija Život uopšte, a onda život ljudske vrste. S pravom A. Nes, osnivač dubinske ekologije, insistira na određivanju suštinskih vrednosti u društvenom životu do kojih se dolazi razvijanjem aksioloških komponenti svesti koje se iskazuju kao transsubjektivna vrednost.¹⁰ Te vrednosti su sastavni deo etičkog imperativa, i pretpostavljaju: shvatanje prirode ne kao objekta koji služi pokoravanju, već kao dela kosmosa, u kome egzistira živi i neživi svet. Svet koji nas okružuje, stoga, ima vrednost po sebi, a ne u zavisnosti

⁶ С. М. Сухуркова, *Экологическая культура и эколого-экономическое образование*, у: *Экологическая культура и образование: опыт России и Югославии*, Москва, 1998, стр. 213.

⁷ Vesna Nikolić, *Образование и заштита животне средине*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2003, str. 24.

⁸ U ekološkoj svesti prepliću se ekološka znanja (odnosno znanja o jedinstvu prirode i društva, ograničenosti prirode, uzrocima i posledicama ekološke krize na lokalnom i globalnom planu, znanja o potrebi društvenog razvoja koji omogućuje koevoluciju prirode i društva), vrednovanje ekološke situacije (koje zavisi od sistema vrednosti u čijoj osnovi treba da dominira Život i stav o potrebi življenja čoveka u saglasju sa prirodom i drugim entitetima) i ekološko ponašanje (koje podrazumeva usaglašavanje individualnog i opštedruštvenog ponašanja sa aktuelnom ekološkom situacijom). Vesna Miltojević, *Ekološka kultura*, SKC, Niš, 2004, str. 106–116.

⁹ Б. Т. Лихачев, *Структура экологической культуры личности и педагогические основы её формирования*, у: *Экологическое образование*, “Горизонт”, Москва, 1997.

¹⁰ Arne Naess, *Sustainable Development and Deep Ecology*, у: Engel (ed.), *Ethics of Environment and Development* Pinter, London, 1990, p. 98.

od njegove korisnosti za ljude. Ljudi su kao jedina svesna bića odgovorna prema životu pred sobom i drugima i nemaju pravo da redukuju bogatstvo vrsta živih bića, osim u slučaju zadovoljavanja vitalnih potreba. Isticanje života u prvi plan je najvažniji moralni imperativ, koji predstavlja apsolutnu vrednost. Odgovornost kao moralni princip vodi stalnom usavršavanju čoveka i društva dovodeći ih u sklad sa njihovim mestom i funkcijama u svetu koji ih okružuje. Štedljivost kao princip, uz ostala dva, jeste zadovoljavanje potreba uz poštovanje ekoloških vrednosti.

Sadržaj ekološkog obrazovanja treba da omogućiti usvajanje ekoloških znanja koja su primerena uzrastu učenika/studenata, karakteru i nivou obrazovanja. Ekološko obrazovanje moguće je ostvariti na dva načina: *prvo*, kroz inkorporiranje ekoloških saznanja u nastavne sadržaje postojećih predmeta i *drugo*, uvođenjem posebnih predmeta. U *osnovnim školama* ekološko obrazovanje ima funkciju inicijalnog impulsa u formiranju ekološkog pogleda na svet. Deci tog uzrasta treba pružiti na primeren način znanja o povezanosti i međuzavisnosti čoveka i prirode i zdravom načinu života. U *srednjim školama* u obrazovni proces treba ugraditi znanja o ekološkom poretku i međuzavisnosti na lokalnom, regionalnom ali i globalnom nivou. Posebno je značajno razvijati ekološko obrazovanje na *višim školama i fakultetima*.

Univerzitet je bio i ostao mesta podučavanja i istraživanja. Zato on ne može da bude po strani od rešavanja osnovnih društvenih problema, pa i ekoloških problema. U skladu sa tim mora stalno da prilagođava svoje programe potrebama današnjeg sveta, pa samim tim i da ugrađuje saznanja o rizicima, a u kontekst naših razmatranja o ekološkim rizicima. Trebalo bi da pomogne prevladavanje utopije napretka i doprinese oslobađanju "idealističkih vizija čoveka-stvoritelja /.../", jer "čovek nije svemoćan stvaralac; priroda nije sistem koji određuje ljudske delatnosti. Ta dva odnosa su međusobno povezana. Treba braniti njihovu međuzavisnost od dveju suprotnih jednostranih vizija prema kojima je ili priroda posve potčinjena čoveku, ili čovek prirodi."¹¹ U skladu sa tim univerzitetsko obrazovanje trebalo bi da pruža takva saznanja koja će omogućiti razvitak čoveka, očuvanje prirode, poštovanje suvereniteta svake ličnosti bez obzira na veru, etničku pripadnost, kulturu. Na taj način doprinelo bi "formiranju celovitog čoveka, u holističkom smislu"¹², ekološki pismenog pojedinca, spremnog da se ponaša u skladu sa osnovnim principima ekološke etike.

Međutim, do sada ovaj vid obrazovanja, bar u našoj zemlji nije u potpunosti odgovorio ovim zahtevima. Mada je ekološko obrazovanje prisutno u našem visokoškolskom obrazovanju, stepenom njegove zastupljenosti ne možemo biti u potpunosti zadovoljni. Komparativna analiza nastavnih planova i programa ukazuje da su Univerziteti u Novom Sadu i Beogradu otišli dalje kada su u pitanju sadržaji iz oblasti ekologije i zaštite životne sredine, bilo u okviru posebnih predmeta, bilo u okviru programskih sadržaja drugih kurseva fakulteta ovih univerziteta. Iznenađuju

¹¹ Alain Touraine, *Postindustrijsko društvo*, Globus, Zagreb, 1980, str. 121.

¹² "Radi se o /.../ napuštanju naših akademskih tradicija koje su sklone negovanju pojedinih delova čovekovog bića, pri čemu se zanemaruje celina, autonomija i kritična distanca čoveka prema onome što je u egzistencijalnom smislu nekorisno za dalji opstanak društva." (Milica Andevski, *Ekološko obrazovanje – mogućnosti i ograničenja*, u: *Ekološka svest i ekološko obrazovanje dece i omladine*, Viša škola za obrazovanje vaspitača, Šabac, 2002, str. 15).

podaci o skoro potpunom odsustvu ovih sadržaja na većini fakulteta društvenih nauka,¹³ bez obzira na to što postoje naučna saznanja o odnosu prirode i društva, društveno-ekonomskim odnosima i narušavanju ekološke ravnoteže, o odnosu pojedinih društvenih grupa, političkih struktura i državnih institucija prema životnoj sredini, ekološkim problemima i njihovom rešavanju. Bez obzira na različita mišljenja, programi univerzitetskog ekološkog obrazovanja mogli bi čak da budu zajednički za studente različitih fakulteta. U svako slučaju trebalo bi da pruže saznanja o: bisferi; odnosu čoveka i biosfere; značaju biodiverziteta, pa i o značaju ljudske raznovrsnosti; antropogenim uticajima na prirodnu komponentu životne sredine i ekološkoj politici. Dobijanjem ovih saznanja i prihvatanjem principa ekološke etike, formirala bi se ekološka svest i ekološki pogled na svet, što bi dovelo i do formiranja ekološke kulture budućih stručnjaka različitih profila i ostvarivanja održivog/usklađenog razvoja.

Umesto zaključka:

Ekološki pogled na svet i ostvarivanje multikulturalnosti na Balkanu

Zadatak univerziteta je da pored pružanja znanja, omogući sticanje veština, navika i razvija pogled na svet, obezbedi “ravnotežu između ubrzanog tehnološkog razvoja i razvoja humanističkih vrednosti”,¹⁴ zahvaljujući kojima će se u svakom čoveku razviti “sposobnost da misli, oseća ličnu odgovornost pred društvom u kome živi i kome služi”¹⁵ čime će, u krajnjoj instanci, doprineti ličnom i društvenom razvoju. Kako razvoj u savremenim uslovima ne podrazumeva samo ekonomski razvoj, uloga univerziteta ogleda se i u nuđenju novih modela razvoja prilagođenih karakteristikama pojedinih zemalja i njihovim kulturnim identitetima čiju osnovu čini dobrobit čoveka, očuvanje prirode poštovanje suvereniteta i prava svake ličnosti.

Imajući u vidu zadatak obrazovno-vaspitnog procesa uopšte i posebno univerzitetskog obrazovanja, stav Velike povelje evropskih univerziteta usvojen u Bolonji da “/.../ visoko obrazovanje mora stalno proveravati svoju odgovornost prema društvu usvajanjem rešenja koja podržavaju i stalno reafirmišu intelektualne, etičke i društvene vrednosti na kojima društvo počiva”, kao i stavove Konferencije OUN¹⁶ u Rio de Žaneiru 1992. gde se u Poglavlju 36, Agende 21 insistira na ekološkom obrazovanju, smatramo da ovaj vid obrazovanja mora da nađe svoje mesto u univerzitetskom obrazovanju pri čemu se ono (ekološko obrazovanje) dovodi u vezu sa daljim društvenim razvojem.

Imamo li u vidu da ekološki pogled na svet determiniše odnos čoveka prema prirodi, ali i prema drugim ljudima, da je u njega ugrađen vrednosti sistem u kome dominantno mesto zauzimaju pre svega život i odgovornost, onda je jasno da ova

¹³ O komparativnoj analizi vaspitno-obrazovne prakse iz ove oblasti kod nas videti: Vesna Nikolić, *Obrazovanje i zaštita životne sredine*, cit. izdanje, str. 40–68.

¹⁴ Federiko Major, *Sutra je uvek kasno*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1991, str. 291.

¹⁵ Isto, str. 282.

¹⁶ Na značaj obrazovanja u razvoju ekološke svesti i ekološkog pogleda na svet, kao i na povezanost društvenog razvoja i zaštite životne sredine ukazano je prvi put na Konferenciji UN u Štokholmu 1972. godine. Slede brojni skupovi i konferencije posvećeni direktno ili indirektno problemima ekološkog obrazovanja: u Najrobiju, Tbilisiju, Parizu, Bergenu, Rio de Žaneiru, Solunu...

vrsta obrazovanja može doprineti multikulturalnosti Balkana kome je društveni razvoj u skladu sa prirodnim zakonitostima i uz poštovanje specifičnosti pojedinih zemalja prevashodni cilj. Na taj način univerzitet bi doprineo osmišljenoj saradnji i integraciji privrede i društva na području Evrobalkana. Međutim, kako je cilj i uključivanje ovih zemalja u svetske, pre svega evropske tokove, ono će biti moguće samo uz poštovanje dokumenata usvojenih na međunarodnom nivou, koji između ostalog insistiraju na usklađivanju vaspitno-obrazovnog procesa na svim nivoima sa principima usvojenog planetarnog modela razvoja – održivog/usklađenog razvoja. U skladu sa težnjama ovih zemalja i zahtevima međunarodne zajednice, zemlje Balkana koje uglavnom muče slični problemi vezani za ekološke, socijalne i tehnološke rizike, moraće: *prvo*, da obezbede uslove da ekološko obrazovanje postane sastavni deo univerzitetskog obrazovanja i *drugo*, da formiraju nacionalne i regionalne centare za interdisciplinarno istraživanje budućeg razvoja zemalja Balkana u kojima ekološkim rizicima i ekološkom obrazovanju treba posvetiti posebnu pažnju. Na taj način ekološki pogled na svet doprineo bi da ekološka kultura postane sastavni deo kulture naroda Balkana.

Literatura

1. Agenda 21, u: Napori Ujedinjenih nacija za bolju životnu sredinu 21. veka, Rezultati Svetskog samita u Rio de Žaneiru, Brazil 1992. godine, Savezno ministarstvo za životnu sredinu, Beograd, 1992.
2. Andevski M. Ekološko obrazovanje – mogućnosti i ograničenja, u: *Ekološka svest i ekološko obrazovanje dece i omladine*, Viša škola za obrazovanje vaspitača, Šabac, 2002.
3. Beck U. *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.
4. Bolčić S. Postsocijalistička transformacija i društvene nejednakosti u Srbiji u komparativnoj perspektivi, zbornik *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2002.
5. Лихачев Т. Б. Структура экологической культуры личности и педагогические основы её формирования, у: *Экологическое образование*, "Горизонт", Москва, 1997.
6. Major F. *Sutra je uvek kasno*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1991.
7. Miltojević V. *Ekološka kultura*, SKC, Niš, 2004.
8. Naess A. Sustainable Development and Deep Ecology, u: Engel (ed.), *Ethics of Environment and Development* Pinter, London, 1990.
9. Nenadić M. *Novi dub obrazovanja*, Prosveta, Beograd, 1997
10. Nikolić V. *Obrazovanje i zaštita životne sredine*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2003.
11. Сухуркова М. С. Экологическая культура и эколо-экономическое образование, у: *Экологическая культура и образование: опыт России и Югославии*, Москва, 1998.
12. Touraine A. *Postindustrijsko društvo*, Globus, Zagreb, 1980.
13. Vilotijević M. *Didaktika I*, Učiteljski fakultet, Beograd, 1999.

UDK 316.722(=214.58)(497)

Dragoljub B. Đorđević

Mašinski fakultet

Niš

ROMANIPEN*
– OSNOVA KULTURNE POLITIKE I SARADNJE BALKANSKIH ROMA –

Rezime

Za sada ja pristajem uz A. Mirgino (Andrzej Mirga) i L. Mrużovo (Lech Mróz) opisivanje romskog kulturnog identiteta pomoću sedam vrednosti: 1. Potpuna romska porodica, a ne mešani brakovi – “čistota krvi”. 2. Grupna solidarnost, dibotomija “Mi, Romi” – “Gadže, neromi”; “Naš svet” – “Njihov svet”. 3. Jezik, koji se koristi u unutargrupnom saobraćaju. 4. Grupni autoritet, zasnovan na principu starosti – odnos prema starim ljudima. 5. “Eksploatacija neroma” – oblici rada koji ne kontrolišu Gadže. 6. Prostorna pokretljivost – Romi mogu biti samo naseljeni, nikako sedelački narod. 7. Kategorija prljanja – odvajanje čistog od nečistog što im omogućava osećanje nadmoći nad drugima. Tvrdi se da su za Romanipen najbitniji prljanje, pokretljivost i iskorišćavanje neroma, a da su ostale vrednosti univerzalne, ovde delimice romski značajne. Isto tako, za romskost je još važno da se ne oslanja na: a) religijsko-konfesionalne razlike; i b) nasleđe prošlosti, to jest istorijsko pamćenje.

Je li kulturni identitet Roma – kako je plasiran u gornjim dvema intervencijama, a koji je pun tradicijskog – zacementiran, statičan ili dinamičan? I da li Romanipen može biti osnova kulturne politike i saradnje balkanskih Roma?

Ključne reči: Romanipen, kulturni identitet Roma, saradnja balkanskih Roma

ROMANIPEN
– THE FOUNDATION OF THE CULTURAL POLICY AND
COOPERATION OF THE BALKAN ROMA –

Summary

For now I am agreeing with Mirga (Andrzej Mirga) and Mróz's (Lech Mróz) description of the Romani cultural identity, which is based on seven values: 1) Complete Romani family, and not mixed marriages – “purity of blood”; 2) Group solidarity, dichotomy “We, the Roma” – “Gadje, the non-Roma”; 3) Language, which is used in the inter group communication; 4) Group authority,

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

based on the principle of age – attitude towards the elders; 5) “Exploitation of the non-Roma” – types of work that are not controlled by the Gadjie; 6) Territorial mobility – the Roma could only populate a territory but not be sedentary people; 7) The category of pollution –dividing pure from polluted which allows them to feel dominant over the others. There are claims that for the Romanipen the most important things are pollution, mobility and abusing of the non-Roma, while the rest of the values are universal, but in this case with added Romani elements. In the same way, for the Romaniness it is also important not to rely on: a) religious-confessional differences, and b) heritage from the past, that is historical remembrance.

Is the cultural identity of the Roma – as it is described in the two above mentioned interventions, and which is full of the traditional – concreate, static or dynamic? And, could Romanipen be the foundation for the cultural policy and cooperation of the Balkan Roma?

Key words: Romanipen, Romani Cultural Identity, Balkan Roma Cooperation

“Romi su izdiferencirani i to znatno, u zavisnosti od zemlje gde su duže boravili ili borave, od uticaja različitih kultura, jezika, religija. Ali ima nešto što uslovljava da se i pored razlika mogu raspoznati, identifikovati, razumeti / u najmanju ruku deo njih/ – a to se može nazvati romskost.”

A. Mirga i L. Mruz

Uvod

Niko ne spori isticanje važnosti kulture za ikoji narod, još ako je on – poput Roma – bio zaboravljen i skriven, potisnut i pritisnut, a sada jeste ranjiv i žigosan. Nema dileme da će Romima izgradnja kulturnog identiteta ojačati nacionalni identitet, a, parafrazirajmo *Milorada Ekemečića*, uglednog srpskog istoričara, kolektivna identifikacija u naciji pretpostavlja viši stepen društvene integracije i drukčiju zamisao zajednice. Hoće se reći, *postoji obostrana zavisnost između nacionalno-kulturne čvrstine i kvaliteta društvene integracije.*¹

Romanipen

Rasprava o nacionalno-kulturnom identitetu godinama se vodi u romskoj eliti na međunarodnom planu. Samo po sebi to naznačuje da je određivanje i učvršćivanje kulturnog identiteta osnova budućnosti. Ali da prvo raščistimo sa terminologijom. Na početku, da li *Romanipe* ili *Romanipen* (opozit: *Gadžipe* ili *Gadžipen*) kao sinonim za romski kulturni identitet? U sredini, da li to prevoditi na svaki neromski jezik, što bi u slučaju srpskog zahtevalo upotrebu reči *romskost* (opozit: *neromskost*)? (Povodom ovoga treba zabeležiti da je kulturolog *Radoslav Đokić*, prevodeći poljske pisce, koliko je meni poznato, skovao i prvi koristio termin *romskost* za *Romanipen*, a ja prihvatio u nekoliko tekstova i knjiga. Moje rabljenje toga izraza naišlo je na žestoko, no prilično sirovo protivljenje nekih samozvanih romskih intelektualaca. I sâm je Osman Balić, romski

¹ “Ono što mi Romi moramo da radimo jeste uokviravanje kulturnog i nacionalnog identiteta Roma – takozvani *Romanipe*. *Romanipe* je autentična romska religija koja se nalazi u procesu reformacije. To će biti naš odgovor, izražen kroz paralelni proces svim verskim, političkim, kulturnim i ekonomskim procesima u Evropi. Koliko će on biti u saglasnosti sa tim drugim procesima u ovom trenutku je teško predvideti (Balić, 2004:49).”

vođa, koji je najviše govorio o tome, bio izložen opovrgavanju zbog korišćenja *Romanipen*-a za romski kulturni identitet. Časkom poslušajmo šta veli glumac i režiser, novinar i pesnik *Nedo Osman*: “ROMANIPE’ se kao naziv istrošio, i upotrebljavao se samo u negativnom smislu i kao kliše, kao ‘CIGANSTVO’. Na jeziku Roma ‘ROMANIPE’ znači ROMSTVO.”) Naposljetku, i da se složimo oko imenovanja, ostaje da nečim stvarnim ispunimo obim i sadržaj prihvaćenog pojma.

Evo u dužem izvodu iz Osmana Balića (2004:50-51) spisak principa romskosti: “Što se tiče stepena prihvatljivosti termina od strane romskih intelektualaca još uvek je rano to pitanje postavljati. Sam termin nosi u sebi i dozu negativnosti zato što u zlonamernom prevodu *Romanipe* znači ‘Ciganska posla’. Isto kao što se povodom negativnih pojava kod Srba može sve češće čuti od njih samih: ‘Srpska posla’.

Ovaj novi termin, usaglašen na zasedanju u Strazburu u Savetu Evrope, novembra 2003, u radu grupe romskih stručnjaka koji se bave kulturom Roma, prihvata se polako. Što više razmišljam o njemu sve mi se više sviđa. *Romanipe* je sistem pravila i vrednosti za obrazac identiteta, romski tradicionalni zakon u istom smislu kao i ‘Dharma’ za hindu kulturu. On obuhvata sledece principe: *Važnije je ‘biti’ no ‘imati’*. *Phralipen* (bratstvo) – uzajamna pomoć, podrška, solidarnost i zajednička odgovornost; kolektivni život, (zaštita, sigurnost, kontrola, vođenje, prethodno ustanovljena pravila) nasuprot individualnom životu (nesigurnost, nedostatak zaštite, sloboda, samoustaljena pravila); *Pakiv* – vera/verovanje (uključujući veru u Boga), čast, poštenje, pomirenje, poštovanje, poverenje, balansiranje, koje se postiže jedino ako se ova pravila poštuju; *Baxt* – vera, sudbina, dobra sreća, nasuprot *bibaxt* – loša sreća (koja se dešavala kada se prekrše pravila o čistoti; na primer, bilo je zabranjeno govoriti o smrti, zbog toga što bi to moglo izazvati lošu sreću); *Ćaćipen* – istina, iskrenost, pravda; *Užo* (čist) nasuprot *melalo* (nečist) – u ovom kontekstu morala su da se poštuju veoma striktna (stroga) pravila, u suprotnom, sledi kazna, praćena reparacijama čiji je cilj vraćanje ravnoteže u život zajednice; *Porodica = zajednica, zajednica = porodica* – u smislu pripadnosti, solidarnosti i zajedničke odgovornosti, koja se takođe manifestovala kao i ritualna blagosiljanja; *Kult dece* ; *Kult starih* – o *phuro*, kao veza sa prošlim iskustvom i kao model identiteta (vezano za tradiciju, pretke); *Dualizam* – dobro i zlo jednako postoje u svetu, Del (Bog) i Beng (Đavo) jednako su važni i pojedinac bi trebalo da uzima u obzir i jedno i drugo; *Eternal present* – večna sadašnjost – prošlost nije važna, pošto je već prošla, a budućnost je poznata jedino Bogu, pa se prema tome računa samo sadašnjost; i *Romani keris* – (običajna pravda, tradicionalni pravni sistem i pomirenje /ponovno ujedinjenje/), distributivna pravda čija je namena ne da kazni onog ko je kriv, već da nadoknadi štetu i osigura pomirenje između strana (svako je bio u pravu na svoj način, ili su obe strane bile delimično u pravu).”

Bilo kako da jeste, i označavali mi skraćeno romski kulturni identitet sa: *Romanipe*, *Romanipen*, *ciganstvo*, *romstvo* ili *romskost*, neophodno je opredeliti šta u njega ulazi. A to nimalo nije lako, na raspolaganju su različiti putevi i nema apsolutnog slaganja oko toga. Primera radi, mogu se uvažiti međunarodni standardi i krenuti od stava da kulturni identitet svakog naroda konstitušu *jezik*, *religija*, *tradicija* i *kulturna*

baština. Iza toga pogledamo kako Romi “stoje” sa svakim od elemenata, i eto nam romski kulturni identitet. To ću sažeto demonstrirati na romskoj kulturnoj baštini. Množina drži do toga da oni nemaju ama baš nikakvu kulturu, a kamoli materijalnu, spomeničku. Nisu u pravu. Jeste da nemaju bogatu kulturnu ostavštinu koliko Grci, Rusi ili Nemci, ali imaju materijalnu kulturu koju treba istražiti i izneti na svetlo dana – upravo kako ovih godina sa svojom ekipom pronalazim, obrađujem i prikazujem tzv. *romska kulturna mesta*.

No ovim, bilo koliko uspešnim, pravcem određivanja romskog kulturnog identiteta nije krenula većina romskih intelektualca. Svesna složenosti romskog bića, ona se upustila u taksativno nabranje i sistematizovanje opštih romskih kulturnih odrednica – važećih za sve i za svagda, ceneci instrukcije A. Mirge i L. Mruza (1997:5): “Romi su izdiferencirani i to znatno, u zavisnosti od zemlje gde su duže boravili ili borave, od uticaja različitih kultura, jezika, religija. Ali ima nešto što uslovljava da se i pored razlika mogu raspoznati, identifikovati, razumeti /u najmanju ruku deo njih/ – a to se može nazvati romskost.”

Opet nam Balić (2004:52-54) svedoči o osnovnim elementima romskosti: “Elementi romskosti, tj. Romanipen-a jesu sledeći: *Jezik* (Jezik je bio suštinska stvar za identitet i kulturu Roma. Od najvećeg značaja za Rome, mada ne samo kao sredstvo komunikacije. Štaviše, način na koji je pojedinac koristio romski jezik ukazuje na njegov/njen imidž, prestiž i položaj u zajednici.); *Međusobna komunikacija* – Dualizam u govoru/komunikaciji (G-din Stankievič je predstavio način komunikacije Roma kao posebnu veštinu. On je rekao da čak i onde gde Romi nisu mogli direktno da razgovaraju međusobno, ipak su mogli da se sporazumeju veoma dobro. Ali neromi često nisu uspevali da shvate ovaj dualizam u komunikaciji. Prema tome, oni su često imali teškoće u razumevanju stvarnog značenja onoga što su Romi govorili.); *Nomadstvo, Poreklo, pleme, 'endaj' ili 'vica'* – proširena romska familija (Za svakog Roma porodica je od fundamentalne vrednosti. Pojedinac kao takav je, prema tome, manje važan. Ovo bi se lako moglo potvrditi posmatranjem romskih običaja pozdravljanja i međusobnog upoznavanja. ('*Sar si ti familija?*' Ne pita se kako si ti već kako ti je familija. Ili pri prvom upoznavanju dvojice Roma pita se: '*Ko san tu ?*' '*Ko si ti ?*' , pritom se misli na pleme '*Vicu*' a ne na njegovo lično ime. U slobodnom prevodu: '*Od kojih si ti?*'). Lice bez porodice manje je prestižno i drugačije se posmatra u zajednici od lica koje ima porodicu. Ali to nije značilo da su lica bez porodice isključena iz zajednice. Naprotiv, o takvim licima brinu drugi; *Muzika, Igra, ples, Običaji i sistem vrednosti* – Poštovanje kao vrednost i način ponašanja (Samopoštovanje, uzajamno poštovanje. Poštovanje starijih. Poštovanje između polova i generacija. Poštovanje Roma i poštovanje neroma.); *Tradicionalna zanimanja* – Romske tradicije igrale su važnu ulogu u životu porodice (G-din Stankievič ukazao je na značaj očuvanja tradicija, ali je takođe priznao da se tradicije menjaju. Naglasio je da su ponekad tradicije prepreka modernizaciji, ali je dodao da je bez tradicija veoma teško da bilo ko definiše svoj identitet. Značajan izazov za mlade Rome jeste odluka koje romske tradicije sačuvati i preneti u budućnost a koje ostaviti za sobom.); *Tradicionalna nošnja, Udaja i ženidba, Uloga žena i muškaraca u romskoj porodici* – Uloga žena Romkinja u romskoj porodici/zajednici (Žene nisu u inferiornom položaju u romskoj zajednici

protivno opažanjima većine. Nasuprot tome, žene imaju prilično važnu ulogu u tradicionalno romskoj porodici, koja dopunjuje ulogu muškaraca Roma.); *Deca i međusobni odnos između generacija u okviru "vice"* – Postupanje prema starijim Romima (Ne postoji ni jedan slučaj u romskoj zajednici u kome je porodica smestila starijeg Roma u neku instituciju. Skoro da ne postoji slučaj da Romkinja ostavi dete u porodilištu.); *Tradicionalna medicina; Solidarnost* – Solidarnost je osnovni princip u romskoj porodici i zajednici). Ona je razvijana kao strategija preživljavanja i funkcionisala kao takva ne samo kao svakodnevna već i mnogo više u vanrednim situacijama.); *Pravičnost ('Romano kris')* – Romski sud; *Odnos prema Bogu i religijama* – Romi su pripadnici skoro svih religija, međutim ono što se vekovima i kontinentima provlači kao 'zajednička nit' je *Romanipe* kao religija Roma.”²

Za sada ja pristajem uz Mirgino i Mruzovo opisivanje romskog kulturnog identiteta pomoću sedam vrednosti: 1. *Potpuna romska porodica*, a ne mešani brakovi – “čistota krvi”. 2. *Grupna solidarnost*, dihotomija “Mi, Romi” – “Gadže, neromi”; “Naš svet” – “Njihov svet”. 3. *Jezič*, koji se koristi u unutargrupnom saobraćaju. 4. *Grupni autoritet*, zasnovan na principu starosti – odnos prema starim ljudima. 5. *“Eksploatacija neroma”* – oblici rada koji ne kontrolišu Gadže. 6. *Prostorna pokretljivost* – Romi mogu biti samo naseljeni, nikako sedelački narod. 7. *Kategorija prljanja* – odvajanje čistog od nečistog što im omogućava osećanje nadmoći nad drugima. Tvrdi se da su za *Romanipen* najbitniji prljanje, pokretljivost i iskorišćavanje neroma, a da su ostale vrednosti univerzalne, ovde delimice romski začinjene. Isto tako, za romskost je još važno da se ne oslanja na: a) *religijsko-konfesionalne razlike*; i b) *nasleđe prošlosti*, to jest *istorijsko pamćenje*.

Je li kulturni identitet Roma – kako je plasiran u gornjim dvema intervencijama, a koji je pun tradicijskog – zacementiran, statičan ili dinamičan?

Preobražaj romanipen-a

Dabome, nema za svagda datog i uvek jedno te istog kulturnog identiteta. *Tu romski narod nije privilegovan, ne sme se uljuljkati u nečemu što već jeste decenijama i vekovima, nego mora tragati, preosmišljavati i prilagođavati Romanipen savremenosti.* Sjajno razmišlja R. Đurić (1987:9) zboreći: “Ali, vođeni likom *sreće*, koja kao vrednost prožima njihov društveni život i kulturni sistem, oni su ipak uspeli da očuvaju svoj nacionalni i kulturni identitet, koji u naše doba počinje da stiče *novu sadržinu* i izražava se na *univerzalni način* (podvukao D. B. Đ.).” Tradicija, u koju su Romi tako uspešno ukorenjeni i na koju se većma naslanja romskost, nije prosto nasleđstvo minolog, već je bitna sastavnica savremenog kulturnog identiteta, jeste proces neprekidnog preinačavanja i inoviranja. *Neumitna izmena nekog tradicionalnog obrasca iziđe čak na korenit preobražaj.*

Uzeću za primer grupni autoritet u Roma – u čijoj je osnovi princip starosti, tj. odnos mladih prema starijim – koji itekako “stiče novu sadržinu i izražava se na

² Principi i elementi *Romanipen-a* dati su na osnovu usaglašenog materijala grupe romskih stručnjaka koji se bave kulturom Roma sa zasedanja u Strazburu u Savetu Evrope, novembra 2003.

univerzalniji način”, prolazi kroz preispitivanje i osavremenjuje se. To se odvija uz brojne nesporazume i sukobe: stariji ne poštuju mlađe i školovanije, jer, zaboga, tako su nam prenosili “s kolena na koleno”, i silom ih teraju iz mahale, u etničku mimikriju, a bez njih nema ni govora o napretku zajednice i uspešnoj integraciji; mlađarija neprilično potiskuje “sede glave”, želi da ih što pre izbací “iz igre”, liši ih ikakve aktivnosti i pošalje u mirovinu, a zaboravlja na njihove kakve-takve zasluge i potrebu za mudrim savetima. Generacijske raspre su neizbežne, ali pogotovu Romima, koji ionako kubure sa kadrovima, može da škodi, i već smeta, neproduktivan sukob “junoša”, “srednjaka” i “staraca”.

Pri takvom stanju stvari, da li onda možemo tako olako tvrditi da je grupni autoritet ostao i dalje samo na strogom principu odnosa spram starijih ili se dovoljno promenio, da nanovo traži tumačenje?

Predlažem za raspravu moju, koliko god smelu, tvrdnju o izmeni još jedne vrednosti *Romanipen*-a, one o podeli sveta na “Naš” i “Njihov”. Dotakli smo se protestantizacije Roma, burnog procesa koji ih je okupirao u jugoistočnoj Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj i koji donosi niz posledica. U toj je nisci jedna dalekosežna: prema svežim nalazima *Magdalene Slavkove*, mlade bugarske romološkinje, protestantizovani Romi dvoje ljude i sve oko sebe na “Mi, verujući” i “Oni, neverujući”. Pretpostavimo da među Romima preovladaju treći krak hrišćanstva i rečeni opozit; onda za rezultat, pa makar i u udaljenoj budućnosti, imamo izmenu bitnog dela njihovog kulturnog identiteta, *jer će se zagubiti tradicionalna podela na “Naš, romski” i “Njihov svet – svet Gadž’a”, a zaživeće suprotnost između “Sveta verujućih”, koga čine i Romi i Gadže, i “Sveta neverujućih”, koga opet tvore i Romi i neromi*. Jednovremeno, dokaže li zbilja teorijski nagoveštaj, biće degradirana postavka koja izlazi na to da odstranjuje važnost verskih razlika za izgradnju romskog kulturnog identiteta.

Holokaust nad Romima, o kome se nedopustivo manje zna spram onog nad Jevrejima, tačnije – sećanje na taj stravični pokušaj Nemaca da sprovedu tzv. *rasnu higijenu* istrebljujući jedan posve nezaštićeni narod, jeste sastavnica novog poimanja romskosti. A kako i ne bi, kada je za vreme *Porrajmos*-a – romskog holokausta – u *Zigeunlager*-u i drugim koncentracionim logorima nastradalo oko 500 hiljada duša, čime je zatrto oko 30% čitave tadašnje populacije. *Leh Mrúz* (2002:114), skrupulozni poljski etnolog i romolog, veli kako oni “nisu uspeli da zaleće gubitke za vreme rata, trajno je unakažena njihova kultura, uništena tradicija, iskidane grupne i rodovske veze, bespovratno je narušen sistem unutrašnje kulturne kohezije”. Istorijska je ironija u tome što je ova tragedija “primorala” Rome, do tada ne preterano zabrinute za memorisanje svoje prošlosti, da otad prilježnije vode računa o sopstvenoj povesti. Stoga će nadolazeća pokoljenja Roma imati pisani i siguran trag o novijoj istoriji, u kojoj će *Porrajmos* biti vododelnica. (Skupa sa *O. Balićem* u to sam se uverio na poslednjoj velikoj konferenciji o holokaustu: *Europäische Konferenz über den Holocaust an den Roma und Sinti*, 23./24 Mai 2003, Berlin.)

Nemci su deo holokausta sprovedeli i u jugoslovenskim zemljama, u čemu su im dobrano pomogli i domaći fašisti. Romi su sa Srbima i Jevrejima, sem drugog, podelili i zlehudu sudbu u toku II svetskog rata. I o tome se u nas malo zna. Zato sam ne slučajno, već držeći na umu *stradalničko pamćenje* – gorespomenutu odrednicu romskosti

– istaknuo nužnost: a) formiranja specijalizovane romske institucije, ili odeljka u već postojećoj, koja bi se bavila stradanjem Roma u Srbiji u II svetskom ratu, ali i svim prethodnim i potonjima ratovima; b) osnivanja *Centra za istorijsku dokumentaciju Roma Srbije*; i c) školovanja mladih romskih istoričara, koji bi se posvetili proučavanju stradanja Roma u Srbiji, uopšte holokausta. (Vredan pomena, ali sasvim nedostatan, jeste pokušaj *Bajrama Halitija sa Memorijalnim centrom Roma za holokaust studije Srbije i Crne Gore – Beograd*.)

Kulturna politika i romanipen

Nema brige o kulturnom identitetu bez kulturne autonomije. Država je ovde suvišna i to nije njen posao; može donekle pomoći uslovima, ali stvar ostaje na samim Romima. Njima nedostaju *kulturne institucije* visokog ranga i njihovo ustanovljavanje trebalo bi da bude imperativ za Nacionalni savet Roma. Amatersko bavljenje, zaštita i uzdizanje jezika i pismenosti, folklora i muzike, običaja i tradicije, slovom – kulture i umetnosti više su nedopustivi. Stručnjaci za svaku oblast kulture, shvaćene u užem i širem smislu, pod hitno moraju preuzeti stvari “u svoje ruke”. Teško se odlučiti, tj. kazati šta je preče za romski kulturni identitet: oživljavanje što bogatije *Smotre kulturnih dostignuća Roma Balkana*, sastavljanje visokokvalitetne *Enciklopedije Roma Balkana*, osnivanje ugledne *Balkanske romološke katedre* na univerzitetu, reutemeljenje jake *Matice romske* ili izgradnja razgranatog *Balkanskog instituta za istraživanje kulture Roma*.

Razume se da, s obzirom da dolazim sa univerziteta, moj favorit jeste *Balkanska Romološka katedra*. Insistiranje na njoj nije sasvim opredeljeno lojalnošću akademskoj zajednici, već više značajem koji pridajem obrazovanju Roma. Jer, u poslednjoj deceniji države u centralnoj i u jugoistočnoj Evropi preduzele su mere i aktivnosti kako bi unapredile položaj Roma. Svedoci smo da je u većini zemalja institucionalizovan status pripadnika romske nacionalnosti, obezbeđena je izvesna društvena i politička participacija Roma i ustanovljeni su programi socijalne integracije. Međutim predrasude, stereotipi i animoziteti prema Romima gotovo da nisu ublaženi.

I više od toga, oni se micanjem puža izvlače iz tegobnog života, teško raskidaju alke začaranog kruga bede i još su, kao jedini narod na svetu, u statusu etno-klase. Zato odlučno tvrdim: *nema boljitka za Rome bez masovnog podizanja obrazovnog nivoa, sticanja visokog obrazovanja u većini profesija, te stvaranja i elitnog sloja za očuvanje i razvoj sopstvenog jezika i kulture.*

Književnost

Balić, Osman (2004), Romi: od zaboravljene do manjine u usponu (Razgovor Dragoljuba B. Đorđevića i Osmana Balića), u: **Romi: od zaboravljene do manjine u usponu**, OGI, Niš.

Čvorović, Jelena (2004), **Gypsy Narratives: From Poverty to Culture**, Etnografski institut SANU, Beograd.

Перимовић, Ацко и Јасмина Перимовић (при.) (2004), **Романи песмарица**, ХАЦ ЈЦО, Ншп.

- Демир, Латиф М. (2002), **Ромите во македонската литература, музика и филм**, Дархиа, Скопје.
- Ђорђевић, Драгољуб В. (pri.) (2002), **Kultura Roma**, Kultura, Beograd.
- (ed) (2003), **Roma Religious Culture**, JUNIR, YURom centar, Punta, Niš.
- (2003a), Roma in Serbien – Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft, **Ost-West. Europaeische Perspektiven**, Freising, 2, 93-102.
- (при.) (2004), **Мачке перу веш – бајке Рома југоисточне Србије**, Италијански конзорцијум за солидарност, Свен, Ниш.
- (pri.) (2004a), **Romi: od zaboravljene do manjine u usponu**, OGI, Niš.
- (2004b), **Evangelization, Conversion, Proselytism: Example of Romas' Protestantization, In: Evangelization, Conversion, Proselytism (pp. 75-82)**, YSSSR, Punta, Niš.
- (2004c), Методолошке недоумице проучавања ромске културе, у: **Етно-културолошки ЗБОРНИК**, књ. IX (стр. 103-107), Сврљиг.
- (2004d), **О протестантизацији Рома Србије – уводна расправа**, Religija i tolerancija, Novi Sad, 1, 103-112.
- Ђорђевић, Драгољуб В. и Jovan Živković (2002), **Romi na raskršću (prava manjina i manjinskih zajednica) / Roma at the Crossroads / O Roma ko ulavde droma**, PUNTA, Društvo dobre akcije, Komrenski sociološki susreti, Bahtalo drom, Niš.
- Ђорђевић, Драгољуб В., Jovan Živković, and Vladimir Jovanović (2004), Serbs, Albanians and the Fate of the Romas, Theoretical Perspectives, **Dhaka**, 11, 103-128.
- Ђорђевић, Драгољуб В, Marija Filipović i studenti (2002), **Sociologija romskog identiteta – dva izborna kursa**, Komrenski sociološki susreti, CMYK, Niš.
- Ђорђевић, Драгољуб В. и Драган Тодоровић (при.) (2003), **Религија и верски обичаји Рома**, ЈУНИР, Свен, Ниш.
- Ђорђевић, Драгољуб В., Dragan Todorović and Lela Milošević (2004), **Romas and Others – Others and Romas: The Social Distance**, Institute for Social Values and Structures “Ivan Hadjisky”, Sofia.
- Ђурић, Rajko (1987), **Seobe Roma**, BIGZ, Beograd.
- Fraser, Angus (2000), **The Gypsies**, Blackwell, Oxford.
- Guy, Will (ed) (2001), **Between Past and Future – The Roma of Central and Eastern Europe**, University of Hertfordshire Press, Hatfield.
- Haliti, Bajram (2003), **E Roma anglal e mudarimasko duvari e Aušvicosko / Romi pred zidom smrti Aušvica**, Memorijalni centar Roma za holokaust studije Srbije i Crne Gore, Beograd.
- Ханкок, Јан и др. (2000), **Ромски крџстопџти**, Литавра, Софија.
- Jakšić, Božidar i Goran Bašić (2002), **Romany Settlements Living Conditions and Possibilities of Integration of the Roma in Serbia**, Ministry of Human and Minority Rights Serbia and Montenegro, Beograd.
- Jašić, Nenad (2001), **Stari niški Romi**, Komrenski sociološki susreti, Niš
- Jovanović, Željko i dr. (2001), **Integracija bez asimilacije – Potrebe/problemi romske populacije u Srbiji iz ugla 34 RNVO**, Čigoja štampa, Beograd.
- Керник, Доналд (2001), **Циганите – исторически речник**, Отечество, Софија.

- Macura-Milovanović, Sunčica (2001), **Romska deca i škola: kako istopiti grudvu?**, Zadužbina Andrejević, Beograd.
- Memorandum: The Protection of Roma Rights in Serbia and Montenegro** (2003), European Roma Rights Center / UN OHNHR, Beograd.
- Mihajlović, Milena (2004), **Zbornik istraživačkih radova studenata Roma**, CIP, Beograd.
- Mirga, Andžej i Leh Mruz (1997), **Romi. Razlike i netolerancija**, Akapit, Beograd.
- Mitro, Veronika i Marija Aleksandrović (2003), **Devica da ili ne?**, AB print publikacije, Novi Sad.
- Mitro, Veronika, Jelena Jovanović, Danica Šajin (2003), **Spremni za brak da ili ne?/Ready for marriage: yes or no?**, AB print publikacije, Novi Sad.
- Mitro, Veronika et al (2004), **Nevidljive: ljudska prava Romkinja u Vojvodini/The Invisible Ones: Human Rights of Roma Women in Vojvodina**, Futura publikacije, Novi Sad.
- Mruz, Leh (2002), Nesećanje nije zaboravljanje. Cigani – Romi i holokaust, **Kultura**, (103-104): 97- 121.
- Polonsky, Paul (2003), **To UNHCR, With Love**, Divus&JEJUNE ULTIMA, Praha.
- Radulovački, Ljiljana (2004), **Romi u Sremu: neki vidovi usmenog folkloru Roma u Sremu**, S. Mašić, Beograd.
- Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov i Jelena Jovanović (2001), **Romkinje - biografije starih Romkinja u Vojvodini**, Futura publikacije, Novi Sad.
- Serbia and Montenegro Draft Strategy for the Integration of the Roma** (2002), Ministry of Human and Minority Rights Serbia and Montenegro, Beograd.
- Сикимић, Биљана (ур.) (2004), **Скривене мањине на Балкану**, Балканолошки институт САНУ, Београд.
- Tanner, Arno (ed) (2004), **The Forgotten Minorities of Eastern Europe**, East-West Books, Helsinki.
- Todorović, Dragan (ed) (2004), **Evangelization, Conversion, Proselytism**, JUNIR, Punta, Niš.
- Живковић, Јован, Драган Тодоровић, Владимир Јовановић и Драгољуб Б. Ђорђевић (2001), **Ромске душе: кривудава друмова до ромских душа**, Универзитет у Нишу, Ниш

UDK 316.334.54::008(497)

Соња Ризоска Јовановска
Институт за старословенску културу
Скопје
Република Македонија

**ВЛИЈАНИЕТО НА ИНСТИТУЦИЈАТА СОСЕДСТВО ВО
КУЛТУРНАТА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНОТ
(по примерот на с. Дебреште, прилепско)**

Резиме

Текстот се однесува на институцијата соседство, нејзиното функционирање во секојдневието и во обредни услови, во една од хетерогените селски заедници во која живеат Македонци со православна вероисповед и Македонци со исламска вероисповед. Преку истражувањата ќе се обидеме да утврдиме кои елементи во однос на нивните меѓусебни односи може да влијаат на директен или индиректен начин на глобалниот политички систем во државата, па дури и на геокултурниот развој на Балканот и моделите на културната политика.

Клучни зборови: институција соседство, Македонци со православна вероисповед и Македонци со исламска вероисповед, културна политика, Балкан

**THE INFLUENCE OF THE INSTITUTION NEIGHBORHOOD
IN THE CULTURAL POLICY OF THE BALKANS
(example from the village of Debreste, Prilep region)**

Summary

The main word in this work will be about the institution neighborhood, it's functioning in everyday life, but also in the ritual conditions, in one of the heterogenic communities in which Macedonians with ortodox religion and Macedonians with moslem religion live. Although it is about strictly separated field of research, contemporary life teaches us that the whole area of the surrounding affects the global, mundial, even on the character of the geocultural development of the Balkans and the models of the cultural policy. Through the research of the interpersonal neighborly relations, we will try to view each segment of a culture or subculture and the way of it's mixture, development and changes in perspective of the internal and external characteristics, which in certain point are in deepest relationship with the grade and type of society relation. The grade of their interpersonal influence as well as the inter dependance viewed through the institution neighborhood, will uncover one very important segment, if the the two religious groups are functioning together as subcultures, or, as a

completely different and parallel cultural systems, particularly in this case when they are based on different religions and yet they belong to the same ethnos. The interpretation is of great importance, when ethnical cultures known as subcultures will collide with the interests of the global system, is it possible for them to group themselves and survive as a small society, as in the researched example, or opposing cultures will appear and all changes and processes will be reflected in the global cultural policy of the Balkans.

Key words: Institution Neighborhood, Macedonians with Orthodox Religion, Macedonians with Moslem Religion, Cultural Policy, Balkans

Културниот простор што го избравме како рамка на нашето истражување, селската заедница Дебреште не е случаен, напротив, ваквата хетерогена заедница треба да ни покаже на кој начин може се создаваат, опстануваат и зачуваат значајните модалитети на културната егзистенција со сите нејзини манифестирања на различните егзистенцијални предизвици, во просторот и времето.

Во поглед на религиозноста, населението во селската заедница е поделено на православни и муслимани, додека во однос на етничката поделба, на Македонци, Турци и Албанци. Етничката поделба, всушност и не се должи толку на потеклото, колку на стекнатите разлики по основа на религиозноста. Односот меѓу двете етнорелигиски групи, Македонците со исламска вероисповед и Македонците со православна вероисповед претставува посебен предизвик за истражувачите, бидејќи на своевиден начин ни одгатнува многу прашања поврзани со историските, политичките и културните процеси кои оставиле траги, а чии реперкусии се чувствуваат најмногу во културната политика на просторот што не опкружува.

Имено, истражувањата поврзани со етнокултурниот идентитет на Македонците со исламска вероисповед од секогаш биле актуелна тема за истражувачите, иако сите теориски правци водеа кон исти резултати, дека станува збор за население со македонски говорен јазик и автентична култура, како и повеќе обредно-обичајни карактеристики. Македонците со исламска вероисповед од овој простор го претставуваат оној дел од македонскиот народ кој новата религија не ја прифатил со единствена цел, да го зачува своето семејство и својот интегритет во заедницата. Но, суровата реалност, дека исламизацијата воопшто не придонела за подобрување на нивните животни услови, како и фактот дека не ги издигнала во привилигирана група во однос на оние кои не подлегнале на ваквите притисоци, или очекувања, направила да се создаде еден посебен однос меѓу нив. Нивната секојдневна комуникација на својот мајчин македонски јазик бил еден од значајните показатели за одржување на многу заеднички нешта кои ги споделувале и пред самата исламизација.

Преведувањето во ислам на дел од христијанското население без оглед на причините, оставиле големи последици, бидејќи на тој начин дошло до однородување и создавање на првото скалило, асимилирање на словенското население и откинување од матичната етничка група.

Меѓутоа, во современото во Македонија, верата покажа дека претставува многу значаен индикатор во донесувањето на одлуката за јавно приклучување кон одредена етничка група, бидејќи исламизацијата не претставувала само чин на менување на верата, туку и процес на однородување. (Ташева, М., 1997, 83)

Факт е дека етничкиот идентитет не се исцрпува само преку верата, што се докажува и преку ставот на оние групи и поединци што без оглед на конфесијата, не само што имаат потреба тоа јавно да го истакнат, туку и да се декларираат како Македонци или Македонци со исламска вероисповед. Политичките притисоци во различните периоди и покрај силината на потиснување на нивната етничка поврзаност со Македонците со православна вероисповед не успеале да ги потиснат нивните чувства за припадност. Иако не попуштиле пред многубројните закани за претопување или губење на идентитетот, туку останале да постојат да се прикажуваат како популација со македонски говорен јазик, и приврзаници со исламска религија, може јасно да се воочи дека повеќето од нив имаат проблем со прифаќањето на оваа идентификација. Кај поголем дел од нивната верска група се јавува отпор кон јавниот етноним Македонци Муслимани, во кој тие не ја гледаат својата идентификација, туку само намалена вредност во однос на другите јавни етноними. Покрај овој до неодамна званичен етноним, во науката сега се употребува вописниот етноним Исламизирани Македонци, кој како да содржи несовершеност во споредба со атрактивноста на другите јавни етноними (Светиева, А., 2003, стр. 20). Тие се познати и под различни етноними како Турци, Торбеши, Бошњаци, Помаци, Аповци. (Барјактаровиќ, М., 1969, стр. 362; Барјактаровиќ, 1970, стр. 89).

Во селската заедница Дебреште, кај оваа популација широко е распространето народното препознавање, или идентификување со вТурциг, со верување дека нивните претци биле Турци, но со пристигнувањето во Македонија, морале да го забораваат јазикот за да комуницираат со своите соседи.

Но, истражувањата покажуваат дека меѓу двете верски групи се создал еден посебен етноним како вневербален симбол на етничка и културна сродност, кој најверојатно настанал како чувство на културната поврзаност меѓу Македонците од двете конфесии далеку пред создавањето на македонската држава. А тоа е етнонимот **НАШИНЦИ** (Светиева, А., 2003, стр. 7-8). Според постарите

информатори во селската заедница овој етноним настанал во времето на големите миграциони процеси на Исламизираните Македонци во Турција и нивното разочарување од земјата која направила чувството на приврзаност со оние кои ги чувствувале како свои, да ја истакнат со присвојувањето на етнонимот *нашинци*. Според последните истражувања во Турција, ваквиот етноним сеуште се употребува подеднакво меѓу иселениците не само од Дебреште, туку и од другите места и се употребува во секојдневната идентификација меѓу луѓето и до денешни дни. Подеднакво се слуша и од едните и од другите, како етноним кој сеуште ги држи во една посебна приврзаност. (Според истражувањата на Танас Вражиновски во Турција, 2004 год.), "Зошто се викаме нашинци, за да покажеме дека сме исти, а различни од Албанците, е вака, да ти речам каурине не чини, а ти да ми речиш-Турчин, пак не чини, а тие од Турција, шо отидоја, тоа ни го донесоја, они се викаат така, па нели сме исто, а и си зборуваме исто, примиле нашите вера и обичаи, ама пак сме наши, пусти наши. (АИСК-Прилеп, К-114, Инф. со исламска вероисповед, маж, роден 1919 год)

Факт е дека Македонците со исламска и православна вероисповед ги сврзува јазикот и потеклото. Тоа е историски факт. (Лимановски, Н., 1989, стр. 161) Но, современието покажа дека постојат различни тези и програми за привлекување на Македонците со исламска вероисповед кон повеќе различни етнички заедници, што значи дека процесот на разнебитување на нивната посебност и култура, продолжува не само како резултат на современите општествени процеси, туку и како резултат на силната политизација на нивниот идентитет. Од времето на транзицијата, и во науката се поставени голем број на пречки за нивната етничката припадност, насочени кон објаснување и докажување на нивното турско, албанско и др потекло, отфрлајќи ја целосно вредноста на тезата за нивното македонско потекло.

Имено, во долгата низа на историски процеси, не само Македонија, туку и другите народи на Балканот муслиманската вера ја нарекувале турска вера, поради што честопати доаѓало до мешање, изедначување, заменување на поимите на етничкото и религиското, со што исламизацијата се мешала со потурчувањето. Терминот *потурчување* во себе содржи два елемента: етнички и верски, додека терминот *исламизација* подразбира само еден елемент-верски (Вражиновски, Т., 1992, стр. 170).

За конверзијата од христијанство во муслиманство во современата социолошка, историска, етнолошка и другите дисциплини се употребува терминот *исламизација*. Во многу историски документи, како и фолклорната традиција се зборува за *потурчување* наместо за

исламизација, бидејќи етносот бил скриен зад превезот на религијата. (Хаџи-Василевиќ, Ј., 1924, стр. 3). Како резултат на оваа сложена традиција, во свеста на македонското христијанско население се изградил социјално-психолошки стереотип кој го мешал христијанското со македонското и муслиманското со турското (Ачковска, В., 2003, стр. 320). Но, факт е дека, од друга страна, религиската припадност била и останала еден од основните и најзначајни белези со кои се определувало местото на секој и тоа не само во османлискиот општествен систем, туку и во нашето современе.

Нашите истражувања се насочени кон утврдување на одредени индикатори кои ќе ни покажат дали со прифаќањето на новата религија, исламот, и со сите историски, политички притисоци се јавил непремостив јаз меѓу двете верски групи, односно дали се претвориле во група што ги дистанцирала од својата етничка база, без разлика на тоа што во целост ги сочувала јазикот и голем дел од културните елементи. Се наметнува прашањето дали неможноста од изнаоѓање на решение за премостување на јазот што го направила конверзијата, како и големината на нивната група, која е недоволна за нормална репродукција, денес ги доведува се до поголемо искушение да попуштат пред асимилаторските притисоци на се побројната албанска група.

Последиците од ова се видливи и денес, иако во глобала не гаснела свеста за своето етничко потекло. Сепак, треба да се има предвид дека односот на религијата и етносот е неминовна тема на сите бројни научни полемики за етницитетот во кој без разлика на различитоста на теориските пристапи, верата најчесто се нагласува како една од најзначајните карактеристики на етничкото заедништво.

Дали ваквата теза важи и за културниот простор што го избравме. Со утврдувањето на елементите на контакт: конфликт, односно оние кои ги спојуваат и оние кои ги разделуваат двете верски групи, можеме директно да говориме за меѓусебните односи и нивното функционирање преку институцијата соседство во секојдневието, но и во обредни услови. Истражувањата треба да покажат дали двете верски групи функционираат меѓусебно, како поткултури, како сосема одвоени и паралелни културни системи или пак се структурирани според изградениот модел на колективноста и опстојуваат како општество во мало.

За откривање и утврдување на етничкиот и културниот идентитет од особено значење е и откривањето на степенот на религиската свест, како една значајна категорија која ни дава можност најдиректно да ја согледаме етнопсихолошката одлика на секој припадник на етнорелигиската група. Низ општествените текови се среќаваат многубројни примери кога припадници на една национална

група и религија преминуваат во друга религија од најразновидни причини. Тоа довело и муслиманската религија во целата своја политичка историја, приоритетот да го презема за себе, а етничкиот принцип го потиснувала на заден план, сметајќи дека националното определување го руши дигнитетот на верникот (Dugandzija, N., 1983, стр. 188).

Низа податоци говорат дека долгогодишниот вакум и политичката резервираност кон прашањето за етногенезата и воопшто за националната припадност на Македонците со исламска вероисповед, повлијаеле директно и фрапантно врз промената на степенот на етничката свест. Гледано во историска перспектива кај Македонците со исламска вероисповед се забележува дека религиозната свест во одделни области егзистирала поинтензивно. Тоа придонело да дојде до забавување на националното освестување. Дека црквата одиграла голема улога во поделбата на македонскиот народ говори и фактот што Македонците со исламска вероисповед, од страна на христијаните биле согледувани како посебна народност, односно се оградувале од нив поради тоа што преминале во ислам, значи религиозното од сите страни било над националното, народносното. (Ачкоска, В., 2003, стр. 320-321) Тоа значи дека, религијата била единствен и основен носител и на националниот идентитет.

Но, значајна улога во дефинирањето на националниот идентитет има и културниот идентитет, иако тие и не мора да се поклопуваат. Истражувачите, се повеќе ја потенцираат разликата меѓу историскиот идентитет и прокламираниот и преживеан идентитет. Националниот и културниот идентитет се претставуваат како динамички категории, подложни на законите на општествените промени, но сепак истакнувајќи ја посебноста и стабилноста на структурата на колективната свест. Но, она што секогаш треба да го имаме предвид е, дека во матриците на културниот и националниот идентитет, покрај рационалната свест, секогаш се присутни бројни слоеви на т.н.р. “колективно-несвесно”, што во одредени критични моменти, особено кога е во прашање опстанокот на групата и заедницата, испливува на површина колективната свест и влијае целосно на колективното однесување на нејзините членови.

Имено, тоа се повеќе го истакнува големото значење на истражувањето на сите фактори кои влијаат на колективната свест и колективните претстави, влијанието на колективното паметење и архетиповите, но и бројните современи облици на симболична комуникација која најмногу доаѓа до израз кога доаѓа до повлекување и изолирање во своите родовски граници. Меѓутоа, повеќе од сигурно е дека во некои селски заедници токму таа изолираност продонела да се

зачуваат многу од обредните активности кои се директно, или, индиректно поврзани со христијанската религија. Затоа, како една од важните карактеристики за зачувување и поврзување со македонското битие е нивната изолираност во затворени оази на македонскиот етнички простор. Ваквата затвореност придонела сите односи и појави кои се остварувале, трансформирале, или редуцирале да останат скоро во конзервирана форма, што е многу важна компонента на нашето истражување. Ваквата затвореност ни овозможува да се приближуваме асимптоматски до вистинското димензионирање на постоењето на човекот во некое негово, сопствено, но и пошироко опкружување, како што се соседските односи.

Имено, соседството во хетерогените заедници претставува особена и значајна институција, бидејќи на директен начин ни го претставува предизвикот на значењето за заедништво во различноста, со цел да се разреши егзистенцијалното прашање на обезбедувањето, и тоа не само на толерантната, туку и на креативната меѓучовечка и меѓукултурна комуникација позната како колективитет. Секако, од големо значење е да се објасни врз кои показатели се градело соседството, кои процеси влијаеле на неговото функционирање, како и дали тие во својата основа имале цел да создадат етнички соживот, или, пак, да ја разгорат верската нетрпеливост. Особено е значајно да се открие, не само кои позитивни и негативни показатели рефлектирале со одредени внатрешни и надворешни промени, туку и да се одреди на кој начин може да повлијаат не само на поширокото опкружување, туку и на карактерот на гекултурниот развој на Балканот и моделите на културната политика.

Како еден од позитивните показатели за одржување на меѓусебните соседски односи, по верска основа бил авторитетот на старите луѓе, институционализиран преку Советот на старци кој преку создадениот локален систем на вредности, придонел ваквата традиција на добрососедските односи да се пренесува од генерација на генерација, што значело и олеснување на комуникацијата на ниво на целата селска заедница. "*Не рекол Господ, онај така, овој вака, ами сите едно да бидат, оти сите еден и дал, Господ е еден.*" (АИСК-Прилеп, К-112, Инф. со исламска вероисповед, роден 1909 год.) Во неговото членство подеднакво биле вклучени припадници и на двете верски групи што овозможувало надлежност на сите нешта кои се од јавен карактер и услов за опстанок на заедницата. Со периодот на транзиција доаѓа до постепено изумирање на неговата функција, со што нештата од заеднички интерес добиваат сосема поинаква конотација. Авторитетот на старите бил еден од значајните показатели за здружувањето и колективноста на заедницата, бидејќи современието покажа дека кај

младите нема изразен колективистички дух што негативно се одразува врѓ опстанокот на заедницата.

Како позитивни показатели кои влијаат на одржување на институцијата соседство се истакнуваат и, признавањето на постоечките разлики и сличности и почитувањето во однос на стриктното придржување на религиските норми. Имено, со почитувањето на разликите се создавале нови рамништа и нови форми на општествена артикулација во доменот на интракултурните односи, создавајќи прекодирање на системот на интеркултурната комуникација. Тоа станало нераскинлив дел од секојдневниот живот, со што припадниците на едната верска група одржувала меѓусебни односи со големо внимание и почитување кон припадниците на другата верска група, како и кон нивните сфаќања и институции. На тој начин, поздравувањата, дружењето и гостопримството како едни од елементите кои го градат системот на соседски односи се издигнале на посебен систем креиран од самите припадници низ заемните контакти и активности во секојдневните допири и во посебните празнични пригоди.

Посебната култура на христијанската и муслиманската заедница со својот нормативен поредок наметнувала рамки на движењето во општествениот простор и ограничувања во однос на интерперсоналната комуникација. За разлика од мажите на кои им бил доделен поширок општествен простор и поголема слобода во остварувањето заемни контакти, кај жените од муслиманската група постоеле ограничувања во овој поглед на домот и на непосредното соседство. Тоа создало забрани во однос на нивната комуникација со претставниците на машкиот пол надвор од семејството, кои се особено строги кога се во прашање претставници на машкиот пол од христијанската религија. Овие рестрикции во однос на комуникацијата меѓу половите не ги нарушила интерконфесионалните контакти. Напротив, почитувањето на ваквите ограничувања и забрани поттикнале изградба на нови правила во заемната комуникација, оформување на едно тело на напишани правила, но обврзувачко и за двете верски групи.

Во однос на поздравувањата постоеле посебни правила: в Сега кога ќе ме сретнеш со жена, а ако помини соседот, не ми вели ништо, ќе си ја наведни главата ни јас здраво, ни тој. Не е во право тоа, одиме кај ними на Велигден, тие кај нас на Бајрам и сега можам барем со рака да му речам здраво, не му зборувам повеќе, ама така си правевме почит и затоа и сега во цела Македонија ај најди некој како нас да си се има. (АИСК- Прилеп, К-112, Инф. со исламска вероисповед, маж роден 1909 година)

Ваквата посебност во однесувањата е присутна и во дружењето и гостопримството, имено, постои строга полова поделба, не само во

секојдневните услови, туку и за време на обредната практика поврзана со свадбите, погребите или пак за време на празничните пригоди за време на славењето на Велигден (кај Македонците со православна вероисповед) и Бајрам (кај Македонците со исламска вероисповед).

Преставувајќи ги основните елементи на институцијата соседство всушност се укажува и на главните црти и на селото како социјална или обредно-религиска заедницае каде индиректно се укажува и на колективниот дух на селската заедница кој во голема мера го овозможувал системот на сожителство граден со векови, а претставен преку личните и општествените врски меѓу поединците и групите од различните верски групи.

Истражувањата покажуваат дека двете етно-религиски групи низ историјата на заедничкото живеење на една територија самите си создале ниво на меѓусебна комуникација, толеранција, доверба, пријателство. И токму ваквата заедница, која по својот карактер претставува традициска заедница успеала спонтано и општо човечки самата да си ги регулира односите. Успеала во голема мера да придонесе за културна средина во вистинска смисла, бидејќи жителите воопшто не се оптеретени со постоење или непостоење на граѓанско општество, туку напротив односите меѓу нив сеуште во голема мера се регулирани според утврдени норми и нагласена комплементарност на многу типови на однесувања, а релативно мал број на несинхронизирани норми кои би мотивирале конфликтни ситуации.

Во муслиманската група има уште еден показател кој придонесува за одржување на добрососедските односи, а тоа е должината на престојот на семејствата во селото. Поголем углед ужива староседелното население. Дојденците, барем првата генерација, не биле никогаш рамноправни со другите селани. На нив се гледало со некој презир. Дури втората генерација се стекнувала со доверба и прифаќање. Нивните деца, кои овде биле родени, повеќе не биле "дојденци". Третата генерација веќе е сосема акомдирана. Тогаш веќе потомството на "дојденците" се смета за староседелно население.

Староседелците се залагале на секој начин да ја заштитат селската заедница од надворешните промени и процеси преку присилните населувања, или иселувањето на населението условено од историски, политички, економски и верски причини. Податоците од етничките промени и процеси на пример, во однос на другите 6 хетерогени заедници во о. Долнени говорат дека, за разлика од другите заедници Дебреште се истакнува со изразита затвореност што придонело етничката структура да не доживее некои посебни катаклизми.

Од податоците во пописите за с. Дебреште може да се воочи дека претставува најголема хетерогена селска заедница во о. Долнени во која не се забележуваат драстични промени во севкупниот број на населението од првиот и последниот попис. Податоците од турските дефтери покажуваат дека исламизацијата на овој простор започнува многу рано, некаде при крајот на 16 век, а во периодот после тоа, во траење од скоро два века, нема никакви податоци. Од повеќето пишани документи, можат да се забележат флукуации во бројот и структурата на населението.

Податоците од редовните пописи покажуваат драстични промени во поглед на националната структура. Може да се забележи дека македонското население е намалено речиси за половина. Според истражувањата, некаде околу шеесеттите години во селската заедница, имало скоро подеднаков број на куќи и тоа 200 на Македонците со православна вероисповед, а 200 на Македонците со исламска вероисповед.

с. Дебреште

Година	Вкупно	Македонци	Турци	Албанци	Срби	Роми	Други
1948	2402						
1953	2595	502	2080	5	1		7
1961	2394	995	1386	/	6		7
1971	2405	844	1319	14	4		224
1981	2403	437	1797	45	/		124
1991	2372	258	2084				27
1994	2319	210	2011	85	1		12
94/53	89,4	41,8	96,7	1700.0	100.0	0.0	600.0

Податоците од пописите покажуваат дека во селото живеат повеќе заедници, но преовладуваат групите на Македонците со православна вероисповед и Македонците со исламска вероисповед кои се декларираат како Турци, *"кај нас ние Турци се водиме ние уште од времето. Секогаш се водеме Турци."* (АИСК-Прилеп, К-115, Инф. со исламска вероисповед, маж, роден 1919, с. Дебреште)

Малиот број на албанското население, особено до 1994 година се должи на инфериорното однесување на припадниците на двете верски групи кон албанското население и покрај сите притисоци за албанизација на истражуваниот културен простор. "Во селото има 5-6 куќи во кои живеат Албанци и тие се доселени во поново време. Тие, Шиптарите шо се дојдени, не ни се по симпатија толку, ама дошол овде, се ушалтал, шо да му праеме, ама шукур, немаме ништо лошо. А не е тоа толку добро, да ти кажам право, да му допуштиш на некој се, не

чини, оти тие се апсолутно различни од нас." (АИСК-Прилеп, К-115, Инф. со исламска вероисповед, маж, роден 1919, с. Дебреште) Некаде околу шеесетите години, во с. Дебреште, доселеници од Санџак, познати како Санџаклии, се населиле во селото, но не биле "добро примени" од староседелското население со што биле приморани да се отселат во соседните села, претежно во с. Лажани каде нивниот број е најмногу застапен.

Пописните податоци откриваат дека во периодот од 1953 г. до 1973 г. Македонците со исламска вероисповед масовно се иселуваа надвор од нашите граници, во Турција, како резултат на фактот на неопределеноста на општествено-политичките фактори во републиката и не третирањето од страна на македонските власти како дел од македонската нација заради нивната исламска религија. Интензитетот на оваа миграција се намалува дури после 1970 година. "За Турска заминаа цела група, ама сите заминаа заедно во Истанбул и сеа таму има цело маало, се вика Дебрешко, маало, и таму си ги тераат сите работи како соседи. Од нив се вратија неколкумина, ама отидоја Албанија, и таму лезет не видоја и пак овде дојдоја, не поради јазико само, туку пусто родно место е. И тогај пак одеа за Турска (АИСК-Прилеп, К-113, Инф. со исламска вероисповед, маж, роден во 1906 год.) Кај нив сеуште постои именувањето со етнонимот НАШИНЦИ, истакнувајќи ја потребата од истакнување на етнокултурниот идентитет, иако со склучувањето на брачните врски и интеграцијата со локалното население постепено ќе згасне ваквата посебност во нивната идентификација и ќе започне процесот на вистинско турцизирање.

Дел од иселените повторно се вратиле во земјата, поради неможноста да се приспособат на новата средина со непознат јазик, менталитет, обичаи. Сепак, дел од нив останале засекогаш таму. (Лимановски, Л., 1984, 53, 73) "Полоината, 200 куќи заминаа. Едни си се вратија, оти тука ни е живото, комшијата комшијата како кум си го гледа и во арно и во лошо, па и јазико македонски, оти турски не знаеме ако се водиме Турци." (АИСК-Прилеп, К-111, Инф. со исламска вероисповед, маж, роден во 1909 год.) Ваквата емиграција на муслиманското население се прекинува некаде околу 1971 година како резултат на разочарувањата што ги доживеале во Турција, но воедно и од потребата од остварување на добри меѓусебни односи. Дали може да се претпостави дека изградените соседски односи на индиректен начин повлијаеле на повторното враќање на иселениците. Имено со враќањето во селската заедница започнало поинтензивно дружење на двете верски групи. Дали ваквите процеси се препознатливи како позитивни или негативни параметри, ќе покаже културната политика на Балканот.

По ваквите инензивни миграциони процеси, бројот на Македонците со исламска вероисповед во селото перманентно расте, што го потврдуваат податоците од следните пописи. Овој раст иако со мал интензитет се однесува и на Албанците што значи промена и во националната структура на селската заедница. Во истиот тој период се забележува драстично опаѓање на бројот на христијанското население во селото, особено на младото население кое е во се помал број присутно што покажува и бројот на учениците од Македонците со православна вероисповед. Многу се иселиа, оти се смениа работите од 1991 година, од распаѓањето на Југославија. Не си одеа ради муслиманите, оти со муслиманите никогаш лошо немавме, туку си одат од поалбанчувањето преку тие жените што ни ги носат од Албанија.г (АИСК-Прилеп, К-116, Инф. со православна вероисповед, маж, роден 1912 год.)

Купувањето на девојки од Албанија од 1992 година станува нова пракса и многу честа појава во селото која во свеста на муслиманското население на извесен начин е поврзана тесно со стариот обичај на прит, применувајќи го во денешната практика како модификација на стариот обичај. "Ако неможат на некој од овде да му наат невеста од Албанија му носат. Плаќаат за невестата и тоа зависи каква ќе се погоди." (АИСК-Прилеп, К-111, Инф. со исламска вероисповед, маж, роден 1909 год.)

Најважен фактор кој го зачести се повеќе овој процес на овој простор е идентификацијата на Муслиманите со Албанците. Верскиот фактор стана преовладувачки, потиснувајќи го се повеќе етничкиот фактор. Познатата и се подоминантна формула, *Албанец е еднакво со муслиман и обратно*, денес е особено актуелна и се почесто се применува кај Македонците со исламска вероисповед, а особено кај оние кои се во брачна врска со жени кои доаѓаат директно од соседна Албанија.

Истражувањата покажуваат дека пред почетокот на оваа појава, во селската заедница бројот на неженети момчиња бил голем. Со купувањето на девојки од Албанија, целибатот сега е ретка појава. Имено со оваа практика, момчињата можеле да си дозволат да купат невеста, бидејќи во нормални услови тие биле обврзани да платат голема сума. На тој начин тие практично го исполниле својот долг кон својата религија, стапиле во брачна заедница. Ваквата практика е спроведена од одредена група на луѓе, а во народниот живот е позната како *сводништво* и е практикувана и денес во одредени простори. Девојките ги земаат од Албанија ветувајќи им подобри услови за живот и ги продаваат на лицитација за сегашна противредност од 2500 до 5000 ЕУР, во зависност од убавината, дали е невина, дали е девојка или

разведена. Девојките изјавуваат дека се сложиле на ваков брак само поради лошите услови во нивната земја. Нивниот број станува се поголем и во истражуваниот простор, што значи дека промената во националната структура се должи и на нивната присутност во селската заедница. Повеќето од нив имаат завршено средно образование, што во однос на ниската стапка на образование кај Македонците со исламска вероисповед придонесува да бидат посовремени во поглед на другите муслиманки во селото. Тие со себе носат сосема поинаков тип на културни елементи. Ги учат своите деца да зборуваат албански јазик, ги воспитуваат во поинаков дух, каде обредната практика воопшто и не опфаќа заеднички нешта со Македонците со православна вероисповед. Ваквите промени во поглед на потиснувањето на едниот, а воедно и истакнувањето на другиот идентитет се остварува забрзано доколку постои голема разлика во годините на сопругниците.

Податоците говорат дека децата од ваквите брачни заедници имаат сосема поинаков тек во процесот на социјализација. Традицијата за заедничко дружење меѓу двете верски групи постепено изумира, бидејќи во нивната свест сосема јасно е истакнато чувството за приврзаност кон албанската група. Ваквите сфаќања во семејните заедници носи и промени и во целокупниот обичаен живот. Имено, заедничките обичаи, како Ѓурѓовден, Митровден, Илинден, Иванден и други постепено почнале да се искоренуваат, бидејќи тие се пренесувани традициски преку колективната свест на генерациите. Традицијата за посетувања и канења за време на празниците поврзани со календарската обредност и животниот циклус, доживеале одредени промени, кои негативно се одразиле на меѓусебните односи не само во празничните пригоди, туку и во секојдневната комуникација.

Ваквиот индиректен процес на албанинизација условил промени и на другите етно-културни црти, освен на јазикот и обредната практика, односно започнува процес на разнишување на колективната свест, институцијата соседство, чувството за припадност кон својата група, идејата за заедничкиот поредок, а не помалку и територијалната заокруженост.

Пред научната дејност стои отворено прашањето, дали ваквите процеси ќе извршат одредени реперкусии и на културната политика на Балканот, бидејќи идните генерации кои потекнуваат од ваквите брачни заедници во својата свест воопшто нема да бидат засегнати за етничкото потекло и приврзаноста кон етникумот. Тие ќе имаат изградено сосема друга национална свест, ќе се чувствуваат како чисти Албанци, што ќе се одрази и на образовниот процес, и на целокупната национална структура во државата. "Сега 1992-93 година, од коа ги завлекоа тие жените од Албанија, умре живеачката меѓу нас. Се почна

да се дели Турчин, Каурин, Циган, најголема омраза од коа ја знам има сега. Најголема верска омраза, национална омраза. А кога си бевме само ние си правевме ногу работи, адети, заеднички, се беше подруго, ее готово е сега, жената прави се, го менува светот, предизвикува војни." (АИСК-Прилеп, К-115, Инф. со исламска вероисповед, маж, роден 1919 год.)

Етничките култури препознаени во овој дискурс како поткултури, иако биле структурирани да опстануваат како општество во мало, со ваквиот процес на албанизација придонесуваат да дојде до дипропорција на влијанијата на одделните поткултури во нејзиниот културен систем. Тоа значи дека ваквите поткултури се испреплетиле со поинакво рамниште на општност, ставајќи ја едната поткултура во зависност од другите од поинаков ред и значење. На тој начин овие типови на односи, особено во однос на институцијата соседство го разлишале интегритетот и етнитетот на етничката поткултура и на своевиден начин, го достигнале рамништето на контракултури. Од една страна, тие директно се коселе со интересите не само со групата на Македонците со православна вероисповед, туку и со онаа група која сеуште се идентификува како Македонци со исламска вероисповед. Приклонувајќи се кон албанската група, од друга страна, тие се судираат со политичкиот глобален систем во државата, што повеќе од сигурно е, дека со сите овие промени и процеси ќе се повлијае и на глобалната културна политика на Балканот.

Користена литература

- Ацкоска Виолета, *Братството и јединството 1944-1974, помеѓу хармонија и дисхармонија, ИНИ, Скопје 2003;*
- Bajraktarović Mirko, *Zašto se nerado pomiwu neka imena kod našeg naroda,* Zbornik Filozofskog fakulteta, VI-2, Beograd 1962;
- Barjaktarović Mirko, *Pitanje "jednodančica" iz naših narodnih verovanja,* GEM, t. 36, Beograd, 1973;
- Vlahović Petar, *Proces islamizacije u nekim našim krajevima, GEI, XXX,* Beograd, 1981;
- Vlahović Petar, *Procesot na islamizacijata kaj jugoslovenskite etnički grupŕ,* vo: Makedonci Muslimani, Skopje, 1984;
- Vlahović Petar, *Etnički pluralizam balkanskih naroda i etnos u svetlu antropologije.* Etnoantropološki problemi 1, Beograd, 1987;
- Вражиновски, Танас, *Потурчувањето на македонското словенско население одразено во македонските историски преданија,* Македонски народни преданија, ММ, Скопје, 1991;
- Dugandžija, N., *Religija i nacija,* Zagreb 1983;

- Лиманоски Нијази, *Етничките промени и исламизацијата во Македонија*, Македонци Муслимани, 1984;
- Петреска Весна, *Свадбата како обред на премин кај Македонците од Брсјачката етнографска средина*, ИФ-Скопје 2002;
- Светиева Анета, *Политизација на етничкиот идентитет на Торбешите ("Нашинците")*, Балканославика, ИСК, Прилеп 2003;
- Ташева, М., *Некои определби на етничноста и етничката група во социлошката теорија*, Годишен Зборник 6 на Филозофскиот факултет на Универзитетот "Св. Кирил и Методиј" - Скопје, 1996;
- Ташева, М., *Исламизацијата и нејзините современи последици*, Етничките групи во Македонија: историски контекст, Скопје, 1997;
- Ташева, М., *Религиозноста и етничката припадност*, Етничките групи во Македонија: современи состојби, Скопје, 1998;
- Хаци-Василевиќ, Ј., *Муслимани наше крви у Јужној Србији*, Београд, 1924.

UDK 316.774+323.15](497.11-12)

Jovan Živković
Filozofski fakultet
Kosovska Mitrovica

**MEDIJSKI SADRŽAJI I MANJINSKE ZAJEDNICE NA JUGOISTOKU SRBIJE
(Odnos prema medijskim sadržajima kao pitanje statusa i svesti manjinskih
nacionalnih zajednica na jugoistoku Srbije)***

Rezime

Ako je razvoj medija uslov za demokratizaciju društva, onda je tek njihova 'upotreba' relevantna za status nacionalnih manjina i proširenje njihovih identitetnih karakteristika. Zadatak ovog rada bio je da se empirijski proveri stanje medijske prilagođenosti multikulturalnoj panorami na jugoistoku Srbije. On se operacionalizuje kroz saznanja o opredeljenosti manjina ka određenim masmedijskim sadržajima, ali i u kojoj meri je medijska scena prilagođena potrebama etničkih zajednica. U tekstu se naglašava, u krajnjoj instanci, da je odnos prema masmedijskim sadržajima pitanje statusa i svesti manjinskih nacionalnih zajednica na jugoistoku Srbije. Utoliko se nije izbegao osvrt na aktualnu društvenu ustrojenost gde su mediji samo jedna podsistemska sfera koja i dalje funkcioniše na principu jednog javnog plana.

Ključne reči: mediji, demokratizacija, identitet, centralizam, unitarizam, pluralizam, multikulturalizam

**MEDIUM CONTENTS AND MINORITY COMMUNITIES ON THE
SOUTHEAST SERBIA**

**(Relationship towards medium's contents as a question of the status of an
awareness of minority communities on the Southeast Serbia)**

Summary

If the development of mediums is a condition of democratization process in society, thier "use" is relevant for the status of national minorities and spreading of their identical characteristics. Basic empirical task in this study is checking of the state of medium's ability to adapt themselves to multicultural panorama of the southeast Serbia. It is being implemented by full knowledge about the determination of minorities towards fixed mass medium contents as well as the extent of their ability to adopt themselves to the need of ethnic communities. The relationship between national communities and the awareness of minority communities and the awereness of minotity communities on the

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

southeast Serbia is being particularly emphasized in this study. because of that, turning to the current social organization, with medium as one of the underspheres which operates on the principle of the one public plan, hasn't been avoided.

Key words: Medium, Democratization, Identity, Centralism, Unitarianism, Pluralism, Multiculturalism

Uvodne napomene

ad 1.

Budući da su mediji mesto većeg izražavanja kulturnih, političkih i drugih identitetnih odlika i etničkih posebnosti, njihov zadatak u savremenosti je i da širi demokratski ambijent kojim bi se dodatno pospešilo prevazilaženje inhibirajuće prakse. Da li je takav pristup i realizovan, naspram potreba i ispunjenosti standarda prema očekivanoj otvorenosti masmedijskih sredstava, može se pratiti kroz podatke dobijene empirijskim istraživanjem na jugoistoku Srbije¹. Njima bi trebalo da se utvrdi da li je stanovništvo ovog dela Srbije i dalje pod “patronatom” tzv. *jedne javne sfere* i u kojoj meri se masmedijski prostor saobražava interesima etničkih posebnosti kao kreatorima svoje zajednice. Ovaj pristup može se identifikovati i sa šire shvaćenog domena – kao sticanje uvida u prisutnost medijskog pluralizma². Navedena pitanja se oslanjaju na sugestije o društvenoj i medijskoj decentralizaciji prema *Evropskoj povelji o regionalnim i manjinskim jezicima*, jer ona podrazumeva “stvaranje makar jedne radio stanice i jednog TV kanala na regionalnim ili manjinskim jezicima”; “da (lokalne ili centralne vlasti) ohrabre ili olakšaju redovno emitovanje radio programa na regionalnim ili manjinskim jezicima, [...] proizvodnju i distribuciju audio ili audiovizuelnih radova na regionalnim ili manjinskim jezicima, [...] stvaranje i očuvanje makar jednih novina na regionalnim ili manjinskim jezicima, odnosno redovno objavljivanje novinskih članaka na regionalnim ili manjinskim jezicima, te da pokriju troškove onih sredstava javnog informisanja koji koriste regionalne ili manjinske jezike u slučajevima kada zakon i inače omogućava finansijsku pomoć sredstvima javnog informisanja”. U njoj se podvlači, takođe, da je država u obavezi da “pomogne obrazovanje novinara i ostalih upošljenih u sredstvima javnog informisanja koji koriste regionalne ili manjinske jezike”, kao i da “države moraju da garantuju slobodu direktnog prijema radio i TV programa iz susednih zemalja na jeziku koji je isti ili

¹ U okviru projekta “Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu”, obavljeno je empirijsko istraživanje na uzorku od 1.800 ispitanika u periodu jul – avgust 2003. Uzorak je podeljen na tri poduzorka sa identičnim brojem ispitanika (po 600), koji su realizovani na teritoriji jugoistočne Srbije, severozapadne Makedonije i centralne i zapadne Bugarske. Prikupljanje empirijske građe usmereno je na pet okruga jugoistočne Srbije (Nišavski, Toplički, Pirotski, Jablanički i Pčinjski), tri opštine severozapadne Makedonije (Skoplje, Tetovo i Kumanovo) i dve oblasti centralne i zapadne Bugarske (Šumen i Veliko Trnovo). U ovom radu analiziraju se stavovi respondenata u jugoistočnoj Srbiji.

² Ovom prilikom skrećemo pažnju da je OEBS još 2003. izdao publikaciju *Mediji u višejezičnim društvima*, u kojoj se analizira stanje medijskog prostora u zemljama u tranziciji. U zborniku radova se navode analize stanja u Makedoniji, Srbiji i Moldaviji, ali se daju i preporuke za prevazilaženje postojeće situacije uz pregled Preporuka za Luksemburg i Švajcarsku.

sličan regionalnom ili manjinskom jeziku i da se ne suprotstavljaju reemitovanju radio i TV programa iz susednih zemalja na ovom jeziku” (član 11).

Pošto se u konačnoj instanci odnosa između medijske sfere i participativnosti manjinskih nacionalnih zajednica nameće stav da se o ovom problemu može misliti i kroz relacije *većinski mediji – položaj manjinskih*, to je potrebno, a već se ističe u literaturi, da se započne rasprava o dekonstrukciji ovih pojmova “upravo zbog toga što se indirektno zasniva na uglavno pogrešnoj pretpostavci da je većina uvek dominantna kao i da mediji zaista predstavljaju većinu.”³

Dakle, istraživanjem se preispituje u kojoj meri javnu društvenu scenu kreiraju medijski sadržaji kao *jednu javnu sferu*, odnosno da li su sa demokratskim promena postojeći sadržaji prilagođeni prisutnim etničkim posebnostima.

ad 2.

Istraživački uzorak je realizovan sa 594 ispitanika (od predviđenih 600), a u radu su obuhvaćene varijable: *polna pripadnost, nacionalnost i relacija većina-manjina*⁴. Zastupljenost respondenata je sledeća:

Respondenti po polnoj pripadnosti	N	%
Muškarci	307	51,7
Žene	286	48,1
Ukupno	593	100,0

Tabela 1

Nije upisano 1 (0,2%)

Respondenti po nacionalnoj pripadnosti	N	%
Albanac	126	21,2
Bugarin	95	16,0
Rom	109	18,4
Srbin	258	43,4
Makedonac	1	0,2
Vlah	1	0,2
Ukupno	590	99,3

Tabela 2

Nije upisano 4 (0,7%)

³ Marijana Filipović, (2004), *Etničke manjine, masovni mediji i multikulturalno društvo*, u: “Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukturu EU – balkanska raskršća i alternative”, Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, s. 603-613.

⁴ Uzorak je sačinjen iz kombinacije stratifikovanog i kvotnog pristupa. Osnov stratifikacije bila su sledeća socio-demografska obeležja: uzrast, obrazovanje i nacionalna pripadnost. Grupe ispitanika određene su u skladu sa proporcijama učešća istih grupa u osnovnoj populaciji prema popisu. Pošto je nacionalna pripadnost ispitanika jedna od ključnih nezavisnih varijabli, to su pri određenju istraživane populacije učinjena odstupanja. Drugim rečima, kvote pojedinih manjinskih etničkih grupa su uvećane da bi se obezbedio relevantan broj slučajeva neophodan za uopštavanje podataka.

Respondenti po odnosu <i>većina-manjina</i>	N	%
Većina	260	43,8
Manjina	330	55,6
Ukupno	590	100,0

Tabela 3 Nije odgovorilo: od većine 2 (0,35%), od manjine 2 (0,35%)

ad 3.

Realizacijom istraživačkog cilja – saznanje *stavova etniciteta o zastupljenosti medijskih sadržaja i odnos prema njima kod manjinskih nacionalnih zajednica na jugoistoku Srbije*, ukazujemo i na pitanja iz upitnika⁵ kojima se osvetljava masmedijski prostor, tj. razmišljanje respondenata o ovom obliku javnog delovanja. Pošto upitnik obuhvata više područja interesovanja, odgovori se koriste selektivno (npr. u 21 pitanju samo odgovori na tačke 1, 2 i 3 ili u 50 pitanju 1, 2, 5 i 8 pododgovor). Od relevantnih izdvajamo njih 7, navedenih po mestu u upitniku:

21. *Za svakog pojedinca važna je pripadnost nekoj široj celini. Molimo Vas da rangirate koliko je za Vas važna:* 1. Pripadnost mestu u kome živite, 2. Regionalna/pokrajinska pripadnost, 3. Pripadnost državi, 4. Pripadnost Balkanu, 5. Evropska pripadnost i 6. Pripadnost čovečanstvu.

30. *Proces ujedinjenja sa Evropom može da naruši nacionalni i etnički identitet. Sa kojom od navedenih tvrdnji se slažete:* 1. Nacionalni i etnički identiteti su stvar prošlosti, 2. Odricanje od nacionalnog i etničkog identiteta je nužna cena za ulazak u Evropu, 3. Uključenje u Evropu ne znači gubitak nacionalnog i etničkog identiteta, 4. Uključenje u Evropu ne znači potpuni gubitak već izvesno prilagođavanje nacionalnog i etničkog identiteta, 5. Uključenje u Evropu afirmiše nacionalni i etnički identitet, 6. Nemam stav.

45. *Šta je u Vašoj sredini najveći problem za pripadnike manjinske zajednice:* 1. Obrazovanje dece, 2. Zapošljavanje, 3. Komunalni uslovi, 4. Međususedski odnosi, 5. Očuvanje kulturnih vrednosti, 6. Informisanje, 7. Političko angažovanje, 8. Nešto drugo.

50. *Nacionalnim manjinama i etničkim grupama treba omogućiti sledeća prava:* 1. Da stvaraju organizacije i udruženja za očuvanje i razvijanje njihove kulture (1. da, 2. ne, 3. ne znam), 2. Izdaju knjige i druge publikacije na sopstvenom jeziku (1. da, 2. ne, 3. ne znam), 3. Da imaju svoje predstavnike u lokalnim organima vlasti - bez obzira na izborne rezultate (1. da, 2. ne, 3. ne znam), 4. Da imaju svoje predstavnike u narodnoj skupštini - bez obzira na izborne rezultate (1. da, 2. ne, 3. ne znam), 5. Da imaju pravo na službenu upotrebu svog jezika i isticanje natpisa na javnim mestima i mestima u kojima žive i njihovoj okolini (1. da, 2. ne, 3. ne znam), 6. Da imaju svoje političke partije (1. da, 2. ne, 3. ne znam), 7. Da imaju pravo na teritorijalnu autonomiju (1. da, 2. ne, 3. ne znam), 8. Da se obrazuju na maternjem jeziku (1. da, 2. ne, 3. ne znam).

⁵ Upitnik obuhvata 82 pitanja zatvorenog i otvorenog karaktera, ali i ona sa mogućim kreiranjem odgovora.

51. *Informativne emisije pratite uglavnom na:* 1. Nacionalnoj televiziji, 2. Lokalnim TV stanicama, 3. Pratim na svim domaćim TV stanicama, 4. Pratim na TV stanicama susednih država, 5. Pratim na svetskim TV stanicama, 6. Ne pratim.

52. *U medijima (TV, radio, štampa) najviše pratim (zaokružiti dva odgovora):* 1. Informativne priloge, 2. Političke priloge, 3. Sportske priloge, 4. Filmove, 5. Zabavne priloge, 6. Dokumentarni program, odnosno feljtone, 7. Priloge iz kulture, 8. Obrazovne priloge, 9. Nešto drugo (navedite šta), 10. Mediji me ne interesuju.

53. *Prema Vašem mišljenju, kulturna politika prevashodno treba da bude orijentisana:* 1. Ka svetskoj kulturnoj baštini, 2. Ka balkanskoj kulturnoj baštini, 3. Ka nacionalnoj kulturi, 4. Ka lokalnoj kulturi, 5. Nemam stav.

Primordijalna svest, i kroz karakter države, ne prepoznaje posebnost kao kvalitet

Preispitivanjem društvene osnove na kojoj participiraju manjinske zajednice stiče se uvid u razloge izostajanja njihovog iskazivanja veće volje u društvenom delovanju. Pošavši od mogućnosti da se državna praksa nije oslobodila ekstremnog većinskog etnocentrizma, ali da nije načinjen ni iskorak kod predstavnika manjina, tj. da se nije prevazišao opšti kolektivistički pristup svetu, logično je očekivati da se interes celine i dalje nalazi ispred posebnosti i da se, nepromenjeno, na svim nivoima podržava unitarni društveni koncept⁶. Ako se pretpostavka ispostavi tačnom, onda je to zbog i sada živuće matrice po kojoj je svaka multietničnost floskulnog karaktera. Razmatrajući medije aktualizujemo tezu da je većinska etnička zajednica i dalje hegemonistička, i to po pitanju neregulisane pravno-političke sfere.

Radi opšteg pregleda stavova sledimo rezultate koji se odnose na pitanja iz baze podataka, tj. *frekvencijalne iskaze*. U odgovorima respondenata na 21 pitanje, naš akcenat je samo na prva tri ponuđena pododgovora:

21. *Za svakog pojedinca važna je pripadnost nekoj široj celini. Molimo Vas da rangirate koliko je za Vas važna:* 1. Pripadnost mestu u kome živite, 2. Regionalna-pokrajinska pripadnost i 3. Pripadnost državi.

⁶ Problem promene koncepta društvenog ustrojstva relevantan je zato što i dalje vladaju vrednosni okviri kojima se potvrđuje validnost nacionalnih država. U sklopu razloga za održanjem nacionalnog nad regionalnim oblicima konstituisanja vlasti, J. Habermas navodi sledeće stanovište: "... vidimo da nacionalne države u Evropi ispoljavaju veliku inerciju u suočenju sa ovim imperativima (da nacionalne države zadrže tradicionalni suverenitet – nap. J.Ž.). To je razumljivo ako se ima u vidu istorijski uspeh ove forme državne organizacije koja se dosad raširila po celome svetu. Ali, otpor novim postnacionalnim oblicima udruživanja takođe pothranjuju dubiozne teme koje su povezane sa istorijom formiranja nacionalnih država u Evropi. Konceptija modernih nacija bila je uvek ambivalentna – i još je. S jedne strane, Evropljani oklevaju na vratima političke unije, zato što se plaše da će svaka nacija da izgubi svoja osobena obeležja i kulturni život. S druge strane, oni se suočavaju – u svetlu etničkih ratova i čišćenja u bivšoj Jugoslaviji – sa tragedijama koje su im poznate iz sopstvene istorije.» (prema: *Nacionalno ujedinjenje i narodni suverenitet*, Treći program, br. 117-118, s. 144).

Pripadnost mestu življenja	N	%
Veoma važno	332	55,9
Manje važno	177	29,8
Nevažno	72	12,1
Ukupno	581	97,8

Tabela 4

Nije odgovorilo 13 (2,2 %)

Pripadnost regionu/pokrajini	N	%
Veoma važno	218	36,7
Manje važno	256	43,1
Nevažno	106	17,8
Ukupno	580	97,6

Tabela 5

Nije odgovorilo 14 (2,4 %)

Pripadnost državi	N	%
Veoma važno	345	58,1
Manje važno	172	29,0
Nevažno	58	9,8
Ukupno	575	96,8

Tabela 6

Nije odgovorilo 19 (3,2 %)

Navedeni stavovi skreću pažnju da preovlađuje svest usmerena na percepciju krajnosti, vezujući se za lokalnu zajednicu – kroz *mesto stanovanja* (sa 55,9%) i za *državu* (58,1%). To što će se ispitanici izjasniti kako im pripadnost regionu znači svega 36,7%, tj. da im je *manje važan* nešto širi pogled na neposrednu sredinu – 43,1% ili da je *nevažno* – 17,8% (tabela 5), nagoveštava da stanovnici jugoistočne Srbije nemaju aktivistički odnos prema regijskom okruženju i šta bi trebalo da podrazumeva međuplan naspram jedinstvene društvene scene. Etničke zajednice su, drugim rečima, minimizirale svoju subjektivizaciju, najpre – vezujući se isključivo za mesto stanovanja i, potom – pristajući na utapanje u celinu poistovećenjem sa interesima pretpolitičke države⁷.

⁷ U odgovorima na ovo pitanje respondenti su se najafirmativnije izrazili da im je *veoma važno* što su pripadnici čovečanstva – čak 75,4% (ili u validnom procentu 77,5%), a *manje važno* – svega 13,5%. Ovaj podatak je važan, svakako, i zato što ukazuje na činjenicu da postoji dominantno vrednovanje opšteg aspekta. O značenju ovakvog izjašnjavanja videti šire u: Jovan Živković, Goran Bašić, (2004), *Kulturna autonomija kao konceptualni prilaz regionalizmu*, u: »Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternativ«, Filozofski fakultet - Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 431-445 i u: Živković, Jovan, Marković, Olivera (2004), *Apstraktni pristup regionalizaciji manjinskih zajednica jugoistočne Srbije*, u: Zbornik radova: "Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu», Filozofski fakultet–Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 59-74.

Zbog toga što manjinska i regionalna teritorijalna pripadnost nemaju poseban značaj, narednim pitanjem se proverava stanovište respondenata o položaju nacionalnih manjina u globalizacionim procesima, tj. da li se u tom kontekstu vide ugroženim i o kom dosegu samosvesti može biti reči u sklopu datog okruženja.

30. *Proces ujedinjenja sa Evropom može da naruši nacionalni i etnički identitet. Sa kojom od navedenih tvrdnji se slažete.*

Proces ujedinjenja sa Evropom može da naruši nacionalni i etnički identitet	N	%
1. Nacionalni i etnički odnosi su stvar prošlosti	39	6,6
2. Odricanje od nacionalnog i etničkog identiteta je nužna cena za ulazak u Evropu	63	10,6
3. Uključenje u Evropu ne znači gubitak nacionalnog i etničkog identiteta	187	31,5
4. Uključenje u Evropu ne znači potpuni gubitak već izvesno prilagođavanje nacionalnog i etničkog identiteta	130	21,9
5. Uključenje u Evropu afirmiše nacionalni i etnički identitet	39	6,6
6. Nemam stav	129	21,7
7. 1,3	1	0,2
8. 3,4,5	1	0,2
Ukupno	589	100,0

Tabela 7

Nije odgovorilo 5 (0,8 %)

Izvesno je da savremeni društveni procesi utiču na svest stanovnika, ali i da pitanje nacionalnog identiteta nije postavljeno imperativno. To znači, drugim rečima, da je identitetna volja ostala u drugom planu. Takvo tumačenje manjinskog pristupa – *prema vlastitoj dubovnoj postavi, kao izvesnoj posebnosti*, sugerišu ne samo iskazi na prvo i drugo potpitanje – sa 17,2% (tabela 9), već i stavovi koji su veći reprezent (pod tačkama 3 i 4, s obzirom da je njihov zbir 53,4%). Imajući u vidu da je u odgovorima okosni momenat formulacija *izvesno prilagođavanje* (sa brojem onih koji *nemaju stav* 21,7%), kazuje da isticanje identitetnih odlika gubi oštricu ili da nema sigurni eksterni naboj kroz učestvovanje u masmedijskom prostoru⁸.

⁸ Da je pretpolitička svest značajno prisutna kod dobre većine anketiranih i da se, time, ističe polazni stav kako vrednosna matrica ne korespondira modernom društvenom utemeljenju (i da će to biti posledični razlog neadkvatne participacije ka otvorenom društvu), svedoče odgovori na pitanje: «Da li se čovek može osećati sasvim sigurno samo kada živi u okruženju čiju većinu čine pripadnici njegove nacije?». Pored onih koji ne prihvataju takav pristup – njih 44,6%, relevantan broj čine i iskazi koji pristaju na tu opciju – 40,1%. Kako je zastupljenost neodlučnih 14,5%, jer mogu da se u trenutku opredele i za negativnu varijantu društvenog ustrojstva, odatle se prisustvo primordijalne svesti i značajno aktualizuje.

Svest o kulturnim vrednostima – zalog demokratizacije

Svako demokratsko utemeljenje potražuje red poteza koji nisu samo odgovor na sticaj nepovezanih prilika sa konkretnim odlukama, već i rezidualno pozadinska osnova na kojoj počivaju sve vrste onih potonjih – ponajviše političkih. U slučaju da se demokratizacija sublimira kroz susret opšteprihvaćenih i što izjednačenijih principa sa kulturnim posebnostima kao istorijskim naslagama, a već podvedenim unutar načela demokratizacije⁹, to je poštovanje oba aspekta uput u kome smeru bi trebalo da se saodređuje postojeća društvena praksa. Zato i provera svesti o kulturnoj posebnosti rastvara problem i upućuje državnu zajednicu (pogotovo multikulturalnu) na imprativ u prilagođavanju demokratskom ustrojstvu. Jedno od načela je i pravno regulisanje standarda za slobodno delovanje medija ka širenju demokratskih principa.

S obzirom da se istraživački uzorak fokusira na isticanje nacionalnog identiteta sa 53,4%, i njemu pridruže odgovori po kojima *uključivanje u Evropu afirmiše nacionalni i etnički identitet* (sa 6,6%) – što je ukupno 60%, onda je to osnovna veličina na kojoj se gradi prilaz problemima na koje nailaze nacionalne manjine. Njihov status je, s druge strane, odslikavanje postojećih društvenih odnosa kojima se ne zaključuje samo o svesti pripadnika manjina, već i o društvenom stanju koje se temelji na određenom konceptu.

45. Šta je u Vašoj sredini najveći problem za pripadnike manjinske zajednice.

Šta je u vašoj sredini najveći problem za pripadnike manjinske zajednice	N	%
1. Obrazovanje dece	135	22,7
2. Zapošljavanje	249	41,9
3. Komunalni uslovi	50	8,4
4. Međususedski odnosi	51	8,6
5. Očuvanje kulturnih vrednosti	23	3,9
6. Informisanje	16	2,7
7. Političko angažovanje	33	5,6
8. Nešto drugo	21	3,5
Ukupno	578	97,3

Tabela 8

Nije odgovorilo 16 (2,7 %)

⁹ Koncept demokratskog društva može se sažeto predočiti kroz nekoliko principa koji ujednačavaju političku svest i bez koje nema širenja političke kulture. To su, pre svega, principi koji korigovanjem društvenog ambijenta stvaraju neophodne osnove radi kreiranja: a) stabilnih državnih institucija, b) prava – kao pretpostavke pravne i države prava, c) tržišne privrede sposobne da participira u okviru EU i d) svih oblika manjinskih prava. Njihovo zaživljavanje je u neposrednoj vezi sa konkretnim radnjama svake države, a pre svega da se: a) prilagode pravni propisi prema propisima EU, b) obezbede slobodni izbori, c) *garantuje slobodno delovanje medija*, d) konstituiše nezavisno sudstvo, e) smanji korupcija i privredni kriminal i f) ukinu privilegije pojedinim društvenim grupama. (Uporediti: Ilija Vujačić, "Politička teorija", Čigoja, Beograd, 2002).

Od sugerisanih sedam strana društvenog života, za koje se smatra da su za etničke manjine od neposredne važnosti, najmanje diskutabilnim je *područje informisanja*, sa svega 2,7%. Ovakav rezultat može biti problematizovan iz raznih uglova, ali, pre svega, kada se preispituju: prava koja imaju ili ostvaruju nacionalne manjine, zastupljenost i prezentacija problema sa kojima se sreću etniciteti, dostupnost tehnološkim inovacijama i mogućnostima za proširenje dodatnih prava na posebnost, učinci prisustva jedne javne sfere – i, time, da li je produženo prisustvo starog centralističkog ustrojstva u kome se zanemaruje multikulturalnost itd. Međutim, od presudne važnosti je što oficijelni reproduktivni pogon bitno saodređuje i sfere koje se izdvajaju i kao izvesna posebnost – tzv. nadgradnja¹⁰. U tom smislu je značajno što su zapošljavanje sa 41,9% i obrazovanje dece uz 22,7% izjašnjenih među prvim mestima od problema sa kojima se manjine sreću. Još jednom se potvrđuje da je socijalni domen determinanta bez čijeg se zadovoljavanja ne može računati na ostvarenje identitetnih posebnosti. U ispravnost zaključivanja uvode nas odabrani odgovori na naredno pitanje, a njima se akcentuju i karakteristična prava nacionalnih manjina:

50. *Nacionalnim manjinama i etničkim grupama treba omogućiti sledeća prava:* 1. Da stvaraju organizacije i udruženja za očuvanje i razvijanje njihove kulture 2. Izdaju knjige i druge publikacije na sopstvenom jeziku, 3. Da imaju pravo na službenu upotrebu svog jezika i isticanje natpisa na javnim mestima i mestima u kojima žive i njihovoj okolini, 4. Da se obrazuju na maternjem jeziku.

Nacionalnim manjinama i etničkim grupama treba omogućiti sledeća prava	Da	Ne	Ne znam	Ukupno
1. Da stvaraju organizacije i udruženja za očuvanje i razvijanje njihove kulture	450 (75,8%)	85 (14,3%)	47 (7,9%)	582 (98,0%)
2. Da izdaju knjige i druge publikacije na sopstvenom jeziku	440 (74,1%)	90 (15,2%)	51 (8,6%)	581 (97,8%)
3. Da imaju pravo na službenu upotrebu svog jezika i isticanje natpisa na javnim mestima u kojima žive i njihovoj okolini	352 (59,3%)	165 (27,8%)	64 (10,8%)	581 (97,8%)
4. Da se obrazuju na maternjem jeziku	409 (68,9%)	126 (21,2%)	40 (6,7%)	575 (96,8%)

Tabela 9

¹⁰ Odnos prema medijskoj sferi razmatran iz ugla socio-kulturne strukture publike šire u: Đ. Jovanović, V. Cvetković, *Racionalni i iracionalni izbori*, u: "Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative", Filozofski fakultet Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, s.603-613.

Osvedočenjem da etničke manjine vide socijalni svet primarnom komponentom u postojećim društvenim uslovima i da se ne snalaze u ekonomskoj sferi, jer su posebnost – a o tim pravima rasprava nije još ni naznačena u javnosti¹¹, to ne znači da one ne fundiraju potrebe od kulturološkog značaja u želji da bi se i bolje sagledale od strane centralne vlasti. U tom pravcu nas usmerava 75,8 odsto ispitanika, koji smatraju da su im nužne *organizacije za razvijanje njihove kulture*, ali i onih 74,1% koji nalaze da bi trebalo više *da se izdaju knjige i druge publikacije na njihovim jezicima*, te da imaju više prostora za *službeno korišćenje svog jezika* – 59,3% (tabela 9). Dakle, identitetna osnova se sažima u isticanju korišćenja jezika, ali i u stvaranju i podršci kulturoloških institucija, među kojima bi trebalo da budu prepoznate i one koje pripadaju medijima. Viđenje da je informisanje problematično, sa svega 2,7%, može biti tumačeno i kao deo neomogućenih prava u kontekstu niskog društvenog standarda (zbog privredne krize u kojoj je Srbija), uprkos što je po sredi i kriza društveno-pravne paradigme, na šta se već dugo skreće pažnja u mnogim javnim nastupima.

Izmena slike o medijima moguća je samo sistemskom promenom javne sfere

Stavovi koji slede na naredna dva pitanja, uz prethodna, iniciraju dodatni aspekt u razmatanju položaja manjina. Podaci nagoveštavaju da se u postojećoj društvenoj konstalaciji mora da ustoliči pravno, ekonomsko i političko-kulturološko razumevanje za ustanovljavanje personalne autonomije. Za kvalitetnije društveno ishodište potrebna su nova društveno-sistemska rešenja, makar u koherentnijim sredinama (pošto je svest etničkih manjina o posebnim identitetnim potrebama zavidna¹²), ali i da se ozbiljnost o statusu i ulozi tzv. manjinskih medija i informisanje

¹¹ O značaju veze između slobode medija i privatne svojine, ali i, time, koliko upravljanje ekonomskim resursima od strane manjinskih zajednica znači za svaki oblik slobode, Džon Kin apostrofira stanovite još s početka 18. veka: “O prisnoj vezi između privatne svojine i slobode izražavanja ponekad se eksplicitno govorilo. Recimo, u čuvenom i uticajnom traktatu Džona Trenčarda i Tomasa Gordona *On Freedom of Speech (O slobodi govora)* (1720) kaže se sledeće: ‘Nema mudrosti bez slobode misli, a javne slobode nema bez slobode govora: ona je pravo svakog čoveka, dokle god ne povređuje i ne ometa pravo drugoga; to je jedina kočnica koja sme da ga obuzdava, jedina granica za koji sme da se zna. Ta sveta povlastica je toliko presudna za slobodnu vladavinu da sigurnost vlasništva i sloboda govora idu zajedno; a u onim nesrećnim zemljama gde čovek ne može vlastiti jezik nazvati svojim, teško da svojim može nazvati bilo šta drugo.’” (Dž. Kin, *Mediji i demokratija*, F. Višnjic, Beograd, s. 41). Svakako da je ovde doveden u vezu odnos medija i privatnog vlasništva deo prve faze liberalizma, što Kin u daljem tekstu i ističe, ali je tačno i to da se na bazi ovakvog pristupa i u našim okolnostima mora da razmišlja o pravu manjina ne samo na svoje medije, već i o paspolaganju ekonomskim i privrednim resursima koji su deo njihovog okruženja i sredine u kojoj one žive i stvaraju.

¹² U radu *Kulturna autonomija kao konceptualni prilaz regionalizmu*, istaknut je sledeći stav zasnovan na empirijskim pokazateljima: “Ono što se može istaći, a što nije u prvom planu, jeste da oni svoje identitetne odlike nisu samo artikulisali u sintagmi “kulture autonomije”, uprkos što su sve kulturne potrebe potertali važnim. Dakle, baš zato što se pripadnici nacionalnih manjina ovog dela Srbije ne vide subjektom prava i relevantnim faktorom u isticanju sloboda i prava, izbegava se svaka upotreba ili isticanje pojma *autonomije*, i pored toga što je njena participacija legitimna kako kroz pravni i politički, tako i svaki drugi socijalni plan. Iz te predostrožnosti i nema kod njih izražene potrebne svesti o eksplicitnijoj organizovanosti koja se garantuje posebnim manjinskim pravima – na oblike samoorganizovanja i

etničkih manjina podigne na nivo kako bi mogle da budu iskazane najmanje dve vrste promena u srpskom društvu. Prva podrazumeva urgentno prevazilaženje unitarnog medijskog prostora, bez da se zastupljenost medija kojima rukovode predstavnici etničkih manjina doživljava još jednim ornamentom. Samo u tom slučaju će medijska i, odatle, javna sfera, biti interkulturalna i pluralna. Druga vrsta novih odnosa, sa kojim je već trebalo da se započne, odnosi se na primenu *afirmativne akcije*, tim pre što se značajno promoviše u temeljnim dokumentima – u *Zakonu o pravima i slobodama nacionalnih manjina* (2002) i *Povelji o ljudskim i manjinskim pravima*, “Mala povelja” (2003). Zbog neprimenjivanja stavova o promociji manjinske participacije i dalje ima, evidentno je, simulacione demokratizacije i u podsistemskoj regulativi, npr. *Zakonu o javnom informisanju* i *Zakonu o radiodifuziji*.

Na aktuelnost prethodnih napomena ukazuju i naredni iskazi respondenata – da je i medijski prostor posledično unificirano iskreiran, čime se potvrđuje da se i savremeno funkcionisanje informativnog sistema ne shvata pitanjem unutrašnjih demokratskih procesa. Naime, iz ‘glavnog odgovora’ – koji obuhvata najveći postotak onih koji se informišu iz centara moći na nivou države – sa 65,2% (prvi i treći odgovor), sledi da se informativne emisije veoma skromno prate na nacionalnoj TV (16,0%) ali i sa polovinom gledalaca *na svim domaćim TV stanicama* – 49,2% (tabela 10). Ovo je podatak za sebe, jer se uočava da privatizacija medija i stvaranje tzv. nezavisnih RTV stanica nije potvrda da se automatizmom ulazi u pluralni medijski prostor sa njegove sadržajne strane.

51. *Informativne emisije pratite uglavnom na:* 1. Nacionalnoj televiziji, 2. Lokalnim TV stanicama, 3. Domaćim TV stanicama, 4. TV stanicama susednih država, 5. Svetskim TV stanicama, 6. Ne pratim.

Informativne emisije pratite uglavnom na:	N	%
1. Nacionalnoj TV	95	16,0
2. Lokalnim TV stanicama	82	13,8
3. Na svim domaćim TV stanicama	292	49,2
4. Na TV stanicama susednih država	17	2,9
5. Na svetskim TV stanicama	53	8,9
6. Ne pratim	45	7,6
Ukupno	584	98,3

Tabela 10

Nije odgovorilo 10 (1,7%)

samoadministriranja kroz manjinske samouprave koje se mogu povezivati unutar jedne regije, ali i sa drugim u neposrednom okruženju i drugim zemljama.” , (u: Jovan Živković, Goran Bašić, *Kulturna autonomija kao konceptualni prilaz regionalizmu*, u: »Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternativ», Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 444).

Dosadašnji nalazi sugerišu da se uniformno ustrojstvo masmedijske sfere preslikava iz centralističke kulturne matrice i na medijske resurse, koji su samo po vlasničkom statusu podeljeni na nekoliko tzv. privatno-nezavisnih medija (npr. BK i PINK). Potpune potvrde ovog zaključka nema na osnovu podataka, ali je evidentno da su u sadašnjim informativnim emisijama zanemarena prava etničkih manjina. Gotovo ni jedna od RTV stanica čujnosti i vidljivosti na ukupnom državnoj teritoriji nema emisije na jezicima manjina, što otvara dileme: da li manjinskim zajednicama ostaje da formiraju svoje masmedijske centre, zašto nema stalnih i raznorodnijih emisija o manjinama i u ovom delu Srbije, u kojim bi to terminima trebalo emitovati emisije da se ne naruši masmedijska unificiranost, zašto nema ni nagoveštaja o uvođenju specijalnih emisija sa ograničenim ili stalnim planom realizacije i za druge manjinske strane života, pa sve do pitanja oko edukacije kadrova u realizatorskom delu – u obuci novinara i drugih stručnih lica iz manjinskih zajednica. Istaknemo li da nisu ispoštovana prava o upotrebi i afirmaciji jezika manjinskih zajednica, ali i ona o njihovim kulturnim i drugim sferama života, budući da se manjine spominju samo povodom incidentnih situacija, onda je razumljivo da su sva zvanična dokumenta o pravima etničkih zajednica zapostavljena i da je na delu potpuno nerazumevanje tržišnih i konkurentskih interesa.

S obzirom da je život na srpskom podneblju postao složen, pogotovo za mešovite sredine i, odatle, za pripadnike manjinskih etničkih zajednica, upućuje nas i to što iznad 50 odsto ispitanika prati informativne i političke priloge, tj. 60% ako se računa i drugi odgovor (tabela 11). Po sredi je, smatramo, ogromna briga za ishod po pojedinačnoj i kolektivnoj poziciji, tim pre što je opstanak vezan za svakodnevna društvena dešavanja. Upravo u takvoj utemeljenoj ulozi medija – koji svakodnevno nude aktualne teme bitne za preživljavanje, leži njena prijemčivost, ali i razlog da se njima vrši svojevrsna manipulacija slojevima, grupama i kolektivitetima. Poenta je u tome što se permanentnim pozivanjem na objektivne uslove (lošu socijalnu situaciju) i društveno nedovoljno izdiferenciranu političko-kulturnu ozbiljnost, u nedogled produžava jezička, kulturna, informativna i svaka druga supremacija i, u određenom smislu, kulturna asimilacija. Mogućnosti za produžetak poraznih opservacija nagoveštava i opredeljenost od 46% onih koji se (drugim odgovorom) izjašnjavaju da prevashodno prate *filmove* i *zabavne priloge* (tabela 11), što čini dodatan broj onih na koje se utiče sa kulturnom matricom koja može biti različita od identitetne osnove etničkih manjina.

52. U medijima (TV, radio, štampa) najviše pratim (zaokružiti dva odgovora): 1. Informativne priloge, 2. Političke priloge, 3. Sportske priloge, 4. Filmove, 5. Zabavne priloge, 6. Dokumentarni program, odnosno feljtone, 7. Priloge iz kulture, 8. Obrazovne priloge, 9. Nešto drugo (navedite šta), 10. Mediji me ne interesuju.

U medijima (TV, radio, štampa) najviše pratim:	Prvi odgovor		Drugi odgovor	
	N	%	N	%
Informativne priloge	223	37,5	2	0,3
Političke priloge	85	14,3	48	8,1
Sportske priloge	99	16,7	66	11,1
Filmove	121	20,4	121	20,4
Zabavne priloge	28	4,7	152	25,6
Dokumentarni program, odnosno feljtone	9	1,5	31	5,2
Priloge iz kulture	1	0,2	42	7,1
Obrazovne priloge	2	0,3	34	5,7
Mediji me ne interesuju	15	2,5	12	2,0
00	---	---	7	1,2
11,00	---	---	1	0,2
Ukupno	583	98,1	516	86,9

Tabela 11

Nije odgovorilo 78 (13,1%)

Struktura i kvalitet stavova pripadnika etničkih manjina prema medijskim sadržajima

Kako je svaki društveni proces prilika za sticanje subjektivizacije nekog aktera, te i kroz izgradnju manjinske masmedijske scene na jugoistoku Srbije, to je preispitivanje odnosa respondenata prema medijskim sadržajima uvid u kvaliteta kojim se inauguriše izvesna volja. Uz značajno apostrofiranu svest pripadnika manjinskih etničkih zajednica u samorazumevanju identitetnih posebnosti, analizom narednih odgovora proverava se njihov vrednosne sklop, a medijski sadržaji su sredstvo u utvrđivanju veze između *većine* i *manjine*, *pojedinačnih mišljenja* (anketiranih) *etničkih zajednica* i *polne pripadnosti*.

Upoređivanjem odgovora na relaciji *većina* i *manjine*¹³ kroz standardne sadržaje masmedijskih aktivnosti, uočava se da je interesovanje različito prema *informativnim* i *političkim priložima*. Manjine slabije gledaju *informativne emisije* u oba odgovora¹⁴ (prvi 37,2% i drugi 31,6%) u odnosu na većinu (prvi 40,2% i drugi 44,7%), uprkos tome što je praćenje *informativnih priloga* dominantnije od *političkih emisija*. Razlog zašto zainteresovanost za *političke priloge* nije veći leži u vrednosnoj opciji i *većine* i *manjine*, tim pre što nedostaje otvorena mogućnost za veću participaciju samog stanovništva. Reč je i o svojevrsnom autizmu prema društvenim zbivanjima, pošto se od značajnijih izjašnjavanja izdvajaju još ona koja se kod *manjine* odnose na *filmske priloge* (sa 18,5% u prvom i 34,8% u drugom odgovoru), emisije o *sportu* (19,4% u prvom odgovoru), te, i

¹³ Anketirani su mogli da se izjasne sa dva odgovora na ovo pitanje, s namerom da se bolje izdiferenciraju stavovi o određenim emisijama prema njihovim prioritetima, pre svega po stanovnike manjinskih zajednica (tabela 12). Iz rezultata sledi da nema posebne različitosti na relaciji *većina* - *manjine*, ali je, s druge strane, moglo da se konstatuje da izostaje očekivana duhovna participacija manjina prema suštinskim sferama.

¹⁴ U tabeli 12 prvi odgovor ispitanika je u beloj, dok je drugi u šrafiranoj koloni.

od opcije kojom se daje prednost *zabavnim priložima* – 8,9% u drugom odgovoru (tabela 12).

U medijima (TV, radio, štampa) najviše pratim:

U medijima (TV, radio, štampa) najviše pratim:	Većina		Manjina	
	N	%	N	%
Informativne priloge (I i II odgovor)	102	40,2	121	37,2
	134	44,7	89	31,6
Političke priloge (I i II odgovor)	27	10,6	58	17,8
	56	18,7	29	10,3
Sportske priloge (I i II odgovor)	34	13,4	63	19,4
	76	25,3	22	7,8
Filmove (I i II odgovor)	59	23,2	60	18,5
	23	7,7	98	34,8
Zabavne priloge (I i II odgovor)	15	5,9	13	4,0
	3	1,0	25	8,9
Dokumentarni program, odnosno feljtone (I i II odgovor)	9	3,5	---	---
	2	0,7	7	2,5
Priloge iz kulture (I i II odgovor)	---	---	1	0,3
	1	0,3	---	---
Obrazovne priloge (I i II odgovor)	2	0,8	---	---
	1	0,3	1	0,4
Mediji me ne interesuju (I i II odgovor)	6	2,4	9	2,8
	4	1,3	11	3,9
UKUPNO (I i II odgovor)	254	100,0	325	100,0
	300	100,0	282	100,0

Tabela 12

Uzme li se u obzir da 2,8% ili 3,9% kažu da ih mediji ne interesuju, uz 5,7% koji se uopšte nisu izjasnili (332 je anketiran broj članova manjina, tabela 3), onda je sa 10% ove populacije zbir respondenata koji svoju društvenu participativnost ne iskazuju kao angažovanost za promene iznad 50% tj, drugim rečima, više od 50% mogu da se svrstaju među konzumente onih sadržaja kojima se zabavlja. Iskazane pristupe vidimo i kao nesposobnost da se iskorači iz unitarnog društvenog diskursa, pa čak i kada se on nameće kao želja za promenama, premda da se ne poznaje put ka drugačijoj stvarnosti¹⁵.

¹⁵ O nemogućnosti lake i brze promene vrednosnih stavova stanovništva Srbije više u: Đokica Jovanović, (2002), *Parodija tragičnog – Kič kao konstituens političke i kulturne ideologije*, Filozofski fakultet-Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Kosovska Mitrovica-Beograd, s. 29-32.

Ako se navedenim medijskim sadržajima prati varijabla *nacionalnost*, onda najozbiljniji odnos prema *društvenim događanjima* (zbir tačaka 1 i 2, tabela 13) imaju Albanci – 71,0%, preko polovine Bugari – 56,4% i Srbi – 50,8%, a najmanje interesovanja Romi – 35,5%. Pojedinačno posmatrano *informativne emisije* najviše interesuju bugarsku zajednicu – 51,1%, onda albansku – 38,7% i, na začelju, romsku – 23,4%. *Politički programi* su najzanimljiviji za Albance – 32,3%, onda za Rome – 12,1% i Bugare – 5,3% (tabela 13). Od anketiranih manjina romska je najmanje spremna na kvalitetno praćenje *društvenih događaja*, ali je i etnicitet kome *sportski, filmski i zabavni priloz*i najviše znače – 49,9%, a slede Bugari – 38,3% i Albanci sa 29,0% prijemčivosti.

U medijima (TV, radio, štampa) najviše pratim:

U medijima (TV, radio, štampa) najviše pratim:	Albanac		Bugarin		Rom		Srbin		Ostali	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Informativne priloge	48	38,7	48	51,1	25	23,4	101	40,1	1	50,0
2. Političke priloge	40	32,3	5	5,3	13	12,1	27	10,7	--	---
3. Sportske priloge	25	20,2	19	20,2	19	17,8	33	13,1	1	50,0
4. Filmove	7	5,6	13	13,8	40	37,4	59	23,4	--	---
5. Zabavne priloge	4	3,2	4	4,3	5	4,7	15	6,0	--	---
6. Dokument. program, odnosno feljtone	---	---	---	---	---	---	9	3,6	--	---
7. Priloge iz kulture	---	---	1	1,1	---	---	---	---	--	---
8. Obrazovne priloge	---	---	---	---	---	---	2	0,8	--	---
9. Mediji me ne interes.	---	---	4	4,3	5	4,7	6	2,4	--	---
Ukupno	124	21,4	94	16,2	107	18,5	252	43,5	2	

Tabela 13

Po ovom pitanju najizraženija svest je kod albanske populacije. Uporede li se, s druge strane, odgovori iz 56. pitanja u upitniku (*Koliko se interesujete za događaje iz političkog života*), koje je i kontrolno pitanje, stvari dolaze na svoje mesto – jer se samo 9,8% Albanaca izjašnjava da se *veoma intresuje za događaje iz političkog života*. Kvalitetnije zastupljenosti nema ni kod Bugara – 20,4% i Roma – 11,5 % (tabela 14). Opređenja iz prethodne tabele mogu biti potvrđena samo u slučaju da se prvom odgovoru pridoda drugi – *donekle se interesujem*, ali se tada potire nivo ozbiljnosti zaključivanja.

56. *Koliko se interesujete za događaje iz političkog života?*

Koliko se interesujete za događaje iz političkog života	Albanac		Bugarin		Rom		Srbin		Ostali	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Veoma se interesuje	12	9,8	19	20,4	12	11,5	67	26,5	1	50,0
2. Donekle se interes.	58	47,5	47	50,5	52	50,0	133	52,6	1	50,0
3. Uopšte se ne interes.	52	42,6	27	29,0	40	38,5	53	20,9	--	---
Ukupno	122	21,3	93	16,2	104	18,1	253	44,1	2	0,4

Tabela 14

Sve u svemu, imaju li se u vidu ostali pododgovori iz tabele 13 – koji su od minornog značaja, neosporno je da kod manjinskih etničkih zajednica nema očekivanog duhovnog aktivizma i idejne zrelosti. Svaki rezime bi morao da izdvoji problematičnost dvaju planova: a) stepen percepcije značaja društvenih događaja sa političko-pravnom pozadinom (sledeći *političke* i *informativne priloge*), i još decidiranije, b) ispoljavanje stavova o zadovoljavanju kulturnih potreba, pošto prenebrežavaju emisije sa sadržajima od većeg kulturološkog značaja.

Posebna provera izvedenih zaključaka izvršena je po rezultatima iz varijabile *polna pripadnost*. I ona je kontrolnog karaktera, prema tabeli 14, s tim što se upotrebljava već navođeno 56 pitanje. Korišćenje i ovog parametra je s namerom da se sazna koliko su žene deo opšteg duhovnog kolorita. Svakako, i njihove reakcije nisu izvan postojećeg vrednosnog vidokruga.

Koliko se interesujete za događaje iz političkog života?

Koliko se interesujete za događaje iz političkog života	Muški		Ženski		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%
1. Veoma se interesuje	82	27,4	29	10,4	111	19,2
2. Donekle se interes.	148	49,5	146	52,5	294	51,0
3. Uopšte se ne interesuje	69	23,1	103	37,1	172	29,8
Ukupno	299	51,8	278	48,2	577	100,0

Tabela 15

Nije odgovorilo 17

Respondente ovog dela Srbije *događaji iz političkog života*, i iz ovog konteksta, *veoma interesuju* svega 19,2% (tabela 15), što je prema stepenu *nezainteresovanosti za političku scenu* znatno manje (29,8%). Odatle, eventualna opservacija sa pododgovorom *donekle* nije relevantna radi mogućeg nadomeštanja nedvosmisleno slabe komunikacije sa masmedijskim sadržajima. U sklopu iznetih podataka problem se situira kroz tzv.

interakcijski aspekt – koji može biti stvar društvene ustrojenosti, ali je činjenica da se i sazrevanje svesti o društvenoj participaciji ne stiče edukacijskom apstinencijom.

Zaključak

ad 1.

U traganju za kvalitetom mišljenja ispitanika pošlo se od novovekovnog principa prema savremenoj društvenosti, kao osnove kojom se realizuje svaki pluralizam – pa i u medijima. Na relaciji odnosa *nacionalne manjine – masmedijska sfera*, bitnu ulogu ima još jedan sublimišući subjektivitet – *država*. Saznanje sugerše, respektujući značaj i način participacije sva tri oblika društvenog postojanja, da je na sceni čvršća kauzalnost između *društva* (država) i *parcijaliteta* ukoliko je veća unificiranost. U tom slučaju se, posledično, povećava apstraktnost posebnosti kroz konkretne oblike postojanja. Sa svakim nepoštovanjem podsistemskih oblika savremenog društvenog života, a time i standardizovanog, više se instrumentalizuju najvitalniji oblici delovanja – poput medija, u sputavanju relevantnih opcija koje društvenost čine otvorenom. Bez takve društvene prakse nema ni subjektiviteta posebnosti koje su već *po sebi* upućeni na nju. Ovakva neusklađenost je evidentna upravo po pitanju statusa etničkih manjina i ispoljavanju identitetnosti – kroz stepen razvijenosti i funkcije medija, kao jednog od najznačajnijeg faktora u razvoju demokratskih procesa. Oba plana su, svaki na svoj način, pod kontrolom državnog viđenja o pravu na dostupnost slobode. Takođe, ni jedan ne može da bude razrešen bez aktivne društvene participacije. Imajući u vidu izražen stepen opšte pretpolitičnosti, ili pretpolitičnosti na svim nivoima, nužno je zaokružiti nalaze empirijskog istraživanja.

ad 2.

Nedvosmisleno se može reći da je odnos etničkih zajednica prema opštoj društvenosti i medijskim sadržajima nezadovoljavajući. U tom kontekstu evidentno je da se a) i dalje prisutno centralističko upravljanje društvom odražava na učešće manjina u lokalnim sredinama, ali i na razumevanju napretka ukupne društvenosti, jer do sada nisu izgrađeni mehanizmi za kvalitetnije menjanje društvenog pogona – a time i uključivanje manjina u integracione tokove. Pored nedostatka novih zakonskih rešenja i institucija na opštem društvenom planu, nedostaju i odgovarajuće organizacione forme kojima bi nacionalne zajednice radile na širenju svoje subjektivizacije. U sklopu tih manjkavosti ubrajamo i praksu medija, tim pre što su b) mediji, uprkos vlasničkim transformacijama, ostali sa istom unificiranom matricom. Posebno je porazno da se medijsko delovanje ne razume izvan homogeno shvaćenog prostora, mada se društvena stvarnost već morala misliti kroz heterogenost. Takvog odnosa za sada nema ni na opštem društvenom planu, zbog čega je svako isticanje da jača lokalna samouprava i da su dostupni medijski oblici simulacija.

Primordijalno koncipirana medijska sfera nije samo prema nepostojanju multietničkog koncepta (kroz forme programskih sadržaja), već i po načinu i svrsi

nastupa – preuzimanjem tradicionalnog kulturnog plana, poput svake konzervativne institucije. Naime, masmedijski okvir i po važećoj logici praktikovanja, ali i kao moćan tehnološki sistem, ima svoje značajne limitatorske odlike. Zahvaljujući savremenim mogućnostima javna komunikaciona sredstva obiluju brojnim činjenicama, pogotovo elektronski mediji, kojima defragmentišu stvarnost i sputavaju koncentrisanost na bitne tokove¹⁶. Taj fenomen je poznat i on se koristi u slučaju značajnih događaja – koji se, po pravilu, dodatno razlažu na pojedine delove¹⁷. Odatle se istina predočava kroz više planova i, baš zato, smanjuje svaku mogućnost celovitog racionalnog promišljanja. Ništa manji problem nije ni princip medijskog javnog obraćanja, pogotovo u informativnim emisijama, pošto ostaje na generalnom pristupu, odakle je apstraktni oblik masmedijske komunikacije dodatno istaknut. Ili, interakcijskog odnosa sa publikom gotovo da i nema, zbog zanemarljivog broja onih koji su pred medijem na način kakav se podrazumeva u pozorištu ili bioskopu – kada se sadržaj prati u tišini i punom pažnjom. Konstatacija je da mediji sužavaju određen problem, poput drugih institucija, a on je i dodatan cilj ako je medij kao sistem ugrožen.

Dakle, ako se društvo pojavljuje kao apstrakcija i jedna javna sfera u svakom smislu, s jedne, i unificiran medijski sadržaj koji iz svoje definicije ne edukuje, ne informiše i ne podiže vrednosni sistem građana, s druge strane, tada je logično da se kaže da su c) pripadnici etničkih zajednica i dalje u krugu tradicionalnog i pretpolitičkog delovanja iniciranog opštim homogenim načinom participacije prema masmedijskim priložima i programima, ali i da nisu zreli da svoje stanovište promovišu kao formiranu posebnost koja zna i hoće da uradi ono što je saobrazno pozadinsko kulturološkoj matrici na kojoj smatraju da postoje.

ad 3.

Da bi se nacionalne manjine izrazile kroz bolji sistemski status medija, inaugurišu se korekcije na **dva relevantna nivoa**: *opšti* – usmeren na društvenoi sistem, u kome bi trebalo da dođe do izmene podsistemskih oblika društvenog organizovanja, ali i, *posebni*, koji se centriraju na novu organizovanost i ulogu medija u srpskom društvu.

3/a

Prvi potražuje korenite izmene društvenog uređenja Srbije, tj. da se centralističko utemeljenje prevede u regionalno, pogotovo po pitanju prava na *personalnu autonomiju* za etničke zajednice. Tek tada bi one mogle svoje interese da izraze kao parcijalnu posebnost prema celini ili većinskoj etničkoj zajednici. U tom kontekstu se pod personalnom autonomijom ima u vidu mogućnost da se

¹⁶ Domet mogućih oblika *racionalizovanja* slike namenjene u manipulativne sferne videti šire u: Richard Sennett, (1989), *Nestanak javnog čoveka*, Naprijed, Zagreb, s. 372-379.

¹⁷ O mogućim aspektima zloupotrebe medija, ali i medijskih 'omaški' u korist određenih političkih opcija, ima dosta napisa. Za ovu priliku ukazujemo na tekst dr Z. Jovanovića, '*Demokratija*' protiv medija, u kome se pored teorijskog predloška za razumevanje savremenih društvenih procesa daju i primeri masmedijskih manipulacija (Zoran Jovanović, (2004), '*Demokratija*' protiv medija, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Kosovska Mitrovica, s. 139-156).

institucionalno konstituiše organizaciona forma sastavljena od pripadnika manjinskih etničkih zajednica, prema teritorijalnim karakteristikama i interesima etničkih zajednica, radi ostvarivanja autentičnih ciljeva u obrazovanju, kulturi i informisanju. Navedenim predlogom bi bile nadomeštene nemogućnosti da se u opštinama formiraju *saveti za međunacionalne* odnose, jer se u mnogima od njih ta opcija ne realizuje zbog visokog limita o potrebnom broju pripadnika nacionalnih manjina. Naime, sa sistemski regulisanim prostorom – da se personalna autonomija ostvaruje kroz zajedničko višeopštinsko telo, prevazišao bi se čl. 63. *Zakona o lokalnoj samoupravi* kojim se sprečava primena posebnih interesa manjina (ako su manje od 5% od ukupnog broja u jednoj od opština, odnosno ukoliko je broj pripadnika manjinskih zajednica ispod 10%). Sleđenjem ove ideje teritorijalna državna zaokruženost ostala bi neizmenjena, a manjine bi stekle društvene uslove za potvrđivanje subjektiviteta.

3/b

Drugi se centrira na status medijske sfere u državnoj zajednici, ali i na način delovanja i uloge medija u njoj. Mogući drugačiji konceptualni prilaz polazi od saznanja da je sadašnji masmedijski prostor deo konceptualno prevaziđene vizije, kroz najveće i glavne medije u njemu. Takav okvir ne odgovara uređenju demokratskog društva, tim pre što je evidentno da se uvek misli kroz *jednu javnu sferu* u kojoj se masmedijska ne vidi kao deo više planova, različitih potreba društvenih posebnosti i interesa etničkih zajednica (teritorijalnih, jezičkih, religijskih, kulturnih, tržišnih itd). Imperativni zahtev je, drugim rečima, da se rekonstruiše sadašnja pozicija medija, tj. da se ona preuskлади i prema zahtevima etničkih zajednica. Osnova svake rekonceptualizacije bi morala da se temelji na realnijoj i životu primerenijoj društvenoj opciji, na medijskom pluralizmu. Jedino tako se ispunjava i stabilizuje potrebna samosvest manjinskih etniciteta kojima se prevazilazi simulacija. Ovakav cilj se neće iscrpiti spoljašnjim razbijanjem homogene društvene strukture, već iniciranjem unutrašnje sadržajnosti u održavanju i proširenju multikulturne panorame.

3/c

Preuređenje postojeće centralističke medijske stvarnosti na jugu Srbije, ali i u drugim delovima zemlje, ne bi trebalo da bude shvaćeno samo kao uklanjanje tzv. "patronata" iz ugla finansijske moći, već i svake druge supremacije u produžavanju jezičke, kulturne, informativne i slične potisnutosti, budući da ona može biti označena i kao kulturna asimilacija. Svaka društveno diferencirana političko-kulturna zbiljnost mora da ispostavi mogućnosti da i manjinske zajednice formiraju svoje masmedijske forme, kao i da se realizuju stalne rublike o manjinama. Takva orijentacija ne bi trebalo da zanemari i permanentne specijalne priloge sa konstantnim planom realizacije, te posebne programe za edukaciju kadrova (obrazovanje predstavnika manjinskih zajednica za novinare i stručne poslove – tonske snimatelje, kamermane itd).

Sa ostvarenjem reda poteza koji nisu samo operativnog karaktera – već i konceptualni prilaz novoj funkciji medija i njihovog delovanja, ali i izmenom društvenog ustrojstva u kome bi oni morali da se realizuju, može se očekivati da zvanična dokumenta o kulturnim i drugim pravima etničkih zajednica budu

implementirana, uprkos što je aktualizovan jedan od stadijuma neoliberalnog društvenog koncepta.

Literatura

- Filipović, Marijana, (2004), Etnički manjinski mediji u multikulturnom društvu, u: "Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternativ", Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 603-614.*
- Habermas, Jürgen, (2002), Postnacionalna konstelacija, preveli Đorđe Vukadinović i Aleksandra Kostić, Otkrovenje, Beograd.*
- Habermas, Jürgen, (2003), Nacionalno ujedinjenje i narodni suverenitet, Treći program, br. 117-118, s. 137-160.*
- Jovanović, Đokica, Cvetković, Vladimir, (2004), Racionalni i iracionalni izbori (Korelacija između medijske i socio-kulturne publike na području južne Srbije), u: "Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternativ", Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 615-623.*
- Jovanović, Zoran, (2004), 'Demokratija' protiv medija, u: "Zbornik radova Filozofskog fakulteta", Kosovska Mitrovica, 139-156.*
- Kin, Džon, (1995), Mediji i demokratija, prevela Ivana Spasić, Filip Višnjić, Beograd.*
- Sennett, Richard, (1989), Nestanak javnog čovjeka, prevod: Srđan Dvornik, Naprijed, Zagreb.*
- Stevanović, Branimir, (2004), Etnički karakter, nacionalne političke kulture i spremnost za demokratiju, u: "Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative", Filozofski fakultet - Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 405-430.*
- Stojković, Branimir, (1999), Istraživanje stanja kulturnih prava u Srbiji u toku 1998. godine (radionice "multikultura i kulturna prava"), u: "Kulturna prava", Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, s. 255-279.*
- Vujačić, Ilija, (2002), Politička teorija, Čigoja, Beograd.*
- Zbornik radova, (1997), Mediji, demokratija, tranzicija i izbor dokumenata UOOD, Univerzitetski odbor za odbranu demokratije, Beograd.*
- Zbornik radova, (2003), Mediji u višejezičnim društvima, priređivač Ana Karlsrajter, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE), Beč.*
- Živković, Jovan, (2003), Nacionalne manjine i pitanje statusa obrazovanja, u: "Otvorena pitanja demokratije", Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Kosovska Mitrovica, s. 37-40.*
- Živković, Jovan, Bašić, Goran, (2002), Regionalizam i položaj nacionalnih manjina u svetlu međunarodno-pravnih standarda, u: "Globalizacija, akulturacija i identitet na Balkanu", Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 127-141.*
- Živković, Jovan, Bašić, Goran, (2004), Kulturna autonomija kao konceptualni prilaz regionalizmu, u: "Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternativ", Filozofski fakultet - Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 431-445.*
- Živković, Jovan, Marković, Olivera (2004), Apstraktni pristup regionalizaciji manjinskih zajednica jugoistočne Srbije, u: Zbornik radova: "Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu", Filozofski fakultet–Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, Niš, s. 59-74.*

UDK 339.96(4)::316.73(497.11 Pirot)

Vjekoslav Butigan

Filozofski fakultet

Niš

KULTURNA POLITIKA U OPŠTINI PIROT NA POČETKU TRANZICIONOG MODELIRANJA I REGIONALNOG POVEZIVANJA*

Rezime

Opština Pirot je odabrana od strane Evropske agencije za rekonstrukciju da učestvuje u programu Podrške opštinama istočne Srbije. Uz pomoć kancelarije ove Agencije urađen je Strategijski opštinski akcioni plan 2004-2006.

Rad sadrži analizu mesta kulture u ovom Akcionom planu, analizu planova rada kulturnih ustanova u Opštini Pirot za 2004. i preporučuje strategiju kulturnog razvoja opštine Pirot i model kulturne politike koji podstiče prekograničnu kulturnu saradnju sa teritorijalnim jedinicama u Bugarskoj.

Ključne reči: Evropska agencija za rekonstrukciju, opština Pirot, strategija kulturnog razvoja

CULTURAL POLICY IN THE MUNICIPALITY OF PIROT AT THE BEGINNING OF THE TRANSITION MODELING AND REGIONAL NETWORKING

Summary

The Municipality of Pirot was chosen by the European Agency for Reconstruction to participate in the program of support to the municipalities of Eastern Serbia. With the help of this Agency the Strategic Municipal Action Plan 2004-2006 was prepared.

The paper comprises an analysis of the role of culture in the Action Plan and an analysis of action plans of the cultural institutions in the Municipality of Pirot for 2004; in addition, it recommends a strategy of the cultural development of the Municipality of Pirot and a model of cultural policy encouraging trans-border cultural cooperation with the territorial units in Bulgaria.

Key Words: European Agency for Reconstruction, Municipality of Pirot, Strategy of Cultural Development

* Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Osnovne društveno-ekonomske, političke i kulturne odlike opštine Pirot

Opština Pirot se prostire u kotlini gornjeg Ponišavlja na jugoistoku Srbije. Po veličini teritorije koju zahvata, 1.232 km², na trećem je mestu u Srbiji. U njoj je sedište Pirotskog okruga u koji spadaju, pored opštine Pirot, još i opštine Bela Palanka, Dimitrovgrad i Babušnica. Graniči se sa opštinama koje su u sastavu okruga, sa opštinom Knjaževac i Republikom Bugarskom u dužini od 65 kilometara. Po popisu od 2002. imala je 63.791 stanovnika sa prosečnom gustinom naseljenosti od 52 stanovnika na kvadratni kilometar, ispod republičkog proseka.¹ U opštini je izvršena depopulacija stanovništva u poslednjih 11 godina i iznosi 3.867 manje stanovnika ili negativni godišnji priraštaj -5,3. Prosečna veličina domaćinstva sa 3 člana smanjena na 2,8. U gradu živi 43.030 (67,45%) a u 72 sela 20.761 (32,55%) stanovnika. U opštini je registrovano 1999. 742 izbegla lica. Planinska sela se gase i u njima danas živi malo ostarelog stanovništva.

Društveni proizvod u opštini je u 2002. bio 5.281.302.000 dinara, 82. 779 po stanovniku. Industrija ostvaruje 50% društvenog proizvoda i upošljava 15% ukupnog stanovništva. Radno sposobnu populaciju čini 65% stanovništva a 20% tog stanovništva je nezaposleno. Dva najveća preduzeća "Tigar" AD i Industrija odeće "Prvi maj" zapošljavaju oko 7.000 radnika. Na tržištu rada čeka posao oko 8.000 lica ili 12% ukupnog stanovništva, uz veliki broj formalno zaposlenih, na prinudnim višegodišnjim odmorima, koji ne primaju plate. U privredi društvenog sektora bilo je formalno zaposleno 13.395 (62,51%) lica, u vanprivredi 2.770 (12,92%) u samostalnim delatnostima 5.263 (24,56%). U prerađivačkoj industriji bilo je evidentirano 8.990 lica (41,95%), trgovini 1.628 (7,59%), građevinarstvu 802 (3,74%), u saobraćaju i vezama 488 (3,16%), ugostiteljstvu 352 (1,64%), u proizvodnji električne energije 447 (1,84%), u osiguranju i finansijskim ustanovama 358 (1,67%), zdravstvu i socijalnoj delatnosti 1.320 (6,16%), obrazovanju 848 (3,95%), državnoj upravi i socijalnoj zaštiti 318 (1,48%) u komunalnim delatnostima 210 (0,98%). Prosečne zarade juna 2004. iznosile su 15.673 dinara u bruto iznosu, 20% ispod republičkog proseka. Siromaštvo je najveći društveni problem u opštini. Pod njegovim uticajem formirala se kultura siromaštva većeg dela stanovnika, ispunjena odricanjima, smanjivanjem potrošnje i duhovnih zahteva. Ova kultura delom je vezana za "Buvlju pijacu" i sve aktivnosti, profesionalne i neprofesionalne, legalne i nelegalne koje obezbeđuju preživljavanje. Na "Buvljaku" se prodaje i kupuje, najčešće odeća i obuća i predmeti za svakodnevnu upotrebu u domaćinstvu, ugovaraju poslovi i isporuke, viđaju poznanici i vode razgovori o svemu. Četri puta nedeljno, naročito sredom i subotom, u Pirot dolazi nekoliko stotina građana Bugarske sa torbama razne robe koja se prodaje na slobodnom prostoru ispred Robne pijace ("Buvljaka") ili po ulicama. Tako dve vrste nevoljnika iz Bugarske i Srbije u svojoj ekonomiji ostvaruju malogranični promet uz povremene intervencije inspeksijskih organa i policije koji kažnjavaju torbarske trgovce iz Bugarske i oduzimaju im robu zbog nezakonite trgovine. "Buvljak" je

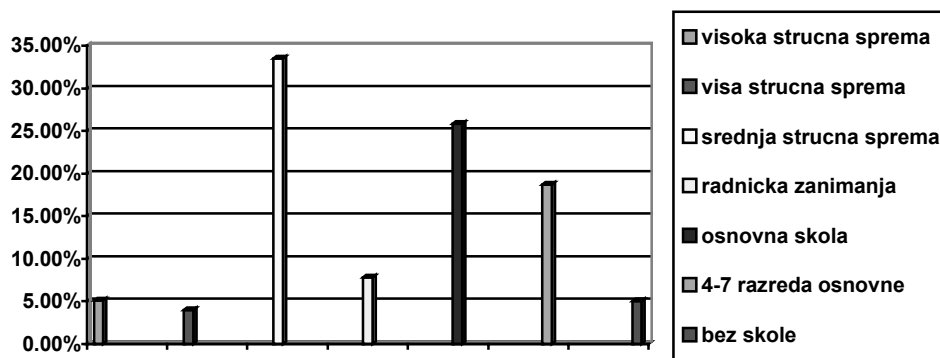
¹ Podaci iz *Opštine u Srbiji 2003*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2004, Republički zavod za statistiku, Saopštenja iz 2002. i iz službe za analitičke poslove SO Pirot.

postao svojevrsno mesto međunarodne kulturne saradnje između građana Srbije i Bugarske. Povremeno protestuju prodavci sa Robne pijace, sa dozvolama za rad, zbog održavanja nelegalne, jeftinije prodaje robe bugarskih državljana van Robne pijace i njihove nelojalne konkurencije. Buvljak određuje modu i način odevanja velikog broja Piroćanaca. Nekima on služi za zabavu, razgledanje buvljačke robe i za razgovore sa prodavcima i kupcima.

U Pirotu je privatizovano 9 preduzeća a u toku je privatizacija još 20. Početkom 2004. godine bilo je u opštini nešto više od 2.000 privatnih radnji, više od 50% u trgovini, a slede zanatske radnje, ugostiteljske radnje i radnje za lične usluge.

Od 54 512 stanovnika starijih od 15 godina u opštini živi 2.791 (5,11%) stanovnik sa visokim obrazovanjem, 2.177 (3,99%) sa višim obrazovanjem, 18. 265 (33,50%) sa srednjim obrazovanjem, 4.237 (7,77%) sa školom za radnička zanimanja, 14.101 (25,86%) sa završenom osnovnom školom, 10.198 (18,70%) sa završenih 4-7 razreda osnovne škole. Bez škole je 2.743 (5,03%) od toga je 1.836 (3,41%) nepismenih.

OBRAZOVNA STRUKTURA STANOVNIKA OPSTINE PIROT

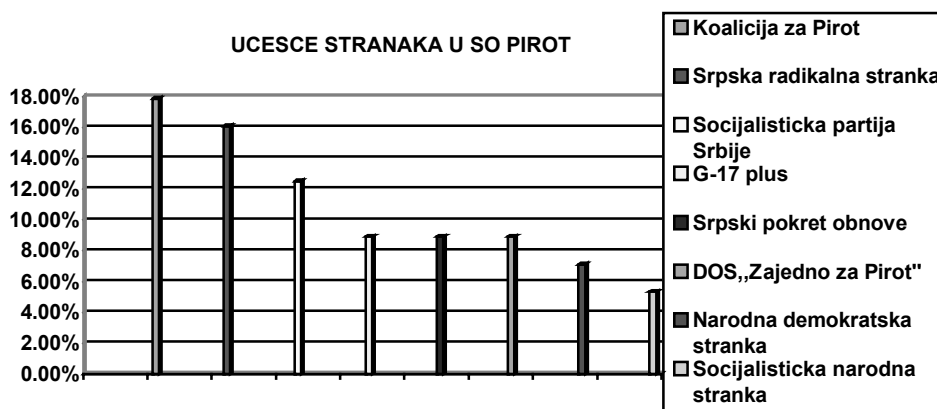
U opštini radi predškolska ustanova sa 5 objekata, 4 osnovne škole, osnovna muzička škola, 5 srednjih škola, jedna viša škola i isturena odeljenja nekoliko fakulteta, 6 kulturnih ustanova (matična biblioteka, muzej, pozorište, istorijski arhiv, dom kulture, galerija), informativna organizacija sa lokalnom nedeljnom novinom, radiom i televizijom, privatni radio i 2 privatne televizije. Dva bioskopa rade u okviru Doma kulture i Doma vojske Srbije i Crne Gore. U 6 kulturnih ustanova je zaposleno 80 radnika i to u Narodnoj biblioteci 17, Muzeju Ponišavlje 14, Istorijskom arhivu 7, Pozorištu 22, Domu kulture 21 i Galeriji 4. Jedan direktor (Muzeja) je magistar arheologije. U ovim ustanovama radi 17 (20,12%) lica sa visokim obrazovanjem (najviše u Muzeju 5). Sa višom stručnom spremom je 18 (22,50%, najviše u Pozorištu 10) sa srednjom stručnom spremom je 30 (37,50%, najviše u Domu kulture 11), sa trogodišnjom srednjom školom 5 (6,25%), sa osnovnom školom 5 i sa nižim obrazovanjem 4. U kulturnim ustanovama Pirota preovlađuju zaposleni sa srednjim i višim obrazovanjem 48 (60%). Kada se vidi stručni profil zaposlenih u okviru stepena obrazovanja i odnos kreativnih i administrativnih radnika kadrovska situacija je još

nepovoljnija. U Domu kulture rade 2 sa visokim obrazovanjem ali ne sa odgovarajućim, umetničkim ili sličnim a u Narodnom pozorištu je samo 5 aktivnih glumaca. Kulturne ustanove su finansirane iz opštinskog bužeta sa 30 527 000 dinara ne računajući sredstva za letnju kulturnu manifestaciju "Agora 03", što čini 5,06% Budžeta Opštine Pirot.

U informativnoj javnoj ustanovi "Sloboda" je zaposleno 76 radnika, od toga 22 (28,9%) su sa visokom stručnom spremom, sa višom 16 (21,05%), sa srednjom 34 (44,73%), sa nižom spremom 4. U ovom informativnom javnom preduzeću je zaposlen približan broj radnika kao i u svim ustanovama kulture, što kazuje o kulturnom kapacitetu kojim raspolaže i zainteresovanosti lokalne vlasti za njegov rad više nego za ostale kulturne ustanove. Nešto više od četvrtine visokoobrazovanih kadrova u njemu kazuje da je i u ovom preduzeću kadrovska struktura nepovoljna, naročito na televiziji a kad se pogleda njihova partijska pripadnost može da se vidi uzok tome. U dve televizije (jedna privatna druga u svojini akcionara) zaposleno je 50 ljudi. U opštini Pirot je razvijen sportski život u 48 sportskih organizacija, od toga u 23 fudbalska kluba.

Politička kultura u opštini je nedovoljno razvijena i nije dostigla još neophodan nivo proceduralne demokratije, tolerancije neistomišljenika, spremnosti na kompromise u interesu razvoja opštine i njenih građana, uključivanje građana u rešavanje važnih problema opštine. Glavni cilj političkih partijaj je neprekidna borba za osvajanje ili održavanje vlasti a ne izrada programa razvoja i opšta mobilizacija za njegovu realizaciju. Lokalna samouprava još ne deluje punim kapacitetom jer još nisu konstituisani svi organi predviđeni Zakonom o lokalnoj samoupravi (menadžer, ombudsman, opštinski arhitekta...). Vlast u opštini Pirot preuzela je Koalicija stranaka ("Koalicija zajedno") 1997. godine, predvođena Demokratskom strankom, na neobičan način. U uslovima podjednagog broja odbornika "Koalicije zajedno" na jednoj strani i Socijalističke partije i Srpske radikalne stranke na drugoj strani, uz "kupovinu" jednog odbornika Srpske radikalne stranke i uz pomoć glasa jednog odbornika, verovatno iz odborničke grupe Socijalističke partije Srbije, na tajnom glasanju, u petom ponovljenom glasanju, za predsednika Skupštine opštine izabran je kandidat "Koalicije zajedno" za predsednika Skupštine opštine. Zatim je uz pomoć tog jednog odbornika-prebega iz Srpske radikalne stranke konstituisana opštinska vlast "Koalicije zajedno" i održala se do kraja mandata. Po dolasku na vlast smenila je sve direktore javnih preduzeća i kulturnih ustanova, članove školskih i nadzornih odbora i upravnih i nadzornih odbora kulturnih ustanova a postavila kadrove, po partijskom ključu, iz svojih redova. Novi ljudi na rukovodećim mestima u Skupštini opštine i javnim službama, bez iskustva u radu javnih službi, rukovođenju i u organizaciji rada nisu mogli da bitno promene rad tih preduzeća i ustanova. Neke ustanove su zbog toga stagnirale pa i nazadovale. Nešto izmenjena koalicija stranaka pod nazivom "Demokratska opozicija Srbije" pobedila je na izborima 2000. godine i vršila lokalnu vlast sve dok sukobi u ovoj Koaliciji nisu doveli do gubitka većine u Skupštini i gubitka vlasti zbog čega je DOS-ova Vlada Republike Srbije raspustila Skupštinu opštine Pirot i uvela privremene mere, avgusta 2003. godine.

Skupština opštine Pirot sadašnjeg saziva izabrana je na vanrednim lokalnim izborima 16. 11. 2003. na kojima su učestvovala 23 koalicije, političke partije i kandidati grupe građana, posle četvoromesečne privremene uprave koju su vršili predstavnici Demokratske stranke i njeni koalicioni partneri. Sastavljena je od 56 odbornika izabranih po Zakonu o lokalnoj samoupravi donetom 2002.godine, prvi put po proporcionalnom izbornom sistemu. Izabrani odbornici su kandidovani od 2 koalicije i 8 političkih partija. Koalicija za Pirot je na ovim izborima dobila 10 odborničkih mesta, Koalicija DOS "Zajedno za Pirot" 6 odborničkih mesta, Srpska radikalna stranka je dobila 9, Socijalističke partija Srbije 7, G-17 plus je dobio 6 odborničkih mesta, Srpski pokret obnove 6 odborničkih mesta, Demokratska stranka 6, Demokratska stranka Srbije 5, Narodna demokratska stranka 4 odbornička mesta i Socijalistička narodna stranka 3 odbornička mesta u Skupštini opštine Pirot.

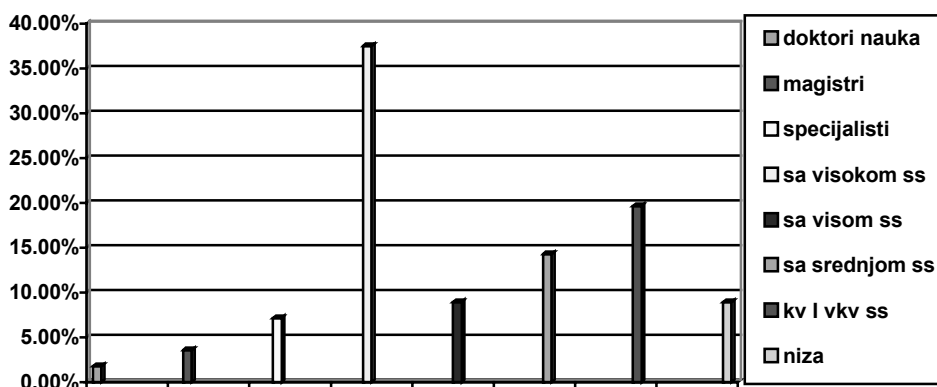
Pošto je koalicija za Pirot bila sastavljena od 3 političke partije: Socijaldemokratije, Narodne demokratske stranke i Nove Srbije i nezavisnih kandidata, a DOS "Zajedno za Pirot" od Demokratske stranke, Građanskog saveza, Liberala Srbije i Socijaldemokratske unije to u lokalnoj samoupravnoj vlasti u Pirotu participira 15 političkih partija sa različitim programima i ambicijama. Za predsednika opštine neposrednim izborima došao je kandidat Koalicije za Pirot, magistar ekonomskih nauka. Konstituisanje organa Skupštine opštine Pirot i donošenje osnovnih pravnih akata za rad Skupštine obezbedila je većina od 30 odbornika koji su izabrani na listama: Koalicije za Pirot, Srpske radikalne stranke, Socijalističke partije Srbije i Narodne demokratske stranke. Odbornici ovih partija izabrali su prestavnike Koalicije za Pirot: za predsednika Skupštine opštine Pirot, inženjera turizma, sekretara Skupštine opštine, diplomiranog pravnika i zamenika predsednika opštine, magistra tehničkih nauka. Iz Srpske radikalne stranke izabrali su zamenika predsednika Skupštine opštine, gumarskog tehničara. Za načelnika opštinske uprave izabran je predstavnik Socijalističke partije Srbije, advokat. Za sedam članova Opštinskog veća izabrani su 2 odbornika, po jedan iz odborničkih grupa Koalicije za Pirot i Socijalističke partije Srbije i pet predstavnika političkih partija koje imaju većinu u

Skupštini opštine, van skupštinskog sastava. Odbornici ostalih stranaka (28) činili su opoziciju.

Od 56 odbornika 42 (75%) su muškog a 14 (25%) ženskog pola. Najviše žena odbornika je iz redova Socijalističke partije Srbije 3 (42,85% od broja odbornika ove partije) G-17 plus 2 (33,33%), Srpske radikalne stranke 3 (16,07%), iz Koalicije za Pirot 2 (25%), po jedna iz Demokratske stranke Srbije (20%), Srpskog pokreta obnove i Demokratske stranke (16,66%) i Narodne demokratske stranke (25%). Nema ni jedne žene iz Socijalističke narodne partije.

Po obrazovanju jedan odbornik je doktor socioloških nauka, 2 magistra (jedan tehničkih a 1 ekonomskih nauka) 21 sa visokom stručnom spremom, 5 sa višom školom, 8 sa srednjom školom, 11 je visokokvalifikovanih i kvalifikovanih radnika i 5 sa nižom stručnom spremom. Najviše je među odbornicima diplomiranih inženjera raznih profila 11 (5 elektroinženjera, 2 tehnologije, 1 mašinstva, 2 građevinarstva, 1 šumarstva), radnika 6, diplomiranih ekonomista 6, doktora medicine-specijalista 4, profesora 4 (tri profesora fizike i jedan književnosti), tehničara 5 (gumarske, mašinske, poljoprivredne i 2 ekonomske struke), penzionera 4, inženjera 3 (opšteg smera, organizacije rada i mašinstva), po 2 nastavnika i učitelja, mašinca i domaćice, po 1 diplomirani hemičar, viša medicinska sestra, službenik, programer i student.

OBRAZOVNA STRUKTURA ODBORNIKA SO PIROT

Najviše je odbornika između 50 i 59 godina 16, zatim preko 60 godina 14, od 30 do 39 godina 13, od 40 do 49 godina 10 i do 29 godina 3 odbornika. Najstariji odbornik imao je 66 a najmlađi 24 godine. U gradu stanuje 50 odbornika a u selima 6.

Ovakva politička, socijalna, obrazovna, polna, profesionalna i starosna struktura Skupštine opštine Pirot nema povoljan upravljački kapacitet za vođenje kulturne politike u opštini pa mora da traži saradnike van svog sastava.

Opština Pirot raspolaže velikim prirodnim, društvenim i kulturnim potencijalima i umrtvljenim ljudskim resursima zbog odsustva investicione i preduzetničke aktivnosti i političke nesposobnosti njenih elita da stvore uslove za to, u inače nepovoljnom ekonomskom, socijalnom i političkom ambijentu u Srbiji.

Iskušenja kulturne politike u opštini Pirot na početku reforme kulture

Kulturna politika je poseban deo globalne politike društva kojom organi vlasti i subjekti kulture svesno, planski i organizovano određuju ciljeve, prioritete, metode, sredstva, kadrove i druge neophodne uslove za optimalan razvoj kulturnih delatnosti radi zadovoljavanja kulturnih potreba građana. Danas su sve posebne politike u osnovi kulturne politike po tome što određuju strategije kulturnog delovanja u svim oblastima društvenog života počev od ekonomije, ishrane, stanovanja do upravljanja lokalnom i državnom zajednicom radi njihovog unapređenja i održivog razvoja. Preko kulturne politike ostvaruje se sistematska briga o kulturnom razvoju društva, pojedinih društvenih grupa i kulturnih institucija. Tako je kultura postala osnovna politička paradigma kvaliteta svakodnevnog života. Kultura je nerazdvojni deo društvenog razvoja jer osposobljava čoveka da razmišlja o sebi i drugima kao racionalnim, kritički i etički angažovanim ličnostima, o tome kako bolje da rade i žive, stvaraju nove vrednosti i osvaruju viši kvalitet života. Kulturna politika je generalno definisana pojmovnim određenjima kulture i politike a zatim tipom kulture i politike društva u kome se konstituiše i realizuje. Ako se kultura shvata u svom užem obimu, samo kao umetnost i zaštitna i prikazivačko-uslužna delatnost iz kulturne baštine, ona će se usredsrediti samo na kulturne institucije. Ukoliko se ona šire koncipitira kao način života ona se odnosi i na način rada, komunalnu arhitekturu, komercijalni dizajn, uređenje naselja i stanovanje, regulisanje saobraćaja, obezbeđivanje komunalne higijene, održavanje parkova i životne sredine, bavljenje sportom, fizičkom rekreacijom i zabavom, na knjižare, video i digitalnu produkciju, medije i na mnoge druge oblasti ljudskog života pa kulturna politika mora da se bavi razvojem i tih oblika društvenog i individualnog života. Kulturna politika zavisi od osnovnog strateškog cilja opšte (javne politike): da li će kultura biti u funkciji ekonomskog i društvenog razvoja ili će služiti za autonoman razvoj i samoopravdanje.

Kulturna politika u Srbiji se danas nalazi u senci opšte (javne) politike, opterećene strančarenjem i neproaktivnim konfliktima glavnih subjekata politike oko posedovanja što više vlasti i privilegija koje se pomoću nje mogu da ostvare. Bez reforme kulture i bez izgrađenog demokratskog kulturnog sistema kulturna politika je do te mere zapuštena i zanemarena da zbog nepostojanja eksplicitne kulturne politike neki misle da ona i ne postoji. Već deceniju i po tranzicije u građansko društvo Srbija nema derfinisanu kulturnu politiku niti odgovarajuće zakone u kulturi, nema dugoročne strateške planove kulturnog razvoja pa se kulturne delatnosti odvijaju na ustaljen način, obnavljajući se rutinski svake godine, bez većih inovacija, uz oskudna materijalna sredstva i relativno malo kreativnih kadrova u institucijama kulture. Sve to negativno utiče na usmeravanje kulturnih delatnosti kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i na lokalnom nivou. Razrađene kulturne politike nema jer nema ni razvijene političke kulture koja u kulturi nalazi oslonac bržeg ekonomskog, društvenog pa i političkog razvoja. Politika uravnoteženog razvoja svih oblasti društvenog života, posebno privrede i kulture najbolja je politika. To su pokazale kulturne politike kanadskih gradova, zatim San Franciska, Barselone, Montreala i engleskog grada Kirklisa koje su bile sastavni deo integralnih razvojnih planova i zahvaljujući tome ovi

gradovi su ostvarili ubrzani razvoj.² Sadašnja vlast kulturu ne smatra prioritetom u razvoju Srbije, pa i opštine.

Kulturna politika prolazi kroz četiri faze razvoja. U prvoj fazi utvrđuje se postojeće stanje u kulturi, određuju se odgovarajući model i procedure vođenja kulturne politike. U drugoj fazi vrši se strateško planiranje, izbor prioriteta i najpovoljnijih subjekata i instrumenata ostvarenja strateških planova, utvrđivanje kriterijuma i načina evaluacije kvantiteta, kvaliteta i raznovrsnosti kulturnih aktivnosti i kontrole realizacije programa. U trećoj fazi obezbeđuje se praćenje, kontrola i eventualna korekcija planskih zadataka. U četvrtoj fazi ocenjuju se rezultati ostvarenja strateških planova kulturnih aktivnosti, kvantitativno i kvalitativno i finansijski se valorizuju. Na osnovu toga priprema se inovirana kulturna politika za naredni period.

U dvadesetom veku Srbija je imala 7 osnovnih modela kulturne politike. Prvi model nacionalno-emancipatorski sa represivnim sredstvima postojao je za vreme dinastije Obrenovića. Drugi model nacionalno-emancipatorski sa stimulativnim sredstvima razvijan je za vreme dinastije Karađorđevića. Treći model agitpropovski primenjivan je u drugoj Jugoslaviji od 1945. do 1963. godine. Četvrti model demokratizacije kulture razvijao se od 1963. do 1974. godine. Peti je samoupravni model kulturne politike, paradžavnog karatera i ostvarivao se preko samoupravnih interesnih zajednica od 1974. do 1989. godine.³ Šesti model etatističko-populističke i nacionalističke kulturne politike formiran je u periodu od 1989. do 2000. godine. Sedmi model etatističko difuzni i konfuzni od 2000. koji može da se nazove i retoričko-demokratski po tome što vladajuće političke partije i predstavnici vlasti govore o demontiranju etatističke kulturne politike direktnog upravljanja kulturom za vreme režima Miloševića i demokratizaciji kulture a u praksi država i lokalne vlasti kontrolišu i upravljaju kulturnim institucijama preko svojih državno-partijskih organa.

Ovaj poslednji model kulturne politike je po inerciji zadržan iz predhodnog perioda u odsustvu jasno definisanog tipa demokratske kulturne politike. Demokratski tip kulturne politike je polimorfan, elastičan, multikulturalistički i pluralistički usmeren, transparentan sa raznovrsnim modelima i instrumentima kulturne politike i procedurom odlučivanja koja obezbeđuje dijalog, toleranciju i konsenzus prilikom određivanja strategije razvoja kulture. On mora da uskladi stalnu napetost pa i sukobe između kulturnih dihotomija: tradicionalne i savremene kulture, stare i nove, klasične i avangardne, narodne i akademske, gradske i seoske, elementarne i vrhunske, masovne i autorske, lokalne i nacionalne, nacionalne i globalne, civilizacije i kulture... Francois Matarasson i Charles Landry navode dvadeset jednu stratešku dilemu koja mora da se

² Benoa Lamarin: *Kulturna politika u San Francisku, Barseloni i Montrealu* i Fil Vuf: *Umetnost regeneracije-Kirkliis*, u Milena Dragičević Šešić, *prir.: Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002. Evropska unija posvećuje veliku pažnju razvoju regionalne kulturne politike Unije, a UNESKO razvoju nacionalnih, regionalnih i mondijalnih kulturnih politika. Videti: Milena Dragičević Šešić, Branimir Stojković, *Kultura, menadžment, marketing*, Beograd, Klio, 2003; *World cultural report 2000: Cultural diversity, conflict and pluralism*, UNESCO publishing, Paris.

³ Vesna Đukić-Dojčinović: *Sedam uzroka tranzicione konfuzije u kulturnoj politici*, Grupa autora, *Modeli i instrumenti kulturne politike Beograda*, Zavod za proučavanje kulture, Beograd, 2004.

otkloni prilikom formulisanja kulturne politike.^{3a} Kulturna politika Pirota bila je determinisana lokalnom kulturnom tradicijom, kulturnom politikom višeg nivoa (saveznog, republičkog, regionalnog) i ekonomsko-socijalnim, političkim i kulturnim prilikama u opštini Pirot. Svaki istorijski period i model dominantne kulturne politike ostavio je neke rezultate u kulturnoj tradiciji, pozitivne ali i negativne. Nedovoljno se činilo na kritičkom valorizovanju tih rezultata radi ostvarivanja kontinuiteta kulturnog razvoja Pirota. Zbog toga su mnoge značajne tekovine kulturnog razvoja Pirota uništene i zaboravljene a nove kulturne vrednosti su sporo dolazile.

Kulturna politika u opštini Pirot pati od sindroma “uspavanih subjekata kulturne politike”.⁴ Od četiri grupe subjekata kulturne politike: stvaraoca kulturno-umetničkih vrednosti, građana kao publike i ne-publike⁵, donosioca najvažnijih odluka u organima vlasti i posrednika u javnom i civilnom sektoru u kreiranju kulturne politike Pirota učestvuje malo subjekata i to u organima lokalne i državne vlasti i u kulturnim ustanovama. Skupština opštine utiče na kulturne delatnosti preko usvajanja godišnjih izveštaja o radu i finansijskom poslovanju, programa rada kulturnih ustanova na svom području i preko određivanja finansijskih sredstava za njihov rad u opštinskom budžetu. Skupštini se dostavljaju pojedinačno godišnji izveštaji o rezultatima rada za prethodnu i progami rada za tekuću godinu, bez jedinstvenog izveštaja o realizovanim kulturnim aktivnostima u opštini i stepenu zadovoljenih kulturnih potreba građana.

Finansijska sredstva kulturne ustanove dobijaju za pokrivanje neophodnih materijalnih troškova i za plate zaposlenih, uvećanih za planirani porast bužetske potrošnje. Nema evaluacije programa, kontrole ostvarenja planova i stimulacija za ostvareni obim i kvalitet rada. One se ne kažnjavaju za neostvarene programske aktivnosti niti nagrađuju za veći obim i kvalitet kulturnih aktivnosti. Van budžetskih finansijskih sredstava ostvaruju male prihode. Izuzetak je Dom kulture koji je u nekolike poslednje godine povećavao sopstvene prihode i sada ostvaruje 40% sopstvenih prihoda. Najveći uticaj na rad kulturnih ustanova imali su administracija Skupštine opštine i izvršni organi Skupštine opštine. Većina odbornika nije upućena u rad kulturnih ustanova pa uglavnom prihvata izveštaje i programe rada kulturnih ustanova na predlog administracije i izvršnih organa Skupštine opštine. Posle toga godinu dana o kulturnim ustanovama staraju se Odeljenje za vanprivredne delatnosti preko jednog samostanog saradnika za pružanje pravne pomoći vanprivrednim organizacijama, Odeljenje za finansije i povremeno kolegijum direktora kulturnih ustanova. Na radnom mestu samostalnog savetnika za vanprivredu se smenjuju službenici iz različitih razloga pa i ne stižu da urade nešto više za razvoj kulture.

^{3a}Francois Matarasson and Charles Landry: *Urnvnoteženo delovanje: 21 strateška dilema u kulturnoj politici*, Balkan Kult, Savet Evrope, Beograd, 2003.

⁴ Vesna Đukić-Dojčinović: *Tranzicione kulturne politike, konfuzije i dileme*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2003. Autor piše o 7 trendova u razvoju kulturne politike, nazivajući poslednji tranzicionim a prethodni agitpropovskim trendom kulturne politike Treće Jugoslavije. Ljubomir Dimić piše o periodima kulturne politike u Jugoslaviji u *Kulturna politika kraljevine Jugoslavije 1918. do 1945*, Stubovi kulture, Beograd, 1997.

⁵ Klod Molar: *Kulturni inženjering*, Klio, Beograd, 2000.

Zaboravlja se da pored finansijskih sredstava veliku ulogu, možda i veću, imaju druga podsticajna sredstva, kao što su normativna regulativa u oblasti kulture, programi i planovi kulturnih aktivnosti, produktivne ideje, kreativna vizija i kritička humanistička filozofija kulture. Jer kultura može da bude u službi progresa, kao i u funkciji održavanja tiranije, podčinjavanja, fanatizovanja i uništavanja. Neki teoretičari kulturne politike smatraju da je adekvatna evaluacija kulturnih ostvarenja važnija od novca za njihovo finansiranje jer obezbeđuje da se izađe iz kulturnog haosa i obezbedi kulturni progres.

Skupština opštine Pirot nema posebnu komisiju za kulturu već Komisiju za javne službe koja je sastavljena od dva odbornika i 5 predstavnika 5 političkih partija koje čine većinu u Skupštini. Među njima nema ni jednog kvalifikovanog i kompetentnog člana za oblast kulture. Ova Komisija razmatra izveštaje, programe i normativne akte koji se odnose na sve javne službe a koje Skupština razmatra, usvaja ili donosi i nije imala veći uticaj na kulturnu politiku opštine.

Opštinsko veće Skupštine opštine Pirot ima samo savetodavnu ulogu u službi Predsednika opštine i ne donosi nikakve odluke bitne za razvoj kulture. Ono ima Komisiju za obrazovanje i kulturu koja pored dva odbornika ima još pet predstavnika političkih partija među kojima ima i kulturnih i prosvetnih radnika pa se može smatrati kompetentnom za oblast kulture. Predsednik Komisije je odbornik i član Opštinskog veća. Skupština opštine, po Zakonu o lokalnoj samoupravi, imenuje rukovodioce kulturnih ustanova u Pirotu isključivo prema pripadnosti političkim partijama koje vrše lokalnu vlast bez obzira na njihovu stručnost, poznavanje kulturne problematike i menadžerske sposobnosti. Preko njih vladajuće političke partije nastoje da deluju u radu kulturnih ustanova najviše zbog zapošljavanja svojih "zaslužnih" članova a zatim i ostvarivanja nekih svojih partijskih programskih opredeljenja kojima će podići ugled partije. Rukovodioci kulturnih ustanova imaju najveći uticaj na kulturnu politiku ustanove kojom rukovode. Bez sistematske reedukacije i osposobljavanja za kulturni menadžment i marketing ne mogu da budu uspešni u rukovođenju kulturnim ustanovama, u podizanju kvaliteta njihovog rada i reformskim transformacijama.

Upravni i nadzorni odbori u kulturnim ustanovama, prema zakonu i statutima ovih ustanova, imaju značajnu ulogu u vođenju kulturne politike. Ne postoje određeni opšteprihvaćeni kriterijumi za njihovo formiranje pa se oni imenuju prema pripadnosti političkim strankama koje imaju skupštinsku većinu, često sa članovima bez osnovnih znanja o kulturi, njenim osobenostima, mogućnostima i uslovima za normalan rad. O njihovom radu se malo ko brine tako da se veoma retko održavaju njihove sednice ili se uopšte ne održavaju, čak i kod podnošenja godišnjih izveštaja o radu finansijeru i kod donošenja programa i planova rada. Nekompetentnost, nepripremljenost, neodgovornost i nemotivisanost nekih ili većine članova ovih organa za ostvarenje upravljačke uloge u razvoju kulturnih ustanova predstavlja veliku prepreku u ostvarivanju demokratizacije kulturnih ustanova i delegiranju kulturne politike sa lokalnih organa vlasti na kompetentne društvene organe. U nekim evropskim zemljama članovi upravnih odbora se biraju konkursom.

Svih 6 kulturnih ustanova u opštini Pirot (biblioteka, Dom kulture, galerija, muzej, pozorište, arhiv) prave godišnje programe i planove rada za koje traže

saglasnost od osnivača i finansijera Skupštine opštine Pirot. Zbog nepostojanja srednjoročnih i dugoročnih strateških planova ne mogu da se reše neki važni kulturni problemi koji traže dugoročno angažovanje i finansiranje. Programi ovih ustanova uglavnom se odnose na ustaljene funkcije i namenjeni su zadovoljavanju kulturnih potreba stanovnika grada. Iz izveštaja o radu kulturnih ustanova Pirota u 2003. vidi se da ni jednu kulturnu aktivnost ove ustanove nisu ostvarile na seoskom području, niti za građane u prigradskim naseljima koji imaju posebne kulturne potrebe a i kulturne ustanove su im dosta prostorno pa i programski udaljene. Iz ovih izveštaja ne vide se rad svih organa upravljanja, stepen izvršenja programa i planova rada, kadrovska struktura i najbolji među njima, delovanje sindikata, saradnja sa nevladinim organizacijama, ostvarenja u reformisanju ustanova, materijalni položaj i ocena ostvarene misije. Veliki je broj ljudi koji nikad nije kročio ni u jednu kulturnu ustanovu u Pirotu pa je za njih potreban poseban program.

Kulturne ustanove u Pirotu ostvarile su saradnju sa drugim ustanovama u Srbiji i van nje, pre svega u regionu Evro-Balkana (Skoplje, Niš, Sofija). Istorija pokazuje da je kulturna saradnja jedno od najjačih sredstava međunarodnog povezivanja ljudi i naroda. Predstave o drugim narodima preko umetnosti stvaraju se mnogo bolje i brže nego preko politike. Narodno pozorište Pirot je organizovalo 5 gostujućih predstava u Pirotu iz Beograda, Niša, Zrenjanina i drugih gradova a u okviru susreta profesionalnih pozodišta 20 predstava u 2003. Jednu predstavu režirao je reditelj iz Sofije sa kojom je Pozorište gostovalo u Sofiji. Narodno pozorište iz Pirota je gostovalo još i u Vršcu i Zrenjaninu.

Narodni muzej ima razvijenu međumuzejsku saradnju u Srbiji, a sa Izdavačem u Sofiji izdao je jednu publikaciju.

Dom kulture u Pirotu je organizovao više koncerata gostujućih umetnika iz Srbije, Republike Srpske i Bugarske i sa svojim umetničkim ansamblima nastupao u više gradova Srbije (u Beogradu, Pančevu, Subotici) i Bugarske, u Beču. Dom kulture je pripremio projekt međunarodne muzičke saradnje "Via militaris" kojim je predviđeno očuvanje tradicionalnih kulturnih vrednosti u naseljima na Staroj planini. Projekat je prezentovan na međunarodnoj konferenciji Evropskog saveta u Solunu 2002.godine.

Galerija "Čedomir Krstić" i Istorijski arhiv ostvaruju saradnju sa istim ustanovama u drugim gradovima i još nemaju programe međunarodne saradnje, bar sa susednom Bugarskom.

Međuinstitucionalnu saradnju kulturne ustanove u Pirotu ostvaruju već četvrtu godinu u manifestaciji "Kulturno leto Agora". Ovom manifestacijom rukovodi poseban organizacioni odbor na čelu sa predstavnikom izvršnog organa Skupštine opštine i sa članovima, direktorima kulturnih ustanova. U okviru ove manifestacije učestvuje veliki broj izvođača iz Pirota i drugih gradova. Operativni koordinator i realizator programa manifestacije je bio Dom kulture. Ovu manifestaciju Skupština opštine je 2003. godine finansirala sa 750.000 dinara, a Ministarstvo kulture i informisanja sa 150.000 dinara. Sve ustanove kulture ostvaruju horizontalnu opštinsku i regionalnu saradnju sa susednim opštinama u vidu bilateralne saradnje i razmene programa a manje u okviru nacionalne i međunarodnih mreža kulturnih ustanova i

organizacija. Vertikalnu saradnju ostvaruju sa odgovarajućim repuličkim ustanovama nacionalnog značaja a manju sa Ministarstvom za kulturu i informisanje.

Mnogi značajni potencijalni subjekti kulturne politike, van lokalne samouprave i kulturnih ustanova, iz civilnog sektora, nemaju nikakvog uticaja na kulturnu politiku kao što su: umetnička udruženja, kulturno-umetnički stvaraoci, sindikati, donatori, sponzori, mecene, umetnički kritičari, novinari, istraživači, nevladine organizacije, građani iz mesnih zajednica, prosvetni radnici, učenici i studenti, najaktivniji deo publike, vlasnici video klubova, radionica za zabavu, ugostiteljskih i turističkih organizacija. Za demokratski model kulturne politike neophodno je stvoriti institucionalne oblike preko kojih se ostvaruje partnerski odnos između javnog, civilnog, privanog sektora, publike i stvaraoca u donošenju strateških odluka u razvoju kulture u Opštini. Takva prilika postojala je kod donošenja Strateškog opštinskog akcionog plana Pirota 2004-2006. godine.

Mesto kulture u strateškom opštinskom akcionom planu Pirota 2004-2006.

Opština Pirot je jedna od 15 opština u Srbiji koje su odabrane za učešće u Programu podrške razvoju opština istočne Srbije koji finansira Evropska agencija za rekonstrukciju (EAR)⁶. Prvi korak u toj pomoći bio je učinjen u iniciranju i pomaganju da se donese *Strateški akcioni plan opštine Pirot 2004-2006*. Posle pet meseca rada radne grupe Skupština opštine Pirot je donela taj plan kako bi na osnovu njega i pratećih programa konkurisala kod Agencije za dobijanje finansijskih sredstava za sufinansiranje projekata kojim se rešavaju akutni komunalni problemi. U tom Strateškom akcionom planu date su strategije lokalnog ekonomskog razvoja, razvoja infrastrukture, institucionalnog razvoja lokalne samouprave i zaštite i očuvanja životne sredine. Kultura je uzgred pomenuta kao komparativna prednost s obzirom da "Pirot obiluje značajnom istorijskom baštinom", a za potrebe Istorijskog arhiva planirana je izgradnja nove zgrade.⁸

U trećem poglavlju "Strateškog opštinskog akcionog plana 2004-2006. u opštini Pirot" (kako je zvanični naziv ovog dokumenta)⁹ naslovljenom "Perspektive za

⁶ Evropska agencija za rekonstrukciju osnovana je februara 2000. godine sa sedištem u Solunu i operativnim centrima u Beogradu, Prištini, Podgorici i Skoplju. Ciljevi ovog programa su: 1. podrška vlasti u razvoju institucija i pravne države, 2. pomoć u razvoju tržišne privrede, infrastrukture i očuvanju životne sredine, 3. podrška jačanju građanskog društva. Koordinacionu ulogu u realizaciji Programa ostvaruju: Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu, Stalna konferencija gradova i opština i skupštine opštine. Pomoć u ostvarenju Programa pruža Kancelarija za sprovođenje programa u Zajedničaru sa timom stručnjaka iz inostranstva i Srbije u oblasti lokalnog razvoja, preko izrade studija i strateških planova koji osposobljavaju opštine da aktivno učestvuju u procesu decentralizacije vlasti u Srbiji. Programom je predviđeno investiranje 18,3 miliona evra u kojima EU učestvuje sa 15, a izabrane opštine sa 3,3 miliona. Program nije obuhvatio posebno strategiju razvoja kulturnih delatnosti.

⁷ *Strateški opštinski akcioni plan 2004-2006*, Pirot, str. 7.

⁸ Isto, str. 24.

⁹ Isto, 11. i 12.

budućnost, vizija, misija i strateški ciljevi za opštinski razvoj”, navodi se 11 ciljeva u oblasti razvoja lokalnih institucija i izgradnji civilnog društva i ni jedan se ne odnosi na razvoj kulturnih delatnosti i institucija.

Očigledno je da za autore Strateškog opštinskog akcionog plana Pirota kulturni razvoj nije bio prioritetan. Zaboravljeno je da se jedna opština ne može uspešno da razvija ekonomski, komunalno-infrastrukturno, institucionalno i ekološki bez razvoja kulture. Tako je opština Pirot propustila priliku da formuliše svoj kratkoročni tranzicioni model kulturne politike u strateškom akcionom planu.

Mada Opštinsko veće Skupštine opštine Pirot ima Komisiju za obrazovanje i kulturu Strateški opštinski akcioni plan nije razmatran u ovom telu. Komisija za javne službe Skupštine opštine Pirot takođe ga nije razmatrala. O njemu su diskutovale, u toku pripreme neke, fokusne grupe (predstavnicima političkih partija, rukovodioci odborničkih grupa, predstavnici skupštinske administracije i nekih mesnih zajednica, rukovodioci javnih preduzeća i ustanova). Pojedini građani su davali neke sugestije za poboljšavanje ovog dokumenta ali kulturni razvoj opštine Pirot nije analiziran, koncipiran, programiran i dugoročno planiran.

Predlogom Strateškog opštinskog plana Pirota bila je predviđena i saradnja sa opštinama u regionu Evro-Balkana (Skoplje, Niš, Sofija) u oblasti uređenja Etno-parka prirode Stare planine, u razvoju regionalne infrastrukture, rekonstrukciji koridora 10 Niš-Sofija, sistema za prečišćavanje otpadnih voda, gasifikacije ali ne i u oblasti kulture.

Prilikom usvajanja Strateškog opštinskog akcionog plana u Skupštini opštine Pirot 23. 6. 2004. samo je Odbornička grupa Socijalističke partije Srbije podnela amandmane za dopunu ovog dokumenta sa ciljem da se utvrde neki osnovni principi kulturne politike i strateškog delovanja u kulturi. Njima se tražilo istraživanje kulturnih potreba građana opštine Pirot prema socijalno-kulturnoj strukturi stanovništva i registrovanje osnovnih kulturnih problema povezanih sa razvojem informatičke tehnologije i sajber, virtuelne kulture, političke kulture, ekološke kulture, medijske kulture i videokulture. Predloženo je da osnovni princip razvoja kulture u opštini bude razvijanje masovnog diverzifikovanog stvaralaštva svih društvenih slojeva i manjinskih grupa i prezentacija kulturnih dobara i vrednosti tako da budu dostupni najvećem broju građana. To pretpostavlja edukaciju i osposobljavanje građana za komunikaciju sa kulturnom baštinom i savremenom kulturom, razvijanje estetskih senzibiliteta i kulturnih ukusa.

Predloženo je da Dom kulture u strategiji kulturnog razvoja Pirota bude okosnica kulturnog života u opštini. Sa jakom grupom kulturnih animatora i instruktora pripremiće raznovrsne programe kulturnih akcija za buđenje i zadovoljavanje kulturnih potreba različitih društvenih slojeva i grupa uz saradnju sa svim kulturnim institucijama i organizacijama u opštini. Tako se neće čekati da potencijalna publika dolazi u kulturne ustanove već će kulturne ustanove poći ka građanima i organizovati im svoje programe na mestima gde vole da borave.

Istaknuta je potreba da se kulturni programi realizuju i van dvorana, na otvorenim prostorima blizu značajnih spomenika kulture, na Keju pored Nišave, na

Sarlahu, u Momčilovom gradu, na kupalištu, na trgovima, u parkovima, na sportskim terenima, svuda gde se ljudi okupljaju.

U opštini Pirot se ne mogu pratiti programi nacionalnih elektronskih medija, kao npr. Drugog i Trećeg programa Radio Beograda, povremeno programi na pojedinim kanalima nacionalne televizije zbog dotrajalosti repetitora a deo seoskih naselja uopšte ne može da prati televizijske i radio programe jer nema repetitora za prenos signala ovih stanica do udaljenijih planinskih sela. Veća je čujnost radio stanica Bugarske nego Srbije na teritoriji opštine Pirot.

Posebno je istaknuta potreba razvoja nekih vidova elementarne kulture i civilizacijskog ponašanja kao održavanje komunalnih objekata i higijene, rekreacije i odmora, kulture stanovanja u stambenim zgradama.

U Pirotu deluje dvadesetak nevladinih organizacija (bez sportskih organizacija i umetničkih udruženja). Neke su registrovane za rad na razvoju kulture kao što su Centar za razvoj nauke, privrede i kulture, Udruženje za alternativnu umetnost, Kulturno informativni centar "Pralipe" romske populacije. Ni jedna nije pokazala zapažene rezultate u bavljenju kulturnom problematikom u užem smislu niti u inicijativama za unapređenje kulturne politike.

Predlozi za efikasnu kulturnu politiku u opštini Pirot

Za efikasnu demokratsku kulturnu politiku u opštini Pirot potrebno je odabrati adekvatan, na kulturnoj tradiciji zasnovan, polivalentan, demokratski, fleksibilan model kulturne politike sa regulativom, prioritetima, instrumentima, metodama, sredstvima i kadrovima koji povezuje sve vrste kulturnog stvaralaštva, uvažava sve kulturne potrebe i interese i doprinosi širenju humaniteta, slobode i ljudskih prava u načinu rada i života građana. U tom cilju mogu se koristiti osnovni naučni principi i preporuke:

1. Formirati adekvatan opštinski demokratski model kulturne politike sa delegiranom odgovornošću politički i stručno odgovornih ljudi za odlučivanje o strateškim pravcima razvoja kulture u opštini Pirot. Ovaj model kao fleksibilan treba da ima varijante kulturne politike prilagođene stilovima života raznih društvenih grupa, posebno za stanovnike grada, prigradskih i seoskih naselja, za različite uzrasne, obrazovne, profesionalne, interesne i ciljne grupe kao što su hendikepirani, izbeglice, nezaposleni... Kursevi za nezaposlene građane mogu ih uputiti u mogućnosti samozapošljavanja.

2. Doneti srednjoročne i dugoročne programe i strateške planove razvoja kulture u opštini Pirot i u kulturnim ustanovama i organizacijama uz edukaciju kadrova za te poslove.

3. Uspostaviti partnerski odnos između Skupštine opštine, naročito njenih upravnih organa i civilnog sektora. Formirati opštinski savet za kulturu sa komisijama za pojedine oblasti kulture od kompetentnih ljudi. U Skupštini opštine jedan stručni referent treba sistematski da radi na unapređenju kulturne politike u opštini u saradnji sa svim potencijalnim subjektima ove politike.

4. Obezbediti učešće građana (posebno predstavnika publike), komisija i stručnih grupa političkih partija za kulturu i nevladinih organizacija u konsultacijama, savetovanjima i predlaganjima rešenja prilikom donošenja važnih strateških odluka u oblasti kulture.

5. Podsticati razvoj donatorstva, sponzorstva i privatnog sektora u razvoju kulture opštine (u izdavaštvu, audiovizuelnim i kinematografskim medijima).

6. Izvršiti departizacija kulture u korist kulturnih i drugih stvaralaca i korisnika kulturnih vrednosti.

7. Formirati Kulturno-prosvetnu zajednicu ili agenciju za razvoj kulture koja bi koordinirala rad svih kulturnih institucija, udruženja, organizacija, pojedinih neorganizovanih stvaralaca i privatnih preduzetnika u kulturi.

8. Koristiti instituciju konkursa za izradu i finansiranje realizacije pojedinih kulturnih projekata, finansiranje izdavanja publikacija, otkup radova, izbor rukovodilaca i menadžera kulturnih ustanova.

9. Doneti odgovarajuće odluke i pravilnike o kriterijumima evaluacije, kontrole i finansiranja programa kulturnih ustanova uz potpunu transparentnost njihove primene.

10. Doneti jedinstven program međunarodne kulturne saradnje opštine Pirot i njenih pojedinih institucija i organizacija u regionu Evro-Balkana (Skoplje, Niš, Sofija) prema standardima Evropske unije. Nastojati da se njene kulturne institucije uključe u međunarodne kulturne mreže (balkanske, evropske i svetske).

11. Doneti jedinstvene programe razvoja kulturnog turizma kao razvojne strategije opštine uz saradnju organa lokalne samouprave i kulturnih institucija sa turističkim, privrednim i ugostiteljskim organizacijama.

12. Obezbediti čujnost i gledanost nacionalnih elektronskih medija i podržati razvoj kablovske televizije ali bez monopolskog ponašanja preduzeća koje radi na njenom uvođenju. Utvrditi programe medijske prezentacije kulturnih aktivnosti u opštini preko radija, tri televizijske stanice i nedeljnih novina. Politikom kvota za pojedine sadržaje i određivanjem vremena za njihovu prezentaciju obezbediti uravnotežen i usklađen razvoj svih oblika i vrsta kulture.

13. Razraditi jedinstvene programe saradnje kulturnih ustanova sa školama, kulturno-umetničkim društvima i grupama, umetničkim udruženjima i nevladinim organizacijama koje se bave unapređivanjem kulture radi usklađivanja profesionalnog i amaterskog rada.

14. Dati punu podršku kulturnom razvoju nacionalnih manjina, posebno roma kao najbrojnije nacionalne manjine od 1.920 stanovnika i Bugara (454) a koji su zainteresovani za razvoj svoje nacionalne kulture.

15. Utvrditi plan izdavačke delatnosti u opštini Pirot u saradnji sa svim izdavačima uz kvalitetnije uređivanje, recenzije i pripreme.

16. Stvoriti bolje uslove za uređivanje i izdavanje "Pirotskog zbornika" prema naučnim standardima kako bi mogao da učestvuje na konkursima za časopise takve vrste jer po kvalitetu radova to zaslužuje.

17. Povećati brigu svih za zaštitu kulturnih dobara lokalnog, nacionalnog i svetskog značaja i za njihovu prezentaciju lokalnoj i široj javnosti.

18. Preduzeti sve mere za što bržu izgradnju nove zgrade za Istorijski arhiv i Narodnu biblioteku u Pirotu.

19. Obezbediti racionalno korišćenje radno-vežbovnog i scenskog prostora kulturnih ustanova za nastupe svih zainteresovanih profesionalnih i amaterskih društava i grupa.

20. Podstaci razvoj kulturne industrije u opštini kao najprofitabilnije vrste male privrede u oblasti medija, štampe i grafike, proizvodnje na nosaču zvuka, izdavaštva, izrade suvenira, proizvoda starih zanata, umetničkih zanata (ćilimarstva, grnčarije, umetničke stolarije, domaće radinosti, primenjene umetnosti uopšte).

21. Obaviti istraživanje kulturnih potreba stanovnika opštine i stepena njihovog zadovaoljavanja sa postojećim kulturnim aktivnostima kulturnih ustanova i organizacija.

22. Sistematski raditi na kultivaciji publike, senzibilizaciji i edukaciji za razvijanje estetskog ukusa, naročito mladih, koji će sigurno prepoznavati pravu umetnost za razliku od kiča i šunda kojih treba da se klone. Mladi treba da se sistematski vaspitavaju za život u kulturnoj zajednici isto tako kao što se osposobljavaju za rad. Putem estetskog vaspitanja obezbediti recepciju kulturnih događaja bez ometanja njihovih izvođača, građana u njihovom okruženju, bez opijanata, vulgarnosti, primitivizma i vandalskog ponašanja za vreme kulturnih spektakla.

23. Skupština opštine, školski odbori i kulturne institucije i organizacije nastojeće da u nastavnim planovima ima dosta izbornih i fakultativnih predmeta iz oblasti kulture zbog njihove velike vaspitne vrednosti.

24. Nastavnike umetničkih predmeta podsticati da pojedinačno i sa učenicima aktivno učestvuju u kulturnom životu opštine.

25. Škole, kulturne ustanove i organizacije radiće na otkrivanju umetničkih talenata i na njihovom usavršavanju u kulturno-umetničkim radionicama, sekcijama, slobodnim aktivnostima, u javnim nastupima i na izložbama.

26. Dom kulture će formirati bazu podataka o svim kulturnim stvaraocima na području opštine koji mogu da budu angažovani za pojedine kulturne aktivnosti.

27. Korisnici kulturnih usluga treba da budu informisani o ekonomskoj ceni kulturnih vrednosti koje koriste, da kulturne usluge mora da se plate i da po pristupačnim naknadama učestvuju u njihovom korišćenju.

28. Podsticati razvoj mreže kućnih računara, provajdera i kurseva za kulturno korišćenje Interneta i prezentacije kulturnih ostvarenja Pirota na Internetu. Kiber kultura je otvorila velike mogućnosti za kulturnu komunikaciju ali i za razne vrste kontrakulturnih zloupotreba.

29. Svi učesnici u izvođačkim, upravljačkim, organizatorskim, zaštitnim i uslužnim kulturnim delatnostima treba da prođu kroz radionice, kurseve, seminare, panel diskusije, okrugle i radne stolove preko kojih će se osposobljavati za uspešno obavljanje svojih zadataka. Stalno stručno usavršavanje jednim delom treba da se ostvari u Centrima za kulturnu edukaciju. Sistematski raditi na poboljšavanju kvalifikacione strukture u kulturnim ustanovama.

30. Reforma kulturnih ustanova treba da se zasniva na repozicioniranju u lokalnom kulturnom sistemu, reorganizaciji, reprogramizaciji, tržišnoj orijentaciji, razvijanju kulturnog menadžmenta i marketinga, umrežavanju sa drugim kulturnim organizacijama u Srbiji i Crnoj Gori i van nje i na razvijanju zajedničkih službi za sve kulturne delatnosti. Osnovni cilj kulturnih reformi je povećanje kreativnog kulturnog potencijala, humanog načina života i pobošavanje kvaliteta kulture stanovnika opštine.

31. U uslovima oskudnih i ograničenih finansijskih sredstava neophodno je racionalno njihovo korišćenje udruživanjem sa sredstvima iz vanbudžetskih izvora a za postizanje optimalnih kulturnih rezultata. Potrebno je atraktivnim kulturnim programima i upoznavanjem donatora sa smanjivanjem poreza i doprinisa koje imaju za svoje donacije povećati sredstva iz tog izvora. Istovremeno je potrebno obezbeđivanje monitoringa i kontrole finansijskog poslovanja kulturnih organizacija.

32. Nekoliko desetina kafića i barova, koji su stecište velikog broja mladih ljudi u noćnim satima i prava noćna mora za njihove roditelje i stanovnike u blizini ovih objekata, trebalo bi da se oslobode poroka koje šire među omladinom, nekulture i kontrakture i da se kultivišu standardima i normama koje bi ih obavbezivali da ne narušavaju kulturnu ekologiju i da ostvaruju kulturnu ulogu a ne samo lični profit i prihode opštinskom budžetu.

Literatura

- Branimir Stojković: *Kulturna politika evropske integracije*, Institut za evropske studije, Beograd, 1995.
- Francois Matarasson and Charles Landry: *Uravnoteženje delovanja: 21 strateška dilema u kulturnoj politici*, Balkan Kult, Beograd, 2003.
- Izveštaji kulturnih ustanova Pirota za 2003 i programi rada za 2004.
- Klod Molar: *Kulturni inženjering*, Clio, Beograd, 2000.
- Ljubodrag Dimić: *Kulturna politika kraljevine Jugoslavije 1918-1945, Politika i stvaralaštvo*, deo 3, Stubovi kulture, Beograd, 2000.
- Milena Dragičević Šešić, Branimir Stojković: *Kultura, menadžment, animacija, marketing* (treće dopunjeno izdanje), Klio, Beograd, 2000.
- Milena Dragičević Šešić (prir.): *Javna i kulturna politika*, Magna agenda, Beograd, 2002.
- Sejmon Mandi: *Kulturna politika, kratak vodič*, VEGA media doc, Novi Sad, 2002.
- Stevan Majstorović: *Kultura i demokratija*, Prosveta, Beograd, 1971.
- Strateški opštinski akcioni plan 2004-2006, Piroto.
- Umberto Campagnolo: *Petit dictionair pour une politique de la culture*, A la Bâconiere, Neuchatel.
- Vesna Đukić Dojčinović i saradnici: *Modeli i instrumenti kulturne politike grada Beograda*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 2003.
- Vesna Đukić Dojčinović: *Tranzicione kulturne politike, konfuzije i dileme*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2003.

Vjekoslav Butigan: Kulturna politika kao deo strategije razvoja Balkana, *Strategija razvoja i procesi regionalne saradnje na Balkanu*, Filozofski fakultet-Institut za sociologiju, Univerzitet u Nišu, Niš 2000.

World cultural report 2000, Cultural diversity, conflict and pluralism, UNESCO publishing. Paris, 2000.

UDK 371.671:94]::316.4.053(497.11)

Natalija Jovanović
Filozofski fakultet
Niš

UDŽBENICI ISTORIJE KAO FAKTOR KULTURNE INTEGRACIJE I DEZINTEGRACIJE

Rezime

Analiza sadržaja udžbenika istorije koji se koristi danas u gimnazijama u Srbiji navodi na zaključak da ukupna koncepcija kao i pojedinačni sadržaj pre vode dezintegraciji, ne samo između Srba i drugih naroda, već i unutar samog srpskog naroda. Jedan gimnazijalac može biti, ne samo zbunjen nad sopstvenom i svetskom istorijom već, što je mnogo opasnije, može biti zatrovan mnogim užasnim detaljima. Objašnjenja i sugestivne ilustracije (bez upozorenja da je zabranjeno za mlade od 18. godina) mogu uticati na vrednosno opredeljenje i ukupno ponašanje, za razliku od jednog gimnazijalca iz sredine ili krajem XIX veka u istoj zemlji.

Cljučne reči: udžbenici istorije, kulturna integracija, kulturna dezintegracija, Srbija

SET BOOKS OF HISTORY ALSO CULTURAL FACTOR AND DISINTEGRATION

Resume

Analysis contents set books of history which use today in gymnasiums in Serbia; we can conclude that total contents of these books have shown disintegration between Serbian and other nations, and between owner Serbian nations. Scholars of gymnasium maybe addle over own and world history and maybe poison lot of terrible details. Explications and demonstrate (without warning that is contraband for younger from 18 years) possible influence at valuation of destination and altogether behavior, for difference from scholars of gymnasium from middle or ending of XIX century in the same country.

Key Words: Books of History, Cultural Integration, Cultural Dezintegration, Serbia

I

Prve gimnazije, u Srbiji, nastale su u drugoj polovini XIX veka, kada je zemlja iz položaja vazalne kneževine kretala na put moderne evropske države. Uloga gimnazija je bila od velikog značaja, kako za formiranje novog socijalnog sloja (gradjanskog), tako i za oblikovanje ukupne nacionalne svesti.

Težnja za osamostaljivanjem vazalne srpske države, nagli uspon Kneževine Srbije, posebno od sredine XIX veka, imali su za posledicu da veliki broj umnih ljudi,

sa svih strana austrijske carevine, dolazi u Beograd, da pomognu razvitak mlade kneževine. Jovan Sterija Popović, Dimitrije Davidović, Joakim Vujić, Jovan Hadžić, Sima Milutinović Sarajlija, Stojan Novaković, i mnogi drugi, osvežili su kulturni prostor i organizaciono ga pripremili za novo vreme. Tako je, posle više vekova, u Srbiji, umesto bosiljka i derta, počeo da se oseća zapadnoevropski kulturni duh. Iz zaostalog turskog pašaluka razvila se organizovana građanska država, sa institucijama, sudstvom, školstvom, i drugim. Sve je to pratilo izrazito društveno raslojavanje: raspadanje patrijarhalne zadruge, jačanje trgovačkog kapitala, razvijanje gradova, učvršćivanje apsolutističko-autoritarnog režima, oživljavanje političko-partijskog života, i drugo. To mešanje starog i novog, Istoka i Zapada, nije išlo ni jednosmerno, ni jednostavno.

Sa političkim osamostaljivanjem i ekonomskim jačanjem srpskog društva, preobražaj, na društvenom i kulturnom planu, doživljavaju srpske varoši. Prerastanje Beograda u novu prestonicu obnovljene Srbije, i njegovo širenje, pratilo je otvaranje mnogih državnih ustanova i doseljavanje velikog broja činovnika, inženjera, trgovaca, pisara, učitelja, muzičara, slikara, i drugih umetnika. Nova prestonica privlačila je veliki broj školovanih ljudi, koji su dolazili s različitim pobudama, a patriotizam je bio jedan od najmanifestnijih motiva. Svakako su ovi ljudi uticali na formiranje novog društvenog staleža, koji će doprineti preobražaju srpske patrijarhalne sredine i izgradnji nove kulture, koja će se postepeno prenositi i u unutrašnjost Srbije.

Specifičnost Srbije bila je i u tome što je krajem 19. veka imala najmlađe stanovništvo u Evropi, čak 53,75% građana imalo je manje od devetnaest godina života. Tokom čitavog 19. veka gradsko stanovništvo činilo je jedva 10%, a i ono je imalo seljačko poreklo. U oslobođenim gradovima sreću se gunj i opanak s kaputom i cipelom, narodna pamet sa evropskim znanjem, patrijarhalni pogled na svet s modernom građanskom civilizacijom. Novi način uređenja naselja, osetan demografski priraštaj, znatno razvijenije veze sa spoljnim svetom, trgovački promet, razvoj zanatstva, i drugo, bili su socijalna podloga za razvijanje građanskih kulturnih vrednosti u drugoj polovini 19. veka. Česte smene vladara u Srbiji nisu bitno uticale na promenu klasno-slojne strukture u društvu, ali su uticale (pozitivno ili negativno) na razvitak obrazovanja, u zavisnosti od ličnog stava vladara i njegovog odnosa prema prosveti i prosvetećenosti. Ipak, treba imati u vidu da i dalje najveći deo stanovništva živi u selima, i to u porodičnim zadrugama, da je ogroman broj nepismenih, a socijalni sloj koji je činila inteligencija bio je mali u odnosu na ukupan broj stanovnika, pa je i uticaj patrijarhalnih moralnih vrednosti značajan za sve vreme postojanja Kneževine.

Reforma školstva, posebno gimnazije, započeta Ustrojenjem javnog učilišnog nastavljenija od septembra 1844. godine, odnosila se na izmene nastavnih planova i programa. Gimnazijsko obrazovanje dobija klasično-humanističko obeležje, mada je težnja bila da ima nacionalni i klasično-humanistički karakter. U Nastavljeniju za profesore od januara 1845. godine, utvrđen je nastavni plan, redosled predmeta po razredima, broj časova u nedelji i donekle obim gradiva. Glavna promena koja je izvršena u nastavnom planu na osnovu Nastavljenija za profesore od 1845. godine, u odnosu na plan od 1838. godine, sastojala se u tome što je uvedeno učenje latinskog jezika s književnošću, čega u gimnazijskom obrazovanju ranije nije bilo. Od latinskih

pisaca čitaju se Ciceron, Cezar, Tacit i drugi. Obeležje nastavnih sadržaja reforme posle 1844. godine je zastupljenost nemačkog jezika s književnošću u svim razredima u velikom broju časova. Praktične, trgovačke potrebe su uslovile da nemački jezik dobije značajno mesto u gimnazijskom obrazovanju. Iz nemačke književnosti tumače se: Herder, Gete, Šiler, Fos i drugi.

Jovan St. Popović, poznati pesnik i dramski pisac, verovao je u vaspitni uticaj književnosti. Po njegovoj zamisli, kao i po zamisli ondašnjih obrazovanih Srba iz Austrije, cilj gimnazije bio je da latinskim i nemačkim jezikom i književnošću uzdigne srpsku seljačku decu do čovečnosti – do onog ideala obrazovanosti koji se u zapadnoj Evropi oformio u doba aristokratske kulture. Klasična nastava u gimnazijama sastojala se u tome što su đaci primoravani da napamet uče stvari koje nisu razumevali, i koje ni sami profesori nisu bili uvek u stanju da im objasne. Da bi se učenici gimnazije uzdigli do čovečnosti nije bilo dovoljno tumačiti im Virgilija, Horacija, Getea i Šilera. Bilo je potrebno i da se njihov život van škole unekoliko slaže s tim elegantnim književnim obrazovanjem. Međutim, Beograd je u to vreme bio središte svekolikog poroka i svratšte ljudi sumnjivog morala iz Bosne, Austrije, Albanije, Bugarske i drugih predela.

Do dolaska Jovana St. Popovića na položaj načelnika Početeljstva prosvetljenija rad u školama je bio bez čvršćih propisa i zakonskih odredbi, a nedostajali su i drugi uslovi za pravilan razvoj obrazovanja. Potpunije izvođenje nastave nije bilo moguće bez udžbenika. Prve udžbenike za gimnazijske potrebe pisao je upravo Sterija, i sam obrazovan u klasično-humanističkom duhu. Usled ovakve obrazovne orijentacije najveća pažnja je posvećena udžbenicima za humanističke predmete, a nešto manje i za nastavu prirodnih nauka.

Sve škole, uključujući i gimnazije, bile su slabo snabdevene nastavnim sredstvima. Učila su nabavljana i dalje od slučaja do slučaja. Tokom pete decenije 19. veka metode rada u nastavi dobijaju na značaju sa pozitivnim uredbenim i zakonodavnim radom ustavobraniteljskog režima. U pogledu pravca obrazovanja preko sadržaja nastavnih predmeta, gimnazijsko obrazovanje u Srbiji nalazilo se pod neposrednim uticajem dveju najznačajnijih srpskih gimnazija Srba u Vojvodini, i to one u Sremskim Karlovcima i Novosadske gimnazije.

Jovan Hadži Vasiljević je analizirajući prosvetne prilike u južnim srpskim oblastima primetio: “Nastavni jezik u ovim školama bio je dotični mesni pokrajinski slovenski govor. Tako je bilo sve do polovine XIX v., dok nisu onamo prodrli spremniji učitelji iz Srbije (i Vojvodine)”.

Učenici, disciplina i njihov uspeh najtešnje su povezani i uslovljeni opštim društveno-političkim i kulturnim prilikama u vreme ustavobraniteljske prosvetno-školske politike. Formalni položaj učenika u sistemu obrazovno-vaspitne prakse prilikom obrazovnih reformi pedesetih godina 19. veka u odnosu na ranije stanje bitno se razlikuje, mada se suštinski ne menja.

Materijalni i društveni položaj profesora gimnazija u Kneževini Srbiji znatno je polovoljniji od položaja učitelja osnovnih škola, iako nije bio na zavidnom nivou. Nedovoljna je bila novčana nagrada za njihov rad, a i neregulisan je bio pravni status Srba poreklom iz Vojvodine, koji su kao strani državljani, pitanje prelaska u srpsko

podanstvo odlagali. Privremenost u službi znatnog broja gimnazijskih profesora bila je posledica činjenice da su strani državljani, što se odražavalo i na njihov finansijski položaj; plata im je bila manja sve do eventualnog prelaska u srpsko državljanstvo.

Gimnazije u Kneževini Srbiji bile su: Beogradska gimnazija kao potpuna srednja škola ove vrste, a kao nepotpune - polugimnazije: u Kragujevcu, Šapcu i u Negotinu. Promena nije bilo do kraja ustavobraniteljskog režima. Uslovi (materijalna baza njihovog rada) nisu bili povoljni. To je sadržano u jednoj predstavi upravitelja Beogradske gimnazije od 9. februara 1848. godine, upućenoj Početelstvu prosvetljenija, gde se pored ostalog kaže: "U ovoj za Gimnaziju određenoj kući sve je teskobno, i kako za g. profesore, tako i za učenike nezgodno. Sobe za šesti i peti razred takve su, da g. profesori zbog teskobe odma pokraj vrele furune sedeti moraju, gde im jara tako dosađuje: da moraju i kad ne treba, ustati i šetati se. Sobe su i ostale dosta nezgodne tako: da se u nekima table, u nekima astali na pristojno mesto postaviti ne mogu; a soba prvog gimnazijalskog razreda baš ništa ne valja, i u ovom za Gimnaziju određenom zdaniju nema sobe, u kojoj bi se učenici prvog gimnazijskog razreda, kao što treba smestiti mogli. Mlogi od učenika prvog razreda u srednjoj školi cifre po tabli ne vide, a tek treća čast uviđa pokazivanje na mapi i globusu; nji pet šest, ne imajući mesta, pišu po patosu prostrti, drugi se pri pisanju guraju, i za mesto otimaju."

Koncepcija gimnazija od 1844. godine trajala je do 1853. godine. Promenama je doprineo Platon Simonović, Srbin iz Vojvodine, koji je u Rusiji bio profesor liceja, a u Srbiju je došao kao ruski penzioner, i tu za kratko vreme vršio diktatorsku vlast u prosveti. Glavne karakteristike nove koncepcije gimnazije bile su: umesto dva viša razreda uvode se tri; ukidaju se predmeti kao mitologija, drevnosti slovenske, tolkovanje stihotvoraca; uvode se novi predmeti (istorija srpske književnosti i fizika); matematiki se poklanja više pažnje. Ono što nastavni plan posebno karakteriše to su mnogobrojni jezici: pored latinskog i nemačkog uvode se još i staroslovenski, starogrčki, francuski. Platon Simonović se rukovodio idejama i praksom ruskih gimnazija, u kojima je dominirao lingvistički kurs.

Dragoslav Stranjaković je pisao o buni gimnazijskih učenika u Beogradu 1849. godine: "U Beogradu stariji gimnazijski đaci (između 18 i 20 godina), nezadovoljni nekim promenama profesora i izvesnim novim strogim propisima, nesaglasni sa njihovim navikama, stupe u štrajk. Oni odu u Savet da mu izlože svoje želje. Savet sasluša te molbe i prividno primi njihovu opravdanost. Pokret nije imao nikakvog uspeha jer su svi morali u roku od 24 sata da napuste Beograd"

Fazu razvoja gimnazijskog obrazovanja posle 1850. godine u periodu daljeg jačanja ustavobraniteljskog režima obeležili su: sve veća potreba da nastavnički kadar bude na visini modernih dostignuća u naukama uopšte (u pedagogiji posebno); poboljšanje materijalne baze školstva; sve veća potreba za udžbenicima. U drugoj fazi ustavobraniteljskog režima doneti su novi zakoni, ne samo za osnovne škole, već i za gimnazije, 1853. godine – Ustrojenije knjaževsko-srpske gimnazije. Po odredbama ovog zakona (Platona Simonovića), koji je važio kako za Beogradsku gimnaziju tako i za polugimnazije, zadržan je i dalje prethodni klasično-humanistički smer ovog srednjoškolskog obrazovanja, sa tendencijom učenja više jezika. Od realnih predmeta

dobijeno je nešto sa uvođenjem fizike u nastavni plan. S druge strane, crkveno pevanje i “vojeno učenje” postaju obavezni predmeti. Ovim zakonom je određeno da nastava letnjih meseci traje svakog dana po šest časova, s tim da svaki čas traje 1 ipo sat, a u tri zimska meseca po pet časova sa trajanjem časa od 1 sata. Godišnji odmor je skraćen na jedan mesec. Sada su gimnazije imale dvostruku ulogu: da se dobije završno obrazovanje i da se učenici pripreme za nastavak školovanja u Liceju.

Platon Simonović je 1853. godine sa reformom gimnazije reformisao i licej. On je podelio Licej na tri odeljenja: pravoslavno, “estestvoslovno-tehničko” i “obšte”. Prva dva odeljenja su fakulteti: pravni i drugi na kojem su se učile prirodne i tehničke nauke, a treće je opšte odeljenje. Jestestveno-tehnički fakultet nije imao uspeha, slabo je interesovanje bilo za upis pa je 1856. godine ostao bez đaka.

Veće interesovanje učenika za gimnazije nastalo je usled sve veće potrebe za činovnicima koji su bili vrlo traženi za državnu administraciju. Država koja se modernizovala, izgrađivala je sve brojniji birokratski aparat. Obrazovanje je išlo u prilog formiranja birokratije, te sve moćnije društvene grupe. Da bi neko postao “zvaničnik” morao se školovati; kriterijum je pooštavan, ali i ugled činovnika je bio sve veći a primanja unosnija. Došlo je i do izvesne migracije seoskog stanovništva u grad zbog školovanja. Društveni ideal i imućnijih i siromašnijih seoskih porodica bio je da im sinovi dobiju činovničke položaje, makar bili i na najnižoj lestvici.

Nepovoljne okolnosti (veliki priliv učenika u gimnazije; nedostaci u obrazovanju gimnazijskog stepena) nastale su usled nastavnog plana i programa na osnovu Ustrojenja iz 1853. godine. Posledica je neuspeh u školovanju. Nastavni plan za gimnazije Platona Simonovića, pretrpeo je oštru kritiku zbog nepogodnosti, odnosno neprilagođenosti potrebama srpskog društva. Raspisom Popečiteljstva prosvete od 1856. godine izvršene su izmene u nastavnom planu i programu – tražilo se redukovanje jezičke grupe predmeta. Kritikovana je i klasično-humanistička orijentacija gimnazijskog obrazovanja. Bilo je negodovanja i zbog preuveličavanja važnosti i uloge latinskog i grčkog jezika s književnošću u nastavi srednjeg stepena.

Izmena gimnazijske nastave od 1850. godine nije imala progresivan karakter. Realno obrazovanje, pa i obrazovanje i vaspitanje u nacionalnom duhu, bilo je i dalje potisnuto. U gimnaziji se radilo pet dana u sedmici (četvrtak je bio dan odmora); časovi su držani i pre i posle podne; pre podne su držana 3 a posle podne 2 časa.

Značajne promene u gimnazijskom obrazovanju Kneževine Srbije nastale su sa Ustrojenjem iz 1853. godine, uz koji je išao Program predavanja u Gimnaziji Beogradskoj. Samim Ustrojenjem propisan je nastavni plan (zastupljenost predmeta). Programom je izvršena podela gradiva za svaki razred iz svakog predmeta i određen je broj nedeljnih časova za predmete u razredu.

II

Među prvim udžbenicima, za gimnazije, u modernoj srpskoj državi, bili su udžbenici istorije, iz kojih su se obrazovale i vaspitavale prve generacije učenih Srba. Prve gimnazije u Srbiji javljaju se u drugoj polovini XIX veka, kada je su socijalni uslovi još uvek teški: zemlja je u statusu vazalne kneževine, uglavnom agrarna sa

dominantnim oblicima patrijarhalnog društva i sa prvim nagoveštajima modela građanskog društva. Te nagoveštaje činio je sloj prvih školovanih ljudi koji su završavali gimnazijsko obrazovanje.

Istorija skreće pažnju učenicima na dobra i plemenita dela, na ono što su negde i nekada učinili predanost, junaštvo i vrlina. "Istorija srpskog naroda" Pantelije Srećkovića, profesora Velike škole (član Srpske kraljevske akademije nauka), sadrži značajne istorijske događaje i ličnosti važne za srpsku istoriju (od VI do XIV veka). On je istoriju srpskog naroda podelio na županijsko vreme (600-1159) i vreme kraljevstva i carevstva (1159-1367). U samom predgovoru I knjige, Srećković navodi da Srbi nisu hteli ni hrišćanstvo primiti na tuđem, nerazumljivom jeziku, nego su stvorili i odnegovali svoju pismenost u solunskoj Srbiji i preveli na svoj jezik svete knjige, za koje su doznali i drugi slovenski narodi i tražili te svete knjige i učitelje. On je isticao da su srpski preci bili hrabri i da nisu sedeli skrštenih ruku, nego su vodili krvavu borbu za svoj opstanak. Oni su branili svoju narodnost i svoj jezik od romanizma i grcizma; preživeli su plemensku upravu "župana-staraca" i stvorili male države; vodili su unutrašnje ratove za prevlast, a spoljnim neprijateljima za narodni opstanak. Rečenicom "oni su padali na bojnim poljima i umirali u vizantijski tamnicama, ni svoj jezik ni svoju narodnost nisu proneverili, pa su i stvorili i spremili zemljište junaku Nemanji, da izvede samostalnu srpsku državu u brdovitim predelima, a njegovi naslednici da produže njegovu tvorevinu" ovaj, najpre gimnazijski, a zatim visokoškolski profesor, poučavao je učenike srpskoj istoriji moralno ih vaspitavajući u patriotskom duhu. On je veličao borbu naroda za samostalnost, ekonomsku i kulturnu, i kao moralni ideal isticao Nemanjiće (i njihovu lozu) koji su uspeli da stvore samostalnu srpsku državu i da je održe.

Za njega je vreme osvajanja Balkana od strane Južnih Slovena najslavnije i junačko vreme. Vreme borbe za samoodbranu, samoodržanje i pripremanje narodnog jedinstva, je vreme od polovine VI do polovine XII veka. Pantelija Srećković ističe da je istorija događaja sačuvana zahvaljujući sveštenicima, i kaže da hrišćanski sveštenici nisu hteli opisivati dela mnogobožaca (junaka, niti junačko doba hrabrih bezbožnika, koji su istrebili hrišćanstvo i oborili hrišćansku rimsku i vizantijsku kulturu, a stvorili svoju slovensku kulturu i književnost). Oni nisu opisivali krvava vremena plemenske anarhije, nego su opisivali vladaoce, svece u isposničkim mantijama, kao tvorce srpske države. Naučnici 18. veka su opisivali kraljeve, careve i despote, odbacivši kako plemena, tako i vreme kada se izvršio proces stvaranja kraljevine.

Pantelija Srećković tvrdi da i vreme od 550 i više godina narodnog života u plemenskim državicama ima istorijskog smisla, istorijske vrednosti i važnosti: "Ne može biti, da srpska plemena nesu živela onakvim istim životom, do svog državnog sklopa, po kojim su se zakonima razvile i razvijale sve države na svetu." Na osnovu ovakvih stavova Srećkovića može se videti zalaganje za naučni pristup i nagoveštaj potrebe građanskog morala, pored patriotskog.

Srećković je pisao da je na časove svoje istorije išao pored turskih stražara. Kao patriota on negoduje protiv ostataka turske vlasti u Srbiji. Kaže da je na mesto Lazara i Miloša video na Kosovu Muratovo tulbe; na mesto Dušana u Skoplju i Marka u Prilepu našao turske mutesarife; na mesto Vukašina u Sušici, našao je Markov grob,

a čobanin mu je rekao da “tuna negda bilo rajsko carstvo”. Na mesto carice Jelene u zamku Mateja video je njen grob, zasut ruševinom i oborenim mramornim stubovima, a na tim razvalinama video je čobanče sa kozama. Srećković podseća da je na mesto Nemanje u Nišu bio paša, i da grobna tišina caruje po Srbiji Nemanjinoj. Sve čuti, i ljudi i zemlja. Pesa se ne ori zvona ne zvone. Na sve strane groblja i razvaline. I on kaže da i ti grobovi besede divnije od svih svetskih besednika. Pozivanjem na slavnu prošlost srpske srednjovekovne države, ovaj srednjoškolski profesor je budio patriotska osećanja i spremao učenike za borbe za nacionalno oslobođenje i nezavisnost.

Srećković se pita: “Pa zar mi, novi Srbi, da ne vaspostavimo Staru Srbiju? Zar da ne obnovimo njihove zadužbine? Zar da ne prekidamo njihove grobove?” U ovim pitanjima sadržana je moralna dužnost i neposredno pozivanje na borbu, što upućuje i na revolucionarni moral. Srećković je smatrao da je neophodno da učenici znaju istoriju pre i posle Nemanje, kao i samu istoriju Nemanjićkog doba, pozivajući se na zakone nauke. Isticao je da se istorija mora početi od onih junaka koji su se izborili za srpsku zemlju, a to je istorija srpskih plemena. Moramo, tvrdio je ovaj profesor, izložiti istoriju plemena i plemenskih vođa, posle tek se i mogao javiti Nemanja; pa zatim istoriju kraljevstva i carstva; pa onda građanske ratove i propast srpskih država; i na kraju narodno stradanje i početak oslobođenja.

Posebno značajno za moralno vaspitanje učenika bilo je njegovo prosuđivanje istorijskih događaja: “Neka se zapamte svačija dobra i zla dela. Na dobra - da se ugledamo. Od zlih - da se čuvamo. Junake i velike Srbe da blagosiljamo; a o grešnicima da se Bogu molimo” Ovde se Srećković poziva na hrišćanski moral, na Boga koji treba da oprašta greh.

Iako je, kao naučnik, uočio naučnu potrebu da se događajima da određeni redosled, Srećković je kao patriota i rodoljub, najviše mesta, ipak, dao Stefanu Nemanji i Nemanjićima, ističući i veličajući ovaj period srpske istorije, kao prvi državotvorni period. Nemanjićki period zauzima duplo više prostora nego skoro šest vekova (600-1159) prethodne srpske istorije.

Knjiga Milana Ubavkića “Istorija Srba” (poglavito za školsku potrebu) bila je korišćena u II razredu gimnazije. Cilj ove knjige bio je, kako je sam autor tvrdio: “da iznese događaje u prošlosti i da ih ozari svetlošću istine; da omladini zagreje duh narodnog ponosa; da ih napoji duhom slobode srpske; da oduševi, složi, ohrabri i učvrsti svakog Srbina u požrtvovanju i delanju: na oslobođenju i ujedinjenju svekolikog Srpstva, pod okriljem dvoglavog belog orla Kraljevine Srbije. Srbija je bila vazda stožer, oko koga su se prikupljala sva srpska plemena; u Srbiji je Nemanja postavio temelj državi srpskoj; Srbija je odgajala svoje velike sinove: Velikog kralja Uroša, mudrog kralja Milutina i silnoga cara Stefana Dušana; Srbija je i danas u takom položaju da postane centar, da prikupi oko sebe razdrobljene i razgrablje zemlje srpske, da ih spoji u jednu veliku i moćnu državu, i tako obrazuje, kao i pod Nemanjićima, silnu Kraljevinu Srbiju. - To je danas najsvetiji zadatak svakoga Srbina, u kom on bio kraju; naše narodnosno pitanje danas je najpreče; na tom treba da radimo svi, što nas je god, i mišlju, i slovom, i delom, e da bi se jednom postigla

željena celj, e da bi dočekali vaskrs slave i veličine Srbinove, vaskrs velike i silne Dušanove carevine!”

Potpuno jasno i nedvosmisleno je u isticanju cilja ovog udžbenika naglašen patriotizam. Kao najvažniji zadatak ističe se nacionalni interes: oslobađanje i ujedinjenje srpskog naroda i državotvornost. Pozivanjem na Nemanjiće i njihovu zaslugu za Srpstvo, veličaju se junačka dela i junačke borbe i vaskrs srpske države, kao glavni moralni ideal. Na početku izlaganja sadržaja pisac ističe da je Istorija Srba društvena nauka koja za Srbe ima najviše važnosti. Istoriju on naziva “narodnom učiteljicom”. Ova nauka je značajna jer ona kazuje: gde je bila stara srpska postojbina i kakav je bio narodni život; kakve su vere i obrazovanosti bili srpski preci; kakvo je bilo društveno uređenje i kako se razvijala narodna svest i kada se pojavio državni život; kako se razvijala državna misao; kako se razvijao ekonomski, politički i moralni život narodni; kako je srpska država napredovala, jačala i slabila i propadala. Ubavkić kaže i da Istorija Srba poučava Srbe ko im je u istoriji bio prijatelj a ko neprijatelj, šta je dobro i šta je unapređivalo narod i stvorilo mu nezavisnost i veličinu, napredak i blagostanje, slobodu i sigurnost; a šta je upropašćavalo državu, šta je slabilo narodnu snagu i omogućavalo tuđinu da je osvaja a da to treba da se prezre, da se odbaci. Osnovni moralni savet je hrišćanski, to je pozivanje na Boga i na slogu i ujedinjenje razdvojene srpske braće kako bi obnovili nekadašnju veliku i moćnu srpsku državu.

“Istoriju Srba” Ubavkić je podelio prema najvažnijim događajima koji su se zbili u srpskom narodu:

I Županijsko vreme, od doseljenja do 1159. godine;

II Državno vreme, sjajno doba od 1159-1367. godine;

III Građanski ratovi, od 1367-1500. godine;

IV Vreme stradanja i robovanja, od 1500 do 18. veka i

V Najnovije vreme: oslobađanje i stvaranje srpske države, od 18 veka do današnjih dana.”

Istorijske izvore Ubavkić je podelio na: pismene i nepismene. Pismeni izvori su narodne umotvorine: jezik, običaji, život, vera, pesme, poslovice; razni zapisi i natpisi, letopisi, žitija i drugo. Nepismeni izvori su: građevine, oružje i drugo.

“Istorija srpskog naroda” Milenka Vukićevića je korišćena u obrazovanju gimnazijalaca. Autor je istakao veliki značaj koji ima istorijsko obrazovanje za javni život i rad i ukazao na to da svi kulturni narodi obraćaju pažnju ovom obrazovanju u svojim školama. Kako su veliki narodi obratili posebnu pažnju narodnoj istoriji, to on zaključuje da je svakom Srbinu potrebno da što bolje poznaje prošlost svoga naroda. Nastavni predmet zauzima značajno mesto u najnovijem nastavnom planu (1882) i kao poseban predmet i kao sastavni deo Opšte istorije. Vukićević je tvrdio da za srednje srpske škole nije postojao pogodan udžbenik za istoriju srpskog naroda i da se osećala praznina u interpretaciji savremene istorije, pa se on u tom smislu založio za otklanjanje ovog nedostatka. On je dao pregled istorije srpskog naroda od propasti srpskih država u XV veku do Berlinskog kongresa. Vukićević je posebno detaljno izložio srpsku istoriju 19. veka. U njegovoj knjizi se već prepoznaje građanski duh i štivo je u mnogome oslobođeno od istorijskih događaja Nemanjićke Srbije. Patriotizam je sa mnogo umerenijim tonom. On je pažnju obraćao na tekovine

građanskog društva koje se stvaralo: na vlast, skupštinu, privredu i trgovinu, crkvu i školu, licej, srpsku crkvu, ustav i zakone, sudove, policijske vlasti, selo i opštinu, grb i zastavu za vreme Karađorđevića i Obrenovića.

Snaženjem Kneževine, krajem sedamdesetih godina 19. veka, i dobijanjem gradova, bilo je jasno da Srbiju čeka konačan rat sa Turcima. Da bi se podiglo narodno oduševljenje, podsećalo se na viteška dela predaka. Vazalna Srbija je za sedam godina vlade kneza Mihaila uzdigla do samog vrha patriotski i nacionalni moral, što je činjeno i za vreme vladavine kneza Milana, kada se narod spremio za oslobođenje. O tome svedoči i državna himna:

“Bože pravde, ti što spase
 od propasti do sad nas!
 Čuj i od sad naše glase,
 i od sada nam budi spas!
 Moćnom rukom vodi brani
 Budućnosti srpske brod;
 Bože spasi, bože hrani
 Srpskog kneza srpski rod!
 Jedna volja da zadane
 Složna srca, bože daj!
 Pa da Srpstvu zora svane,
 Dugoj bedi dođe kraj!
 Da nam sinu lepši dani,
 Da slobode sazre plod;
 Bože spasi, bože, hrani
 Srpskog kneza, srpski rod!
 Nek na srpsko verno čelo
 Tvog ne padne gnjeva grom;
 Blagoslovi Srbu selo,
 Polje, njivu, grad i dom.
 Kad nastupe borbe dani,
 K pobedi mu vodi hod;
 Bože spasi, bože, hrani
 Srpskog kneza, srpski rod!
 Nek vladara štiti mlada
 Silna tvoja desnica,
 On je srpskog roda nada.
 Srpskog oka zenica!
 Da s milošću tvojom krasi
 Ovaj Srpstvu svetli god;
 Knez Milana, bože, spasi,
 Moli ti se srpski rod!

Jovan Đorđević

Priziva se Bog kao svemoguć da zaštiti i pomogne srpsku državu, srpski rod i srpskog kneza. Veličaju se sloboda i pobjeda kao moralni ideali. Narod se poziva da poštuje i voli svog vladara (kao zenicu oka). Između vladara i države se stavlja znak jednakosti. Ogromna narodna želja za sopstvenom, slobodnom i nezavisnom državom pretočena je u osnovne zahteve vaspitanja učenika gimnazije, za sve vreme postojanja Kneževine.

Gimnazijska nastava i udžbenici koji su se koristili u njoj bili su na pozicijama opštečovječanskih i srpskih ideala, a u vaspitanju mladih težilo se svemu što je bilo dobro i plemenito. To je bio svojevrsan sinkretizam hrišćanskog, patrijarhalnog, patriotskog i građanskog ideala, koji je vodio integraciji kako unutar samog srpskog naroda, tako je i omogućavao svekoliko povezivanje balkanskih naroda, a posebno je doprinio integrisanju srpskog naroda, koji je tek izlazio iz feudalnog gunja i opanka, u evropski kulturni prostor.

III

Gotovo dva veka kasnije, udžbenik istorije za III razred gimnazije prirodno matematičkog smera i za IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera delo je nekoliko autora: Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović i Zorica Špadijer; i nosi naziv "Istorija", bez odrednice (srpska, nacionalna i dr.). Udžbenik sadrži devet celina, a svaka celina celina nekoliko tema. Celina koja zauzima najviše prostora (42 strane) odnosi se na Drugi svetski rat. U ovoj celini nalazi se tema "Genocid u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i na Kosmetu", što može navesti na zaključak da u drugim delovima Jugoslovenskog prostora, u periodu trajanja Drugog svetskog rata, nije bilo genocida, a što se može podvesti pod dezintegracioni faktor. Takođe se prejako naglašava da je osnova sukoba u Drugom svetskom ratu sukob dveju ideologija: nacizma (fašizma) i komunizma, (može se zaključiti da su Nemci, kao fašisti, napali najpre Poljsku, a potom i čitav svet da bi se borili protiv komunizma).

U ukupnom tekstu udžbenika dominira suvoparno objašnjavanje različitih ratnih operacija: Okupacija zemalja severozapadne Evrope, Slom Francuske, Slom i okupacija Kraljevine Jugoslavije, Napad na Sovjetski Savez, Borbe u severnoj Africi 1941. godine, Građanski rat i slom ustanka, Počeci razdora, borbe, Nemačka ofanziva i slom ustanka, Uspostavljanje ustaškog režima... samo su neki od naslova sadržanih u udžbeniku istorije koji upućuju pre na dezintegraciju nego na uspostavljanje integracionih procesa.

Objašnjenje pojedinih pojava i događaja, takođe upućuju na dezintegracione tendencije. Na primer u objašnjenju genocida isključivo se objašnjava do detalja genocid Hrvata nad Srbima: "Odmah po proglašenju NDH Srbi su stavljeni van zakona: uklonjeni su iz državne službe, ograničeno im je kretanje, zabranjena upotreba pisma, menjana su imena naseljima, ukidane pravoslavne verske škole, zabranjeno štampanje srpskih knjiga, čak i latinicom. Srpski narod je proglašen za najvećeg neprijatelja hrvatskog naroda."

Detaljna objašnjenja ustaških logora smrti, čak i za decu i ustaških nastojanja da se zatre svaki trag o Srbima ne mogu za posledicu imati vaspitanje u duhu

bezrezevne tolerancije, altruizma i razumevanja. Da utisak bude jači udžbenik sadrži i fotografije sa ilustracijama kapije logora Jasenovac, deteta-žrtve ustaškog terora, slike Srba u logorima, pokrštavanje i bešenje i drugo.

Deseta celina udžbenika "Jugoslavija posle drugog svetskog rata", pre naglašava u samom uvodu, istorisku predodređenost srpskog naroda uvek rastrzanog između različitih sukoba i neslaganja: "Srpski narod je iz ratnog vihora, koji je na jugoslovenskim prostorima imao i obeležja građanskog, međunacionalnog i verskog sukoba različitih političkih grupacija, nacionalnosti i vera, izašao sa velikim i trajnim ožiljcima. Genocid na području Nezavisne Države Hrvatske, ostavio je teške demografske i nacionalne posledice. Kraj rata nije doneo očekivano olakšanje, već samo nove neizvesnosti". Potomci srpskog naroda vaspitavaju se na ideji da je biti Srbin balkanski udes fatalne sudbine rastrzane i zatrovane sukobima, gotovo da nemaju šansu da prestanu. Teške demografske i nacionalne posledice ne ostavljaju proctor za odrastanje tolerantnih i ravnodušnih nacionalnih karaktera. Poslednja, navedena, rečenica otvara Pandorinu kutiju neizvesnosti i zla i navodi na zaključak da je jedina izvesnost nastavak sukoba, što ne void integracionim procesima.

Poslednja tema udžbenika "Jugoslavija i Srbija 1980-2000" polazi od "Kosovskog čvora" i "Raspada Jugoslavije", "Građanskog rata" i "Krise na Kosovu" i završava sa "Padom Slobodana Miloševića". Ukupan završni tekst je kratak izvod nesreće srpskog naroda, koji je tačno posle 50 godina nastavio nezavršen rat i završio ga ratujući sa čitavim svetom. Tako je najbliža, i svima još znana istorija svedena na najmanji broj strana suvoparnog teksta koji samo može da uplaši onoga ko bi pokušao da nešto sazna o poslednjoj deceniji XX veka u Srbiji. Da nismo svedoci ovog dela savremene istorije mogli bi zaključiti da je ovaj period najmanje važan za ono što nam se danas dešava, i da je uloga Srba na balkanskom prostoru dominantno dezintegrirajuća.

Analiza sadržaja udžbenika istorije koji se koristi danas u gimnazijama u Srbiji navodi na zaključak da ukupna koncepcija kao i pojedinačni sadržaj pre vode dezintegraciji, ne samo između Srba i drugih naroda, već i unutar samog Srpskog naroda. Jedan gimnazijalac može biti, ne samo zbunjen nad sopstvenom i svetskom istorijom već, što je mnogo opasnije, može biti zatrovan mnogim užasnim detaljima. Objašnjenja i sugestivne ilustracije (bez upozorenja da je zabranjeno za mlađe od 18. godina) mogu uticati na vrednosno opredeljenje i ukupno ponašanje, za razliku od jednog gimnazijalca iz sredine ili krajem XIX veka u istoj zemlji.

Literatura:

1. Slobodan, Jovanović: Ustavobranitelji.- Beograd: BIGZ i SKZ, 1990.
2. Jovan, Hadži Vasiljević: Prosvetne i političke prilike u južnim srpskim oblastima u XIX veku.- Beograd: Društvo Svetog Save, 1928.
3. AS, MP, F II, 74/1848
4. Dragoslav, Stranjaković: Vlada ustavobranitelja 1842-1853.- Beograd: 1932.

5. Pantelija, Slavkov Srečković: Istorija srpskog naroda I. županijsko vreme.- Beograd: Kraljevsko-srpska državna štamparija, 1884. i Istorija srpskog naroda II. Vreme kraljeva i careva. Beograd: Štampa kraljevsko-srpske štamparije, 1888.
6. Pantelija, Srečković: I knjiga.
7. Milan, Ubavkić: Istorija Srba poglavito za školsku upotrebu.- Beograd: Štampano u kraljevsko-srpskoj državnoj štampariji, 1886 (1882).
8. Milenko, Vukićević: Istorija srpskog naroda za srednje škole.- Beograd: Nova električna štamparija Petra Jockovića, 1902.
9. Otadžbina (časopis), sveska 5,6,7 i 8, Beograd: Državna štamparija, 1875.
10. Kosta, Nikolić; Nikola, Žutić; Momčilo, Pavlović; Zorica, Špajder: Istorija.- Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002.

PREPORUKE
učesnika naučnog skupa sa međunarodnih učesćem
“MODELI KULTURNE POLITIKE U USLOVIMA MULTIKULTURNIH
DRUŠTAVA NA BALKANU I EVROINTEGRACIONIH PROCESA”

Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu
Niš, 22-23. oktobar 2004.

Učesnici naučnog skupa kritički su se osvrnuli na bilans dosadašnje tranzicije balkanskih društava, na mesto i ulogu kulture u društvenim promenama i istakli da je u uslovima neoliberalnog razvoja u velikoj meri potcenjena uloga i odgovornost kulture u društvenim promenama,

Sadržajna rasprava istraživača iz različitih balkanskih zemalja doprinela je, kako teorijskoj problematizaciji, tako i valorizovanju praktičnih dometa kulturne politike u balkanskim zemljama,

Težište u diskusiji bilo je usmereno na pronalaženje optimalnog modela kulturne politike u funkciji razvoja multikulturnih odnosa u balkanskim društvima i podsticaja procesa regionalne i evropske integracije,

Istraživači su posebno razmatrali:

- odnos strategije globalnog društvenog razvoja i modela kulturne politike,
- odnos političke kulture i modela kulturne politike,
- ulogu civilnog društva kao aktera kulturne politike,
- ulogu države, nauke, obrazovanja i medija kao aktera kulturne politike,

Pojedini rezultati iz empirijskih istraživanja sa balkanskog prostora ukazali su na nedovoljno poznavanje balkanske kulturne baštine, posebno među najmlađom populacijom,

Ukazano je i na potrebu kritičke revalorizacije istorijskih zbivanja iz bliže i dalje prošlosti, uz potrebu standardizacije programskih sadržaja u različitim oblastima izučavanja nacionalnih tradicija i kulture,

Akcentovana je potreba za intenzivnijom saradnjom između pojedinaca, ali i institucija u sferi kulture u balkanskim zemljama, kako bi se u bliskoj budućnosti formirala zajednička kulturna akcija u funkciji razvoja Balkana kao evropski orijentisanog, jedinstvenog kulturnog prostora,

Rasprava je pokazala da nema univerzalnog modela kulturne politike, niti unitarnog koncepta kulturnog razvoja, već da se moraju uvažavati osobenosti nacionalnih kultura i afirmisati principi multikulturalizma u svakodnevju balkanskih društava,

Iznete su brojne inicijative i predlozi u funkciji objedinjavanja različitih aktera kulturne akcije na Balkanu:

- istaknuta je uloga i odgovornost nauke i univerziteta da se preko nastavnih planova i programa i preko naučno-istraživačkih projekata, kao i kulturne funkcije univerziteta, obezbedi afirmacija principa multikulturne politike i pospeši razvoj modernog građanskog društva na Balkanu i regionalna i evropska integracija ovog prostora,
- posebno je analizirana uloga obrazovnih institucija na nivou osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja u afirmaciji međusobnog upoznavanja istorije i kulture balkanskih naroda,
- ukazano je i na veliku odgovornost mas-medija u stvaranju nove kulturne atmosfere u međusobnom dijalogu balkanskih društava i afirmaciji kulture poverenja i saradnje među balkanskih narodima,
- potencirano je okupljanje naučnika-istraživača oko mogućih projekata “Nova kulturna politika u funkciji afirmacije etničke tolerancije i kulture mira na Balkanu” i “Kultura u funkciji očuvanja identiteta i unapređenja kvaliteta međuetničkih odnosa na Balkanu”,
- podržana je inicijativa za održavanje balkanske konferencije sa temom “Kulturna politika u funkciji regionalne i evropske integracije Balkana”,
- istaknuta je potreba za formiranjem transgraničnog i transdisciplinarnog *Instituta za balkanske studije kulture i razvoja*,
- razmatrana je inicijativa za pokretanje balkanskog časopisa (“Balkanski kulturni dijalog” ili “Balkanska susretanja kultura”), koji bi se bavio afirmisanjem zajedničkih kulturnih vrednosti na Balkanu,

Celokupna rasprava afirmisala je neotuđivo pravo svakog pojedinca i svake nacije na svoj kulturni identitet i njegovu povezanost sa univerzalnim zajedničkim vrednostima savremenog sveta, za etiku globalizirajućeg društva i nastajućeg ujedinjenog čovečanstva. Ovakva kulturna politika respektuje pravo na razliku i bogatstvo multikulturalizma. Ona je u funkciji svih delova društva i otvara socijalne šanse svim društvenim slojevima da se izraze, ne samo kao potrošači kulturnih dobara, već i kao stvaraoci kulture.

RECOMMENDATIONS

By the Participants of the Scientific Conference with International Participation “MODELS OF CULTURAL POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE MULTICULTURAL SOCIETIES AT THE BALKANS AND THE EURO INTEGRATION PROCESSES”

Faculty of Philosophy, University of Niš

Niš, October, 22-23, 2004

Participants of the scientific conference were engaged in the critical appreciation of the overall results of the transition done so far in the Balkan societies as well as the place and role of culture in the social changes. They stressed the fact that under the conditions of the neoliberal development the role and responsibility of culture in the social changes were considerably underrated,

The very meaningful debate among the researchers from different Balkan countries contributed to both the theoretical problem consideration and to the value-estimate of the practical achievements of the cultural policy in the Balkan countries,

The focus of the debate was upon finding an optimal model of the cultural policy in the function of further development of the multicultural relations and of encouraging the processes of the regional and European integration at the Balkans,

The researchers especially took into consideration:

- relationship between the global social development strategy and the cultural policy model,
- relationship between political culture and cultural policy model,
- role of civil society as a cultural policy actor, and,
- role of state, science, education and media as cultural policy actors,

Certain results from the empirical research projects carried out at the Balkans revealed insufficient knowledge of the Balkan cultural legacy, especially among younger population,

The need to revise critically the historical developments from both the distant and the most recent past was pointed up along with the need to standardize the program contents in different forms of the studies of national traditions and culture,

The need for a more intensive cooperation between individuals as well as institutions in the domain of culture in the Balkan countries was emphasized in order to form a common cultural action in the near future that would encourage further development of the Balkans as a Europe-oriented and unique cultural space,

The debate also proved that there was no universal model of cultural policy; neither is there a unitary concept of cultural development; instead, respect must be shown for peculiarities of national cultures just as the principles of multiculturalism have to be promoted in everyday life of the Balkan societies,

Numerous initiatives and suggestions were also made in order to bring together different actors of cultural actions at the Balkans, namely:

- the role and responsibility of science and the university were also stressed in order to ensure, through curricula and syllabi as well as scientific-research projects, the promotion of the principles of multicultural policy and to encourage the development of the modern civil society at the Balkans as well as the regional and European integration of the region,
- the role of educational institutions at the level of elementary and high education was especially analyzed considering further promotion of mutual learning the history and cultures of the Balkan peoples,
- the responsibility of the mass media was especially underlined regarding the formation of a new cultural ambiance in the mutual dialogue among the Balkan societies and the promotion of the culture of trust and cooperation among the Balkan peoples,
- the conference participants also pointed out to the need to gather together and get engaged in the possible projects dealing with the “New Cultural Policy in the Function of Promoting Ethnic Tolerance and the Culture of Peace at the Balkans” and “Culture in the Function of Preserving Identity and Promoting Quality of the Inter-ethnic Relations at the Balkans”,
- the initiative was supported for organizing a Balkan conference on the “Cultural Policy in the Function of the Regional and European Integration at the Balkans”,
- the need for forming a trans-border and trans-disciplinary institute, namely, the *Institute for the Balkan Studies of Culture and Development* was also emphasized, and,
- the initiative for launching a Balkan journal (*The Balkan Cultural Dialogue* or *The Balkan Cultural Encounters*) that would deal with further promotion of common cultural values at the Balkans was also discussed,

The discussion confirmed, on the whole, the inalienable right of every individual and every nation to his/its own cultural identity and its relatedness to the universal common values of the modern world, for the ethics of the globalizing society and the united mankind that is being created. Such cultural policy respects the right to difference and the treasure of multiculturalism. In this way, it serves all the social spheres just as it opens up the possibilities of social changes for all the social layers to express themselves not only as consumers of cultural goods but also as culture-makers.